

A

MAGYARORSZÁGI DUNA-VÖLGY TERÜLETFEJLESZTÉSI KÉRDÉSEI

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

TERÜLETFEJLESZTÉS

A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései

II. kötet

A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései

Összeállította
Bécsi István

Programtervezési
osztály
Közlekedési és
Kereskedelmi
Minisztérium

1978

1978. évi kiadás

Magyarország az ezredfordulón
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián
IV. A területfejlesztési program tudományos alapozása

Szerkesztő
Glatz Ferenc

Olvasószerkesztő
Péterfi András

Programvezető
Enyedi György és Horváth Gyula

**Magyarország az ezredfordulón
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián**

IV. A területfejlesztési program tudományos alapozása

**A magyarországi Duna-völgy
területfejlesztési kérdései**

II. kötet

Összeállította

Dövényi Zoltán, Hajdú Zoltán

Budapest 2002

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

© Glatz Ferenc, Hajdú Zoltán, Dövényi Zoltán, Erdősi Ferenc, Fodor István,
Gál Zoltán, Gesho Geshev, Habcicsek László, Hardi Tamás, Hrubí László,
Huszár Tamás, Ian Ianos, Illés Iván, Juhász Ágoston, Kertész Ádám,
Kocsis Károly, Kovács Teréz, Kovács Zoltán, Peter Mariot, Miátovics Csilla,
Nagy I. Imre, Raffay Zoltán, Rechnitzer János, Szalai Zoltán, Sziráki Zsuzsanna,
Vajdovichné Visy Erzsébet, Váradi György, Vass Gábor

ISBN 963 508 337 8 Ö

ISBN 963 508 339 4

ISSN 1419-3507

Kiadja a

Magyar Tudományos Akadémia

Kiadásért felel: Glatz Ferenc, az MTA elnöke

A borítót Köteles Lajos (I. köt. címlap), Szelényi Károly (I. köt. hátlap, II. köt. címlap)
és Kunkovác László (II. köt. hátlap) fotóinak felhasználásával Horváth Imre készítette.

Tördelés: AbiPrint Bt., Budapest

Nyomdai munkálatok: Áldási és Németh Nyomda Bt., Budapest

Felelős vezető: Áldási Pálné

Megjelent 16,5 A/5 ív terjedelemben 2000 példányban

Tartalom

I. kötet

Glatz Ferenc: Előszó. Vízgazdálkodás, Duna, Tisza 1997–2001 [Előszó helyett] 11
I. Hét pont a Dunáról 11 • II. 2001: Vízügy, kutatás, Duna-, Tisza-
program 18

Bevezetés 25

1. rész

ERDŐSI Ferenc–GÁL Zoltán–HAJDÚ Zoltán:
A DUNA TÖRTÉNETILEG VÁLTOZÓ SZEREPE KÖZÉP-EURÓPA
ÉS MAGYARORSZÁG TÉRFEJLŐDÉSÉBEN

Duna mint történetileg változó tengely, illetve folyosó 31

A Dunához kötődő szimbólumok és asszociációk (A Duna mint társadalmi-gazdasági-politikai jelenség) 31 • Tengely és folyosó – fogalomértelmezések 33 • A Duna-flyosó korszakjellemzői 35 • A Duna-flyosó (mai) „természetes” funkciói 38 • A tervszerűen fejlesztett Duna-flyosó 45

A politikai térstruktúrák átalakulása a Duna menti országokban 55

A Duna integráló és dezintegráló szerepe a közép-európai régió és Magyarország történetében 56 • A Duna politikai térformáló szerepe a 19–20. században 61 • A Duna menti államok együttműködési lehetőségei az ezredfordulón 66

A településhálózat történeti fejlődésének fő tendenciái a magyar Duna-
szakaszon 71

NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS
A DUNA-TÉRSÉGBEN, A DUNA MENTI ORSZÁGOK
TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKÁJA
A FOLYÓ MENTÉN

- ILLÉS Iván: Nemzetközi regionális fejlesztési együttműködés a Duna-medencében 77
 Hajózás 77 • Határ menti együttműködés 80 • Környezetvédelem, természetvédelem 83 • Energiatermelés 85 • A Duna menti együttműködés szervezeti és regionális keretei 85 • Közép-európai dunai együttműködés 87
- HARDI Tamás: A Duna menti területek regionális különbségei, együttműködési lehetőségei 99
 Régiók a Duna mentén 99 • A Duna mint határfolyó 104 • A népsűrűség regionális különbségei 105 • Városhálózat a Duna mentén 108 • A gazdasági fejlettség regionális különbségei 113 • Összefoglalás 117
- RECHNITZER János: A Bécs–Pozsony–Győr–Budapest innovációs tengely és a magyar területfejlesztési koncepciók 119
 Közép-Európa térszerkezete 120 • Regionális fejlesztési stratégiák és a tengely 126 • Új megoldás a Bécs–Pozsony–Győr városi együttműködés vagy városszövetség 135
- Peter MARIOT: A dunai térség néhány aktuális problémája Szlovákiában 139
 Bevezetés 139 • A szlovákiai dunai térség társadalmi-gazdasági rendszerének modellje 141 • A bősi vízlépcső hatása a dunai térség társadalmi-gazdasági viszonyaira 145 • A szlovákiai dunai térség fejlesztési problémái a turizmus szempontjából 147
- NAGY I. Imre: A Duna és a Duna mente komplex regionális értékelése a folyó jugoszláviai és horvátországi szakaszán 151
 A jugoszláviai és horvátországi Duna mente térbeli szerveződésének sajátosságai 151 • A dunai hidak régióformáló szerepe 155 • Az ipartelepítés regionális távlatai a Duna mentén és azok rendező hatása a közlekedésben és a vonalas infrastruktúrában 156 • A dunai és Duna menti közlekedés és fejlesztésének távlatai 159 • A környezetvédelem fejlesztési távlatai a Duna mentén 165 • A jugoszláv Duna-szakasz fejlesztésének területi egységei 169

Ian IANOS: A romániai Duna-régió fejlődési perspektívái 173
A Duna történelmi szerepe Románia térszerkezetében 173 • A
dunai régió a 20. században: fejlesztési koncepciók 175 • A Duna
menti régió jelenlegi helyzete 177 • Fejlesztési kérdések a Duna
menti régióban 194 • Lehetséges együttműködések a Duna menti
régióban 197

Gesho GESHEV: A Duna menti régió bulgáriai szakaszának fejlesztési
lehetőségei 199
A Duna történelmi szerepe az ország térszerkezetében 199 • A
Duna menti régió fejlesztési koncepciói a 20. században 202 • A
bulgáriai Duna-régió jelenlegi állapota 204 • A dunai övezet fej-
lesztésének akadályai 219 • Javaslatok a Duna menti régió együtt-
működésére 225

3. rész

A MAGYARORSZÁGI DUNA-VÖLGY TERÜLETI STRUKTÚRÁJA ÉS FEJLESZTÉSI ERŐFORRÁSAI

HUSZÁR Tamás–JUHÁSZ Ágoston–KERTÉSZ Ádám–SZALAI Zoltán:
Természeti erőforrások és folyamatok 231
Természeti erőforrások 231 • Az aridifikáció helyzete és várható
következményei a térségben 267

FODOR István: A Duna-völgyi régió környezet- és természetvédelmi
viszonyai 281
A Duna-völgy környezet- és természetvédelmi problémái 281 • A
Duna-völgyi régió környezeti állapota 283

II. kötet

4. rész

DÖVÉNYI Zoltán–HABLICSEK László–KOCSIS Károly–KOVÁCS Zoltán:
A HUMÁN ERŐFORRÁSOK TERÜLETFEJLESZTÉSI ASPEKTUSAI

Etnikum és vallás a magyarországi Duna-völgyben 313
A magyarországi Duna-völgy népességének etnikai összetétele 313

Urbanizáció és lakáspiac a magyarországi Duna-völgyben	339
A vizsgálati terület lehatárolása, módszertani kérdések 339 • A Duna-völgy urbanizációjának történeti vázlata 341 • Urbanizáció és lakáspiac a magyar Duna-völgyben az államszocialista időszak végén 343 • Urbanizáció és lakáspiac a Duna-völgyben 1990 után 345 • Összegző gondolatok 351	
Munkaerőpiac és foglalkoztatottság a Duna-völgyben	353
Módszertani megjegyzések 354 • A foglalkoztatottság jellemző vonásai 355 • A munkanélküliség alakulása 357	
A Duna menti megyék népességének előreszámítása, 1995–2020	365
Területi előreszámítások Magyarországon 366 • Az előreszámítás kiinduló adatai 367 • Területi demográfiai jellemzők az 1990-es évek első felében 368 • Az előreszámítás feltételezései 371 • A területi előreszámítás rendszere, jellemzői 372 • Az előreszámítás módszere 373 • Főbb eredmények 375 • Következtetések 378	

5. rész

ERDŐSI Ferenc–GÁL Zoltán–HRUBI László–KOVÁCS Teréz–RAFFAY Zoltán: A GAZDASÁG-, A SZOLGÁLTATÁS- ÉS AZ IPARSTRUKTÚRA TERÜLETFEJLESZTÉSI KÉRDÉSEI

A Duna-völgyi régió mezőgazdaságának fejlesztési lehetőségei	383
A Duna-völgyi régió mezőgazdaságának helyzetelemzése megyénként 387 • Erdő- és vadgazdálkodás a Duna-völgyi régióban 407 • Természetvédelem 410 • A Duna-völgyi régió mezőgazdaságának fejlesztési lehetőségei 411 • Feladatok 413	
A Duna-völgy gazdasági fejlődési lehetőségei	415
A fejlődés területi kerete 416 • Fejlődési pozíció 418 • Fejlődési követelmények, feltételek 425 • A Duna-völgy területfejlesztési alapelemei 428	
Szolgáltatások a Duna menti térségekben	435
Amit a számok mutatnak: a terciér szektor a Duna menti térség gazdaságában 435 • A szolgáltatások szerepe a regionális fejlődésben 438 • A szolgáltatások telephelyválasztására ható tényezők 440 • A hagyományos felfogás: a gazdasági alap modellje 440 • A szolgáltatások helyzete Budapesten 443 • A terciér szektor	

szerepe a rurális térségek településeinek fejlesztésében 448 •
Összefoglalás 451.

- A pénzügyi szektor területfejlesztési kérdései a magyarországi Duna-völgyben 453
- Kétszintű bankrendszerünk fejlődésének első évtizede 454 •
Bankrendszerünk területi polarizáltsága az 1990-es évek első felében 457 • A magyarországi Duna menti régió bankhálózatának térbeli struktúrája (A bankhálózatépítés területi jellemzői és szakaszai) 460 • Budapest bankhálózata 470 • Összegzés 474
- A Duna-völgy közlekedésének fejlesztési lehetőségei 479
- Általános közlekedéspolitikai megfontolások, a környezetvédelmi szempontok elsődlegességének biztosítása 479 • A Duna mint nemzetközi közlekedési folyosó helye és szerepe a Páneurópai Hálózatban 481 • A meridionális folyosó ellensúlyozása, a Duna hazai régiókat összekötő szerepének kibontakoztatása 482 • A dunai vízi közlekedés fejlesztésének lehetőségei 485 • Néhány következtetés 488

6. rész

ERDŐSI Ferenc–HAJDÚ Zoltán–HRUBI László: A MAGYARORSZÁGI DUNA MENTI TÉRSÉG TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓJÁNAK ELEMEI

- A Duna vízminőségének radikális javítása 494
- Tudatos ökológiai környezetfejlesztési és fenntartási program kidolgozása a Duna teljes vízgyűjtőjén 495 • A Duna-part idegenforgalmi infrastruktúrájának megteremtése 495 • A település és a természeti környezet közötti kapcsolatok környezetkímélő újrateremtése a Duna térségében 496 • A közlekedési rendszer európai kapcsolatainak létrehozása, a közlekedési ágazatok közötti munkamegosztás környezetkímélő rendszerének kialakítása 496 • A Duna menti ipar szerkezetének átstrukturálása és a Duna mente új iparosítása 497 • A Duna mente mezőgazdaságának ökológiai alapon és a termelési kultúra bázisán, piacorientáltan való fejlesztése 497 • A Duna magyarországi szakaszának fokozott bekapcsolása a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe 498 • A belső interregionális kapcsolatok kiépítése és fejlesztése 498 • A „Duna menti” területi identitás visszaállítása és erősítése 499

A MAGYARORSZÁGI DUNA-VÖLGY
TERÜLETRENDEZÉSI KONCEPCIÓJA

VAJDOVICHNÉ VISY Erzsébet–VASS Gábor: Makroregionális összefüggések	503
A Duna menti térség térszerkezeti jellemzői 504 • Természeti területek 504 • Mezőgazdasági jellegű területek 505 • Urbanizált területek 507 • A közúthálózat leglényegesebb jellemzői és problémái 512 • Környezeti állapot: a Duna vízminősége 514 • A Duna menti térség távlati térszerkezete 517	
MIÁTOVICS Csilla–SZIRÁKI Zsuzsanna–VÁRADI György: Bibliográfia	521
1. A Duna és a Duna menti területek 521 • 2. A magyarországi Duna-térség történetileg változó struktúrái 533 • 3. A magyarországi Duna-térség természetföldrajzi potenciálja, környezet- és természetvédelme 536 • 4. A magyarországi Duna-térség népessége, társadalma, gazdasága, infrastruktúrája és településhálózata 547 • 5. A magyarországi Duna-térség területfejlesztése és területrendezése 551	
Summary	555
A kötet szerzői	557

Humán erőforrás a magyarországi Duna völgyben

4. rész

DÖVÉNYI ZOLTÁN-HABLICSEK LÁSZLÓ-
KOC SIS KÁROLY-KOVÁCS ZOLTÁN

A humán erőforrások területfejlesztési aspektusai

Etnikum és vallás a magyarországi Duna-völgyben

A magyarországi Duna-völgy megyéi annak ellenére, hogy a folyó mentén számos idegen hatás érte őket, a török hódításig alapvetően magyar és katolikus jellegűnek mutatkoztak. A 16-18. század háborúi és népmozgásai aztán alapvetően átformálták a térség etnikai térképét. A 19. század derekától a magyar állam világi és egyházi centrumainak (Buda és Esztergom) revitalizációját,¹ az új magyar főváros, Budapest megszületését (1873) követően a gazdasági fejlődés és migráció a Duna-völgyi centrumtársaság és a városok felgyorsuló magyarosodását eredményezték. A 18. században még erősen rekatolizált régióban a reformátusok és izraeliták fokozatos gyarapodása is megfigyelhető ebben az időszakban. A 20. század folyamán, főként 1918 és 1948 között a nemzeti kisebbségek repatriálása, kivándorlása, deportálása és természetes asszimilációja miatt a Duna-völgy is szinte homogén magyar anyanyelvű népesség lakta területté vált. Ugyanakkor a magas természetes szaporodású cigányságnak az ország északkeleti és dél-dunántúli területeiről a Duna-völgyi központi régióba való fokozódó beköltözése a növekvő etnikai heterogenitás irányába mutat. A felekezeti viszonyokat tekintve a 20. század derekáig – a zsidó Holocaust és az evangélikus németek és szlovákok migrációs veszteségei, a református jelenlétet erősítő tömeges tiszántúli és erdélyi magyar beköltözés miatt – számottevő református és katolikus térnyerés volt megfigyelhető. Ezt követően a rendszerváltásig az internacionalista és ateista, vallásüldöző kommunista ideológia dominanciája következtében az etnikai és vallási kötődés vészes lazulása, jelentős szekularizáció zajlott le, melyet csupán az 1990-es években bekövetkezett politikai változások tartóztattak fel.

A magyarországi Duna-völgy népességének etnikai összetétele

Az etnikai térszerkezet történelmi gyökerei

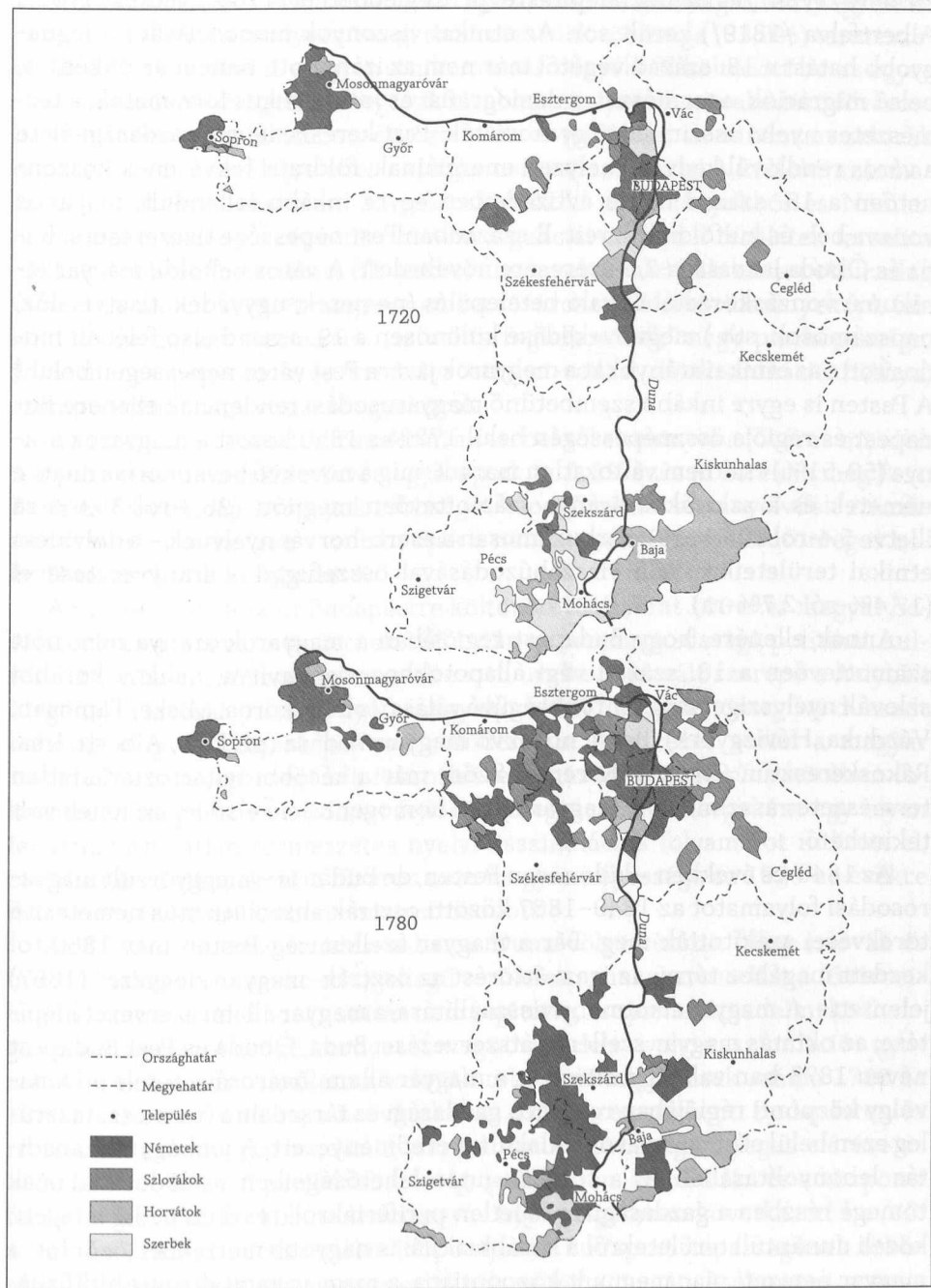
A Duna-völgy lakosságának magyar túlsúlya a török hódoltságot és a felszabadító háborúkat követően a múlté lett. Az őshonos magyarság csupán a Duna közelében, védettebb természeti környezetben (pl. Szigetköz, Csallóköz, Szentendrei-sziget, Csepel-sziget, Sárköz, Kalocsa vidéke, Mohácsi-sziget, Drávaszög) maradt fenn nagyobb tömegben a 17. század végére. A hajdani fő-

város, Buda és a Duna jobb és bal partján húzódó hadiutak (pl. Komárom–Esztergom–Buda–Mohács–Eszék) környékén a „demográfiai űr” természetesen nem tartott sokáig, hiszen az elmenekült magyar lakosság a harcok megszűnte után egyre nagyobb mértékben kezdett visszatelepülni. Velük párhuzamosan pedig megindult az 1689-es, gazdasági, vallási, katonapolitikai célokat szolgáló „*Inpopulationale patens*”, királyi rendelet értelmében a katolikus németek, boszniai, dalmáciai katolikus délszlávok (horvátok, bunyevácok, sokácok) és a magyarok ellen háborús konfliktusokban bármikor bevethető, császárhű szerbek betelepítése illetve ez utóbbiak önkéntes migrációja, főleg a Duna menti településeken.²

A Rákóczi-szabadságharcot követően a magyarok spontán visszaköltözése és az állami, földesúri telepítés új erőre kapott. Az 1711–20 közötti időszakban Buda német etnikai „hinterlandja” elsősorban délen erősödött meg (pl. Csepel /1713/, Taksony, Dunaharaszti, Szigetújfalu, Szigetszentmárton /1720/), ugyanakkor már számos szlovák telepítésre is sor került (pl. Irsa, Bénye, Alberti /1711/, Sári, Piliscsaba /1715/, Isaszeg /1720/). Ekkor hajtották végre az első, országos kiterjedésű, az adófizető népesség számát megállapítani hivatott 1720-as összeírást,³ melynek időpontjában a Duna-völgyben már 49 német, 21 szlovák, 44 horvát, bunyevác, sokác, dalmát és 45 szerb többségű település volt megfigyelhető. Ekkor Sopron vidéke, Moson, a mai főváros és környéke a német etnikai tér részét képezte (41. ábra). Baranya keleti és Tolna déli részén ekkor még többségében ortodox szerbek éltek számottevő magyar és német elemmel keveredve. Észak-Bácskát ugyanakkor alacsony népsűrűségű bunyevác, sokác, szerb népesség lakta.

A 18. század végéig terjedő periódusban a magyarok több tucat korábbi néptelen vagy gyér népességű korábbi pusztát népesítettek újra főként a Duna–Tisza között, a Mezőföldön és Kisalföldön, melynek eredményeként a Pest-Buda környéki, Duna melléki német–szerb etnikai tömb körül szorosabb magyar etnikai gyűrű alakult ki. Ettől függetlenül a német etnikai terület az állami telepítési akciók következtében rendkívüli mértékben kiterjedt Baranyában, Tolnában, Bácskában és a Dunántúli-középhegységben. A német többségű települések száma 1720 és 1780 között 49-ről 245-re (!) nőtt. Ezen német kolonizációnak volt köszönhető, hogy Baranya keleti és Tolna déli, középső részén már ekkorra kialakult egy Eszék–Simontornya között húzódó, etnikailag egyre inkább egységesülő német etnikai blokk, mely egészen 1945-ig fennmaradt. A magyarányú telepítési akciók következtében a szlovák etnikai terület a 18. század végére érte el itteni legnagyobb kiterjedését, 63 szlovák többségű faluval borítva a Dunazug hegyvidék központi területeit és a mai Budapest keleti-északkeleti szomszédságát. A mai Budapest régiójában a szerb-horvát nyelvűek (rácok, dalmáták, illírek stb.) esetében a Délvidékre való egyre növekvő mértékű elköltözésük következtében korábbi, főleg a Dunához tapadó etnikai területük zsugorodása volt ekkor feltűnő jelenség. A szerbek és horvátok, bu-

**A magyarországi Duna-völgy mai megyéinek etnikai térképe
1720-ban és 1780-ban**

nyevácok Baranyában, Tolnában és Bácskában a németek tömeges megjelenése, etnikai expanziója miatt szorultak több tucat településen kisebbségbe.

A 18. század végén és a 19. század első felében már csak néhány magyar (pl. Örkény /1784/) és német telepítésre (pl. Ceglédbercel /1785/, Vecsés /1791/, Albertfalva /1819/) került sor. Az etnikai viszonyok módosulására a legnagyobb hatást a 18. század végétől már nem az irányított, hanem az önkéntes, belső migrációk, a természetes demográfiai és interetnikus folyamatok, a természetes nyelvi asszimiláció gyakorolták. Pest kereskedelme, gazdasági élete a város rendkívül kedvező helyzeti energiáinak, földrajzi fekvésének köszönhetően a 18. század békés évtizedeiben egyre inkább fellendült, magához vonzva bel- és külföldiek ezreit. E században Pest népessége tízszeresére, Buda és Óbuda lakossága 2,5-szeresére növekedett. A város belföldi, magyar etnikumú vonzáskörzetéből való betelepülés (nemesek, ügyvédek, tisztviselők, napszámosok, stb.) megnövekedése különösen a 19. század első felében módosította az etnikai arányokat a magyarok javára Pest város népességén belül.⁴ A Pesten is egyre inkább szembetűnő magyarosodási tendenciák ellenére Budapest és régiója össznépségén belül 1720 és 1850 között a magyarok aránya (50-51%) csaknem változatlan maradt, míg a növekvő bevándorlás miatt a németek és a szlovákok aránya számottevően megnőtt (26,3-ról 35,6%-ra illetve 5,4-ról 10,3%-ra), párhuzamosan a szerb-horvát nyelvűek – a délvidéki etnikai területeikre való visszahúzódásával összefüggő – arányvesztésével (17,4%-ról 2,7%-ra).

Annak ellenére, hogy Budapest régiójában a magyarok aránya nem nőtt számottevően a 18. század végi állapotokhoz viszonyítva, néhány korábbi szlovák nyelvsziget magyar többségűvé válása, (pl. Kiskőrös, Miske, Tápiósáp, Vácduka, Hévízgyörk) illetve növekvő magyarosodása (pl. Pilis, Alberti, Irsa, Rákoskeresztúr, Cinkota, Kerepes, Sződ) már a későbbi feltartóztathatatlan természetes asszimiláció, magyar nyelvi homogenizáció első lépcsőjének volt tekinthető.

Az 1840-es években – különösen Pesten, de Budán is – meggyorsult magyarosodási folyamatot az 1849–1867 közötti osztrák abszolutizmus németesítő törekvései szakították meg. Bár a magyar szellemiség Pesten már 1860-tól kezdett magához térni, az igazi áttörést az osztrák–magyar kiegyezés (1867) jelentette. A magyar alkotmány visszaállítása, a magyar állami szervezet kiépítése, az oktatás magyar szellemű átszervezése, Buda, Óbuda és Pest Budapest néven 1873-ban való egyesítése és a magyar állam fővárosává tétele a Duna-völgy központi régiójában rohamos gazdasági és társadalmi (természetszerűleg ezen belül etnikai-nyelvi) átalakulást eredményezett. A jobbágyfelszabadítás lebonyolításában és a földhöz jutás lehetőségeiben csalódott falusiak tömege részben a gazdaságilag fejletlen perifériákról, részben pedig a fejlett, közeli dunántúli területekről a korábbiaknál is nagyobb mértékben özönlött a magyar nemzeti piac megújult központjába, a magyar kapitalizmus hídfőállá-

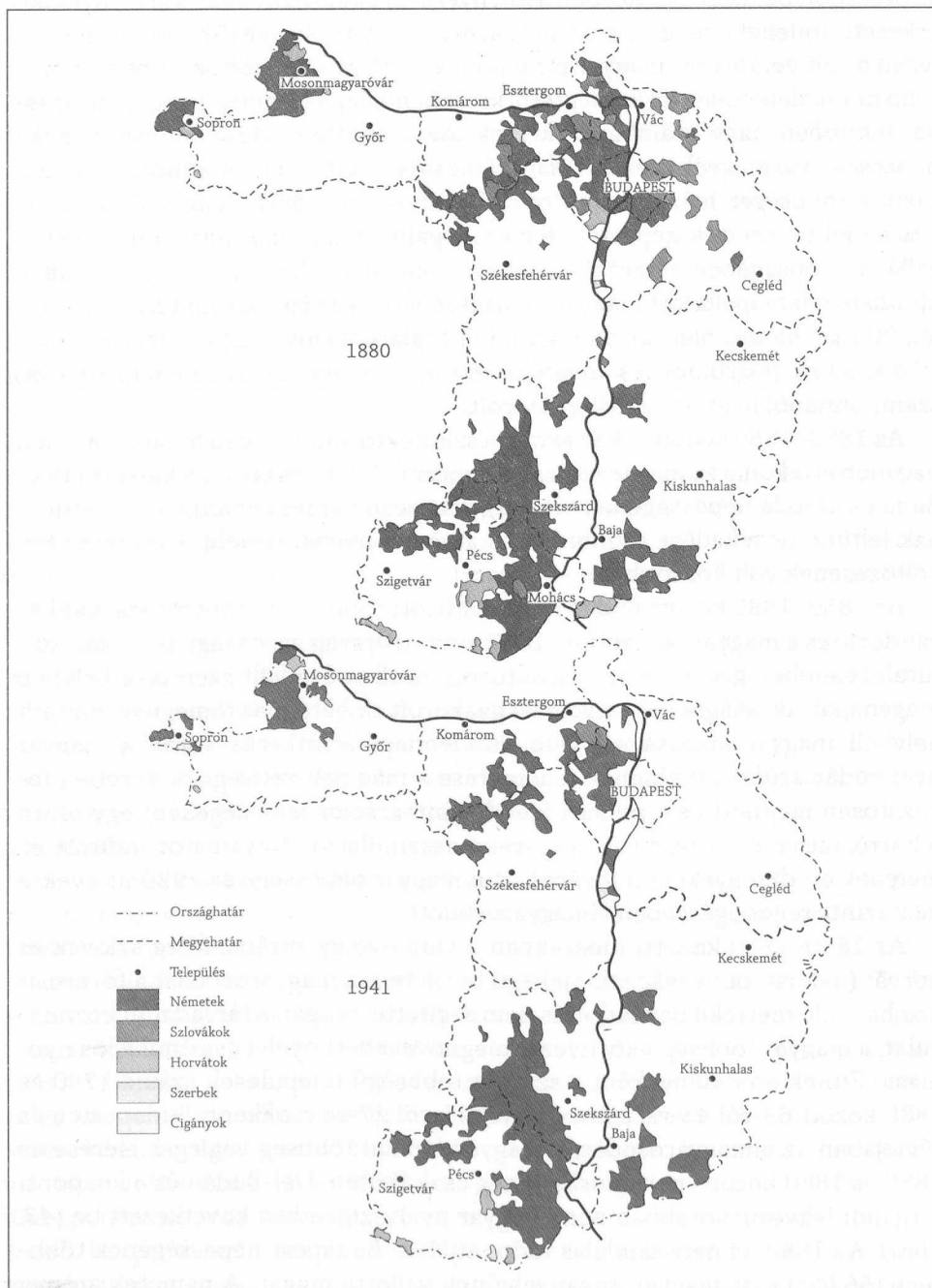
sába. A bevándorlás nagy mértékéről az 1880-as népszámlálás születési hely szerinti adatai tanúskodnak. Ekkor a 360 ezer budapesti lakosnak már több mint fele (57,8%) nem helyben született. A betelepülőeknek több mint 80%-a az országon belülről, elsősorban a környező és az északnyugati vármegyékből érkezett. Jóllehet a magyarországi származásúak többsége (53,8%) természetesen a túlnyomórészt magyar etnikumú vármegyékből költözött be az egyre több munkalehetőséggel kecsegtető, kirobbanó népességnövekedésű fővárosba, feltűnően nagy számban érkeztek ide a felvidéki, dominánsan szlovák népességű vármegyék cselédei, napszámosai és iparosai is. A külföldi származásúak többségét már nem az osztrák örökös tartományokból és Németországból érkezettek képezték, hanem a galíciai–ukrajnai területek izraelita vallású, többségében német (ill. jiddis) anyanyelvű lakói, akikre a politikailag újonnan emancipálódott magyar nemzet fővárosa az életkörülmények (pl. fellendülő gazdasági élet, az ún. „izraelita foglalkozások” nagy piacképessége, zsidóellenes pogromok és hivatalos etnikai-vallási diszkrimináció hiánya) szempontjából nagy vonzerőt gyakorolt.

Az 1850–1880 közötti időszakban a szerbektől eltekintve a főváros minden nagyobb etnikuma számottevően gyarapodott. A 19. század derekán még Pest, Buda és Óbuda népességének többségét képező német anyanyelvűek számának feltűnő növekedése azonban csak a német nyelvű izraeliták tömeges beköltözésének volt köszönhető.

Az 1850–1880 között Budapestre költözött több mint 100 ezer magyar bevándorló és a magyar nemzetnek 1867 után az ország gazdasági, politikai, kulturális életében gyökeresen megváltozott, uralkodóvá vált szerepe a helybeli idegenajkú lakosságra nagy nyomást gyakorolt. A hatalmas tömegűvé duzzadt helybeli magyar lakossággal való mindennapi érintkezés során a magyar nyelvtudás szükségességének felismerése a más nemzetiségűek körében fokozatosan megnőtt és a polgári fejlődés integrációs jelenségeként egy olyan feltartóztathatatlan természetes nyelvi asszimilációs folyamatot indított el, melynek eredményeként a főváros nem magyar népessége az 1920-as évekre már szinte teljes egészében elmagyarosodott.

Az 1850–1880 közötti időszakban a Duna-völgy rurális, főleg szlovák és horvát (dalmát, bunyevác stb.) jellegű területein a magyarosodást a fővárosihoz hasonló mértékű bevándorlás nem segítette, csupán a társadalmi közhangulat, a magyar többségű környezet megnövekedett nyelvi asszimilációs nyomása. Ennek eredményeként a szlovák többségű települések száma 1780 és 1880 között 63-ról 43-ra, a horvátoké⁵ 41-ről 27-re csökkent. Budapesten és régiójában az elmagyarosodás, a magyar etnikai többség végleges elérése az 1850 és 1880 közötti periódusban még csak Pesten, Dél-Budán és a központi forgalmi fekvésű, korábban nem magyar nyelvszigeteken következett be (42. ábra). Az 1880-as népszámlálás időpontjában Budapest népességének többsége (56,6%) már magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A németek aránya

A magyarországi Duna-völgy mai megyéinek etnikai térképe 1880-ban és 1941-ben

ugyanakkor 34,4%-ra csökkent. A 10 budapesti kerület közül már 8 magyar többségűnek számított, de az arányuk a II. és III. kerületben is meglehetősen magas szintet ért el (43-50%). A fővárosi kerületek német nyelvű népességének elmagyarosodása közötti különbségeknek a földrajzi fekvéssel is összefüggő társadalomszerkezeti okai voltak. A német nyelvű zsidóságnak a korábbiakban már említett, kerületenként eltérő mértékű betelepődése mellett itt elsősorban arra kell gondolni, hogy a magyarosodás, a magyar nyelvűekkel való egyre gyakoribb érintkezés leginkább a központi fekvésű városrészek (pl. Belváros, Vár, Viziváros, Országút) főként közalkalmazottakból, nagypolgárokból, iparosokból, kereskedőkből álló németjeit érintette, ellentétben az északnyugati periférián, Óbudán élő, jórészt mezőgazdasági foglalkozású, autochton német anyanyelvűekkel.

Az 1880-as és az I. világháborút megelőző, 1910-es népszámlálás közötti időszak meghatározó jelentőségű volt Budapest későbbi szinte teljes egészében magyar jellegűvé, több mint 90%-ban magyar anyanyelvűvé válásában. A töretlenül fejlődő gazdaság, főként az egyre tekintélyesebbé váló magyar gyáripar, illetve az ahhoz kapcsolódó infrastruktúra az ország különböző vidékein élők százezreit vonzotta a fővárosba. Budapest ezalatt a három évtized alatt 2,5-szeresére növekedve közel 900 ezres méretű várossá vált. A fővárosban magyarul tudók és a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók aránya – magasabb természetes szaporodásuknak, bevándorlási többletüknek, az iskola, az egyház és a közigazgatás által is szorgalmazott magyarosodásnak, a természetes asszimilációs folyamatnak köszönhetően – hihetetlenül megnőtt (magyarul tudók: 1880: 72%, 1910: 95,9%, magyar anyanyelvűek: 1880: 56,6%, 1910: 85,9%). A csak magyarul beszélő vidéki magyarok tömegeinek betelepülésével a csak magyarul beszélő budapestiek aránya 47,1%-ra nőtt, míg a németül tudóké 46,5%-ra csökkent. Az a tény, hogy immár a lakosság többségét jelentő budapesti magyaroknak kb. fele képtelen volt a magyaron kívül más nyelven kommunikálni, a nemzetiségek magyar nyelvtanulása szempontjából újabb készletést jelentett. A magyar főváros elmagyarosodásának imént vázolt tényezői közül természetesen a bevándorlás nagy mértéke játszotta a legnagyobb szerepet. 1910-ben a budapestieknek már csak 35,3%-a számított a város szülöttének, míg a magyarországi származásúakon belül a túlnyomórészt magyar vármegyékből és a törvényhatósági jogú városokból érkezettek aránya meghaladta a 60%-ot.

Budapest régiójában a századforduló tájékán – a fővárosihoz képest kissé megkésett magyarosodás eredményeként – a nemzetiségekre nézve drámai változások következtek be. Az 1880-as 65 nem magyar többségű településből már csak 36-ban volt kisebbségben a magyar lakosság. A Váci-Duna és a Ráckevei-Duna vonalától keletre lévő, hajdan szinte kizárólag szlovák települések elmagyarosodása gyakorlatilag befejeződött. A felgyorsult elővárosi népességnövekedés, magyarok tízezreinek letelepedése és a természetes asszimilá-

ció a fővárost övező, Békásmegyer–Vecsés közötti német etnikai „félholdat” – Vecsés, Soroksár, Csepel, Budafok, Nagytétény, Budatétény, Diósd elmagyarosodásával – felére zsugorította. A Budai-hegyvidék települései ugyan megőrizték német etnikai többségüket, de a főváros szomszédságában és a turizmus fő útvonalai mentén fekvő német falvakban a magukat magyarnak vallók száma már tetemesen megnőtt (Budakeszi, Budaörs, Solymár, Békásmegyer stb.). Ugyanakkor meg kell említeni, hogy Bácska, Baranya és Tolna rurális területein a németiség sikeresen állt ellen a magyarosodásnak és többé-kevésbé szilárdan őrizte demográfiai pozícióit egészen a II. világháború végéig. A vázolt, elsősorban a magyarok számára kedvező etnikai folyamatok eredményeként az 1910-es népszámlálás időpontjában a mai magyarországi Duna-völgy megyéinek területén összeírt 3,4 millió népességből már 81,9% vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 13,5% németnek, 1,9% szlováknak, 0,6% horvátoknak, 0,5% szerbnek.

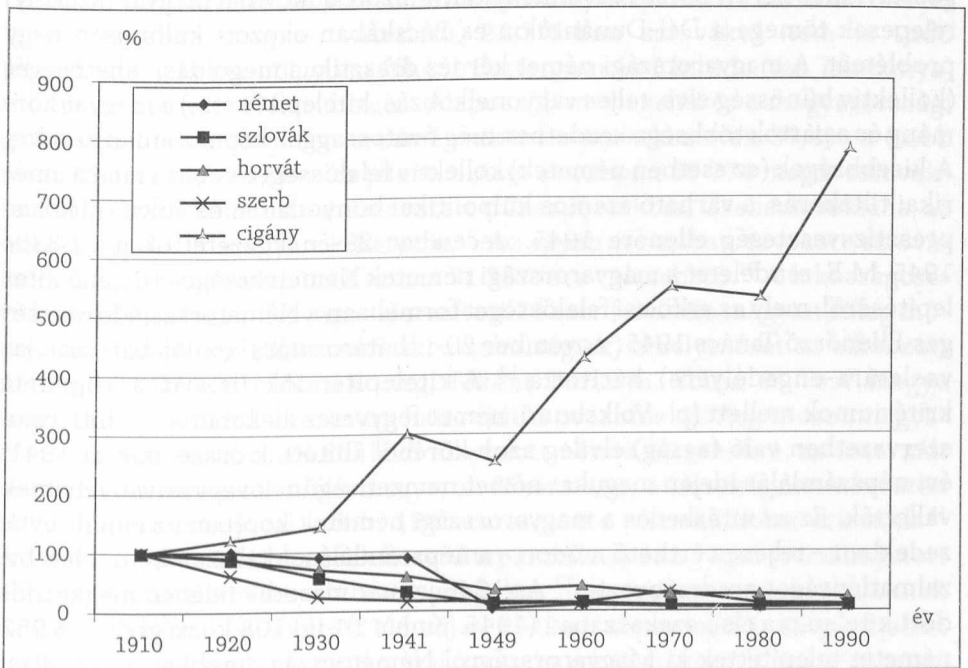
Az I. világháború eseményei, a háborús veszteségekkel, a születéskieséssel összefüggő természetes fogyás és a korábbiakhoz képest jóval kisebb vándorlási többlet következtében 1910 és 1920 között némileg megtorpant Budapest lendületes népességyarapodása és magyarosodása. A trianoni békeszerződéssel korábbi, felvidéki vonzásterületét elvesztett fővárosból a szlovákok ötöde-hatoda visszaköltözött immár Csehszlovákia részévé vált korábbi szülőföldjére. Ugyanakkor az 1918–19-es hatalomváltást követően elmenekült, elüldözött erdélyi, felvidéki, délvidéki magyar menekültek többsége Budapestre és a szomszédos községekbe települt. Az I. világháború utáni események és a szomszédos kis nemzetállamok létrejötte illetve megerősödése kezdetben némileg lefékezte a vizsgált terület nem magyar lakosságának magyarosodását, sőt azt egyes esetekben visszajára is fordította. Különösen olyan esetekben nőtt meg hirtelen a németek, szlovákok, horvátok aránya 1910-hez viszonyítva, ahol a magyarosodás még meglehetősen felszínes volt (németek: Zsámbék, Budajenő, Budakeszi, Budaörs, Törökbálint, Solymár, Dunabogdány, Soroksár, Dunaharaszti, Taksony, Szigetcsép, Szigetszentmárton, Szigetbecse; szlovákok: Kerepes, Nagytarcsa, Bénye, Sári, Sóskút; horvátok: Tököl).

Budapesten hasonló jellegű „visszanémetesedésnek”, „visszaszlovákosodásnak” nem volt jele. 1920-ban a magyarok aránya már meghaladta a 90%-ot, míg a németek aránya 6,5%-ra, a szlovákoké 1,5%-ra zuhant. Az egyes városrészek hajdani etnikai jellegére a népszámlálási statisztika már csak helyenként utalt. Az 1920-as és 1930-as népszámlálások közötti időszakban a főváros és a szomszédos települések népességnövekedése a világháborút megelőző periódushoz hasonló mértékű volt. A budapestiek és a vidékiek növekvő letelepedésének köszönhető népességyarapodás számos, korábban szlovák, német többségű települések (Cinkota, Rákoskeresztúr) határában létrejött, csaknem színmagyar telep önálló községgé válását eredményezte (Rákoshegy /1921/, Sashalom /1923/, Pestszentimre /1930/, Mátyásföld /1933/).

A magyarosodás folyamata Budapest régiójában, de az egész Duna-völgyben is töretlenül haladt előre a két világháború közötti időszakban. A nem magyar többségű duna-völgyi települések száma az 1880-as 358-ról 1941-ben 266-ra csökkent. A Dunától keletre fekvő, nagy magyar nyelvi-asszimilációs nyomás alatt lévő kisebb-nagyobb német, szlovák nyelvterületek, közösségek többsége egymás után vallotta magát már inkább magyarnak. Az 1910–1941 közötti időszakban ugyan minden nemzetiség lélekszáma jelentősen csökkent, de közülük a hihetetlenül gyorsan magyarosodó szlovákok etnikai térvesztése különösen feltűnő volt (43. ábra). A szlovák többségű falvak száma 1880–1941 között 43-ról 5-re csökkent. Az etnikai eredet tudatát még megőrzött, de már csak néhány ezer főre csökkent, nyelvileg jórészt asszimilálódott, magát már inkább magyarnak tartó itteni szlovákság 1941-ben csupán Pilisszántón és Pilisszentkereszten képezett említésre méltó nagyságú közösséget. A német többségű települések száma ez idő alatt jóval kisebb ütemben mérséklődött és a régió dunántúli részén a magyarosodás 1945-ig csupán a főváros közelében és a kedvező forgalmi helyzetben lévő, turizmus, tömegközlekedés által leginkább érintett területeken ért el nagyobb sikert (Békásmegyery, Budakalász, Pomáz, Pesthidegkút, Sósikút, Tárnok, Sopron, Hegyeshalom stb.).

43. ábra

A főbb nem magyar etnikumok lélekszámának változása a Duna-völgyben (1910–1990)

A II. világháború végének hadműveletei során, a közeledő front elől – a menekülő magyarokon kívül – a magyarországi németek 10-15%-a (50-60 ezer fő) menekült el.⁶ A Vörös Hadsereg már a „felszabadulás” első heteiben, főként 1944 novemberében, decemberében megkezdte a német (sokszor csak német hangzású nevet viselő) lakosság tömeges deportálását – kényszermunka végzése céljából – a Szovjetunió területére.⁷ Az akció során nem csak 40-65 ezer⁸ német származású, főként bácskai, baranyai, tolnai magyar állampolgárt hurcoltak el. A magyar politikai pártok, főként a nacionalisták körében egyre jobban kibontakozó németellenes hangulat következtében kezdetben még csak a német állampolgárok internálását rendelték el (1945. február 27.),⁹ majd az 1945. március 17-én elfogadott földreform-rendelet (600/1945.M.E.)¹⁰ értelmében – a hazaárulókon, nyilas és náci vezetőkön, háborús bűnösökön kívül – már az 50–60 ezer főre becsült¹¹ létszámú Volksbund-tagok földbirtokának elkobzását is. Később a németek kollektív bűnösségi elvének kibontakozásával párhuzamosan, a jogfosztást, vagyoneklobzást a németek egyre szélesebb körére terjesztették ki. A sok esetben nacionalista jellegű magyar földreform végrehajtását, újabb és újabb földbirtokok elkobzását, a németek teljes vagy részleges kitelepítését, mint „kézenfekvő”, de embertelen megoldást a magyar parasztság, az agrárproletárok nagy tömegeinek földigényén kívül az 1944–45 után ismét elvesztett volt magyar területekről (pl. Észak-Erdély, Kárpátalja, Dél-Szlovákia, Bácska) menekült magyarok gyors letelepítésének kényszere is sürgette. A vizsgált területen az ismét Jugoszláviához került Bácskából elmenekült-elűzött bukovinai magyar (székely) telepések tömege a Dél-Dunántúlon és Bácskában okozott különösen nagy problémát. A magyarországi német kérdés drasztikus megoldási lehetőségét (kollektív bűnösség elve, teljes vagyoneklobzás, kitelepítés stb.) a magyar kormány és a pártok többsége kezdetben még óvatossággal, képmutatóan kezelte. A kisebbségek (ez esetben németek) kollektív felelősségre vonása miatti amerikai tiltakozás, a várható számos külpolitikai bonyodalom és súlyos erkölcsi presztízvesztés ellenére 1945. december 29-én közzétették a 12.330/1945. M.E. rendeletet a magyarországi németek Németországba történő kitelepítéséről, mely az erkölcsi felelősséget formálisan a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-i „határozatára” (valójában csak javaslatára-engedélyére) hárította.¹² A kitelepítendőek listáját a rögzített kritériumok mellett (pl. Volksbund, német fegyveres alakulatban –, hitlerista szervezetben való tagság) elvileg azok köréből állították össze akik az 1941. évi népszámlálás idején magukat német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallották. Ez az intézkedés a magyarországi németek körében az elmúlt évtizedekben – teljesen érthető módon – a népszámlálásokkal szembeni teljes bizalmatlanságot eredményezte.¹³ Az 1946 január második felében megkezdődött kitelepítés első szakaszában (1946. június 14-ig) 108 községből 116 952 németet telepítettek ki Magyarországról Németország amerikai megszállási

övezetébe, főleg Württemberg tartományba.¹⁴ A kitelepítések ez időszakban az etnikai tisztogatások akkori prioritásainak megfelelően Budapest környé-
kére és a határvidéki (Sopron, Győr-Moson és Bács-Bodrog) megyékre korlá-
tozódtak. A németellenes diszkrimináció, a kitelepítés 1946 májusában (5 802
német deportálása¹⁵) a gyorsan magyarosodott, akkor még többnyire német
származásúak lakta Sopront,¹⁶ a „Civitas fidelissima”-t sem kímélték, ahol a
lakosság többsége 1921. december 14–16. között Ausztriával szemben a Ma-
gyarországhoz való tartozás mellett döntött. A magyarországi kitelepítések a
végrehajtás során tapasztalható visszásságok miatt 1946 júniusa és novembe-
re között szüneteltek, majd különböző intenzitással – számos visszaélésre ad-
va okot és az érintett településeken súlyos gazdasági problémákat okozva – to-
vább folytatódtak és Németország szovjet megszállási övezetébe irányultak
1948. június 15-ig. A 2,5 évig húzódó, embertelen akció eredményeként kb.
200 ezer magyarországi németet telepítettek ki Németországba, körülbelül
háromnegyedüket a későbbi NSZK területére.

A németek kitelepítésével párhuzamosan, azzal szoros összefüggésben
folyt – az 1946. február 27-én megkötött magyar–csehszlovák lakosságcsere-
egyezmény értelmében – a kényszerű, később meglehetősen vontatottan ha-
ladó szlovák–magyar népcsere előkészítése és lefolytatása. Az egyezmény
értelmében a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. március 4. és 1946.
április 15. között folytathatta zavartalanul agitációs tevékenységét a ma-
gyarországi szlovákok körében, akik közül – főként kecsegtető szociális ígé-
retekkel – 95 421 lakost sikerült áttelepülési jelentkezésre bírniuk.¹⁷ A je-
lentős részben magyar öntudatú, 21,7%-ban szlovákul nem is tudó
jelentkezők a Duna-völgyben főként Esztergom és Bánhida (ma Tatabánya)
toborzási körzetéből kerültek ki. Alaposabb mérlegelés és a magyarországi
gazdasági helyzet javulása eredményeként a jelentkezettek 37,4%-a (több
mint 35 ezer fő) visszavonta jelentkezését és csupán 59 774 magát szlovák-
nak valló lakos költözött át szervezett transzportokban Csehszlovákiába, az
onnan deportált magyarok helyére.¹⁸ Az egyéb formában távozott szlovák-
okkal együtt az áttelepültek száma 71 787 főre volt tehető.¹⁹ A lakosságcsere
keretében Magyarországra kiutasított 74 ezer felvidéki magyar (főleg mó-
dosabb gazdák, közalkalmazottak, értelmiségiek) elhelyezését az elkobzott
német birtokokon oldották meg, főként Baranya, Tolna és Pest megye
területén.²⁰ Az észak-dunántúli határvidéki övezetben (főleg Mosonmagya-
róvár és Sopron környékén) lévő elkobzott német birtokokra, az internált
németek helyére a felvidéki magyarok főként nem a lakosságcsere keretén
belül, hanem már jóval előbb, 1945 tavasza óta menekülteként érkeztek.²¹
A kitelepülés, az 1940-es évek keserű tapasztalatai és a végső fázisába jutott
elmagyarosodás következtében a magukat nem magyar anyanyelvűeknek
vallók aránya az 1941-beli 10,1%-ról az 1949-es népszámlálás időpontjában
1,5%-ra (l) csökkent, és mind a mai napig hasonló szinten (1,4–2,1%) moz-

gott. A nem magyar többségű települések száma 1941 és 1980 között 266-ról 17-re (!) csökkent. Ez is azt tükrözte, hogy az elmúlt közel fél évszázad politikai eseményei, társadalmi átalakulási folyamatai következtében – legalábbis a népszámlálási statisztikák szerint – a Duna-völgynek a 19. század második felétől felgyorsult, – bár néha csupán nyelvi – elmagyarosodása véglegesen befejeződött. A magyarosodásnak a 20. század derekáig viszonylag sikeresen ellenálló, félreeső falvakban a nem magyar etnikum eltűnését, asszimilálódását a németek kényszerű, a szlovákok önkéntes, 1946–48 közötti migrációja tette lehetővé és szinte visszafordíthatatlan folyamattá. A budapesti régióban a korábbi évtizedek számukra kedvezőtlen etnikai folyamatai, és a 40-es évek migrációi az elmagyarosodás által megkímélt német és szlovák etnikai magterületeket csaknem teljesen szétroncsolták, sokszorosára növelve a német és szlovák ajkúak utolsó mentsváraiban a magyar nyelvi asszimiláció lehetőségét.

Az etnikai eredet tekintetében azonban a Duna-völgy népessége – elsősorban a nagy ütemben növekvő lélekszámú cigányságnak köszönhetően – korántsem ennyire egységesen magyar. Tekintettel arra, hogy a cigányság túlnyomó többsége mindig magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát és a népszámlálások időpontjában rögzített számuk ennek köszönhetően az elmúlt évtizedekig elenyésző volt, a vizsgált terület cigányságát, mint napjaink egyetlen számottevő, itteni nem magyar etnikai elemét az elmagyarosodott, szinte jelentéktelen létszámúra csökkent nemzeti kisebbségektől (németek, szlovákok, szerbek, horvátok stb.) elkülönülten mutatjuk be.

A jelenlegi etnikai térszerkezet

1. A nemzeti kisebbségek

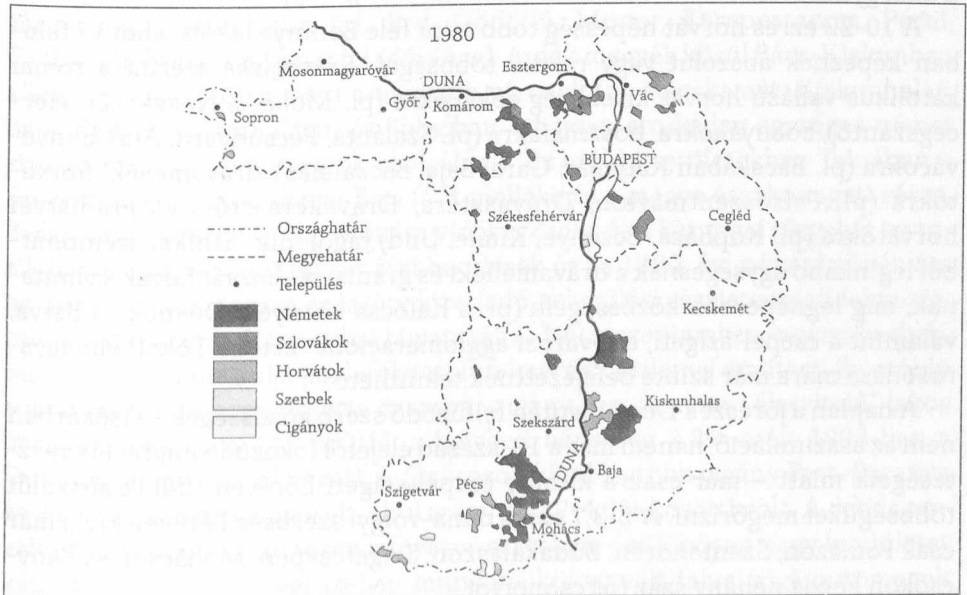
Az 1990-es népszámlálás időpontjában a magyarországi Duna-völgy 5,3 milliós lakosa közül 98,3% vallotta magát magyar, 0,6% (32 885 fő) német, 0,2% (10 457 fő) horvát, 0,1% (4 958 fő) szlovák és 0,04% (1 995 fő) szerb anyanyelvűnek. A Duna-völgyi megyék az ország német anyanyelvűi 89%-ának, szerbjei 68%-ának, horvátjai 59%-ának, szlovákjai 39%-ának jelentették szűkebb hazáját. Az 1980-as tanácsi becslés és népszámlálás, valamint az 1980-as évekre jellemző demográfiai trendek alapján az itteni németnek minősíthető lakosok számát 1990-ben kb. 156 ezerre, az össznépesség 2,9%-ára, a szlovákokét 25 ezerre (0,5%), a horvátokét 22 ezerre (0,4%), a szerbekét 3700-ra (0,07%) becsültük.²² A magyar asszimilációs nyomásnak többé-kevésbé sikeresen ellenállva csupán 5 német (Ófalu, Óbánya, Görcsönydoboka, Mecseknádasd és Szúr), 5 horvát (Felsőszentmárton, Drávasztára, Kátoly, Kópháza, Und), egy szlovák (Piliszentkereszt) és egy szerb (Lórév) falu tudta megőrizni

eredeti anyanyelvi többségét. Ezen periférikus fekvésű, többnyire népességkibocsátó és az 1944–48 közötti deportálások, telepítések által leginkább megkímélt még mindig nemzetiségi jellegű települések száma különösen akkor tűnik különösen csekélynek, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a vizsgált területen a német többségű falvak száma 1880-ban 358, a szlovák többségűeké 1780-ban 63, a horvát, bunyevác, sokác, dalmát többségűeké 1720 táján 44, a szerbeké ugyanekkor 45 volt.

A régió német (származású) lakossága jelentékeny tömegben és nagyobb arányban csupán Kelet-Baranyában és a Vértes, Gerecse eldugottabb zugai-
ban lelhető fel. Közösségeik közül a deportálásokat és az elmúlt évtizedek urbanizációját, annak az eredeti etnikai struktúrát bomlasztó hatásait csupán néhány tudta jórészt elkerülni, ahol arányuk a becslések szerint még mindig 90% fölötti (pl. Északkelet-Baranyában Ófalu és Óbánya, az Észak-Vértesben Várgesztes, a Dél-Gerecsében Vértestolna). A becslések szerint még 50 olyan település lehet, ahol a „német kulturális igényű” népesség többséget alkot (44. ábra). Ezek többsége (32) Baranyában, Mecseknádasd és Töttös között képez egy erősen felbomlófélben lévő, magyar telepésekkel 1945–48 között vegyessé alakított német etnikai területet. Az itteni nagymértékű német és (bukovinai székely, felvidéki, alföldi) magyar etnikai keveredés, továbbá a szocialista urbanizáció eredményeként a németiségnek a települések arculatán is meglát-

44. ábra

A magyarországi Duna-völgy megyéinek etnikai térképe az 1980-as tanácsi becslés szerint

szó, ún. fiziognómiailag szignifikáns térszervező, gazdasági fejlettséget is meghatározó szerepe az 1980-as évek végére nagyrészt megszűnni látszott.²³ Napjainkban viszont az életképes német közösségek – a németországi kapcsolatok és az azokkal összefüggő tőkebefektetések révén – olyan jelentős gazdasági helyzeti előnyökhöz jutottak, melyek etnikai identitásukat erősítik és közösségük hosszú távú fennmaradását is biztosítják. Kisebb német jellegű településcsoportok figyelhetők meg a Mór és Esztergom közötti területen is (pl. Pusztavám, Vértessomló, Tarján, Agostyán, Csolnok). A bizonytalan lélekszámú városi közösségeket (pl. Budapest, Sopron, Pécs, Tatabánya) nem számítva a Duna-völgy legtöbb németnek minősíthető lakosa Pilisvörösváron, Csolnokon, Hartán, Bólyon, Mecseknádasdon, Tarjánban, Pusztavámon, Taksonyban, Nemesnáadudvaron és Császártöltésen él.

Az 1946–48-as csehszlovák–magyar „népességcsere”, az asszimiláció és a migrációs folyamatok eredményeként mára már csupán 15 településen tétélezhető fel szlovák etnikai többség, melyek közül csupán egyben, a Pilis–Visegrádi-hegység belsejében megbúvó Pilisszentkeresztben vallotta a lakosság többsége (53%-a) szlovák anyanyelvűnek magát. Az említett szlovák többségű falvak a Pilis-hegységben és Pest megye északkeleti részén, főként a Galga-völgyében képeznek jelentősebb csoportosulást. A becslések szerint Pilisszentlélekről és Pilisszentlászlóról képzelhető az el, hogy a szlováknak minősíthetők aránya még mindig meghaladja a 90%-ot. A legtöbb szlovák származásúnak viszont a ma Dabashoz tartozó Sári, a pilisi Kesztölc, Piliscsév, Pilisszántó és Pilisszentkereszt nyújt otthont. Ezer főt meghaladó méretű szlovák közösség lakja még a félreeső fekvésű Tardosbányát, Sósikutot és Dunaegyházát is.

A 10–22 ezres horvát népesség több mint fele Baranya lakója, ahol 17 faluban képeznek abszolút vagy relatív többséget. Származás szerint a római katolikus vallású horvát kisebbség sokácokra (pl. Mohács, Nagykozár, Hergeszántó), bosnyákokra, boszniaiakra (pl. Szalánta, Pécsudvard, Áta), bunyevácokra (pl. Bácskában Katymár, Gara, Baja, Bácsalmás), drávamelléki horvátokra (pl. Felsőszentmárton, Drávasztára, Drávakeresztúr) és gradistyei horvátokra (pl. Kópháza, Bezenye, Kimle, Und) tagolódik. Etnikai szempontból leginkább egységesnek a drávamelléki és gradistyei horvát falvak számítnak, míg legnépesebb közösségeik (pl. a Kalocsa környéki Dusnok és Bátya, valamint a csepel-szigeti, a fővárosi agglomerációba tartozó Tököl) elmagyarosodása mára már szinte befejezettnek tekinthető.

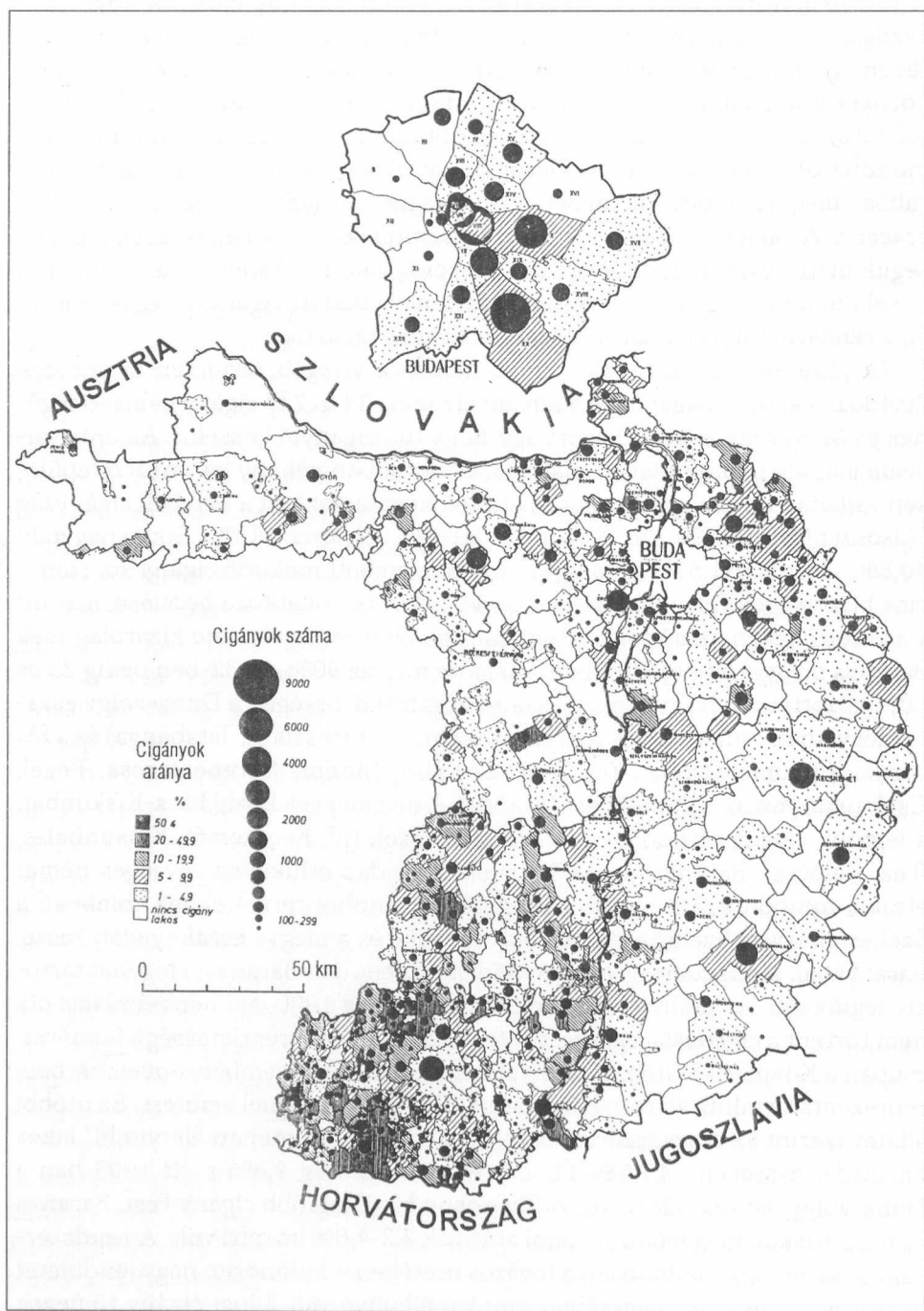
A hajdan a jórészt a Duna mentén felfűződő szerb közösségek – elsősorban nem az asszimiláció, hanem már a 19. század elejétől fokozódó migrációs veszteségeik miatt – már csak a kicsiny csepel-szigeti Lóréven tudták abszolút többségüket megőrizni. A 2–3,7 ezres duna-völgyi szerbség Lóréven kívül már csak Pomázon, Szentendrén, Budakalászon, Szigetcsépen, Mohácson és Lánycsókon képez néhány száz fős csoportot.

2. A cigányok

A társadalmi-gazdasági szerkezetváltást követő néhány évben a közismert gazdasági és életszínvonalbeli visszaesés, felgyorsult elszegényedés következtében egyre nagyobb tömegek sodródtak a társadalom peremére. Közülük a környezetük által „cigánynak” minősített (ill. cigány vagy átmeneti életmódot folytató) népesség képviseli a legfeltűnőbb társadalmi (és egyben etnikainak mondható) csoportot. A piaci viszonyok uralkodóvá válásával a cigányok korábban megindult társadalmi betagozódása megtorpant, majd jelentősen visszaesett. Az alacsony iskolai végzettségi szintjükkel, „piacképes” szakképzettségük hiányával is összefüggő, szinte teljessé vált munkanélküliségük miatt a közel félmillió, ma már végzetesen marginalizálódott cigányság egyértelműen a rendszerváltás legnagyobb vesztesei közé tartozik.

Az (1990-es) népszámlálás időpontjában a vizsgált területen mindössze 20 400 fő vallotta magát cigány anyanyelvűnek, 34 517 fő cigány nemzetiségűnek és 30 517 lakos nyilatkozott úgy, hogy tud cigányul beszélni. Az önbevalláson alapuló népszámlálási adatok szerint csupán néhány baranyai településen vállalta viszonylag tömegesen etnikai hovatartozását a helybeli cigányság (Alsószentmárton 93,1%, Kistamási 49,6%, Gilvánfa 48,7%, Siklósnagyfalu 40,8%, Gordisa 31,5%). A megyei tanácsok mellett működő cigány koordinációs bizottságok települési szintű, 1984–1987-re vonatkozó becslései szerint viszont a cigánynak minősíthetők aránya a Duna-völgy (szinte kizárólag csak Baranya megye) 5 településében²⁴ haladta meg az 50%-ot, 32-ben pedig 25 és 50% közötti volt. Nagyobb lélekszámú cigány közösségek a Duna-völgy északi megyéiben csupán egyes iparvárosokban (pl. Oroszlány, Tatabánya) és a fővárosi agglomerációban (pl. Érd, Gödöllő, Monor, Kerepestarcsa, Pécel, Csobánka, Pomáz) lelhetőek fel (45. ábra). A déli megyék közül Bács-Kiskunban a legtöbb cigány otthonául a nagyobb városok (pl. Kecskemét, Kiskunhalas, Baja, Kalocsa), Baranyában és Tolnában a hajdan etnikailag egységes német etnikai tömbön kívüli régiók szolgálnak. Ez utóbbi területekhez Tolnában a Székesfehérvár–Szekszárd–Baja főút melléke és a megye északnyugati része, Baranyában az Ormánság, Mohács vidéke, Zselic és a Baranyai Hegyhát tartozik leginkább. Az említett tanácsai becslések és az 1990. évi népszámlálás óta nem történt a cigányság egészére kiterjedő, települési részletességű felmérés, csupán a Központi Statisztikai Hivatal által 1993. szeptember–novemberben, reprezentatív minta alapján lefolytatott felmérés²⁵ érdemel említést. Ez utóbbi adatai szerint az országsszerte összeírt „cigány” és „átmeneti életvitelű” lakos harmada, összesen 145 580 fő, a helybeli népesség 2,8%-a élt 1993-ban a Duna-völgyben (28. táblázat). A fővároson kívül legtöbb cigány Pest, Baranya és Bács-Kiskun megyében élt, ahol arányuk 2,2–4,6% közötti volt. A rendszerváltást követően – különösen a főváros esetében – különösen nagy lendületet kapott a szinte teljes egészében munkanélkülivé vált falusi cigány tömegek

Cigányok a magyarországi Duna-völgy megyéiben (1984–1987)

**A cigánynak minősített lakosok számának változása a magyarországi
Duna-völgy mai megyéinek területén (1893–1993)**

Megye	Cigánynak minősítettek lélekszáma				Cigánynak minősítettek aránya, %			
	1893	1978	1984	1993	1893	1978	1984	1993
Győr-Moson-Sopron	2 052	4 000	3 880	4 590	0,7	0,8	0,9	1,1
Komárom-Esztergom	1 501	6 000	6 765	10 783	0,6	1,9	2,1	3,5
Pest	3 456	20 000	22 119	21 152	1,9	2,1	2,2	2,2
Budapest	600	20 000	22 119	50 665	0,1	1,4	2,9	2,5
Fejér	2 173	5 000	6 214	10 248	0,9	1,3	1,5	2,5
Tolna	1 995	11 000	10 396	11 550	0,8	4,1	3,9	4,7
Baranya	3 978	22 000	23 495	18 917	1,3	5,0	5,4	4,6
Bács-Kiskun	4 446	10 000	10 200	17 675	1,1	1,7	1,8	3,3
DUNA-VÖLGY	20 104	98 000	105 188	145 580	1,1	1,9	1,9	2,8

Forrás: 1893: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények IX., Budapest; 1895, 1978 és 1984: a Minisztertanács Cigányügyi Koordinációs Bizottságának (Budapest) adatai; 1993: Központi Statisztikai Hivatal (Budapest) 1993. szeptember-novemberi reprezentatív adatfelvétele a cigány és átmeneti életvitelű népességről.

nagyarányú beköltözése a már az extenzív szocialista iparosítás idején is nagy cigány tömegeket felszívó városokba. Az állami és önkormányzati lakások privatizációja, a leromlott belső városrészek szanálása során a cigányok körében sokszor ezzel ellentétes migráció is megfigyelhető volt. Ennek eredményeként számos, gazdaságilag felértékelődött városrészből jelentős számban – különböző módszerekkel – telepítették ki, illetve bírták távozásra a cigányokat ismét a városi perifériákra vagy a közeli-távoli falusi térbe.

Mérvadó, főként tanácsi becslések alapján az állandó fővárosi lakosok körében a cigányok száma 1978-ban 30 ezerre, 1985-ben 45 ezerre (2,2%-ra), 1992-ben kb. 101 ezerre (5,3%-ra)²⁶ volt tehető. Az általános iskolai cigány tanulók számából kiinduló, 1992-es becslések szerint Budapesten a cigányok legnagyobb tömeget és arányt az alábbi kerületekben képviselik: VIII. (20 ezer, 21,3%), VII. (14 700, 18,6%), IX. (10 300, 13,9%), XIV. (7 400, 5,6%), XX. (7 ezer, 8%), X. (5 500, 6,1%), ami az egyes kerületek lakóhelyi presztízsének, lakáspiaci helyzetének és az ebből eredő eltérő életkörülményeknek a világos visszatükröződése.

A budapesti cigányok 47%-a a slumosodó belső pesti kerületekben él (a Podmaniczky u.–Dózsa Gy. u.–Thököly u.–Fiumei u.–Orczy u.–Haller u.–Duna-Vámház u.–Múzeum krt.–Károly krt.–Bajcsy-Zs. területen). A cigányoknak nagyobb lélekszámú koncentrációja figyelhető meg meg a következő

körzetekben is: XXI. kerület: Kossuth u.–Ady u. környéke, XX. kerület: a Hátár u. és Kossuth u. között, XIX. kerület: az Ady u. és az Üllői u. között, XVIII. kerület: a Kolozsvár u. és a Margó T. u. között, X. kerület: az Újhegyi ltp., a Zalka M. tér környéke és Óhegytől nyugatra, XVII. kerület: Rákoskeresztúr ófaluja a Pesti és Csabai u. találkozásánál, XIII. kerület: a Tahi és Váci u. között, IV. kerület: a Farkas-erdőtől keletre, III. kerület: Békásmegyeri ltp.²⁷

A cigányok hátrányos helyzete nem csak a lakáspiacon nagy, de egyre inkább nő a munkaerőpiacon is. A fővárosi cigány keresők mintegy kétharmada a legalacsonyabb társadalmi státusú, rendkívül alacsony iskolai végzettségi szintű betanított és segédmunkások közé tartozik. A közelmúltbeli és jelenlegi gazdasági szerkezetváltással járó elbocsátások őket érintik a legsúlyosabban, melynek következtében túlnyomó többségük még a fővárosban is munkanélkülinek számít. A vizsgált terület városaiban, különösen a fővárosban – a falvakba való megindult kényszerű visszahúzódás ellenére – várható, hogy nem csökken, sőt növekszik az etnikai szegregáció, az ún. gettósodási folyamat, mely nem kizárólag csak a fővárosban, hanem más városok esetében is jelentkezik, a cigányság nagyobb részének a társadalom többségétől való térbeli elkülönülését eredményezve. Mindez pedig már ma is nagy hatással van a bűnözés alakulására, az etnikai jellegű előítéletek táplálta konfliktusok, összetűzések gyakoriságára is.

A magyarországi Duna-völgy népességének vallási összetétele

1. A vallási térszerkezet történelmi gyökerei

A vizsgált terület népessége nem csupán etnikailag, hanem azzal szoros összefüggésben vallási szempontból is meglehetősen vegyes összetételűnek számít. A felekezeti térszerkezet a nagyarányú migrációk, főként telepítések és a rekatolizáció eredményeként a 18. század végére alakult ki. 1787-ben a vizsgált területen élt népesség 70%-a számított katolikusnak, 17,8%-a reformátusnak, 8,7%-a evangélikusnak és 1,5%-a izraelitának.²⁸ Legmagasabb arányt a katolikusok Sopron (87,6%) és Győr-Moson (81,9%), a reformátusok Fejér (35%) és Pest-Pilis-Solt (27%) megyékben érték el. Az izraelita vallású népesség lélekszáma alig haladta meg a 17 ezret, akiknek kétharmada akkor még Sopron, Győr-Moson és Pest-Pilis-Solt vármegyék területén élt. Letelepedésük korlátozása miatt a szabad királyi városokban csupán csekély lélekszámú közösségeik voltak fellelhetők (pl. Pesten és Budán együttesen 120 fő).

Az 1787 és 1880-as népszámlálások²⁹ közötti időszakban a felekezeti struktúrában alapvető változás nem következett be. A katolikusoknak az 1880-ban 2,2 millióra nőtt össznépességen belül sikerült arányukat 70% körül stabilizálniuk, a protestáns felekezetek (pl. reformátusok, evangélikusok) hí-

veinek aránya – a katolikusokhoz viszonyítva akkor még kisebb mértékű természetes szaporodása miatt – 26,5%-ról 23,7%-ra mérséklődött (29. táblázat). Az ortodoxok száma és aránya viszonyt egyaránt jelentősen csökkent a szerbeknek a délvidéki területekre való fokozódó visszahúzódása következtében. A legfeltűnőbb változásnak az izraelita vallásúak lélekszámának és arányának főként a központi szerepkörű területeken megfigyelhető térhódítása számított. A tárgyalt időszakban – főként a fővárosi szerepkörét visszkapott Pest-Budának, illetve Budapestnek köszönhetően – az izraeliták száma 17 ezerről 138 ezerre, arányuk 1,5%-ról 6,2%-ra nőtt. Külföldről (főként az Orosz Birodalomból és az osztrák Galíciából) történő rendkívüli méretű beköltözésük mellett felgyorsult belső migrációjuk is, mely az ország perifériaterületeiről a centrumtérsegekbe, falvakból a városokba mutatott.³⁰

A vizsgált területen az I. világháborúig a keresztyén felekezetek hívóinak száma 34-57%-al, az izraelitáké 111%-al gyarapodott. Azonban a fővároson kívüli területen, 1880–1910 között a legnagyobb mértékű népességnövekedés a római katolikusoknál (39,5%), legkisebb az izraelitáknál (3,6%) volt megfigyelhető. Az I. világháborút, a Tanácsköztársaság bukását és Trianont követő antiszemita jellegű periódusban a vándorlási veszteség, a drasztikusan visszaesett természetes szaporodás és a „kikeresztelkedések” miatt az 1941-es népszámlálásig Budapesten 5,5%-al, a Duna-völgy egyéb területein pedig 32,8%-al csökkent a magát izraelitának valló népesség száma. Ugyanezen időszakban pedig az 1918–1924 közötti optálások, a szerbeknek a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba való tömeges áttelepülése miatt az ortodoxok száma megfeleződött. Az 1910-es és 1941-es népszámlálások közötti időszakban Budapest mai területén a népesség száma, ha nem is a korábbi kirobbanó mértékben, de nagy ütemben 1,1-ről 1,7 millióra nőtt a fokozódó belső migráció és a Trianon utáni magyar menekülthullám eredményeként. Ezen, főként környékbeli, tiszántúli és erdélyi betelepülőknek volt köszönhető, hogy a reformátusok száma a mai fővárosi területen 1910–1941 között megduplázódott, arányuk pedig 10,2%-ról 14,1%-ra nőtt.

A II. világháború idején a szélsőségesen antiszemita légkör, állami intézkedések és a zsidó lakosság túlnyomó részének deportálása, likvidálása és 1945–1948 között a jelentős mértékben evangélikus vallású németek és szlovákok kitelepítése, kitelepülése, illetve keleti, jórészt református magyarok áttelepülése miatt a Duna-völgy népessége felekezeti struktúrájában is számottevő változások zajlottak le az 1941-es és az 1949-es népszámlálások között. A Holocaust, valamint az ezt túlélte és hazatért zsidó lakosság főleg Izraelbe történt kivándorlásának eredményeként az izraeliták száma 1949-ben 108 ezerre (1941: 258 ezer), a német és szlovák migrációs veszteség miatt az evangélikus hívók száma pedig 233 ezerre (1941: 277 ezer) csökkent, párhuzamosan a reformátusok számának 7%-os, a római katolikusok 0,9%-os gyarapodásával.

A népesség vallási összetételének változása a magyarországi Duna-völgyben (1880–1949)

Győr-Moson-Sopron	Összes	Római kat.	Görög kat.	Református	Evangélikus	Ortodox	Izraelita	Egyéb	Római kat., %	Görög kat., %	Ref., %	Evang., %	Ortodox, %	Izraelita, %	Egyéb, %
1880	272 045	217 052	35	5 680	38 085	52	11 074	67	79,8	0,01	2,09	14,00	0,019	4,07	0,02
1890	286 239	227 970	57	6 129	40 109	55	11 896	23	79,6	0,02	2,14	14,00	0,019	4,16	0,01
1900	311 897	248 277	112	7 586	42 846	91	12 946	39	79,6	0,04	2,43	13,70	0,029	4,15	0,01
1910	326 925	261 486	227	7 920	44 268	101	12 858	65	80,0	0,07	2,42	13,50	0,031	3,93	0,02
1920	347 668	280 564	357	8 854	45 060	146	12 568	119	80,7	0,10	2,55	13,00	0,042	3,61	0,03
1930	365 005	297 391	318	9 376	46 516	168	11 088	148	81,5	0,09	2,57	12,70	0,046	3,04	0,04
1941	382 197	312 990	587	10 992	47 083	225	10 033	287	81,9	0,15	2,88	12,30	0,059	2,63	0,08
1949	267 655	317 490	676	14 054	33 402	168	1 337	528	86,4	0,18	3,82	9,09	0,046	0,36	0,14
Komárom-Esztergom															
1880	124 100	86 015	36	26 944	6 815	30	4 241	19	69,3	0,03	21,7	5,49	0,024	3,42	0,02
1890	132 467	93 228	22	28 010	6 572	27	4 598	10	70,4	0,02	21,1	4,96	0,020	3,47	0,01
1900	151 026	109 387	160	29 847	6 965	46	4 596	25	72,4	0,11	19,8	4,61	0,030	3,04	0,02
1910	167 149	122 577	678	31 544	7 609	236	4 402	103	73,3	0,41	18,9	4,55	0,141	2,63	0,06
1920	179 394	134 707	646	32 791	7 622	155	3 286	187	75,1	0,36	18,3	4,25	0,086	0,83	0,10
1930	192 102	145 630	543	34 405	8 297	185	2 788	254	75,8	0,28	17,9	4,32	0,096	1,45	0,13
1941	212 196	162 989	726	35 748	8 770	218	3 385	360	76,8	0,34	16,8	4,13	0,103	1,60	0,17
1949	220 539	169 658	909	40 180	8 635	202	342	613	76,9	0,41	18,2	3,92	0,092	0,16	0,28
Pest															
1880	355 349	226 303	202	86 702	26 130	3967	11 852	193	63,7	0,06	24,4	7,35	1,116	3,34	0,05
1890	397 422	258 704	358	92 724	28 564	3840	12 934	298	65,1	0,09	23,3	7,19	0,966	3,25	0,07
1900	455 428	305 324	452	100 904	31 381	4047	13 093	227	67,0	0,10	22,2	6,89	0,889	2,87	0,05
1910	527 347	361 606	931	109 594	36 048	4225	14 044	899	68,6	0,18	20,8	6,84	0,801	2,66	0,17
1920	575 088	403 397	1291	115 017	38 451	3500	12 263	1169	70,1	0,22	20,0	6,69	0,609	2,13	0,20
1930	638 461	456 288	1713	121 091	43 659	2956	11 122	1632	71,5	0,27	19,0	6,84	0,463	1,74	0,26
1941	692 096	500 710	2508	127 529	46 360	2806	9 518	2665	72,3	0,36	18,4	6,70	0,405	1,38	0,39
1949	690 505	497 737	3122	136 594	45 160	2495	673	1573	72,1	0,45	19,8	6,54	0,361	0,10	0,68

A 29. táblázat folytatása

Budapest	Összes	Római kat.	Görög kat.	Református	Evangelikus	Ortodox	Izraelita	Egyéb	Római kat., %	Görög kat., %	Ref., %	Evang., %	Ortodox, %	Izraelita, %	Egyéb, %
1880	402 645	275 247	1 338	25 200	23 704	1883	73 945	1 328	68,4	0,33	6,26	5,89	0,468	18,40	0,33
1890	559 702	367 009	2 961	43 536	33 233	2284	108 924	1 755	65,6	0,53	7,78	5,94	0,408	19,50	0,31
1900	858 275	537 033	6 357	79 696	47 622	4693	180 733	2 141	62,6	0,74	9,29	5,55	0,547	21,10	0,25
1910	1 109 758	692 626	11 019	112 808	57 518	7870	223 659	4 258	62,4	0,99	10,2	5,18	0,709	20,20	0,38
1920	1 231 313	767 436	12 616	137 909	62 861	5306	239 679	5 506	62,3	1,02	11,2	5,11	0,431	19,50	0,45
1930	1 440 961	923 779	14 791	182 809	75 354	5524	232 529	6 175	64,1	1,03	12,7	5,23	0,383	16,10	0,43
1941	1 706 687	1 126 010	21 732	239 926	92 940	6280	211 311	8 488	66,0	1,27	14,1	5,45	0,368	12,40	0,50
1949	1 588 100	1 108 655	23 276	246 879	85 894	6507	101 252	15 637	69,8	1,47	15,5	5,41	0,410	6,38	0,98
Fejér															
1880	1 219 829	136 069	32	65 828	8 720	442	8 647	91	61,9	0,01	29,9	3,97	0,201	3,93	0,04
1890	232 737	146 733	21	67 201	9 187	456	8 834	305	63,0	0,01	28,9	3,95	0,196	3,80	0,13
1900	246 751	160 623	114	66 759	10 054	623	8 278	300	65,1	0,05	27,1	4,07	0,252	3,355	0,07
1910	260 831	174 780	171	67 047	10 220	611	7 766	236	67,0	0,07	25,7	3,92	0,234	2,98	0,09
1920	272 955	189 428	439	65 681	10 312	417	6 396	282	69,4	0,16	24,1	3,78	0,153	2,34	0,10
1930	281 895	198 398	462	65 953	10 983	327	5 468	304	70,4	0,16	23,4	3,90	0,116	1,94	0,11
1941	297 545	214 765	622	65 707	11 316	338	4 463	334	72,2	0,21	22,1	3,80	0,114	1,50	0,11
1949	298 932	217 608	878	68 106	10 721	543	499	577	72,8	0,29	22,8	3,59	0,182	0,17	0,19
Tolna															
1880	238 113	154 037	32	40 627	32 917	1221	9 157	122	64,7	0,01	17,1	13,8	0,513	3,85	0,05
1890	256 203	168 884	71	41 527	34 680	1118	9 540	383	65,9	0,03	16,2	13,5	0,436	3,72	0,15
1900	257 742	173 831	123	40 407	33 386	1165	8 427	403	67,4	0,05	15,7	13,0	0,452	3,27	0,16
1910	272 090	187 565	212	40 813	33 690	1270	8 146	394	68,9	0,08	15,0	12,4	0,467	2,99	0,14
1920	267 694	189 098	265	38 023	32 395	865	6 391	657	70,6	0,10	14,2	12,1	0,323	2,39	0,25
1930	271 071	193 341	247	37 930	32 467	371	5 951	764	71,3	0,09	14,0	12,0	0,137	2,2	0,28
1941	274 694	198 352	364	37 693	31 587	341	5 379	978	72,2	0,13	13,7	11,5	0,124	1,96	0,36
1949	273 124	211 135	638	42 204	16 627	306	1 006	1 208	77,3	0,23	15,5	6,09	0,112	0,37	0,44

A 29. táblázat folytatása

Baranya	Összes	Római kat.	Görög kat.	Református	Evangélikus	Ortodox	Izraelita	Egyéb	R. kat., %	G. kat., %	Ref., %	Evang., %	Ortodox, %	Izraelita, %	Egyéb, %
1880	275 113	202 720	224	47 426	9 588	7019	8 029	107	73,7	0,08	17,2	3,49	2,551	2,92	0,04
1890	301 495	226 543	152	47 236	11 047	7203	9 111	203	75,1	0,05	15,7	3,66	2,389	3,02	0,07
1900	315 518	240 923	149	45 517	11 562	7452	9 536	379	76,4	0,05	14,4	3,66	2,362	3,02	0,12
1910	331 256	258 702	205	43 711	11 689	7449	8 989	311	78,1	0,06	13,2	3,53	2,309	2,71	0,09
1920	315 451	250 871	281	37 919	12 002	5256	7 799	1 323	79,5	0,09	12,0	3,8	1,666	2,47	0,42
1930	341 091	279 758	355	38 066	13 590	1595	6 970	757	82,0	0,10	11,2	3,98	0,468	2,04	0,22
1941	356 333	295 906	746	37 720	13 600	1344	5 899	1 118	83,0	0,21	10,6	3,82	0,377	1,66	0,31
1949	359 910	299 702	1 683	46 670	7 932	1378	1 050	1 495	83,3	0,47	13,0	2,20	0,383	0,29	0,42
Bács-Kiskun															
1880	343 271	247 493	59	67 193	16 224	567	11 006	729	72,1	0,02	19,6	4,73	0,165	3,21	0,21
1890	386 711	284 580	93	71 051	18 233	523	11 576	655	73,6	0,02	18,4	4,71	0,135	2,99	0,17
1900	425 428	318 262	198	73 504	19 777	1 411	11 383	893	74,8	0,05	17,3	4,65	0,332	2,68	0,21
1910	475 292	362 936	353	76 194	21 766	1 464	11 501	1 078	76,4	0,07	16,0	4,58	0,308	2,42	0,23
1920	496 203	385 717	659	74 570	23 124	1 099	9 736	1 298	77,7	0,13	15,0	4,66	0,221	1,96	0,26
1930	538 542	424 517	742	76 802	24 635	797	9 155	1 894	78,8	0,14	14,3	4,57	0,148	1,70	0,35
1941	569 673	453 121	1 374	78 207	25 459	869	8 214	2 429	79,5	0,24	13,7	4,47	0,153	1,44	0,43
1949	586 959	471 024	1 549	83 243	25 214	613	1 939	3 377	80,2	0,26	14,2	4,30	0,104	0,33	0,58
Duna-völgy															
1880	2 230 465	1 544 936	1 958	363 600	162 183	15 181	137 951	2 656	69,3	0,09	16,4	7,27	0,681	6,18	0,12
1890	2 552 976	1 773 651	3 735	397 414	181 625	15 506	177 413	3 632	69,5	0,15	15,6	7,11	0,607	6,95	0,14
1900	3 022 065	2 093 660	7 665	444 220	203 593	19 528	248 992	4 407	69,3	0,25	14,7	6,74	0,646	8,24	0,15
1910	3 470 648	2 422 278	13 796	489 631	222 808	23 426	291 365	7 344	69,8	0,40	14,1	6,42	0,675	8,40	0,21
1920	3 685 766	2 601 218	16 554	510 764	231 827	16 744	298 118	10 541	70,6	0,45	13,9	6,29	0,454	8,09	0,29
1930	4 069 128	2 919 102	19 171	566 432	255 501	11 923	285 071	11 928	71,7	0,47	13,9	6,28	0,293	7,01	0,29
1941	4 491 421	3 264 843	28 659	633 522	277 115	12 421	258 202	16 659	72,7	0,64	14,1	6,17	0,277	5,75	0,37
1949	4 385 724	3 293 009	32 731	677 930	233 585	12 212	108 098	28 159	75,1	0,75	15,5	5,33	0,278	2,46	0,64

A népesség felekezeti hovatartozását a 2001-es, kötetünk kiadása idején még nem feldolgozott adatokat megelőzően legutoljára az 1949-es népszámlálás³¹ idején tudakolták, így az akkori, azóta feltehetően lényegesen nem módosult adatok ismertetésének különös jelentősége van. Ez időpontban a Duna-völgy 4,4 milliónyi lakosának 75,1%-a vallotta magát római katolikusnak, 15,5%-a reformátusnak, 5,3%-a evangélikusnak és 2,5%-a izraelitának. Budapest 1,6 milliónyi népessége vallásilag a következőképpen tagolódott: 69,8% r.kat., 15,5% ref., 6,4% izrael., 5,4% evang. Az 1948 utáni kommunista periódusban országszerte folyt a pártállam kiépítése, az állam és az egyházak szétválasztása, az egyházak gazdasági létalapjainak, önállóságának megszüntetése. Ezt követően az ateista, egyház- és vallásellenes ideológiai nevelés következtében a felnövekvő generációk körében és az urbanizált területeken felgyorsult a szekularizáció, megnőtt a hitélettel szembeni közömbösség és egyre inkább teret nyert a magukat tudatosan ateistának nevezők tábora. 1988-ra vonatkozólag egyes becslések az ateisták, nem vallásosak arányát Magyarországon 15,9%-ra tették.³² Természetesen a szocialista urbanizáció és a kommunista ideológia által legkevésbé megérintett, többnyire periférikus területeken élő, egyházukhoz mint etnikai identitásuk oszlopához ragaszkodó nemzetiségek körében a szekularizáció a kommunizmus négy évtizede alatt a magyarokhoz képest mindvégig kis mértékű maradt.

2. A jelenlegi vallási térszerkezet

Amennyiben feltételezzük azt, hogy a hívő népesség körében az egyes felekezetek aránya 1949 óta nem módosult számottevően és a nem vallásos, ateista lakosság aránya a Duna-völgyben is hasonló lehet az országos arányokhoz, akkor a vizsgált, 5,3 milliónyi népességű régió jelenlegi vallási szerkezete a következő lehet: 63% római katolikus, 13% református, 4% evangélikus és 2% izraelita. A települések hívő lakosságának túlnyomó része római katolikus, csupán 79-ben feltételezhető református, 34-ben evangélikus és egyben ortodox többség (46. ábra). A római katolikusok aránya Győr-Moson-Sopron és Baranya megyékben haladja meg a 80%-ot, míg a reformátusok Fejér és Pest megyékben képeznek legnagyobb súlyt (20-23%). A reformátusok jelentősebb közösségei – Budapesttől eltekintve – a dunántúli területen Tápon, Ácson, Tatabányán, Tatán, Érden, Székesfehérváron, Madocsán, Dunaszentgyörgyön, Szekszárdon és Pécsen, a Duna bal parti régiójában pedig Vácott, Gödöllőn, Monoron, Ócsán, Szigetszentmiklóson, Nagykőrösön, Cegléden, Kecskeméten, Kiskunhalason, Kiskunlacházán, Dömsödön, Kunszentmiklóson, Szabadszálláson, Solton és Dunapatajon található. Az evangélikus népesség etnikai eredetét tekintve főként német, szlovák és magyar felmenőkkel rendelkezik. A legtöbb evangélikus többségű település Győr-Moson-Sopron (17) és Pest megyében (11) található, melyek közül Sopron, Albertirsa, Pilis,

A magyarországi Duna-völgy vallási térképe, 1990

Aszód és Csömör a legszámottevőbb. Népes evangélikus közösségek lakják még Bács-Kiskun (pl. Kiskőrös, Soltvadkert, Harta), Tolna (pl. Paks, Bonyhád, Sárszentlőrinc) és Baranya (pl. Pécs, Silós, Sellye) egyes településeit is. Az 1780 táján még ortodox (szerb) többségű Duna-völgyi falvak száma (45) mára az egyetlen szerb-ortodox, csepel-szigeti Lórévre zsugorodott. A feltehetően 80-100 ezernyi izraelita népesség néhány száz fős győri és pécsi közösségtől eltekintve szinte kizárólag a főváros lakója.

Jegyzetek

- 1 A magyar katolikus egyház érseki központja 1822-ben tért vissza Nagyszombatból Esztergomba, a parlament pedig 1848-tól székel Pozsony helyett az ismét fővárossá vált Budán.
- 2 A német lakosságot elsőként a stratégiai fontosságú, kamarai igazgatási székhelyre, Budára, továbbá Pestre és a vár elnéptelenedett „hinterlandjába” (Csepel /1689/, Nagytétény, Torbágy, Üröm, Pilisborosjenő, Pilisvörösvár, Pilisszentiván /1690/, Budakeszi /1698/, Solymár, Nagykovácsi, Zsámbék /1700/, Budajenő /1703/ stb.) telepítették. A 18. században a vizsgált területen élt nagyszámú szerb lakosság döntő többsége 1690 novembere után érkezett Budára (főként a Tabánba) *Arsenija Crnojevič* patriárkájuk vezetésével. A délszláv beköltözés mértékét jelzi, hogy

- 1696-ban már kb. 1000 szerb, horvát, dalmát, illír család lakott Budán, ahonnan kisebb részt Pestre, nagyjából pedig a Budát a magyarok ellen védő, Budai-hegyvidéki német etnikai blokk északi (Szentendre) és déli előterébe (Csepel, Ráckeve, Tököl, Szigetcsép, Szigetújfalu, Érd, Tárnok, Ercsi, Szigetbecse stb.) költöztek.
- 3 Acsády I. 1896 Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21, *Magyar Statisztikai Közlemények XII.* Budapest
 - 4 Nagy L. 1975 Budapest története 1686–1790, 1790–1848. Társadalom., In: Kosáry D. (szerk.) *Budapest története III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 127–157, 373–426.
 - 5 A bácskai és baranyai horvát és a szerb többségű települések számának drasztikus 19. századi csökkenéséhez a velük együtt élő németek etnikai-demográfiai expanziója és ezáltal a közös település német többségűvé válása is hozzájárult.
 - 6 Közülük 39 ezer fő nem tért vissza hazájába 1945 nyarán. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa* Bd. II., Das Schicksal der Deutschen in Ungarn, 1956, 40. p. E, 72. p. E.
 - 7 Tóth Á. 1993 *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, pp. 22–24.
 - 8 Erdmann Gy. 1990 *Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban*, Gyula, pp. 5–26., Füzes M. 1990 A rabszolgaszerzés. In: *Magyarországi németek elhurcolása 1944/1945*, Budapest, 86. p., *Dokumentation ...* Bd. II. i. m. 44. p. E.
 - 9 302/1945. M. E. rendelet /Tóth Á. i. m. 25. p./
 - 10 *Dokumentation...* Bd. II. i. m. pp. 76–78.
 - 11 *Dokumentation...* Bd. II. i. m. 28. p. E
 - 12 *Dokumentation...* Bd. II. i. m. pp. 91–93. E
 - 13 Hasonló bizalmi válság alakult ki az 1945 utáni népszámlálásokkal szemben más országokban is, ahol visszaéltek a népszámlálások etnikai adataival (pl. Csehszlovákiában az 1930. évi népszámlálási eredmények felhasználása miatt a kitelepítéseknél, a reszlovakizációnál.).
 - 14 Tóth Á. 1993 i. m. pp. 129–130.
 - 15 Zielbauer Gy. 1989: *Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből (1945–1949)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 68. p.
 - 16 Ennek ellenére az 1941-es népszámlálás szerint a hitleri Német Birodalom által szinte teljesen körülvett város lakossága már 68,9%-ban magyar anyanyelvűnek vallotta magát (Táb. 2.).
 - 17 Kugler J. 1991: Adatok és tények a magyar-csehszlovák lakosságcseréről. In: *Alföldi társadalom* II. kötet, MTA RKK, Békéscsaba, p. 36., Vrablic, E. 1993: Sťahovanie Slovákov z Maďarska do Česko-Slovenska v rokoch 1946–1948. In: Haraksim, L. (zost.) *Národnosti na Slovensku*, Veda, Bratislava, 99. p.
 - 18 A vizsgált határvidéki területek közül 11 743 a békéscsabai, 10 832 a tótkomlói, 3601 az esztergomi, 3521 a bánhidai körzetet hagyta el. (Vrablic, E. 1993. i. m. p. 99.)
 - 19 Vrablic, E. 1993. i. m. 98. p.
 - 20 Tóth Á. 1993 i. m. 166. p.
 - 21 Zielbauer Gy. 1989 i. m. pp. 72–75.
 - 22 Lsd. Kocsis K. 1989: Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai, *Földrajzi Közlemények XXXVII.* 4. pp. 283–305.

- 23 Aschauer, W. - Heller, W. 1990: Ungarndeutsche Dörfer in der „Schwäbischen Türkei“. In: *Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde* Bd. 33. Marburg, pp. 101–155., Aubert A. 1995: A kisebbségek és kutatásuk társadalomföldrajzi áttekintése. In: Golobics P.–Tóth J. (szerk.): *Válogatott fejezetek a társadalomföldrajz köréből*, JPTE, Pécs, pp. 221–250.
- 24 Alsószentmárton 99,7%, Gilvánfa 84%, Pettend 62,7%, Gyöngyösmellék 56,8%, Kistamási 56,7%.
- 25 Mészáros Á.–Fóti J. 1996: A cigány népesség jellemzői Magyarországon, *Statisztikai Szemle* 74. 11. pp. 908–939.
- 26 A szerzőnek a cigányoknak az általános iskolai tanulók körében elfoglalt arányából kiinduló becslése (Lásd Demeter Zayzon Mária 1994: *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata*, Budapest, 51. p.)
- 27 Ladányi J. 1989: A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének átalakulása Budapesten, *Valóság* XXXII. 8. pp. 73–89.
- 28 Az említett adat Baranya, Fejér, Győr, Moson, Komárom, Esztergom, Sopron, Tolna és Pest-Pilis-Solt vármegyék, illetve Pécs, Székesfehérvár, Győr, Esztergom, Sopron, Pest és Buda városok 1 169 476 főnyi összlakosságára vonatkozott (Thirring G. 1938: *Magyarország népessége II. József korában*, MTA, Budapest).
- 29 Magyarország településeinek vallási adatai (1880–1949) I–II., KSH, Budapest, 1997.
- 30 Beluszky P. 1996: A zsidó lakosság területi elterjedésének néhány jellemzője a két világháború közötti Magyarországon. In: Dövényi Z. (szerk.): *Tér, gazdaság, társadalom*, MTA FKI, Budapest, 324. p.
- 31 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként, KSH, Budapest, 1995.
- 32 1989. *Britannica. Book of the Year*-Encyclopaedia Britannica, Inc. Chicago, pp. 762–763.

Urbanizáció és lakáspiac a magyarországi Duna-völgyben

A magyarországi Duna-völgy hazánknak az urbanizáció szempontjából sajátos jegyekkel rendelkező térsége. A Duna menti sáv azért is érdemel kitüntetett figyelmet, mert:

- átmenetet képez az iparosodásba viszonylag korán bekapcsolódott, ezért urbanizáltabb Dunántúl és a funkcióhiányos agrárvárosi fejlődéssel jellemezhető Alföld között,
- itt található Budapest, az ország egyetlen milliós nagyvárosa, az őt körülvevő fejlett agglomerációval. Ez a 2,5 millió főt koncentráló nagyvárosi térség az ország első számú modernizációs központja, a tőke és az innovációk fő célterülete, amely teljesen egyedi fejlődési jegyekkel rendelkezik,
- bár a Dunának, méreténél fogva, inkább elválasztó szerepe érvényesült a történelem során a Duna-völgy településhálózatának fejlődésében, az 1945-öt követő szocialista iparosítás a vízigényes ágazatok (pl. papíripar, alumíniumipar) és néhány stratégiai iparág (pl. kőolajfinomítás, atomenergia) idetelepítésével, ill. erőltetett fejlesztésével közvetlenül is beavatkozott a városfejlődés normális menetébe.

Mindezek fényében arra keressük a választ, hogy milyen egyedi jegyekkel rendelkezik a magyarországi Duna-völgy urbanizációja az ország más részeivel szemben, melyek azok az egyedi vonások, amelyek ezt a régiót jellemzik, különös tekintettel a rendszerváltozás óta eltelt időszak eseményeire.

A vizsgálati terület lehatárolása, módszertani kérdések

A magyarországi Duna-völgy lehatárolásánál kiindulásként a Dunával határos megyéket vettük alapul. Az érintett 7 megye 995 községében és 71 városában, valamint az ugyancsak itt található fővárosban – hazánk területének 37%-án – élt 1997 végén az ország lakosságának 51%-a, összesen 5,21 millió fő. Ez a Duna-völgy-definíció természetesen túlságosan széles, hiszen gazdaságföldrajzi szempontból erősen a Dunától „függő” területek mellett – mint pl. Budapest, vagy a Duna-kanyar – olyanokat is felölel, amelyek kapcsolata a folyóval, vagy annak szűkebb környezetével meglehetősen laza volt a történelem folyamán (pl. Cegléd, Szigetvár környéke). Ezért a pontosabb területi felbontás ér-

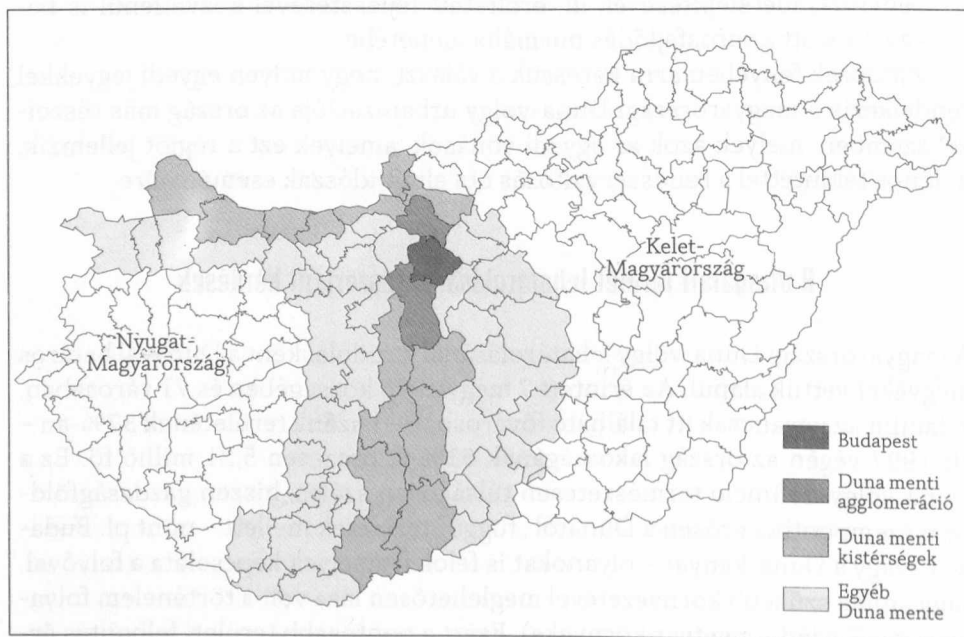
dekében különválogattuk a Dunával közvetlenül határos (így azzal nyilvánvalóan szoros kapcsolatban levő) kistérségeket (számuk 19), s ezek adatait a többitől elkülönítve kezeltük. Ezzel lehetővé vált, hogy magán a tágabban értelmezett Duna-völgyön belül is elkülönítve vizsgáljunk két övezetet.

A Dunával határos kistérségek vizsgálatánál további finomításra is szükség volt, hiszen a főváros és agglomerációja társadalmi-gazdasági szerkezetét tekintve élesen elüt nem csak a Duna-völgytől, de az ország többi részétől is. Ezért vizsgálataink során Budapest és a Dunával határos négy agglomerációs kistérség (Szentendre, Dunakeszi, Érd, Ráckeve) adataiból külön kategóriákat hoztunk létre, s elkülönítve kezeltük ezeket.

Ezzel a vizsgálati terület összességében négy térségre volt felosztható, ezek: 1) Budapest; 2) az agglomeráció Dunával határos része; 3) egyéb Duna menti kistérségek; 4) a Dunával határos megyék fentiekén kívüli része (47. ábra). Ez a területi tagolás a jobb összehasonlíthatóság érdekében a Duna-völgytől nyugatra (Nyugat-Magyarország) és keletre (Kelet-Magyarország) fekvő országrész adataival került kiegészítésre. Ezzel érzésünk szerint egy funkcionális szempontból is árnyalt térfelosztás vált lehetővé, anélkül, hogy a szóban forgó térséget túlságosan felapróztuk volna, ill. eltérő társadalmi-gazdasági jegyekkel rendelkező térségek adatait összemostuk volna.

47. ábra

A Duna-völgy térszerkezete

Napjaink folyamatainak elemzése során az 1997. december 31-re vonatkozó TSTAR adatbázis lakás- és népesedés-statisztikai adatait használtuk fel, s ezt vetettük egybe az 1990. évi népszámlálás adataival.

A Duna-völgy urbanizációjának történeti vázlata

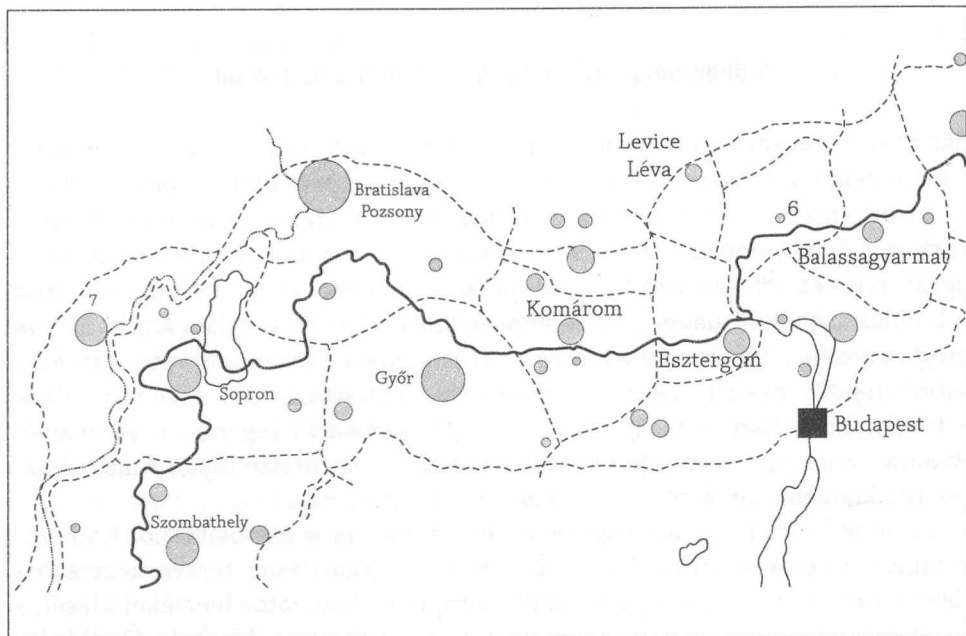
Bár a Duna a korai középkor óta fontos víziút, s mint ilyen sokáig az egész Kárpát-medence gazdasági-urbanizációs tengelyének számított, mégis a Duna-völgy urbanizációs fejlődésének gyújtópontjait a történelem során nem elsősorban a folyó, hanem az azt keresztező vásárvonalak jelentették. A folyó ugyan mindenkor kedvező helyzeti (pl. közlekedésföldrajzi) és helyi energiát (pl. halászat) kínált nagyobb települések kialakulására, mégis a kapitalizmus megjelenéséig a folyóvölgy vonalán a városok kialakulását elősegítő legfontosabb telepítőtényezőt az átkelőhely megléte jelentette. Ennek révén válhattak a történelmi Magyarország legjelentősebb városaivá (egyben fővárosaivá) Pozsony, Esztergom vagy Buda, s ez a funkció serkentette olyan fontos központok kialakulását is mint pl. Komárom, Vác vagy Baja.

A modern urbanizáció megjelenése hazánkban is az iparosításhoz köthető. A múlt század derekán kezdődő, s az egész ország gazdasági térszerkezetét át-rajzoló folyamat a folyóvölgy korábbi szerepének fokozatos leértékelődését, s ezzel párhuzamosan az ipari nyersanyagleőhelyek (Pécs, Miskolc, Ózd) valamint a vasúti csomópontok (pl. Győr, Szolnok, Székesfehérvár) felértékelődését vonta maga után. Az urbanizáció súlyponteltolódását jól jelzi, hogy miközben az ipari fejlődésbe korán bekapcsolódott városok növekedése a századforduló környékén látványosan felgyorsult, addig a Duna-völgy városainak növekedése, Budapest kivételével, stagnált.

Jelentős törést hozott a Duna-völgy városfejlődésében (is) Trianon. A Duna Esztergom–Pozsony közötti szakasza egyik napról a másikra államhatárrá vált, méghozzá egymással közel sem baráti viszonyt ápoló országok között. Az új határ durván figyelmen kívül hagyta a folyó mentén évszázadok során kialakult természetes településközi kapcsolatokat, jelentős területeket választva el természetes központjaiktól (pl. Pozsony, Komárom), ill. központokat háterszáguktól (pl. Esztergom, Győr) (48. ábra).

Mindezek következtében a Duna-völgy ezen szakaszán a városok fejlődése megtorpant, környezetüktől jelentős mértékben elszigetelődtek, befelé fordultak. Nem sokban különbözött a helyzet a Duna alsóbb szakaszán sem. Itt ugyan a folyónak csupán belsőhatár-szerepe volt, azonban a viszonylag ritka átkelési lehetőség miatt (Budapest mellett csak Baján volt híd) a Duna olyan mérvű természetes akadályt jelentett, ami a városfejlődésre kifejezetten negatív, gátló hatással volt. Ezen még az 1928–30 között megépült dunaföldvári híd sem sokat változtathatott.

Hipotetikus vonzaskörzetek a Duna-völgy szlovák–magyar szakaszán 1920-ban

A két világháború közötti időszak egyetlen lényeges változását a magyarországi urbanizációban a Budapest környeki elővárosi fejlődés és az agglomerációs övezet kialakulása jelentette. Budapest elővárosainak népessége a vidékről történő beáramlás következtében 1900 és 1949 között 130 ezerről 540 ezerre nőtt, ez lett az ország szinte egyetlen nyugat-európai értelemben is városias térsége.

Némileg módosult a kép a II. világháborút követően. Az ország politikai bezárkózása, valamint az erőltetett iparosítás ismét a Duna-völgyre terelte a figyelmet. A folyóvölgy városfejlődése – elsősorban a központi politika beavatkozása jóvoltából – az előző időszakhoz képest felgyorsult. Ebben bizonyos stratégiai iparágaknak az ország belsejébe történő tudatos telepítése (pl. Dunaújváros – acélipar, Százhalombatta – kőolajipar, Paks – atomipar) éppúgy szerepet játszott, mint egyéb, már korábban is itt működő vízigényes iparágak fejlesztése (Almásfüzitő, Mosonmagyaróvár – timföldgyártás; Dunaújváros, Szentendre, Lábatlan – papíripar; Almásfüzitő, Szőny, Nyergesújfalu – vegyipar stb.). Mindezek együttes eredményeként a 60-as évektől megindult a Duna mentén fekvő falvak lassú városiasodása, csökkent a városhiányos térségek száma, annak ellenére, hogy a Duna „átjárhatósága” tekintetében az egész korszak nem sok újat eredményezett.

Urbanizáció és lakáspiac a magyar Duna-völgyben az államszocialista időszak végén

Az urbanizáció szintjének meghatározására egy adott területen elvben két lehetőség kínálkozik, egyrészt a városok és városlakók számával, ill. arányával közvetlenül mérhető a városodás szintje, másrészt az életkörülmények minőségét jelző mutatókkal hozzávetőlegesen meghatározható a városiasodás mértéke is. Az alábbiakban az urbanizáció e két összetevőjét vizsgáljuk meg a Duna-völgyben a rendszerváltozás időpontjában.

A városodás szintje a településhálózat adatainak tükrében

A városodás hazai szintjére jellemző, hogy 1990-ben 166 városi jogállású település volt hazánkban, s itt élt a népesség 62,3%-a. Ezzel szemben 1997-ben már 206 várost találtunk Magyarországon, a lakosság 62,7%-ával. Tehát az időközben várossá nyilvánított 40 nagyközség összességében is csak szinten tartani tudta a városodás mértékét, az időközben elkezdődött, városi térségekből való (döntően szuburbanizáció) ellenében. A Duna-völgy (7 megye+Bp.) városodottsága 1990-ben 70,2%-ot, 1997-ben 68,6%-ot ért el, tehát ha némileg csökkenő mértékben is, de a Duna-völgy mindkét időpontban hazánk erősen urbanizált térségei közé tartozott. Emögött azonban nem egy jól fejlett és dinamikus városhálózat bújt meg, hanem egy meglehetősen foghíjas, túlnyomórészt Budapestre és környékére koncentrálódó urbanizmus.

A városodás szintjének időbeli változása csak akkor mérhető pontosan, ha kiiktatjuk a közigazgatás „keltette” zavaró tényezőket, nevezetesen az időközben végrehajtott várossá nyilvánításokat. Ennek érdekében az urbanizáció 1990-es regionális metszeteinek pontosabb feltérképezéséhez adataink aggregálásánál némi módosítást hajtottunk végre. Ennek során egyrészt kivettük Budapest – mint országos „vízfej” – értékeit az adatbázisból, másrészt a 166 városi jogállású település helyett a napjainkban városnak számító 206 település adataival számoltunk 1990-ben is.

Ezáltal némileg módosult a kép, hiszen a Budapest nélküli „vidéki Magyarország” városodottsági szintje 1990-ben csupán 55,6% volt. Emögött azonban számottevő térbeli eltéréseket fedezhettünk fel. Amíg Kelet-Magyarországon az össznépeség 59,3%-a, addig Nyugat-Magyarországon csupán 53,9%-a volt városlakó a kérdéses időpontban. A városodás szintje a Duna-völgyi régióhoz tartozó 7 megyében 52,2%-os volt, tehát mindkét országrészről elmaradt, ami rögtön rávilágít a térség meglehetősen sajátos urbanizációs vonásaira.

A Duna-völgyi régió városhálózatán belül Budapest fullasztó túlsúlya nyilvánul meg, hiszen itt él a térség városlakó népességének többsége (53%-a).

Budapest nélkül a Duna-völgy „alurbanizált”-nak számít az ország más térségeivel szemben, ami elsősorban a kis- és középvárosi hálózat fejletlenségére vetít fényt.

Szembetűnő emellett az is, hogy az „elmaradott”-nak vagy legjobb esetben is „alulfejlett”-nek titulált Kelet-Magyarország statisztikai értelemben az ország nyugati régióihoz képest jobban városodott. Ez természetesen csak statisztikai-közigazgatási értelemben igaz, az előállt torzítás kiküszöbölése érdekében feltétlenül szükséges az urbanizáció minőségi elemeinek, a városi életkörülmények meglétének, vagyis a városiasodás szintjének alaposabb feltérképezése.

A városiasodás jellemzői a lakásállomány minőségi mutatói tükrében

A városiasodás szintje – a fogalom meglehetősen összetett és szubjektív jellegénél fogva – csak nehezen határozható meg egy adott térségben. Vizsgálataink során abból az alaphipotézisből indultunk ki, hogy a közepes gazdasági fejlettségi szinten (amely nagyjából hazánkra is jellemző) a városiasodásról, a városi életforma terjedéséről legjobban talán éppen a lakásállomány minőségi mutatói árulkodnak. Ezen a szinten – szemben a fejlett országokkal – a lakásállomány komfort (méret stb.) tekintetében még meglehetősen differenciált, s így a lakásminőség viszonylag pontosan jelzi vissza – a jövedelemviszonyok mellett – az „urbánus” életmódot folytató népesség arányát egy adott területen belül.

A lakásállomány kor szerinti összetételének vizsgálata során az 1944 előtt épült lakások arányát vettük figyelembe. E tekintetben jól kitűnik Budapest hátrányosnak mondható helyzete, miként az őt övező agglomeráció kifejezetten kedvező mutatói 1990-ben. Országosan a lakásállomány csaknem egyharmada (32,4%-a) minősült réginek, ehhez képest a régi építésű lakások aránya Budapesten 45,2%, agglomerációjában viszont csak 24,2% volt. Ez a kettősség Budapest világvárosi karakterével, ill. az agglomerációs övezet elsősorban 1980 utáni dinamikus fejlődésével áll összefüggésben.

A Duna menti kistérségekben az 1944 előtt épült lakások aránya 29,2% volt, ami leginkább Nyugat-Magyarorszáéhoz (29,4%) mutatott hasonlóságot. Ez nem véletlen, s egyben jelzi a térség „pannon” beágyazódottságát is. Némiképp meglepő ugyanakkor Kelet-Magyarország kedvező helyzete, mint-hogy a II. világháború előtti lakások aránya itt volt a legalacsonyabb (27,9%). Ennek értelmezésénél természetesen tekintettel kell lenni arra a tényre, hogy önmagában ez a régió roppant heterogén. Az iparosítás tengelyének számító északi megyékben a szocialista városfejlesztés eredményeként egy sereg új város tűnt fel (pl. Kazincbarcika, Tiszaújváros), vagy került „gyökeres” átépítésre az 1945-öt követő időszakban (pl. Ózd, Miskolc, Salgótarján). Ugyanakkor

az iparosításból kimaradt alföldi agrártérségek városai – a megyeszékhelyek kivételével – nem, vagy csak korlátozott mértékben jutottak fejlesztési forrásokhoz. E két alrégió adatai „Kelet-Magyarország” értékei alatt sajnos össze-mosódnak.

Az építési időnél sokkal többet elárul a városiasodás szintjéről a lakásállomány *komfortfokozat* szerinti összetétele. A komfort nélküli lakások aránya 1990-ben országosan 19,7% volt. Ehhez képest lényegesen kedvezőbb helyzetben volt Budapest, ahol a lakásállománynak csupán 8,2%-a tartozott ebbe a kategóriába. A Duna menti agglomeráció (14,3%), valamint a Duna menti kistérségek (15,9%) értéke is az átlagosnál kedvezőbb volt. A komfort nélküli lakások aránya Nyugat-Magyarországon az országos átlagérték körül alakult (19,3%), míg Kelet-Magyarországon (27,0%-kal) jócskán elmaradt attól.

Lényegében ezt a térbeli szabályszerűség tükröződik vissza a WC-vel ellátott lakások arányában is. Az angol WC – viszonylagos olcsósága miatt – a városias életmód egyik lényegi összetevőjének, egyszersmind mutatójának számít. 1990-ben az ország lakásainak 73,7%-a rendelkezett WC-vel. Az országos átlagnál jóval magasabb volt az arány Budapesten (90,5%) és agglomerációjában (80,3%), ami a fentiek alapján talán nem is meglepő. Szembetűnő fejlettségről árulkodik ugyanakkor a Duna menti kistérségek 77,8%-os adata, amely mind Nyugat-Magyarország (74,0%), mind Kelet-Magyarország (64,3%) értékénél magasabb. A Nyugat- és Kelet-Magyarország mutatói közötti eltérés egyben a két régió között a lakásviszonyokban (és életkörülményekben) fennálló tetemes különbségekre is utal.

Urbanizáció és lakáspiac a Duna-völgyben 1990 után

A rendszerváltozás óta eltelt nyolc évben a magyar városhálózat mélyreható átalakuláson ment keresztül. A hazai urbanizáció szempontjából véleményünk szerint az alábbi tényezők gyakorolták a legnagyobb hatást:

- 1990/91 során a KGST és a Varsói Szerződés megszűnésével, a „vasfüggöny” leomlásával az ország visszanyerte *szuverenitását*, s ezzel megnyílt az út a magyar városok számára az *európai városversenybe* való közvetlen bekapcsolódásra, a tőke és innováció mind szabadabb fogadására.
- Az 1990-es *önkormányzati törvény* bevezette a széleskörű települési önkormányzati rendszert, ami lehetőséget nyújtott a települések számára felhalmozódott belső problémáik orvoslására. A törvény nagyfokú *önállóságot* biztosított a helyi ügyek (pl. településfejlesztés, privatizáció) intézésében.
- A piacgazdaságra való áttérés egyik lényeges elemeként magánkézbe került a vállalkozások és a városi ingatlanok java része, ezzel megteremtőd-

tek a szabad *lakás- és munkaerőpiac* feltételei. A társadalmon belüli növekvő egyenlőtlenségek a népesség szelektív elvándorlását váltották ki bizonyos térségekből és településekből, közülük, először a hazai urbanizáció történetében, városokból is.

- Az 1996-ban elfogadott *területfejlesztési törvény* rendelkezett a megyei és regionális fejlesztési tanácsok létrehozásáról, s kezdeményezte kistérségek megszervezését is, ezzel megteremtődött annak lehetősége, hogy a nagy önállóságú városi önkormányzatok ne csak saját problémáik megoldásán fáradozzanak, hanem szűkebb térségük képviselőjét felvállalva bekapcsolódhassanak az európai *regionalizációs* folyamatokba.

Az urbanizáció új trendjei 1990 után

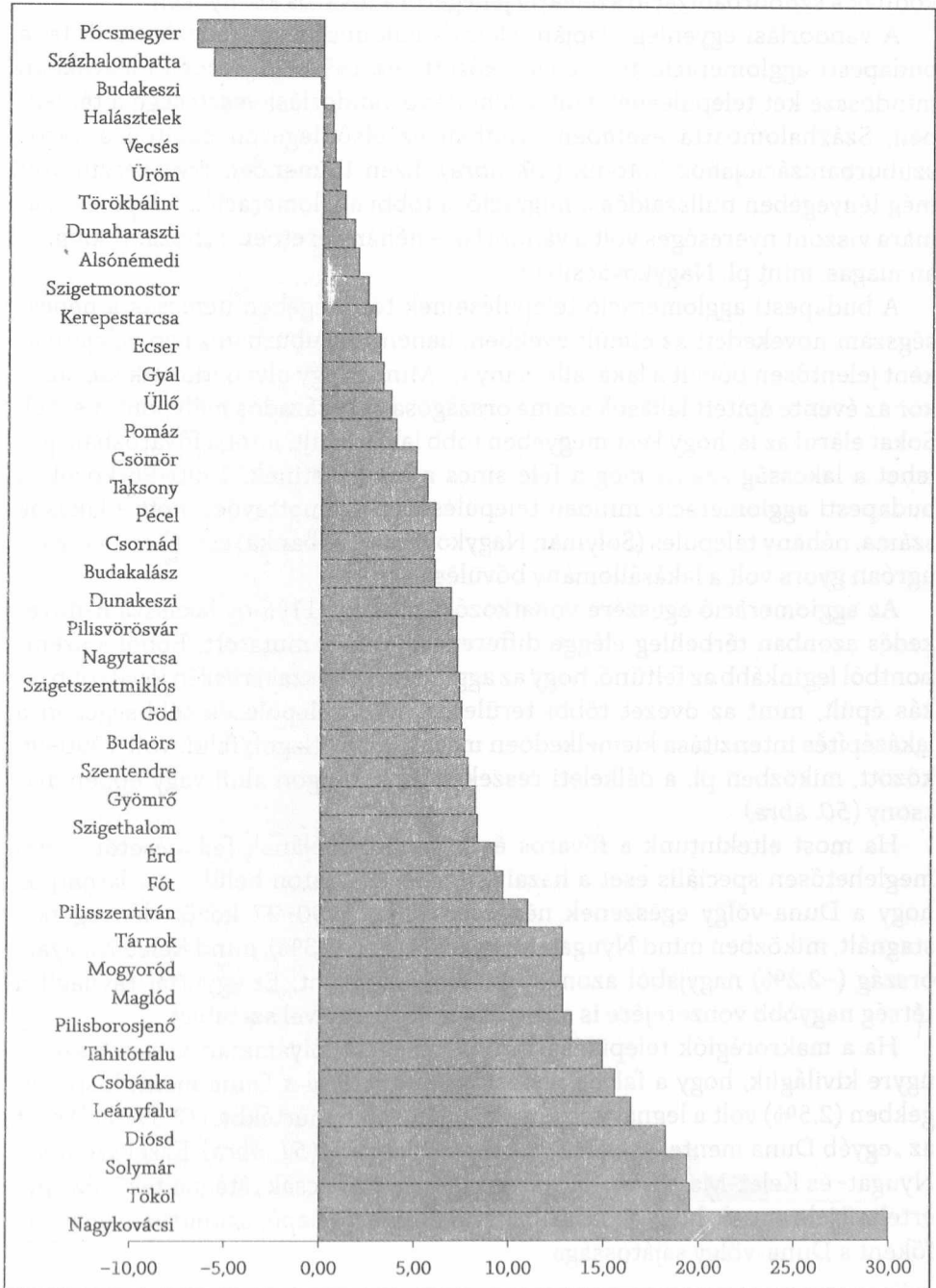
Magyarországon 1990 után is folytatódott a népesség természetes fogyása. Ennek eredményeként az ország népességszáma 1997 végéig 239 ezer fővel, 10,1 millióra csökkent. Ez országosan 2,3%-os csökkenést jelentett, ami mögött azonban – jórészt a migrációnak köszönhetően – mind a településhálózaton belül, mind az ország egyes térségei között számottevő eltéréseket figyelhettünk meg.

Legnagyobb mértékben, 7,7%-kal, Budapest népessége csökkent, ami jelentős, 155 ezer fős veszteséget jelentett az 1990–97 közötti időszakban. Dinamikus (9,2%-os) népességgyarapodást regisztrálhattunk ugyanakkor a budapesti agglomeráció területén, ami rávilágít, hogy a főváros népességcsökkenése a 90-es években már nem is elsősorban a fokozott mértékű előregedésnek, hanem az elvándorlásnak volt köszönhető.

Ha az ország településhálózatát főbb kategóriánként megvizsgáljuk, kitűnik, hogy a főváros 7,7%-os csökkenése mellett ugyancsak csökkent a 22 megyei jogú város (3,9%-kal), és a többi 183 város (2,1%-kal) népességszáma. Ezzel szemben 1,4%-os népességgyarapodást figyelhettünk meg a falvak körében. Minthogy azonban itt nem a teljes faluhálózat általános népességnövekedéséről van szó, hanem bizonyos kitüntetett nagyvárosi térségek falvairól, az egész folyamat rávilágít a szuburbanizáció növekvő jelentőségére.

A *szuburbanizáció* nagyon rövid időn belül az első számú migrációs jelenség lett Budapest térségében, s lényegében ez jellemző a többi hazai nagyvárosra, mi több, néhány kisvárosra is. Az alapvető fordulatot látványosan jelzik a statisztikai adatok: amíg az 1960-as években Budapestnek még mintegy negyedmillió vándorlási nyeresége volt, addig Pest megye viszonylatában már 1987-től, az ország egészét tekintve pedig 1991-től negatív a vándorlási különbözete. A folyamat időben egyre intenzívebbé válik, s a fővárost elhagyók egyre gyakrabban választanak lakóhelyül Pest megyei települést: 1990-ben az elköltözők fele, 1995-ben viszont kb. 60%-a telepedett le a főváros környékén.

A vándorlási egyenleg a budapesti agglomeráció településeiben, 1990–1996

A népességmozgás irányáról és dinamikájáról Budapest és az agglomeráció települései viszonylatában sajnos nem állt rendelkezésünkre közvetlen adat. A hozzáférhető statisztikai adatok, ha áttételesen és elnagyoltan is, de árulkodnak a szuburbanizáció szelektív jellegéről a főváros környékén.

A vándorlási egyenleg alapján jelentős különbségeket fedezhettünk fel a budapesti agglomeráció települései között. Az 1990–96 közötti időszakban mindössze két településnek volt számottevő vándorlási vesztesége a térségben, Százhalombatta esetében azonban ez elsődlegesen szintén a város szuburbanizációjához kötődik (49. ábra). Ezen túlmenően Budakeszin volt még lényegében nullszaldós a migráció, a többi agglomerációs település számára viszont nyereséges volt a vándorlás – néhány esetben a „hozam” kiugróan magas, mint pl. Nagykovácsiban.

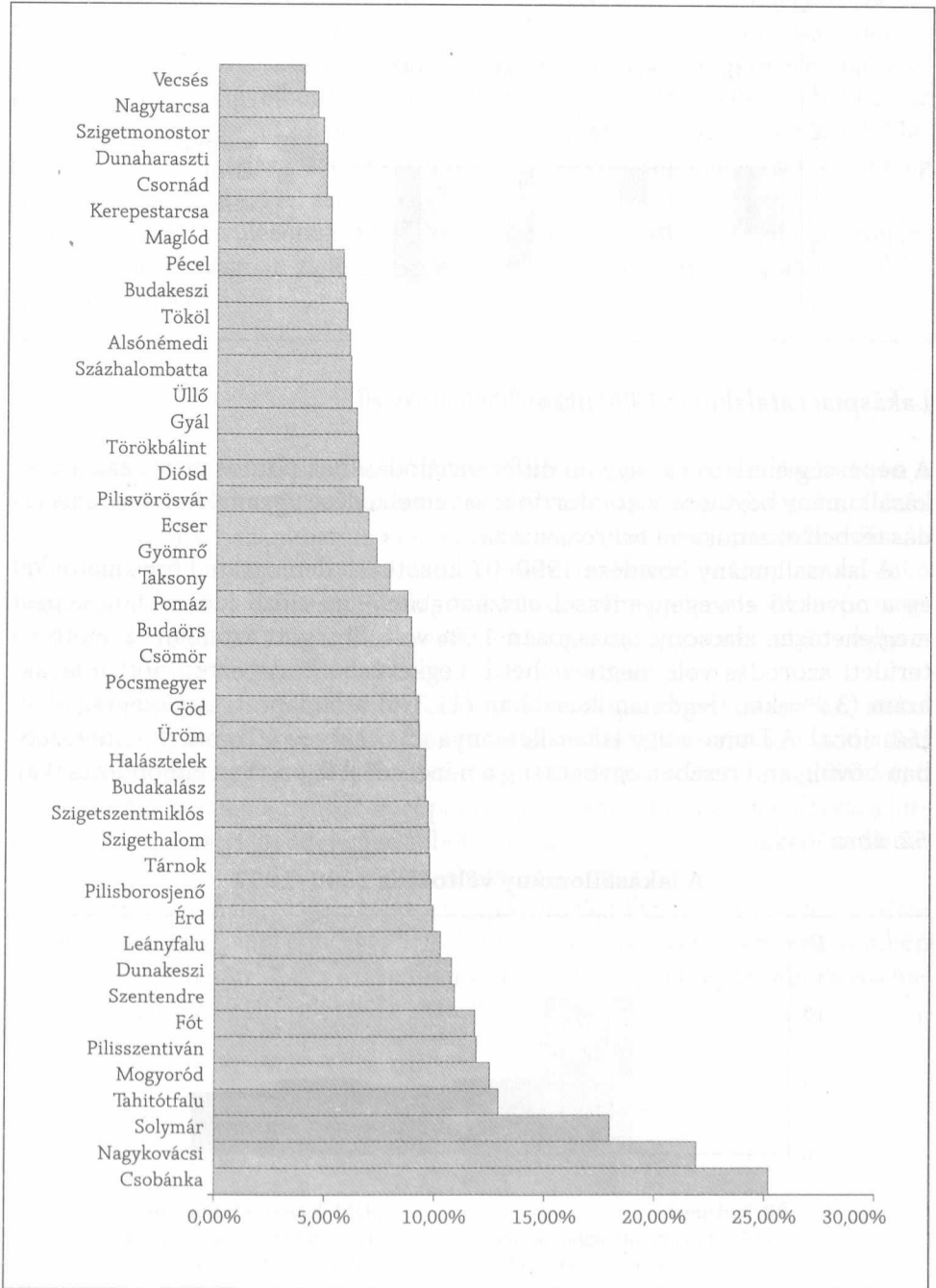
A budapesti agglomeráció településeinek többségében nemcsak a népességszám növekedett az elmúlt években, hanem a szuburbanizáció velejárójaként jelentősen bővült a lakásállomány is. Mindez egy olyan időszakban, amikor az évente épített lakások száma országosan évszázados mélypontot ért el. Sokat elárul az is, hogy Pest megyében több lakás épült, mint a fővárosban, jóllehet a lakosság száma még a fele sincs a budapestinek. 1990–96 között a budapesti agglomeráció minden településében számottevően nőtt a lakások száma, néhány település (Solymár, Nagykovácsi, Csobánka) esetében pedig kiugróan gyors volt a lakásállomány bővülése.

Az agglomeráció egészére vonatkozó több mint 11%-os lakásszám-növekedés azonban térbelileg eléggé differenciált képet mutatott. Ebből a szempontból leginkább az feltűnő, hogy az agglomeráció északi részén jóval több lakás épült, mint az övezet többi területén. Itt a települések többségében a lakásépítés intenzitása kiemelkedően magas, vagy átlagon felüli volt 1990–96 között, miközben pl. a délkeleti részeken csak átlagon aluli vagy éppen alacsony (50. ábra).

Ha most eltekintünk a főváros és agglomerációjának fejlődésétől – ami meglehetősen speciális eset a hazai településhálózaton belül – azt láthatjuk, hogy a Duna-völgy egészének népességszáma 1990–97 között lényegében stagnált, miközben mind Nyugat-Magyarország (–2,3%), mind Kelet-Magyarország (–2,2%) nagyjából azonos ütemben csökkent. Ez egyúttal rávilágít a térség nagyobb vonzerejére is az ország többi részeivel szemben.

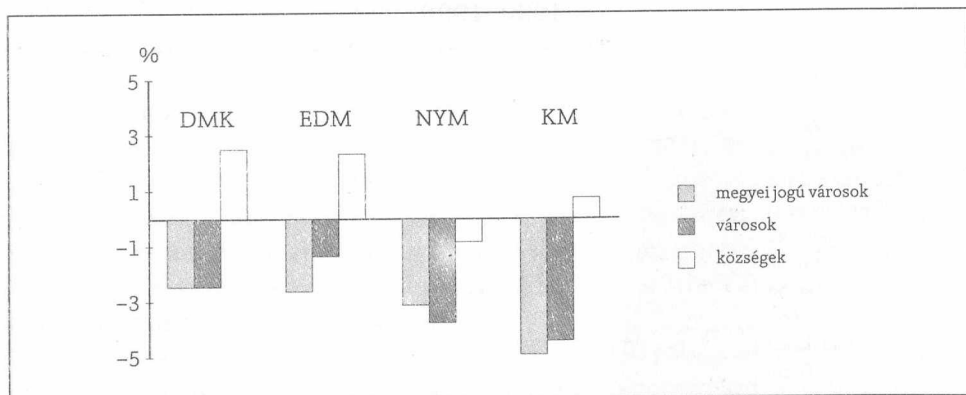
Ha a makrorégiók településszintű népesedési folyamatait vesszük szemügyre kiviláglik, hogy a falvak népességgyarapodása a Duna menti kistérségekben (2,5%) volt a legnagyobb, de közel hasonló mértékben (2,3%-kal) nőtt az „egyéb Duna mente” falvainak népességszáma is (51. ábra). Ezzel szemben Nyugat- és Kelet-Magyarország falvai együttesen is csak „stagnáltak”. Ez egyértelmű jele annak, hogy a klasszikus (városhatárt átlépő) szuburbanizáció ma főként a Duna-völgy sajátossága.

**A lakásállomány bővülése a budapesti agglomeráció településeiben,
1990–1996**

51. ábra

A népességszám változása 1990–1997

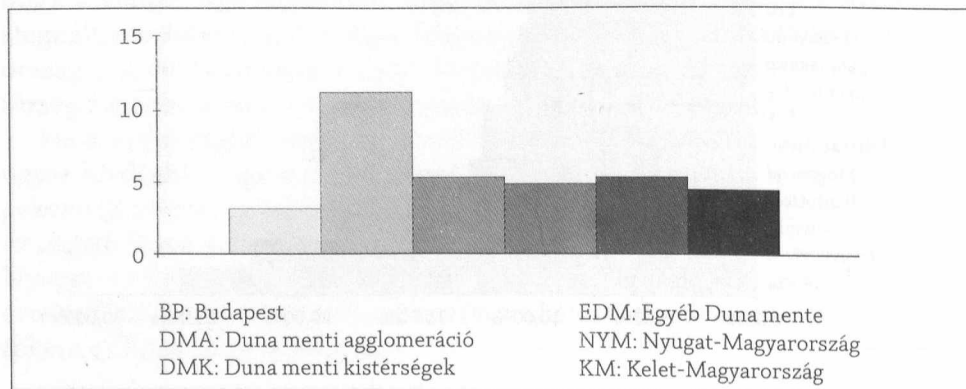
Lakáspiaci átalakulás 1990 után

A népesség életkori és vagyoni differenciálódásának pontos mérőszáma a lakásállomány bővülése, a komfortfokozat emelkedése ugyanakkor a városiasodás térbeli dinamikáját tükrözi vissza.

A lakásállomány bővülése 1990–97 között – a demográfiai folyamatokkal és a növekvő elszegényedéssel összhangban – az előző időszakhoz képest meglehetősen alacsony, országosan 4,6% volt. Emögött azonban számottevő területi szóródás volt megfigyelhető. Legkevésbé Budapesten nőtt a lakásszám (3,2%-kal), legdinamikusabban (11,3%) a budapesti agglomerációban (52. ábra). A Duna-völgy lakásállománya az országos átlagnál dinamikusabban bővült, ami részben egybecseng a népesedési fejezetben elmondottakkal.

52. ábra

A lakásállomány változása 1990–1997

Legkisebb mértékű volt – Budapest után – a lakáspiac bővülése a keleti országrészben (4,4%), ami jól tükrözi a térség gazdasági hanyatlását. Lényegében ezt erősíti meg a közcsatornába bekötött lakások számának változása is. 1990 és 1997 között országosan 168 ezer lakást kötöttek be a helyi közcsatornahálózatba, ami 10%-os növekedésnek felelt meg. Kiugróan magas, 28,3%-os volt a növekedés a budapesti agglomeráció területén, de átlagon felüli gyarapodást figyelhettünk meg a Duna menti kistérségek (15,0%) és az „egyéb Duna mente” (12,8%) területén is. Szembetűnő ugyanakkor Kelet-Magyarország leszakadása, szerény 6,1%-os növekedéssel, különösen az ország nyugati részével (18,4%) szemben.

A lakáspiac bővülésének, a komfortfokozat javulásának térbeli eltérései lényegében az országban zajló, egyre erősödő regionális differenciálódás hű lenyomatát adják.

Összegző gondolatok

Az ország településhálózatában, illetve makroregionális térszerkezetében a rendszerváltozás kezdete óta mélyreható változásoknak lehettünk tanúi. Nyugati mintára hazánkban is megindult a nagyvárosi térségek fellazulása, a népesség szelektív elvándorlása. Ennek eredményeként csökken a városlakó népesség aránya, s differenciáltan nő a falvaké. A legjelentősebb népességcsökkenést 1990–97 között Budapesten és az ország nagyvárosaiban regisztrálhattuk, ami döntően a szuburbanizációnak volt köszönhető.

A népesség szuburbanizációja bizonyos veszélyeket rejt magában, mivel elsősorban a tehetősebb adófizetői rétegek menekülésszerű kivándorlását jelenti az elővárosokba, ezért Budapest és a többi Duna-völgyi nagyváros (pl. Győr, Pécs) könnyen a nyugat-európai és észak-amerikai városok sorsára juthat, ahol a személyi jövedelemadókból származó bevételek csökkenése pénzügyi csődöt és növekvő eladósodást eredményezett.

A lakáspiac oldaláról szemlélve a magyarországi Duna-völgy kezdeti infrastruktúrális, gazdasági fejlettségbeli előnye az ország többi részeivel szemben 1990 óta tovább nőtt. Ezért aztán nem véletlen, hogy a térség továbbra is a hazai migráció egyik célterületének számít.

Munkaerőpiac és foglalkoztatottság a Duna-völgyben

A rendszerváltozásnak nevezett átalakulás az elmúlt száz évtizedben kisebb-nagyobb mértékben szinte mindent átformált Magyarországon is. A változások jelentős része nem volt fájdalommentes, a hazai társadalom nagyobb része egyelőre inkább csak a hátrányait érzi a változásoknak, így nem véletlen, hogy egy 1995-ben készült felmérés adatai szerint a magyar lakosság 51%-a úgy vélte, hogy az új rendszer rosszabb, mint a régi, s csak 26% gondolta úgy, hogy az új éra a jobb.¹

Ebben a meglehetősen negatív vélekedésben bizonyosan jelentős része van a munkaerőpiac és a foglalkoztatottság általános átrendeződésének, aminek leginkább érzékelhető formája a tömeges munkanélküliség megjelenése. Joggal állítható, hogy a rendszerváltozás talán legsúlyosabb következménye éppen ez volt Magyarországon. Az átalakuláshoz kapcsolódó gazdasági válság a foglalkoztatottság drámai csökkenésével járt együtt hazánkban is: az 1990-es évek első felében közel 1,4 millió munkahely szűnt meg, több, mint amennyi az előző négy évtizedben létrejött.²

A tömeges munkahelyvesztés azzal a következménnyel is járt, hogy jelentősen csökkent a népesség gazdasági aktivitása, így ma már lényegesen a nyugat-európai szint alatt van, jóllehet a szocialista rendszerben lényegesen meghaladta azt. A gazdasági aktivitás csökkenésével együtt alapvetően megváltozott a foglalkoztatottak és az eltartottak aránya: 1990-ben 100 foglalkoztatottra még csak 116 inaktív kereső jutott, öt évvel később viszont már 182. Ilyen arány utoljára a század elején volt Magyarországon.³

A közel másfél millió munkahely megszűnése, illetve az új munkalehetőségek megjelenése eltérő mértékben érintették a gazdaság különböző ágazatait, így a folyamat együtt járt a foglalkozási szerkezet jelentős átalakulásával. A gazdaság radikális szerkezetváltása elsősorban a mezőgazdasági és ipari munkahelyek nagyarányú leépülését jelentette, s jóval kisebb mértékben érintette a terciér szektort. Ennek megfelelően a definitív termelésben dolgozók aránya lényegesen csökkent, s ezzel Magyarország foglalkozási szerkezete rövid idő alatt „eurokonform” lett, azaz a foglalkoztatottak nagyobb része ma már a szolgáltatások területén dolgozik.

A fenti – vázlatosan bemutatott – folyamatok az ország különböző térségeiben meglehetősen eltérő módon és mértékben jelentkeznek, az országos átlagok mögött jókora területi különbségek vannak. Így mindenképpen indokolt a

folyamatok és jelenségek térben differenciált bemutatása. Ebből kiindulva a jelen tanulmány elsődleges célja is úgy fogalmazható meg, hogy kísérletet tesz a Duna-völgynek nevezett térségben végbement munkaerőpiaci folyamatok árnyalt és differenciált bemutatására, a területi sajátosságok kiemelésére, s mindezt az időtényezővel is kombinálja.

Módszertani megjegyzések

Mivel Magyarországon az elmúlt száz évtizedben a munkaügyi statisztika is jelentős változásokon ment át, jelenleg még nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a munka világának folyamatait és jelenségeit megfelelő részletességű statisztikai adatok alapján vizsgáljuk. Így szükségszerűen vannak hézagok az elemzésben, s még a rendelkezésre álló adatok sem mindig vethetők össze.

A legnagyobb probléma az, hogy 1990 óta nincs megfelelő és részletes adatsor a gazdaságilag aktív népességről. Ez persze nem magyar sajátosság, Nyugat-Európában is hasonló a helyzet, ez azonban nekünk kevés vigasz. Meg kell elégednünk annyival, hogy a KSH negyedévenként megyei bontásban felméri a gazdaságilag aktív népességet. Ez az International Labour Office (ILO) ajánlásai alapján elvégzett reprezentatív felmérés, amit 1992 óta végeznek. Ez legalább átfogja a lakosság teljes érintett részét, ami nem mondható el a különböző statisztikai kiadványok (pl. megyei statisztikai évkönyvek) adatairól, ahol a termelésben csak a 20 főnél több dolgozót foglalkoztató vállalkozásokról vannak információk, így az itt megadott létszám lényegesen kisebb a ténylegesnél. Ezekből is eltérnek az 1996-os mikrocenzus adatai, így lényegében három, egymással össze nem vethető adatsorunk van a gazdaságilag aktív népességről.

A munkaerőpiaci folyamatok vizsgálatához nem elegendő a megyei szint, kistérségekre azonban nincsenek elérhető foglalkoztatási adatok. Így jobb híján a megyei adatokból kell levezetni a kisebb területi egységek adatait. Hogy méginkább bonyolult legyen a helyzet, a KSH kistérségi rendszere nem esik egybe az Országos Munkaügyi Központ munkaerőpiaci körzeteivel, pedig a két szisztéma megfeleltetése minden szempontból praktikus lenne.

Ugyancsak híján vagyunk a foglalkozási szerkezetre vonatkozó adatoknak, pedig a rendszerváltozással együtt járó gazdasági átalakulás jelentősen átalakította a foglalkozási struktúrát is. Itt is csak országos és megyei adatok állnak rendelkezésre, ezek egy részét azonban jobb nem használni a kutatáshoz. Ide tartoznak például a megyei statisztikai évkönyvekben közölt adatsorok, ezek azonban a korábban említetteknek megfelelően csak a foglalkoztatottak egy részére vonatkoznak.

Így leginkább még az 1996-os mikrocenzusra lehet támaszkodni, mert ez legalább egységes szempontok szerint fogta át az egész országot. Ezen adatsor

mellett szól az is, hogy a felvétel időpontjára (1996. április) az igazán viharos változások már lezajlottak, így ennek eredményeit a mikrocenzus már regisztrálhatta. Az adatok azonban itt is megyei szintűek.

Lényegesen jobb a helyzet a munkanélküliség vizsgálatánál, mert itt az adatbázis sokkal jobb. Elvileg két, alapvetően eltérő módon összeállított adatállományra is lehet támaszkodni. Ezek közül az egyik a már említett ILO-standard szerinti KSH-felmérés. A másik az Országos Munkaügyi Központ adatbázisa, ami a hivatalosan regisztrált munkanélküliek adatait tartalmazza. Az utóbbi inkább használható a kutatáshoz, mert több információt tartalmaz, s ráadásul kistérségi, esetenként pedig településszinten. Így a jelen vizsgálatban elsősorban ezt használtuk, de bizonyos esetekben támaszkodtunk a KSH adataira is.

A munkanélküliség vizsgálatának területi alapegysége a munkaerőpiaci körzet volt. A vizsgálati területet alkotó hét megye és Budapest összesen 59 körzetre oszlott, maga a főváros itt egyetlen egységet alkotott, jóllehet ténylegesen 13 körzetre oszlik. A jelen kutatás azonban nem igényelte Budapest ilyen részletességű vizsgálatát, ezért lett egyetlen egység a főváros.

Az Országos Munkaügyi Központ (OMK) nagy adatbázisa azonban nem jelenti azt, hogy itt nincsenek problémák. Az alapvető gond, hogy a munkanélküliség hivatalos deklarálása (1989. január 1.) után a munkanélküliségi statisztika rendszere elég nehezen alakult ki. Ez persze nem meglepő, mert a szocializmus évtizedei alatt hivatalosan nem volt munkanélküliség, így ezzel foglalkozó statisztika sem, ennek megfelelően mindent előről kellett kezdeni. Így jó néhány év eltelt, mire a jelenlegi széles körű adatgyűjtés rendszere kialakult. Ez viszont azt jelenti, hogy a mutatók egy része csak az elmúlt néhány évre vonatkozóan áll rendelkezésre, mások viszont már 1989 elejétől. Így teljesen homogén és konzekvens vizsgálat a munkanélküliség esetében sem végezhető el.

A foglalkoztatottság jellemző vonásai

A közvélekedéssel ellentétben a foglalkoztatottak számának csökkenése Magyarországon nem a rendszerváltozással indult meg, hanem jóval korábban: a gazdaságilag aktív népesség száma még 1977-ben volt a legmagasabb (5,777 millió), ami 1990-ig minden különösebb feltűnés nélkül több mint félmillióval csökkent.⁴ A drámai változások azonban valóban a rendszerváltozás után történtek, amikor néhány év alatt szűnt meg a már említett közel másfél milliós munkahely. A mélypont az 1991-es év volt, amikor 518 ezerrel csökkent a foglalkoztatottak száma, de az ezt követő két év is katasztrofális volt (1992: -444 ezer, 1993: -208 ezer). 1994-ben viszont már 90 ezer alatt maradt a mutató értéke, ezt követően egyre szelídült a helyzet, 1997-ben pedig már 19 ezerrel nőtt is a foglalkoztatottak száma (1998. január 1: 3747 ezer fő).

A változó statisztikai fogalmak és más módszertani problémák miatt a Duna-völgy foglalkoztatási helyzete igazán részletesen nem vizsgálható, inkább csak a fő tendenciák bemutatására van lehetőség. A rendelkezésre álló adatokból az mindenestre kiszámítható, hogy a vizsgált térségben valamivel kisebb mértékben csökkent a foglalkoztatottak száma, mint országosan: 1992–1997 között a Duna-völgy területén kb. 14%-os a csökkenés, országosan viszont 17%-os. Abszolút értékben nézve ez azt jelenti, hogy amíg 1992 elején még több mint 2,5 millió foglalkoztatott volt a térségben, addig öt évvel később már csak kevesebb, mint 2,2 millió.

Az eltérő mértékű csökkenés következtében a vizsgált időszakban valamelyest növekedett a Duna-völgy részesedése a foglalkoztatottság terén, s 1997-ben az összes foglalkoztatott közel 55%-a élt a térségben. Ez bő 3%-kal meghaladja a lakónépességből való részesedést, ami szintén jelzi az országosnál valamivel jobb foglalkoztatási helyzetet.

A foglalkoztatottak számának csökkenése eltérő mértékű volt a térség egyes megyéi között, ennek okai azonban szerteágazóak, nem lehet csupán a gazdasági helyzettel magyarázni. Ezt jelzi pl., hogy a legnagyobb csökkenés (16-18%) Baranya, Tolna, Komárom-Esztergom megyében, valamint Budapesten volt, ezek pedig a gazdasági fejlődésben meglehetősen eltérő szinten állnak. Ugyanez a helyzet a másik póluson is: a legkisebb csökkenés Pest (7%), Bács-Kiskun (11%) és Fejér megyében (12%) volt, pedig itt is nagyok az eltérések.

A rendszerváltozás látványosan átalakította az ország foglalkozási szerkezetét is. Jóllehet a foglalkozási átrétegződés a szocialista rendszerben is meglehetősen gyors volt, ennek ellenére a termelő ágazatokban foglalkoztatottak aránya még 1990-ben is 50% felett volt. Ezt követően viszont elsősorban a mezőgazdasági és ipari keresők száma csökkent, így az 1996-os mikrocenzus már azt regisztrálta, hogy a terciér szektorban dolgozók kerültek többségbe a foglalkoztatás terén (1996: 59,3%).

A foglalkozási átrétegződés „második kiadása” a Duna-völgyében is lezajlott a rendszerváltozás terén, de meglehetősen differenciáltan. Globálisan nézve a térséghez sorolható megyék gazdasági szerkezete alapvetően nem változott meg, az ipari jellegű megye ezután is az maradt, csak „szelídebb” formában, s az agrárjellegű megyék sem veszítették el teljesen ezt az arculatukat.

A foglalkozási szerkezet a vizsgált térségben a leginkább látványos módon a fővárosban alakult át, ahol az ipari keresők számának jelentős csökkenése tovább erősítette a város terciér jellegét, így 1996 tavaszán a foglalkoztatottak háromnegyede már a szolgáltatásban dolgozott. A térséghez tartozó megyékben a terciérizálódás természetesen kisebb mértékű volt, s Fejér és Tolna megyében a definitív termelésben dolgozók aránya még 1996 tavaszán is 50% felett volt. A korábban is ipari jellegű megyékben továbbra is az országos átlag

felett maradt az ipari foglalkoztatottak aránya (Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron), de megőrizte agrárjellegét Bács-Kiskun megye is, ahol a mezőgazdaságilag foglalkoztatottak aránya közel kétszerese volt az országos átlagnak.

A munkanélküliség alakulása

A rendszerváltozás talán legsúlyosabb társadalmi következménye Magyarországon is a tömeges munkanélküliség kialakulása volt. A munkanélküliség azonban nem egyik pillanatról a másikra, kizárólag a transzformáció következtében alakult ki, hanem lappangó formában a szocializmus évtizedei alatt is jelen volt. Így a teljes foglalkoztatottság ebben az érásban inkább csak jelszó volt, nem pedig a valóság.

A szocialista rendszer idején 1-3%-os munkanélküliség tételezhető fel.⁵ Ennél lényegesen nagyobb volt azonban azoknak a száma, akiknek volt ugyan munkahelyük, munkájukra azonban nem igazán lett volna szükség. Magyarországra is érvényes volt az a becslés, miszerint az akkori termelési szint a felhasznált munkaerő 80%-ával, vagy ennél kevesebbel is elérhető lett volna.⁶ Ezt a feltételezést egyébként hazai számítások is alátámasztották: az 1968-as gazdasági reform előmunkálatai során arra a következtetésre jutottak, hogy a piacgazdaság megvalósítása félmillió munkanélküliséggel járna.⁷ Ezt a számítást annak idején nem hozták nyilvánosságra, az elmúlt évtizedek munkaerőpiaci fejleményei azonban látványosan igazolták a feltételezés megalapozottságát.

A rendszerváltozást követő években megszűnt 1,4 millió munkahely nem jelentett azonban automatikusan ugyanennyi munkanélkülit, mert a munkahelyüket elveszítők kb. kétharmada kilépett a munkaerőpiacról, azaz valamilyen módon inaktív lett. A maradék is bőven elég volt azonban a tömeges munkanélküliség kialakulásához.

Magyarországon hivatalosan 1989 eleje óta regisztrálják a munkanélkülieket, s az azóta eltelt szűk évtized a munkanélküliség szempontjából három, esetleg négy szakaszra osztható:

- A „lopakodó munkanélküliség” időszaka, ami 1989 elejétől kb. 1990 nyaráig tartott. Erre a periódusra az volt jellemző, hogy a munkanélküliek száma csak lassan növekedett, s a munkanélküliségi ráta is elhanyagolható volt (1990. június: 0,9%).
- A „vágató munkanélküliség” időszaka, ami 1990 nyarától 1993 elejéig tartott. Ebben a szakaszban a munkanélküliek száma a korábbi 40-50 ezerről 700 ezer fölé emelkedett, a munkanélküliségi ráta pedig 1%-ról 13% fölé. Ekkor alakult ki a tömeges munkanélküliség, s a probléma igen aggasztónak látszott.

- A „csökkenő-stagnáló munkanélküliség” időszaka. Az 1993. februári csúcs után a munkanélküliek száma csökkenni kezdett, s szezonális ingadozásokkal ugyan, de 1997 végén már csak 464 ezer munkát keresőt regisztráltak.
- Nem kizárt, hogy 1998 elejétől új szakasz kezdődött a hazai munkanélküliség történetében. Ebben az évben ugyanis az előző években tapasztaltnál lényegesen gyorsabban csökkent a munkanélküliek száma (1998. október: 391 930 fő), azt azonban még nem lehet eldönteni, hogy ez a csökkenés valóban tartós lesz-e. A 8,8%-os munkanélküliségi ráta európai léptékben is kedvezőnek számít, Magyarországon pedig ilyen alacsony érték utoljára 1992 elején volt.

Az országos folyamatok mögött természetesen minden szempontból jelentős különbségek húzódnak meg. Másként fogalmazva ez azt jelenti, hogy a lakosság egyes csoportjait, valamint az ország különböző térségeit nagyon is eltérő mértékben sújtja a munkanélküliség. Ebből a szempontból a Duna-völgy összességében az országos átlagnál kedvezőbb helyzetben van, a térség heterogén térszerkezete miatt azonban a vizsgálati területen belül is nagyok a különbségek.

Megyei szinten nézve lényegében már a kezdet kezdetén kialakult egy Észak-Dél konfiguráció a térségben. Ez azt jelenti, hogy 1990 eleje és 1998 októberé között Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megye munkanélkülisége szinte mindig magasabb az országos átlagnál, Budapest, Pest, Fejér, Győr-Moson-Sopron esetében viszont szinte mindig alacsonyabb. A „kakuktktojás” az utóbbi térségben Komárom-Esztergom megye, ahol a munkanélküliségi ráta általában valamelyest az országos érték felett mozog.

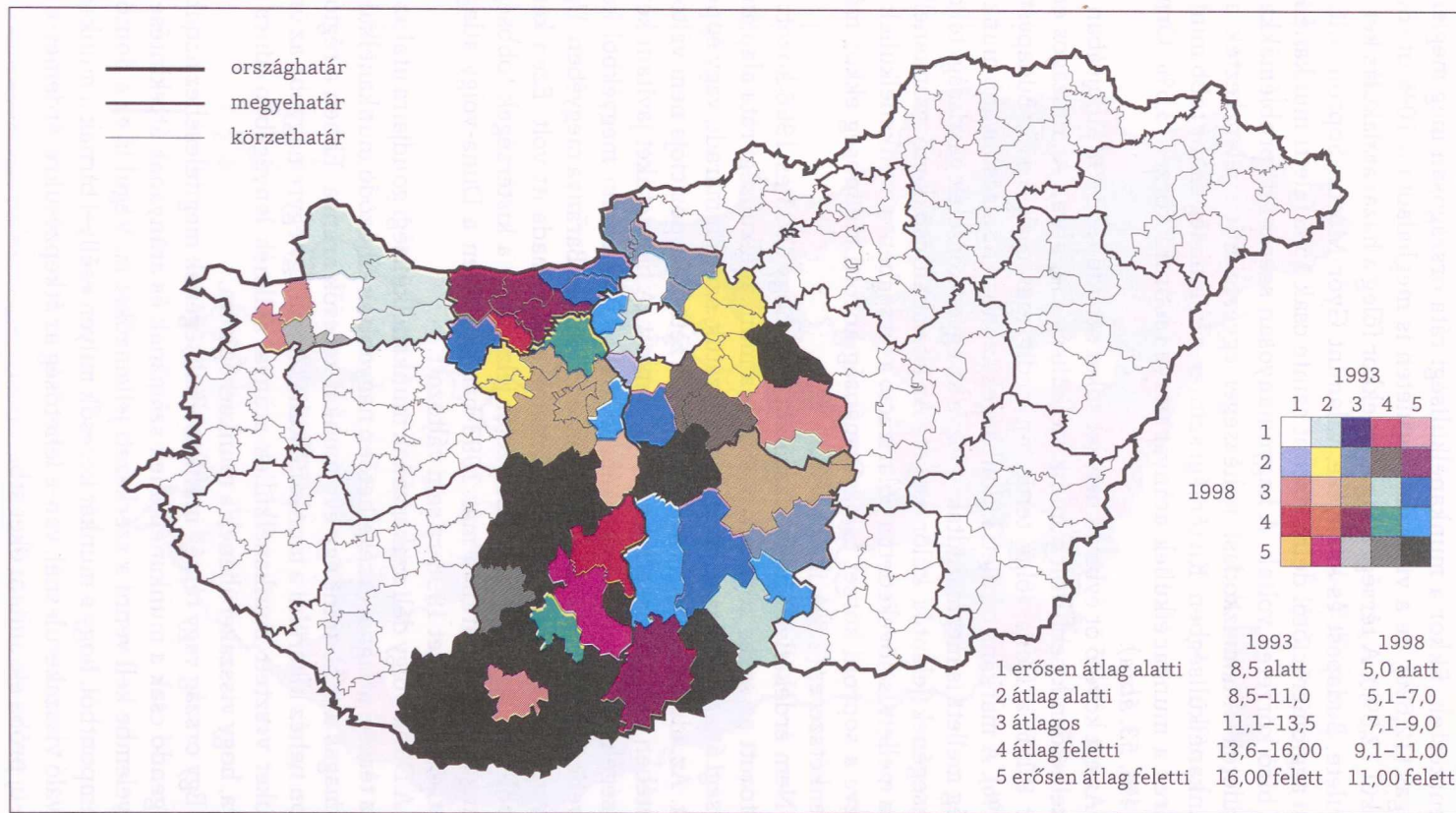
A térségen belüli különbségek még megyei szinten is jelentősek: 1998 októberében Budapest, valamint Baranya és Tolna megye között a munkanélküliségi ráta különbsége majdnem háromszoros volt (3,8, ill. 11,1%), de még a főváros nélkül is két és félszeres (Győr-Moson-Sopron: 4,4%).

A megyék közötti különbségek lényegében már a kezdet kezdetén kialakultak, különösebb átrendeződés nem volt közöttük a munkanélküliség terén sem. A térségen belüli különbségek elég egyértelműen jelentkeznek a munkanélküliségi ráta és az egy főre jutó GDP együttes áttekintése esetén is: az értéktermelés átlagosnál magasabb szintje kisebb munkanélküliséggel párosul. Ez alól lényegében csak a sajátos helyzetű Pest megye kivétel.

A megyei szint azonban nem elegendő a munkanélküliség területi különbségeinek érdemi bemutatására, mert a megyéken belül is jelentős eltérések alakultak ki. Ezek azonnal jelentkeznek is, ha a munkanélküliségi ráták a munkaerőpiaci körzetek szintjén kerülnek bemutatásra.

A Duna-völgy esetében is jellemző a mozaikos szerkezet, ami a munkanélküliség jelentős különbségeit jelzi. A munkanélküliség növekedésével a kistérségek közötti eltérések is fokozódtak, s 1993 nyarán már markánsan

A munkanélküliségi ráta intenzitásának alakulása (1993–1998)

Megjegyzés: Kiindulási alapul a Budapest nélkül számított térségi átlag szolgált.

jelentkeztek. Ekkor a munkanélküliségi ráta országosan még meglehetősen magas (12,6%), de a vizsgálati területen is meghaladta a 10%-ot (Budapest nélkül 12,3%). A térségi átlag alatt ekkor főleg a hazai átalakulás két nyertes területe, Budapest és környéke, valamint Győr-Moson-Sopron volt, a fővárosi agglomerációtól délre viszont szinte csak 15% feletti munkanélküliséggel bíró körzetek voltak. A hagyományosan szerkezeti problémákkal küzdő területek alkalmazkodási nehézségei egyértelműen jelentkeztek a magas munkanélküliségben. Kistérségi szinten a különbség ekkor több mint kilenceszeres a munkanélküliek arányát nézve (soproni körzet: 3,5%, Ormánság: 32,4%, 53. ábra).

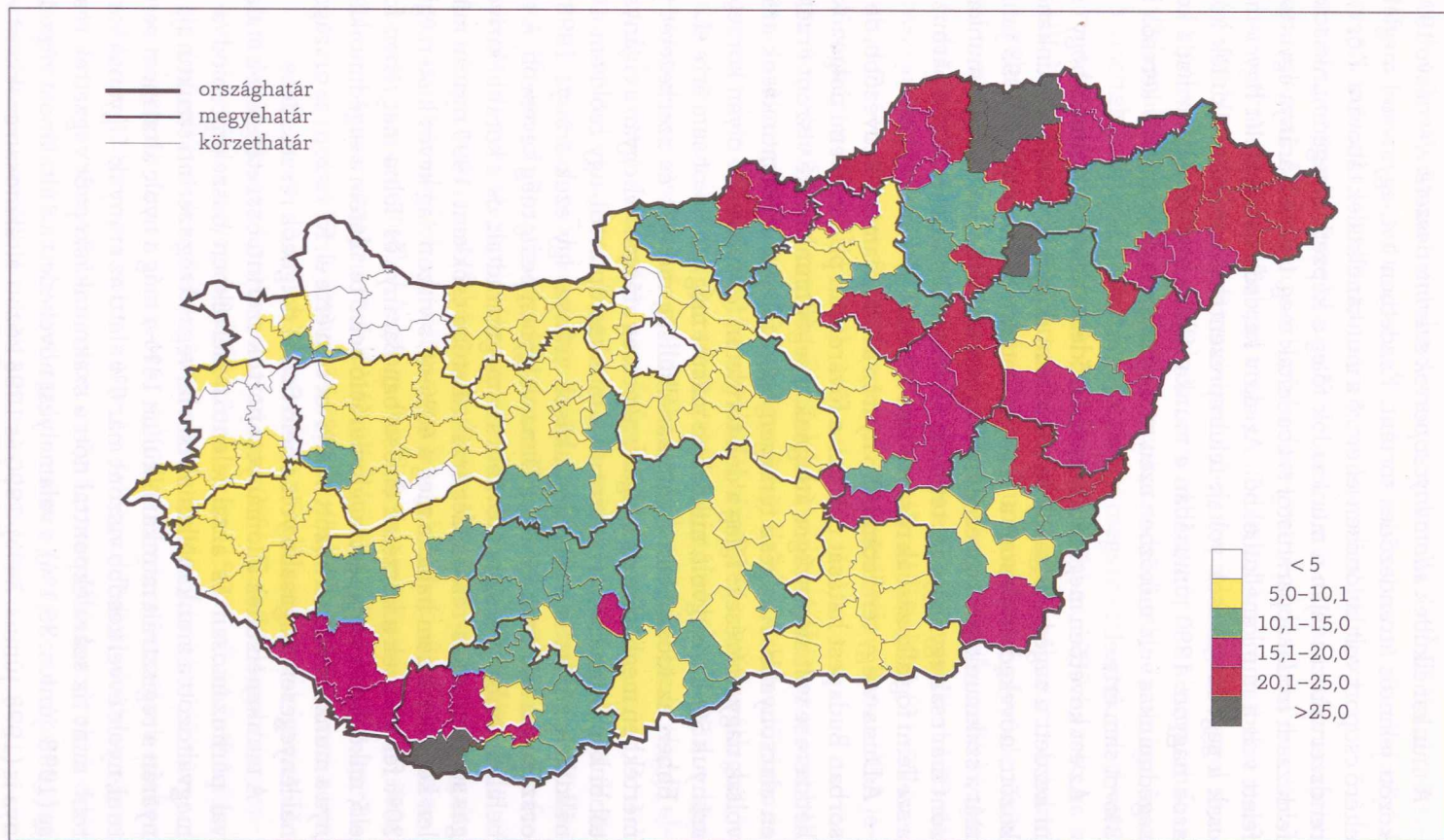
Az ezt követő öt évben a helyzet sokat szelidült, s 1998 júniusában már érzékelhetően kisebb volt a munkanélküliség (54. ábra). Az országos érték ekkor 9,1%, a Duna-völgy területén pedig már csak 6,4% (Budapest nélkül 8,1%). A markáns területi különbségek azonban az alacsonyabb munkanélküliség mellett is megmaradtak, jelezve az egyes körzetek gazdasági teljesítőképességének jelentős különbségét. Az általában csökkenő munkanélküliségi ráta mellett is növekedett a polarizáció a térségben, a munkanélküliek arányát nézve a soproni körzet és az Ormánság közötti különbség ekkor már közel tizenkétszeres (2,8%, ill. 33,4%).

Nem érdektelen annak vizsgálata sem, hogy 1993 és 1998 között hogyan változott az egyes körzetek pozíciója a munkanélküliségi ráta alapján, azaz a térségi átlaghoz képest javult-e a helyzetük, szinten maradt, vagy éppen romlott. Az adatok azt jelzik, hogy az 59 körzetből 31 pozíciója nem változott, 16 esetében javult, 12 esetében pedig romlott. A helyzetüket javítani képes kistérségek többsége az egyébként is jobban álló északi megyékből került ki, egyetlen ilyen körzet sem akadt viszont Tolna és Baranya megyében. Ugyanakkor viszont a romló helyzetű körzetek egyharmada itt volt. Ezen két megye problémás munkaerőpiaci helyzetét jelzi, hogy a kistérségek többségében a munkanélküliek aránya már 1993-ban is erősen a Duna-völgy átlaga felett volt, s ez a helyzet 1998-ra sem változott.

A Duna-völgy déli szakaszának munkanélküliségi gondjaira utal az is, hogy itt a térségi átlagnál érzékelhetően nagyobb az elhúzódo munkanélküliség, azaz magas a több mint egy éve munkát keresők aránya. Ebben a régióban nagyon nehéz kikerülni a munkanélküliek közül, így egyre nagyobb az ún. reményüket vesztett munkanélküliek aránya, akiknek lényegében nincs esélyük arra, hogy visszakerüljenek a munkaerőpiacra.

Egy ország vagy térség munkanélküliségének megítéléséhez azonban nem elegendő csak a munkanélküliek számának és arányának áttekintése, hanem figyelembe kell venni a szerkezeti jellemzőket is. Végül is ez a döntő abból a szempontból, hogy a munkát keresők milyen eséllyel bírnak a munkaerőpiacra való visszakerülésnél, van-e lehetőség az átképzésükre, érdemes-e egyáltalán új próba elé állítani őket stb.

A munkanélküliek aránya (1998. június)

A munkanélküliek *állománycsoportok szerinti összetételét* nézve 1990–1998 között jelentős átrendeződés történt. Kezdetben két, egymástól meglehetősen eltérő csoport volt különösen jellemző a munkanélküliek táborára. Közvetlenül a rendszerváltozás táján a munkaadók főleg a képzetlen segéd munkásoktól és a felduzzadt irodai apparátustól szabadultak meg, így ezek aránya együttesen 50% felett volt a munkanélküliekből. Az aktív keresők összetételét figyelembe véve csak a segéd munkások voltak felülreprezentálva a munkanélküliek között, de azok nagyon: 1990 júniusában a munkanélküliek közel egyharmada korábban segéd munkás volt, miközben ezen csoport részesedése az aktív keresők között a 8%-ot sem érte el.

Az ezt követően meginduló átrendeződésre az volt a jellemző, hogy csökkenni kezdett a segéd munkások és a szellemi dolgozók aránya a munkanélküliek között, növekedett viszont a szak- és betanított munkásoké. 1993 júniusában már a szak munkások részesedése a legmagasabb (34,3%), a segéd munkások viszont már csak egynegyedét tették ki a munkanélkülieknek. Ezzel párhuzamosan a szellemi foglalkozásuk részesedése 22%-ról 17% alá csökkent.

A Duna-völgy területén 1993 nyarán a kép valamivel kedvezőbb, de ez elsősorban Budapest hatását tükrözi: a fővárosban pl. a szellemi dolgozók aránya kétszerese volt az országos átlagnak, a segéd munkásoké viszont érzékelhetően alacsonyabb. Az egész térségen belül főleg a segéd munkások arányában voltak nagy eltérések: főleg a déli területen fordultak elő olyan körzetek, ahol arányuk 50% körül volt, miközben másutt még a 20%-ot sem érte el.

Ebben az időszakban a munkanélküliség méretét és szerkezetét jelentős mértékben meghatározta a cigány népesség aránya.⁸ Ahogyan a cigányság, ill. a többi képzetlen csoport kiszorult a munkaerőpiacról, úgy csökkent a munkanélküliek között is a segéd munkások aránya. Így ezek aránya 1998 nyarán országosan már csak 21,4%, a Duna-völgyben pedig még kevesebb. A térségen belüli különbségek ugyan továbbra is megmaradtak, de a korábbi kirívóan magas segéd munkás-részesedés érzékelhetően csökkent, 1999 nyarán már egyetlen körzetben sem haladta meg a 40%-ot, s viszonylag kevés kistérségben volt 30% felett. Ezek a körzetek elsősorban Baranya és Tolna megyében fordultak elő, miközben a budapesti agglomeráció belső területein a segéd munkások aránya a munkanélküliek között a 10%-ot sem érte el. Itt viszont az országos átlagnál lényegesen magasabb volt a nem fizikai dolgozók részesedése.

A munkanélküliek állománycsoportok szerinti összetételének átalakulásával párhuzamosan és azzal jelentős mértékben összekapcsolódva jócskán megváltozott a munkanélküliek iskolai végzettség szerinti struktúrája is. 1990 nyarán a regisztrált munkanélküliek 14%-a még a nyolc általánost sem végezte el, nyolc évvel később viszont már 6% alatti az arányuk. Ugyanakkor viszont több mint tíz százalékponttal nőtt a szak munkásképzőt végzettek részesedése (1998. június: 35,1%), s valamelyest növekedett a 8 általánost végzettek aránya is (1998. június: 34%). 1990 és 1998 között általánosan csökkent viszont a

diplomások aránya a munkanélküliek között; több mint 8%-ról 3% alá. Bizonyos hullámzásokon keresztül ugyan, de nem változott viszont a szakközépiskolát és a gimnáziumot végzettek aránya a munkanélküliek között.

A Duna-völgy egészét nézve a munkanélküliek iskolázottsága valamivel jobb az országos átlagnál. A 8 általánosnál kevesebb végzettségűek aránya csak Baranya és Bács-Kiskun megyében haladja meg a 6%-ot, itt néhány körzetben a munkanélküliek több mint 10 %a nem rendelkezik még alapfokú végzettséggel sem.

A másik pólust a főváros és az agglomeráció néhány körzete alkotja, ahol az országos átlagnál lényegesen magasabb a munkanélküliek iskolázottsága, azaz az érettségizettek és a diplomások aránya jóval a megszokott érték felett van.

Ami viszont csak kisebb mértékben változott 1990 és 1998 között, az a munkanélküliek korszerkezete. Amennyiben lehet így fogalmazni, a hazai munkanélküliség egyik kedvező vonása, hogy a munkanélküliség egyetlen korosztályt sem sújt aránytalan mértékben. 1998 nyarán a munkát keresők között a 26-35 évesek aránya volt legmagasabb (30%), de ettől alig maradt el a 36-45 évesek részesedése (29,4%). A fenti két korosztálynál fiatalabb (21-25 évesek) és idősebb (46-50 évesek) korcsoportok részesedésében sem voltak jelentős különbségek (14,7, ill. 11,8%).

A Duna-völgy területén a munkanélküliek korstruktúrájában az idősebbek aránya valamivel magasabb, mint az országos átlag. Ez elsősorban a főváros és Pest megye esetében tűnik ki, míg Baranyában a térségi és országos átlagnál is fiatalosabb a munkanélküliek korszerkezete. A kistérségek szintjén a kép meglehetősen mozaikos, egymás melletti körzetek korszerkezete is eléggé eltérő lehet, különösebb rendezőelv nem fedezhető fel.

A munkanélküliek ágazati megoszlásáról sajnos nem rendelkezünk az előbbi mutatókhoz hasonló hosszúságú adatsorokkal, mert ennek regisztrálása csak később kezdődött meg. Így sajnos ma már nem rekonstruálható az a folyamat, ahogy az egyes ágazatok részesedése alakult a munkanélküliek között.

A munkaerőpiaci folyamatok köztes eredményeként annyi azonban rögzíthető, hogy a munkanélküliek ágazati megoszlása jelentősen eltér a foglalkoztatottak ágazati szerkezetétől. A legnagyobb eltérés a mezőgazdaság estében volt, mivel ezen ágazat aránya a munkanélküliek között éppen duplája, mint a foglalkoztatottak között (1998. június: 14,8%, ill 7,4%). Az ipar esetében némi pozitív eltérés volt, mivel az ágazat részesedése a foglalkoztatottak között közel 29%, a munkanélküliek körében viszont csak 26%. Ennél is nagyobb azonban a pozitív eltérés az anyagi szolgáltatások terén (15,7%, ill 24,2%), míg a nem anyagi szolgáltatások esetében azonos a részesedés (kb. 1/3-1/3).

A Duna-völgy területén az országos átlaghoz viszonyítva jelentősek az eltérések, különösen kistérségi szinten nézve. A déli területeken akadnak olyan körzetek is, ahol a munkanélküliek között az agrárszektorból kiszorultak vannak a legnagyobb arányban, a fővárosi agglomerációban viszont a nem anyagi szolgáltatás részesedése szinte mindenütt 50% felett van.

A munkanélküliség jellemző vonásai között említést érdemel az is, hogy ez a probléma főleg a falusi térségekben súlyos, a közép- és nagyvárosi térségek esetében nics akkora jelentősége. Elégge egyértelműen jelentkezik az az összefüggés, hogy a fejlett városi központtal rendelkező területek esetében a munkanélküliség kezelhető probléma, a strukturális problémákkal küzdő és teljesítőképes központ nélküli falusi térségekben viszont rendkívül súlyos gondot jelent. Az utóbbira főleg Baranya és Tolna megyében akad több példa, s a legrosszabb helyzetben levő településeknek a tömeges munkanélküliség esetleg már a kegyelemdőfést jelentheti, ezekben a helyi társadalom széthullása már reális veszély.

A Duna-völgy területén is egyre inkább jelentkezik a munkanélküliség típusváltása, azaz az eredetileg kialakult abszolút munkanélküliség itt is strukturális jellegűvé válik. Ez azt is jelenti, hogy a gazdaság egyes szegmenseiben megjelent a munkaerőhiány, ezzel együtt azonban természetesen kisebb-nagyobb számban munkanélküliek is akadnak. A strukturális munkanélküliség megjelenése elsősorban a fővárosban és környékén, Győr-Moson-Sopron jelentős részén, valamint Székesfehérváron jellemző. A térség túlnyomó részén azonban továbbra is az abszolút munkanélküliség a meghatározó.

A munkanélküliségnek ez a kettőssége aktuálissá teszi az ún. duális munkaerőpiac problematikájának alaposabb átgondolását, azaz az első és második munkaerőpiac térségi lokalizálását. Ez annak tudomásulvételét is jelenti, hogy egyes térségekben a munkaerőpiaci folyamatokban az államnak az eddigieknél nagyobb szerepet kell vállalnia, a gazdaságilag prosperáló területeken viszont ezeket a folyamatokat lényegében át lehet engedni a piaci tendenciáknak.

Jegyzetek

- 1 Ferge Zs. 1996.
- 2 Timár J. 1997.
- 3 Timár J. 1997.
- 4 A munkaügyi statisztika a gazdaságilag aktív népességhez sorolja a foglalkoztatottakat és a munkanélkülieket. A foglalkoztatott maga is többszintű kategória, ide sorolják az aktív keresőket és foglalkoztatott nyugdíjasokat, a „gyesen” és „gyeden” lévőköt viszont hol igen, hol nem. 1997 óta ismét nem sorolják őket a foglalkoztatottak közé, így a korábbi adatokat ismét át kellett számolni. Ez nyilvánvalóan nem könnyíti meg a kutatók dolgát.
- 5 Ferge Zs. 1988.
- 6 Fassmann, H. 1992.
- 7 Fóti J.–Illés S. 1992.
- 8 Ábrahám Á.–Kertesi G. 1996.

A Duna menti megyék népességének előreszámítása, 1995–2020

Ez a részfejezet a Duna menti megyék népességének előreszámításával, az előreszámítás ismertetésével foglalkozik. Magyarországon a Duna mentén helyezkedik el Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztegom, Pest, Fejér, Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megye, valamint az ország fővárosa, Budapest is.

A térségi, területi előrebecslések szükségességének indoklásakor abból indulhatunk ki, hogy a területi információk és előreszámítások a központi döntéshozás, döntés-előkészítés számára is jóval differenciáltabb megközelítést tesznek lehetővé, mint pusztán az országos adatok és tendenciák. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a területi mélység átfogása megsokszorozza a figyelembe veendő információmennyiséget, lényegesen növeli a vizsgálandó alternatívák számát, bonyolultabbá teszi a szakmai munkát mind a készítői, mind a felhasználói oldalon. Talán ez az egyik magyarázata annak, hogy míg országos szinten a különböző demográfiai-társadalmi-gazdasági elemzések és előrejelzések valóságos expanzióját figyelhetjük meg az 1990-es években, a regionális kutatás és előrebecslés mintha háttérbe szorult volna.

Pedig az elmúlt évek nem múltak el nyomtalanul a területi népesség változásában sem. Ezeknek a változásoknak általában közös jellemzője, hogy területenként igen differenciáltak és több vonatkozásban ellentétesek az 1990-ig megfigyelt tendenciákkal.

A regionális információk és előreszámítások két korlátjaként az elérhető adatok részletezettségét és a területi bontás növelésével egyenes arányban fokozódó becslési bizonytalanságot szokás említeni.

Ami az adatok elérhetőségét és részletezettségét illeti, a teljeskörű népességstatisztika területén viszonylag sok korcsoportos népesség-továbbvezetés készül területi mélységben, így a megyei jogú városokra, a megyék összlakosságára, valamint Budapestre és a kerületekre. A kisebb városokra, sőt a megyék községeinek összlakosságra azonban nem áll minden esetben rendelkezésre az 1990. évi népszámlálásból továbbvezetett népességszám nemek és korévek szerint. Jelenleg ezeket az információkat egy megfelelő procedura segítségével becsülni kell ahhoz, hogy egy részletes területi előreszámításhoz kiinduló adatbázist állítsunk elő.

A kisterületi becslési bizonytalanság, vagyis az a korlát, ami a kisebb, néhány száz vagy egy-két ezer fős népesség mellett – fenntartva a demográfiában kötelező nemek és életkor szerinti részletezettség elvét – fennállt, meg-

felelően randomizált módszerek alkalmazásával, a mai számítástechnikai lehetőségekkel nagyon jelentősen csökkent, így tehát erről az oldalról akár a teljesen részletes (településszintű) előrebecslésnek sem lenne akadálya.

Mindezeket figyelembe véve az alább ismertetett, 1995–2020-as időszakra kidolgozott területi népesség-előreszámítás egy módszertani kompromiszsum eredménye. Egyfelől minden eddigi (publikált demográfiai) előreszámításnál részletesebb, hiszen valamennyi város egyedi előreszámítását tartalmazza, ugyanakkor módszerei determinisztikusak és kiinduló, 1995. évi adatbázisa bizonyos mennyiségű becslést is tartalmaz.

A vázolt körülmények mellett így ez a területi népesség-előreszámítás, amellet, hogy hiánypótló, hangsúlyozottan kísérleti jellegű is. A tanulmányban az előreszámítás kiinduló adatait, módszereit, feltételezéseit, főbb eredményeit mutatjuk be, és a mellékletekben közöljük a teljes előreszámítás részletesebb adatait.

Területi előreszámítások Magyarországon

Részletes, demográfiai alapú területi előreszámítások Magyarországon az 1960-as évek eleje óta készültek. Gyakorlatilag minden népszámlálásból kiindulva publikáltak megyei szintű előreszámítást a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének Területi Demográfiai szakértői. Az 1980-as évek folyamán két ilyen előreszámítás is készült, 1983-ban és 1987-ben.¹ Ezeknek az előreszámításoknak az volt a leglényesebb jellemzője, hogy alulról építkeztek: a területből kiindulva becsülték az országos tendenciákat és létszámokat (*bottom-up projections*).

Az 1990. évi népszámlálás után a területi vizsgálatok – szembetűnő és sajnálatos – visszaszorulása nyomán nem került sor új regionális előreszámítások készítésére, így a jelen munka hiánypótló jellegű is. Ugyanakkor rendszerre vált az országos népesség-előreszámítások kétévenkénti revideálása és publikálása,² amelyek keretet adnak a regionális népesség előreszámításának is. A legutóbbi ilyen előreszámítás – mely immár a nemzetközi népességmozgásokkal kibővített országos népesség-előreszámítás – 1998 első félévében készült,³ jelenleg ez számít „hivatalos” előreszámításnak, s ez adja a jelen *területi előreszámítás országos népességi keretét* is.

A területi népesség-előreszámítások az ENSZ által ajánlott *kohorsz-komponens módszerrel* készülnek, tehát nem egyszerűen a települések, területi egységek népességszámát vetítik előre valamilyen eljárással, hanem szabályosan továbbvizik a népesség nemek és korcsoportok szerint bontott létszámait a reprodukciós folyamatok (termékenység, halandóság, belföldi vándormozgalom) alapján. Ez az eljárás, noha igen adat- és számításigényes, biztosítja egyfelől a kellő információk alapját a jövőt érintő regionális demog-

ráfiai vizsgálatokhoz, másfelől a tapasztalatok szerint hatványozott pontos-
ságra képes a kevésbé részletes eljárásokkal összehasonlítva.

A korábban készült területi előreszámítások – mint említettük – általában
megyei szintűek voltak, azaz az országos népességet a 19 megye lakosságára
és Budapestre bontva vetítették előre. Ez alól kivételt képeztek az 1980-as
években készült előreszámítások, ahol a megyék további három részre lettek
bontva: a megyeszékhelyre, a megye többi városára összesen és a megye köz-
ségre összesen, azaz országos szinten 57 területi egységre.

Ez a térségi előreszámítás minden eddiginél részletesebb. Tartalmazza
valamennyi város egyedi előreszámítását, valamint a megyék és azokon belül a
településtípusok (megyei jogú város, egyéb város, község) szerinti előrebecs-
lést. Valamennyi területi egységre nemek, ötéves korcsoportok és 2020-ig
ötéves lépések szerint számítottuk a lakónépesség várható számát. Az előre-
számítások figyelembe veszik a gyermekszám és a halandóság alakulása mel-
lett a belföldi népességmozgásokat is.

Az előreszámítás kiinduló adatai

A Duna menti térség területi előreszámítása *lakónépességre* szól, az 1990. évi
népszámlálásból a születési, halálozási és vándorlási statisztika alapján
1995-re továbbvezetett területi lakónépességéből indul ki.

Jelentős technikai-becslési nehézségeket okozott a *változó közigazgatási
beosztás*, besorolás átvezetése a népességszámokra. 1990 óta számos várossá
nyilvánítás történt, új megyei jogú városok vannak, számos település két- vagy
több településre vált szét. Ezek között:

- valamennyi korábbi megyeszékhely megyei jogú várossá lett, négy
megyében (a Duna menti régióban Fejér, Győr-Moson-Sopron) két
megyei jogú város is van.
- a városok száma 171-re nőtt, az új városok jellemző nagysága 10 ezer fő
alá csökkent.
- számos új település alakult, vált ki más településből, vált két- vagy több
részre, ezeket a változásokat nemcsak a népesség számában, hanem a
népesedési adatokban (születések, halálozások, vándorlások) is nyomon
kellett követni.

Az elvégzett korrekciók és kiegészítő becslések alapján az előreszámítás
kiindulási adatállománya, mely az 1990. és 1995. évi népességet és az
1990–1994 közötti népmozgások *átlagait* foglalja magában, az 1996. január 1-i
közigazgatási állapotra lett homogenizálva.

Területi demográfiai jellemzők az 1990-es évek első felében

Egy-egy település népességének jövőbeni alakulását egyrészt kiindulási létszáma, nemek és életkor szerinti összetétele, másrészt a születések, halálozások és vándorlások intenzitása, a termékenység, halandóság és a népességmozgás *szintje* határozzák meg. Az előreszámításnál ez utóbbiak elemzése előfeltételt jelent a hipotézisek kialakításához.

Termékenység

A termékenység mérésére a demográfia az átlagos gyermekszámot (pontosabban a teljes termékenységi arányszámot) használja. Ez a mutató az adott év, időszak születési gyakoriságaiból következtet az *egy nő által élete során összesen szült gyermekek számára*.

1990–1995 között az átlagos gyermekszám Magyarország női népességében még közel volt az 1,8-es szinthez. Vagyis az időszak születési gyakoriságából arra lehet következtetni, hogy 100 nő 178 gyermeket szül élete során, ami európai összehasonlításban átlagon felülinek számít. Ezt természetesen nem lehet a jövőre vonatkozóan is érvényesnek tekinteni, hiszen az elmúlt öt évben a termékenység igen jelentősen csökkent, 1994 folyamán már mindössze 1,6 volt az átlagos gyermekszám, 1998-ban pedig 1,4 körüli volt ez az átlag.

Jellemző Magyarországra, hogy a termékenység jelentősen különbözik településtípusok és megyék szerint. Habár az 1970-es évek folyamán a regionális fertilitás differenciái jelentősen csökkentek, ez a csökkenés megállt az 1980-as években és az utóbbi időszakban már differencia-növekedésről kell beszélnünk, ami ellentétben áll az európai országok tapasztalataival.

A Duna menti megyékben a termékenység alacsonyabb az országosnál, az átlagos gyermekszám 1,7 volt 1990–1995 között. Jellemzően kevesebb a gyermek a községekben mind a térségen belül településtípusonként, mind az ország más, főként keleti megyéivel összehasonlítva. Vészesen alacsony a termékenység a megyei jogú városokban és Budapesten.

Halandóság

Közismert, hogy a magyarországi halandóság színvonala hosszabb ideje a legmagasabbak között van Európában. Egészen az 1990-es évekig Magyarország mutatói voltak a legrosszabbak, az utóbbi időben azonban elsősorban a volt Szovjetunió utódállamaiban a mortalitás a hazai „főle nőtt”.

A halandóság szintjének mérésére a demográfia a *születéskor várható átlagos élettartamot* alkalmazza. Vagyis az adott év kor szerinti elhalálozási inten-

zításai alapján becsüljük azt, milyen magas életkort ér meg egy átlagos újszülött. Sokak véleménye szerint a születéskor várható átlagos élettartam olyan komplex mutató, amely az ország általános modernizációs fejlettségét tükrözi.

A hazai mortalitás kedvezőtlen alakulásában elsősorban a középkorú férfi népesség mortalitását szokás kiemelni. Valóban, az idősebb munkaképes korú férfiak elhalálozási arányai többszörösükre nőttek az utóbbi 30-35 évben. Ugyanakkor nőtt a hasonló korú nők halandósága is és összességében mindkét nem mortalitása nagyon kedvezőtlen európai viszonylatban.

Az utóbbi két évben viszont jelentősen csökkent a halálozások száma, ami új tendencia kezdetét is jelentheti. Mindazonáltal ma még nem lehet arról beszélni, hogy teljes fordulat lenne érzékelhető a 3-4 évtizede emelkedő tendenciákban.

Az alacsony élettartamok ráadásul jelentős differenciákat mutatnak területi szinten. A férfiak 64,5 éves országos átlaga 63,0 (községek) és 65,5 (megyei jogú városok) év között húzódik. Budapest helyzete a legjobb az országos átlagok között, itt az átlag férfi közel 67 évig él. A nők között a differenciák kisebbek. Az országos 73,9 év szórása településtípusonként mindössze fél év, bár Budapest itt is kiemelkedik a 74,5 évvel.

A Duna menti térségben is nagyok a differenciák megyék, illetve településtípusok szerint. A férfiak élettartama 66 év felett van Győr-Moson-Sopronban és Budapesten, a többi megyében viszont még a 63 év a jellemző. Ugyancsak Győr-Moson-Sopron és Budapest vezet a nőknél 75-öt közelítő évvel, viszont Komárom-Esztergomban és Baranyában az átlag női élettartam 73 év alatt van.

A férfi halandóság a megyék községeiben a legmagasabb. Kirívóan magas, városi szintű az élettartam Győr-Moson-Sopronban (65 év), a többi megye községeiben viszont 63 év alatti. Jellegetesen a nők között is van településtípus és megye szerinti eltérés, bár kisebb, mint a férfiaknál.

Népességszaporodás és vándorlás

A területi népességváltozás harmadik komponense a népességvándorlás. A népesség területek közötti mozgását a demográfia additív folyamatként kezeli, szempontjából a születés és halálozás a „természetes” népmozgás. Ezért első megközelítésben a népességszám-változás a természetes szaporodásból (illetve fogyás) és a vándorlási különbözetből (a bevándorlók és az elvándorlók időszak alatti számának különbsége) tevődik össze.

A vándorlás mint népmozgalmi jelenség ugyanúgy elemezhető, mint a termékenység és a halandóság, vagyis a népesség összetételétől független intenzitással és kor szerinti gyakoriságokkal. A területi információk már említett limitációja miatt azonban ehelyütt meg kellett elégednünk a nyers arányszámokkal

(1000 lakosra jutó természetes és tényleges szaporodás és vándorlási különbözet), hangsúlyozva, hogy ezek tartalma valóban „nyers”, tehát értéküket erősen befolyásolja a népességek eltérő nemek és életkor szerinti összetétele.

A hosszú ideje alacsony termékenység és stagnáló élettartam miatt az egyre nagyobb számú idős népesség természetes elhalálózása következtében Magyarországon – egyébként kezdetekor a világban egyedülállóan – 15 évvel ezelőtt megkezdődött a népesség természetes fogyása. 1980 és 1990 között a népesség száma ezen ok miatt mintegy 150 ezer fővel csökkent, további mintegy 200 ezer főt tett ki az évtizedben az országhatárokat átszelő vándorlásból adódó veszteség.

1990–1995 között folytatódott a népesség számának csökkenése. A nemzetközi vándorlás hatásával nem számolva 1990-től közel 140 ezer fővel ismét többen haltak meg mint ahányan születtek. Ez öt év alatt 1,3 százalékos természetes fogyásnak felelt meg.

A *természetes fogyás* 1990-től kezdve gyakorlatilag általánossá vált az országban. Néhány város kivételével szinte minden főbb területi egységben több volt a halálozás, mint a születés. Ez a Duna menti régióra is érvényes. Kiemelendő, hogy Budapest lakónépessége közel 3 százalékos természetes fogyást produkált az utóbbi öt évben.

Igen lényeges változás az utóbbi öt évben az, hogy a *tényleges szaporodás* is negatív és ez immár a városokra vált jellemzővé. Egyedül Fejér és Pest megye népessége emelkedett számottevően az utóbbi öt évben.

Igen lényegesnek tűnő megfigyelés az, hogy a Duna menti régióban a *községek* újra népesség-gyarapodást mutatnak. 1990 és 1995 között a térség községi lakossága 21 ezer fővel emelkedett. Megszűnt ugyanakkor – legalábbis az utóbbi öt évben – a térségi nagyvárosok népességének gyarapodása. Jelentősen csökkent például Budapest mellett Győr lakónépessége. Viszont a kisebb városok még mindig produkálnak csekély népességtöbbletet, legalábbis az 1990-es évek első felében.

Mindezek mögött ott húzódik a belföldi népességmozgás átalakulása. Különböző okok következtében az 1980-as években már lecsökkent intenzitású belföldi népességmozgás alaptendencia-váltást mutat az utóbbi öt évben. *Hirtelen meglehetősen általánossá vált a községek vándorlási nyeresége, a városok vándorlási vesztesége.*

A statisztikai adatok szerint minden egyes megyében a községek vándorlási egyenlege pozitív 1990–1995 között. Ez a pozitív egyenleg országos átlagban a községi népesség 2 százalékának felel meg, a Duna menti térségben a legnagyobb nyereség (4 százalék) Fejér megyében jelentkezett.

A községek vándorlási nyeresége elsősorban a megyei jogú városok vándorlási veszteségének ellentétele. Országos szinten a megyei jogú városok népességük 2 százalékát veszítették el a vándorlások következtében. A Duna menti régióban ez az arány 3 százalék.

Az előreszámítás feltételezései

A területi előreszámítás hipotéziseinél abból indultunk ki, hogy az elemzések alapján 1990–1995 között a települések és régiók általában a *differentiák mentén követték az országos termékenységi és halandósági tendenciákat*, vagyis erre a két jelenségre hosszabb távra szóló tendencia érvényesült, ugyanakkor a belföldi vándormozgalom nagyságai és irányjai jelentősen módosultak az elmúlt öt évben, tehát ebben az esetben *tendenciaváltással* számolunk.

A legújabb, idézett országos népesség-előreszámítás a gyermekszám tekintetében legvalószínűbbnek azt tekinti (hullám-változat), hogy az ezredfordulóig a hazai gyermekszám-átlag valamelyest a jelenlegi európai átlagszint alá csökken, tehát az 1990. évek eleji 1,8-1,9 körüli szintről 1,3-1,4-re mérséklődik 2000-ig. Ezután, alapozva a folyamatban lévő termékenységi mintaváltás befejeződésére (kitolódik az első házasságkötés és az első gyermek megszületésének életkora), valamelyest emelkedik, és 2010-re 1,7-es, még mindig alacsony szinten megállapodik. A továbbiakban változatlanságát feltételeztük 2020-ig.

A regionális termékenység a területekre, településekre jellemző szintekről a feltételezés szerint az országgal arányosan változik 1995–2020 között.

Az országos halandóság alakulását hosszabb ideje a férfiak mortalitásának erőteljes emelkedése, a nők halandóságának szerény mértékű csökkenése jellemzi. Az előreszámítás reálisnak tekintett hipotézise szerint ez a tendencia nem folytatódik a következő 15 évben. Ellenkezőleg, fokozatosan megkezdődik a halandósági mutatók javulásának időszaka. Ennek hatására az ún. születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál és a nőknél is 3-3 évvel emelkedik 2020-ig.

A területi nemek és korszerti halandóság becslését és az országos hipotézisnek megfelelően történő előrevetítését *logit-transzformációval* végeztük el.

Nemcsak a tendenciák, hanem a statisztikai adatok tekintetében is a *belföldi népességmozgás az előreszámítás legbizonytalanabb tényezője*. Közismertek a lakóhelyváltoztatás nyomán követésének problémái az utóbbi 5 évben és ennek nyomán romlott nemcsak a vándorlási, hanem az egész területi népességstatisztika minősége. Ugyanakkor az elvégzett kontrollvizsgálatok szerint a vándorlási statisztika által kimutatott kép mégis valóságközeli: ennek alapján jelentős tendenciaváltozás érvényesül, a korábban egyértelműen falu-város, térség-főváros irányú mozgások megosztottabbá, egyes esetekben fordított irányúakká váltak. Olyan, korábban erőteljes bevándorlással jellemzett nagyvárosok, mint például Miskolc, *elváándorlási* tendenciát mutattak fel az utóbbi öt évben. Általában kisebb lett a városok vándorlási nyeresége, a községek vándorlási vesztesége.

Ugyanakkor az említett statisztikai bizonytalanságok miatt óvatosság indokolt az új tendenciák előrevetítésénél. A területi előreszámításban ezt

úgy oldottuk fel, hogy a *javasolt, reálisnak tűnő változatot* két változat keveréséből állítottuk elő. E két változat a vándorlási feltételezésben különbözik. A *technikai* változatban a vándorlási egyenleg zérus, a *vándorlási* változatban az egyenlegek (illetve az azokból képzett korspecifikus vándorlási egyenlegarányszámok) az 1990–1995 között megfigyelttel azonosak. E két változat közé képeztük a *kevert (reális) változatot*, mely eleinte az új vándorlási tendenciákat veszi dominánsan figyelembe, az előreszámítási időszak végéhez közeledve pedig fokozatosan a másik változat felé hajlik el (a természetes népmozgalom dominanciáját vetíti előre). Az 1998. évi területi népességadatok igen jó egyezést mutatnak ezzel a változattal

A területi előreszámítás rendszere, jellemzői

A területi előreszámítás számítási anyaga, melyet a jelen összeállításban közlünk, a Duna menti régió megyéire, azon belül az egyes városokra, s a megyék községeire együttesen, valamint Budapest egészére vonatkozik. Ez az országos összesítésekkel együtt 117 települést, illetve aggregátumot jelent.

A tanulmány mellékletében a közlési rendszer az alábbi: a Duna menti megyék, azokon belül a megyei jogú városok külön-külön, valamint összesen, a megyék városai külön-külön, valamint összesen, a megyék községei együtt, a megyék városai és megyei jogú városai együtt, a megyei jogú városok nélkül és a megye összesen. A Duna menti térségben és országosan a megyei jogú városokat, az egyéb városokat (Budapest és a megyei jogú városok nélkül), a városokat Budapest nélkül, valamennyi várost, valamennyi községet és az országos népességet aggregáltuk. Az országos népesség – kerekítési hibáktól eltekintve – megegyezik az új országos népesség-előreszámítás adataival.

Valamennyi fenti településre és területi egységre az előreszámítás nemek és ötéves korcsoportok szerint készült el az 1995, 2000, 2005, 2010, 2015, 2020 időpontokra. A korcsoportoknál az utolsó (nyitott) korcsoport a 90 évesek és idősebbek együtt. A korcsoportos előreszámított népességszámokra az iskolázók speciális korcsoportjainak képzése céljából 0–20 éves korig koréves felbontás-becslést végeztünk és abból számítottuk a 0–2, 3–5, 6–9, 10–13, 14–17, 18–20 évesek létszámaikat.

Az előreszámítás mellékletben prezentált eredményei a férfiak és a nők számát, az össz-lakónépesség számát, kiemelt összevont korcsoportok szerinti számát és arányát, valamint az iskolázók releváns korcsoportjai létszámát tartalmazzák a fenti településekre és területi népességekre.

Az előreszámítás módszere

Az előreszámítás a kohorsz-komponens módszer alkalmazásával történt. Leegyszerűsített formájában a módszer az alábbi séma szerint működik:

A módszer nem az össznépeségre, hanem az azt alkotó egyes születési évjáratokra (kohorszokra) vonatkozik. Így a születést az egyes kohorszoknak az előreszámítás időpontjában jelen lévő tagjai által adott évben (időszakban) szült gyermekekre, a halálozást a kohorszokból adott évben (időszakban) elhunyt személyekre, a vándorlást (vándorlási egyenleget) az adott kohorszból adott évben (időszakban) lakóhelyet változtatókra számítja.

Ezzel együtt a módszer természetesen figyelembe veszi, hogy a kohorsz életben maradó tagjai egy évvel (öt évvel) idősebbekké válnak az év (időszak) végén, tehát más korévhez (korcsoport) fognak tartozni (koreltolás).

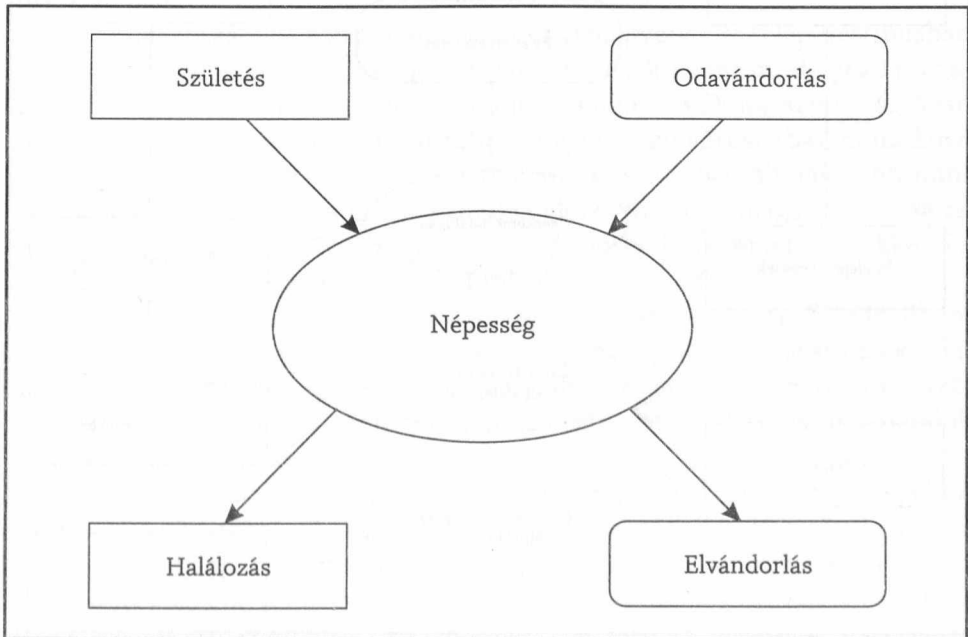
A születésszámokat perspektivikus termékenységi arányszámok, a halálozásokat perspektivikus elhalálozási valószínűségek, a vándorlásokat generációs vándorlási arányszámok alapján számítjuk.

Ha vándorlás nincs, akkor a séma az 56. ábrának megfelelően működik.

A nem zárt népesség előreszámítása teljesen hasonló a fenti sémához azzal, hogy a halálozási valószínűséget felváltjuk a korspecifikus növekedési/csökkenési arányokkal, ami a halálozási valószínűség és a *relatív* vándorlási egyen-

55. ábra

A népességváltozás sémája

leg-arányszám szorzata. Korévek helyett korcsoportokat, naptári évek helyett öt naptári éves időszakokat veszünk.

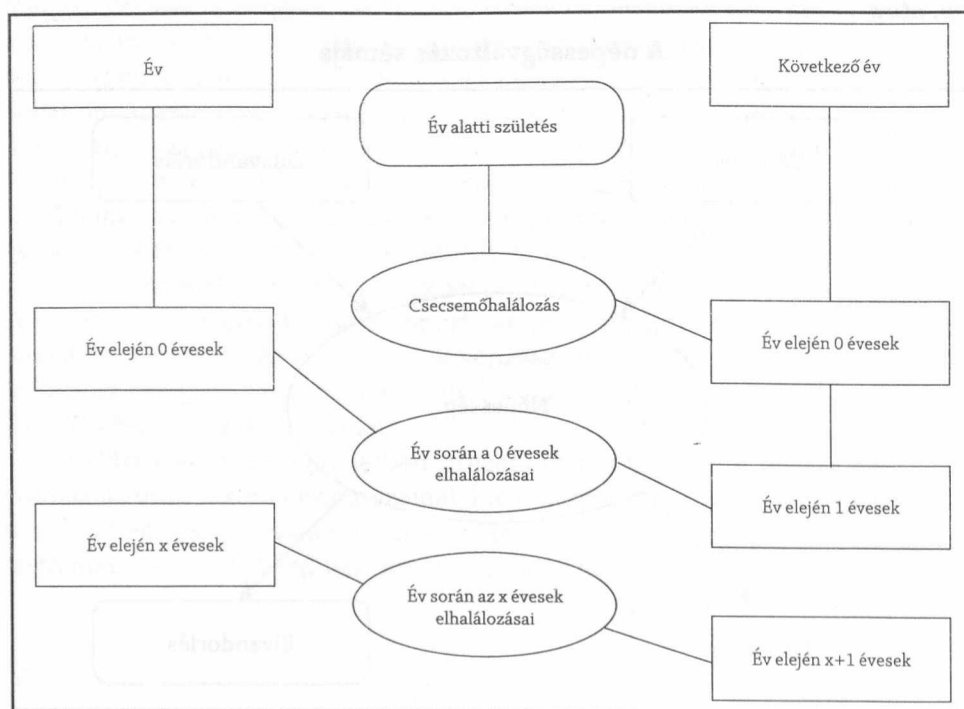
A fenti séma a komponens módszerű területi előreszámítás széles körben alkalmazott klasszikus módszerének felel meg. Újabban terjednek és Magyarországon is kipróbálásra kerültek (az 1986. évi előreszámításnál) a multi-regionális eljárások, amelyek figyelembe veszik a területi egységek közötti vándorlást. Ez azonban esetünkben nem alkalmazható a tízezres cella-nagyságrendű mátrixok igénye miatt.

A településszintű (technikailag lebegőpontos) számításokból kerültek összegezésre a jelen összeállítás aggregátumai. Maga az előreszámítási rendszer természetesen garantálja, hogy az itt bemutatottól eltérő területi kategóriák is kidolgozásra kerüljenek (pl. népesség-nagyságcsoport, településkörzetek szerint).

A számítások Excel 4.0 táblázatkezelőben készültek. A fő munkalap egy változat egy ötéves időszakra történő komplett előreszámítását végzi el megfelelő paraméter-beállítások mellett. Külön munkalapok végzik a reális (kevert) változat számítását, a 0–24 évesek egyes életkorok szerinti bontását, stb.

56. ábra

A zárt népesség továbbszámításának sémája

A számítási eredmények jobb áttekintése érdekében megyei bontásban adjuk közre az eredménytáblákat. A korcsoportos létszámokat és arányokat ábrákon is megjelenítettük.

Főbb eredmények

A területi előreszámítás szerint folytatódik a népesség számának csökkenése a következő időszakban. Magyarország népessége várhatóan mintegy 10 százalékkal csökken 1995 és 2020 között, a népesség száma 2020-ban kevesebb lehet majd, mint 9,2 millió fő.

A népesség csökkenése általánossá válik területi viszonylatban. Az előreszámítás szerint a Duna menti térségben hosszabb távon nem lesz olyan településtípus és megye, ahol a népesség száma stagnálna vagy növekedne.

A következő 25 év népességszűkülésében élenjárók lesznek a térségben a megyei jogú városok. A nagy bevándorlási hullám elültével gyors ütemben öregedik el a népesség és az idősök köréből származó gyors halálozásszám-emelkedést az alacsony termékenység nem tudja ellensúlyozni. A legnagyobb csökkenés Budapesten várható, ahol 18 százalékkal is kevesebb lehet a népesség száma. 10-15 százalékos lakosságcsökkenést jeleztünk előre a megyei jogú városok többségében, míg ennél kisebbnek várható a létszám fogyása Fejér megyében (2 megyei jogú város). A megyék összlakosságát tekintve a legkevésbé, 3-4 százalékkal Fejér megye lakossága csökken a számítások alapján.

Az összlakossághoz hasonlóan valamennyi megyében és településtípusban csökken a fiatalok száma. Országosan a 0-19 évesek száma mintegy 23 százalékkal várható kevesebbnek 2020-ra a jelenleginél. A Duna menti régióban településtípusonként a legmarkánsabb a megyei jogú városokban mutatkozó létszámcsökkenés. A megyei jogú városban lakó 20 éven aluliak több mint 30 százalékos létszámfogyását jelezhetjük előre. Kirívóan magas, 35 százalékos feletti a fogyás mértéke Szekszárdon. A legkevésbé Kecskeméten csökkenő a fiatalok száma, 18 százalékos jelezhetjük előre.

Legkevésbé a községekben lakó 0-19 évesek száma csökken. Ez a jövőbeni magasabb termékenység és a szűnő elvándorlás együttes hatására alakul ki. Lesz olyan megye, ahol a községekben a fiatalok létszáma alig csökken a következő 25 évben (Fejér), viszont Komárom-Esztergom községeiben a fiatalok száma 20-21 százalékkal fogy.

A fiatal munkaképes korúak, 20-39 évesek száma szintén összességében csökkenő a következő 25 évben. Az 1980-as évek mérséklődő bevándorlása is tükröződik abban, hogy távlatban a korosztály létszáma az egyéb városokban is erősen csökkenő tendenciát mutat. A kisvárosi fiatalok országos 14 százalékos átlagos létszámfogyása a Duna menti régióban is hasonló mértékű, de

csak 7 százalék Fejér megyében. *Ugyanakkor a korcsoport létszáma rövidebb távon, 2000 környékén mindenhol magas lesz az 1970-es években születettek belépése következtében.*

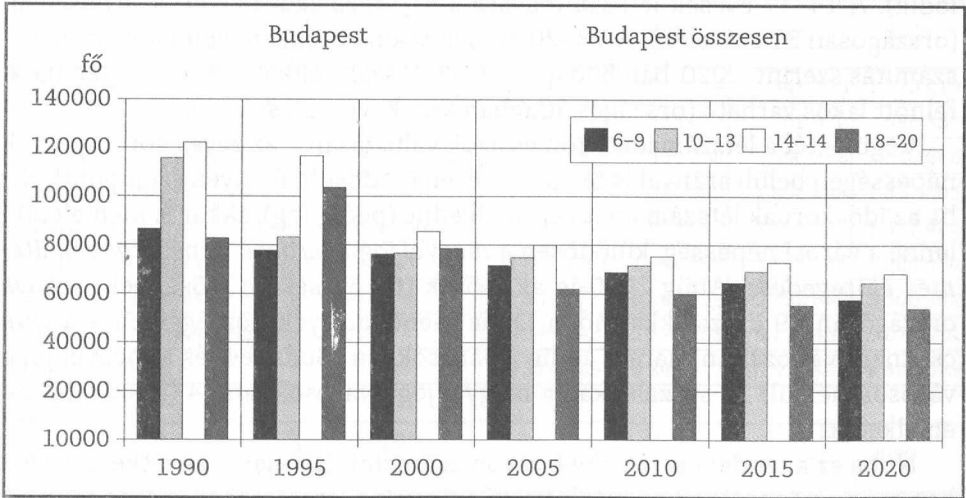
Az idősebb munkaképes korúak, 40–59 évesek száma is hullámzóan alakul a következő időszakban, hiszen fokozatosan kivonulnak a korcsoportból az 1950-es években, s belépnek az 1970-es években született nagylétszámú korosztályok. Emiatt a létszám 1995–2020 között általában magasabbnak várható mind az 1995. évi, mind a 2020. évi szintnél. Összességében mégis a két időpont között enyhe létszámcsökkenés várható. Növekedni fog az idősebb munkaképes korúak száma viszont Kecskeméten, a Fejér megyei és a Győr-Moson-Sopron megyei községekben. 10-15 százalék körüli a fogyás Budapesten és Szekszárdon.

Az időskorúak, 60 évesek és idősebbek száma mutatja a következő időszaknak a népességszökkenés melletti legfontosabb területi demográfiai változást, *a városi népesség gyors öregedését.* A nagy bevándorlási hullám hatására, annak lecsengésével speciális, középen tömött korösszetétel alakult ki mára a városokban. Ennek a középkorosztálynak az idős korba lépése hallatlanul megnöveli az idősek számát és arányát a következő időszakban. Ugyanekkor a községekben *fiatalodás* megy végbe, nevezetesen a már korábban nagy létszámú idős községi népesség elhalálózásával valamennyire érvényre jut a magasabb termékenység hatása.

Országos átlagban az idősek száma alig emelkedik az előreszámítás feltételezései mellett. Az országos átlag mellett azonban igen erősen emelkedik a városokban élő idősek száma és valamelyest csökken a községek öreg lakossága. A legnagyobb mértékű az idősek létszámemelkedése a megyei jogú városokban, ahol országos átlagban közel 30 százalékos a növekedés. 40 százalék felett nő a következő 25 évben az idős népesség száma Székesfehérvárott és Dunaújvárosban, Szekszárdon. Valamivel kevésbé feltűnő, de önmagában jelentős az öregek létszám emelkedése az egyéb városokban. A legmagasabb, 30 százalék körüli növekedési mértékek Fejér, Győr-Moson-Sopron, Pest megyékben várhatók.

A városok idős lakosságának leírt várható növekedése szerint a következő időszakban arra kell felkészülni, hogy az idősek *túlreprezentálttá* válnak a városi lakosságban. Ez a lejárott urbanizáció és belföldi népességmozgás egyenes következménye lesz. Jellege szerint – bár mintegy két évtizedes állapotot fog jelenteni – demográfiai szempontból *ideiglenes* tendencia, a későbbiekben, az előreszámítás időhorizontján túlnyúlóan bizonyos relatív visszafiatalodás képzelhető el. *Ennek igen markáns példája Budapest, ahol az idősek száma egyáltalán nem fog növekedni a következő 25 évben, ha a halandóság nem javul számottevően, miután az a folyamat, ami a következőkben a vidéki városokban várható, Budapesten már javában zajlott az 1990-es években.*

A népesség száma kiemelt korcsoportok szerint

A tanulmányhoz mellékelt táblázatokban külön feltüntettük az iskolázás szempontjából releváns korcsoportokat. Közismert, hogy a nagy feszültségek egyike ma a közoktatási intézményrendszer és az alacsony korosztályi létszámok között húzódik. 1992–1995 között Magyarországon lényeges termékenységsökkenés zajlott le és ennek következtében jelenleg mind a gyermekvállalási hajlandóság, mind az élveszületések száma a legalacsonyabb a 20. században.

Az iskoláskorúak számára vonatkozóan mindez azt jelenti, hogy a következő hosszabb időszakban igen alacsony létszámok lesznek, és nem számíthatunk arra sem, hogy az 1970-es években született nagy létszámú női korosztályok gyermekvállalásával a születésszám növekedni fog, miután nagyobb létszámukat ellensúlyozza alacsony termékenységük.

Országos viszonylatban 1995 és 2020 között a 3–5 évesek száma 370 ezer főről 300 ezer főre, a 6–9 évesek száma 495 ezer főről 419 ezer főre, a 10–13 évesek száma 512 ezer főről 437 ezer főre, a 14–17 évesek száma 632 ezer főről 437 ezer főre csökken, s a továbbképzés és a „fél-felsőoktatás” szempontjából jelentős 18–20 évesek száma pedig 549 ezer főről 334 ezer főre változik.

A létszámok országos csökkenésének mértéke körül igen jelentős a területi, településtípus szerinti szóródás. Általában az iskoláskorúak létszáma a községekben kevésbé, a városokban és különösen a nagyvárosokban és Budapesten erősebben csökken.

A 3–5 évesek száma 1995 és 2020 között Budapesten 31 százalékkal várható kevesebbnek, mint jelenleg (országos átlag: 19 százalékos csökkenés). A 6–9 évesek fogyása 25 százalékosnak mutatkozik, míg a csökkenés országos

átlag 15 százalék. A 10–13 évesek száma 2020-ban Budapesten 25 százalékkal kevesebb (országos átlagban a korcsoport létszáma 15 százalékkal mérséklődik). A 14–17 évesek létszámfogyása a 41 százalékot is eléri a fővárosban (országosan 31 százalék). A 18–20 évesek száma csökken leginkább az előreszámítás szerint. 2020-ban Budapesten 48 (!) százalékkal kevesebb ilyen fiatal felnőtt lakos várható (országos átlagban sem kevés: 39 százalék).

Végül – túl a létszámadatakon és azok változásán – az egyes korcsoportok népességen belüli arányai is természetesen módosulnak. Ilyen szempontból – ha az időskorúak létszáma nem is emelkedne (pedig fog), akkor is kiemelendő lenne a városi népesség, különösen a *megyei jogú városok népességének ütemes elöregedése*. Amíg 2020-ig az idősek (60 évesek és idősebbek) aránya országosan 19 százalékkal nő, a Duna menti megyék községeiben arányuk csaknem változatlan marad, addig a városokban (Budapest és a megyei jogú városok nélkül) 28 százalékkal, a megyei jogú városokban 44 (!) százalékkal emelkedik.

Noha ez a tendencia rövidebb távon is érezteti hatását, a következő 10 évben még a népességek nagyobb belső arányait a létszámában magas munkaképes korúak fogják meghatározni. Sem a fiatal munkaképes korúak (20–39 évesek), sem az idősebbek (40–59 évesek) száma *nem csökken* 2005-ig, sőt az egyéb városokban határozottan emelkedni fog, ami legalábbis nem fog hozzájárulni a foglalkoztatási feszültségek csökkenéséhez.

Következtetések

A Duna menti térség 1995–2020 időszakra szóló, részletes demográfiai alapon kidolgozott területi előreszámítás eredményei sok vonatkozásban *új területi folyamatokat* jeleznek előre. Ezeknek összességében az a kicsengésük, hogy *veszélyeket jelent a stratégiai döntésekben az, ha a területi folyamatok és jellemzők korábban megszokott sztereotípiáit alkalmazzuk*. Könnyen lehetséges, hogy az elöregedett falvak és a dinamikusan fiatal városok *helyett* már a következő 10 évben *fiatalodó községi lakosságról és rohamosan öregedő városi népességről* fogunk beszélni.

A területi népességi folyamatok jelzett változásai olyan jellegűek, ami több vonatkozásban *ellentétben áll a ma racionálisnak tűnő cselekvéssel*. Például a közoktatás „karcsúsítását” elsősorban a községekben képzeljük el, miközben az igazán nagy létszámcsökkenések a városokban várhatók. Vagy a ma nyugdíjrendszerében, annak ellátási színvonalában kétségtelenül számottevő a „sok falusi kisnyugdíjas” eszméje, ugyanakkor nem ez, hanem a városi nyugdíjasok számának expanziója kell legyen a következő időszak irányadója. Ugyanígy fennáll annak a veszélye is, hogy az egészségügyi racionalizálások ellentétbe kerülnek a jövő területi népességfejlődésével.

A népesség-előreszámítás összefoglaló adatai

	Település, településkategória	1990	1995	2000	2005
Budapest	Budapest összesen	2 016 774	1 930 014	1 843 809	1 770 419
Duna menti megyék	Mjv-k összesen	736 096	723 667	708 670	696 337
Duna menti megyék	Városok, mjv-k Bp. nélkül	951 812	954 238	950 258	940 666
Duna menti megyék	Városok + mjv-k	1 687 908	1 677 905	1 658 928	1 637 003
Duna menti megyék	Városok + mjv-k + Bp.	3 704 682	3 607 919	3 501 737	3 407 422
Duna menti megyék	Községek	1 642 063	1 662 689	1 673 732	1 663 559
Duna menti megyék	Régió Bp. nélkül	3 349 971	3 340 954	3 332 660	3 300 562
Duna menti megyék	Régió összesen	5 346 745	5 270 608	5 176 469	5 070 981
Ország összesen		10 374 723	10 245 677	10 075 492	9 881 093

	Település, településkategória	2010	2015	2020
Budapest	Budapest összesen	1 709 932	1 643 525	1 576 757
Duna menti megyék	Mjv-k összesen	685 529	670 411	653 830
Duna menti megyék	Városok, mjv-k Bp. nélkül	925 924	908 238	885 295
Duna menti megyék	Városok + mjv-k	1 611 435	1 578 649	1 539 125
Duna menti megyék	Városok + mjv-k + Bp.	3 321 385	3 222 174	3 115 882
Duna menti megyék	Községek	1 631 867	1 596 904	1 548 467
Duna menti megyék	Régió Bp. nélkül	3 243 320	3 175 553	3 087 592
Duna menti megyék	Régió összesen	4 953 252	4 819 078	4 664 349
Ország összesen		9 674 189	9 445 961	9 188 353

Bonyolítja a helyzetet, hogy a közvetlenül előttünk álló időszakban ezeket a hosszabb távú tendenciákat még elfedi a munkaképes korúak magas száma, annak további növekedése, különösen a városokban, vagyis a rövid távú foglalkoztatási problémák esetleg eluralhatják a területi előrelátást.

A demográfia azonban azért is van, hogy felhívja a figyelmet a népességben már meglévő, kikövetkeztethető, de hatásukban csak egy-két évtized múlva jelentkező folyamatokra.

Jegyzetek

- 1 Megjelent a KSH NKI Közleményei 56. (Szerzők: Bies–Hablicsek–Szabó) és 67. (Szerzők: Hablicsek–L., Rédei–Szabó) számában.
- 2 Lásd pl. KSH NKI *Demográfiai Tájékoztató Füzetek* 10., 13., 15., 16. szám (Szerző: Hablicsek).
- 3 Hablicsek László: *Demográfiai foratókönyvek, 1997–2050* (megjelenés alatt).

5. rész

ERDŐSI FERENC-GÁL ZOLTÁN-HRUBI LÁSZLÓ-
KOVÁCS TERÉZ-RAFFAY ZOLTÁN

**A gazdaság-, a szolgáltatás- és az
iparstruktúra területfejlesztési kérdései**

A Duna-völgyi régió mezőgazdaságának fejlesztési lehetőségei

Az agrárgazdaság a nemzet fontos, gondos használat mellett megújuló erőforrása. Magyarországon a termőföld a legnagyobb természeti kincsünk. Különösen a vidéki településeknek és a kisebb falvaknak gyakran a mezőgazdaság az egyetlen gazdasági bázisa. Az összlakosság mintegy 40%-a, a vidéki népességnek pedig kétharmada azáltal, hogy – akárcsak saját szükségletére is, de – élelmet állít elő, közvetlenül kötődik a mezőgazdasághoz. Fél évszázaddal ezelőtt a lakosoknak még a fele a mezőgazdaságból élt. Angliában 100, Németországban 80 év kellett ahhoz, hogy a mezőgazdasági keresők aránya az összes kereső feléről negyedére csökkenjen. Magyarországon ez a folyamat mindössze 20 év alatt zajlott le. Tehát az országban magas a parasztszármazásúak aránya, ami – bizonyos értelemben – növeli a földhöz való kötődést, mindannak ellenére, hogy 1996-ban a mezőgazdaságban az aktív keresők mindössze 7,8%-a (283,8 ezer fő) dolgozik.

A mezőgazdaság település- és térségformáló erő. Az ágazatnak egyaránt fontos a termelési és a szociális funkciója. *Tartósan nettó devizatermelő ágazat, a fizetési egyensúly megtartásában fontos szerepe van, ami az európai viszonylatban kiváló természeti adottságoknak, továbbá a nemzet termelési kultúrájának tudható be.*

Az EU-ban a mezőgazdaság a gazdaság legszigorúbban szabályozott és támogatott területe. Napjainkban a termelés közvetlen támogatása helyett előtérbe kerül a vidékfejlesztési támogatás. Így a mezőgazdaság csak közvetett támogatáshoz jut, funkciói pedig a régió adottságai és igényei szerint változnak. Ebben az összefüggésben a magyar mezőgazdaságra is új feladatként hárul a táj- és természetvédelem, valamint a környezetvédelem, illetve az egész ökoszisztéma fenntartása.

A rendszerváltás után elszenvedett termelés-visszaesés ellenére a mezőgazdasági termelésre a munkahelyteremtés és -megőrzés, a gazdasági fejlődés, különösen pedig a vidékfejlesztés érdekében szükség lesz. Mind szélesebb körben terjed az a nézet, hogy a vidéki foglalkoztatás, de legalábbis a lakosságmegtartás súlyos feladatából a mezőgazdasági szektornak az eddiginél nagyobb szerepet kell vállalnia. A szociális szempontokon túl gazdasági érvek is szólnak a munka- és területi termelékenység fontossági sorrendjének átértékelése mellett. Az eddig figyelembe vett gazdasági mutatók alapján arra következtethetünk, hogy a munkatermelékenységben mutatkozó lemaradá-

sunk Európa fejlett államaitól nő. Felzárkózásunknak azonban nemcsak a foglalkozási gondok megoldása szab határt, hanem a magyar kis- és középvállalkozások számára szinte elérhetetlenül nagy tőkekoncentráció megvalósítása is. Az emberi munkát a lehető legnagyobb mértékben helyettesítő modern gépesítésre csupán néhány nagygazdaság lesz képes. Az ilyen kevés dolgozót foglalkoztató és modern gépekkel üzemelő nagygazdaságok csupán a tömegtermelést végezhetik. Ezzel szemben a fokozott emberi gondoskodást igénylő, széles választékot és különleges minőséget képviselő termékek nyereséges előállítására várhatóan a kisebb gazdaságok fognak vállalkozni.

A Duna-völgyi régió a mezőgazdasági adottságok és termelési hagyományok szempontjából nagyon változatos térség, és szinte leképezi az országban meglévő szélsőségeket.

Baranya, Tolna, Bács-Kiskun, Fejér, Pest, Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megyék tartoznak a Duna-völgyi régióhoz. Ezekben a megyékben vannak nagyon kedvező adottságú termőterületek, ahol versenyképes mezőgazdasági árutermelést lehet folytatni; és az ilyen helyeken meghatározó a mezőgazdasági termelés. Vannak továbbá olyan térségek, ahol extenzív vagy szociális szempontú termelést kell fenntartani. Vannak továbbá természetvédelmi területek, ahol árutermelésről nem beszélhetünk, de gazdálkodókat érintő kérdések sora merül fel. Például, mi lesz az újonnan létrehozott nemzeti parkok területén eddig gazdálkodókkal? Ez a kérdés különböző formában merül fel, ha az érintett termőföld:

- állami tulajdonban és erdőgazdasági részvénytársaságok kezelésében van,
- szövetkezeti formában gazdálkodó, vagy
- sok kis magántulajdonos termelő kezében van.

A földhasznosítás megváltozása mindhárom esetben más-más következményekkel jár. Végül, vannak környezetileg érzékeny területek, ezek általában közvetlenül a Duna folyása mentén található. Ilyen helyeken a termőterületnek nem a mezőgazdasági hasznosítását, hanem a földben lévő egyéb erőforrások, pl. ivóvíz hasznosítását kell előtérbe helyezni.

A Dunával határos hét megye folyóhoz közel eső része többnyire sík vidék, de vannak ebben a térségben hegyvidékek is (elsősorban Pest és Komárom-Esztergom megyében). A hegyvidéki adottságok is egészen más gazdálkodást feltételeznek. A megyékben esetenként a folyóhoz közeli, illetve távoli térségekben – még a sík vidékeken is – nagyon eltérőek lehetnek a mezőgazdasági adottságok és az erre épülő mezőgazdasági termelési hagyományok. Erre a legjobb példa talán Bács-Kiskun megye, ahol egy keskeny Duna-mellék és a tőle keletre elterülő homokhátság merőben más mezőgazdálkodást képvisel.

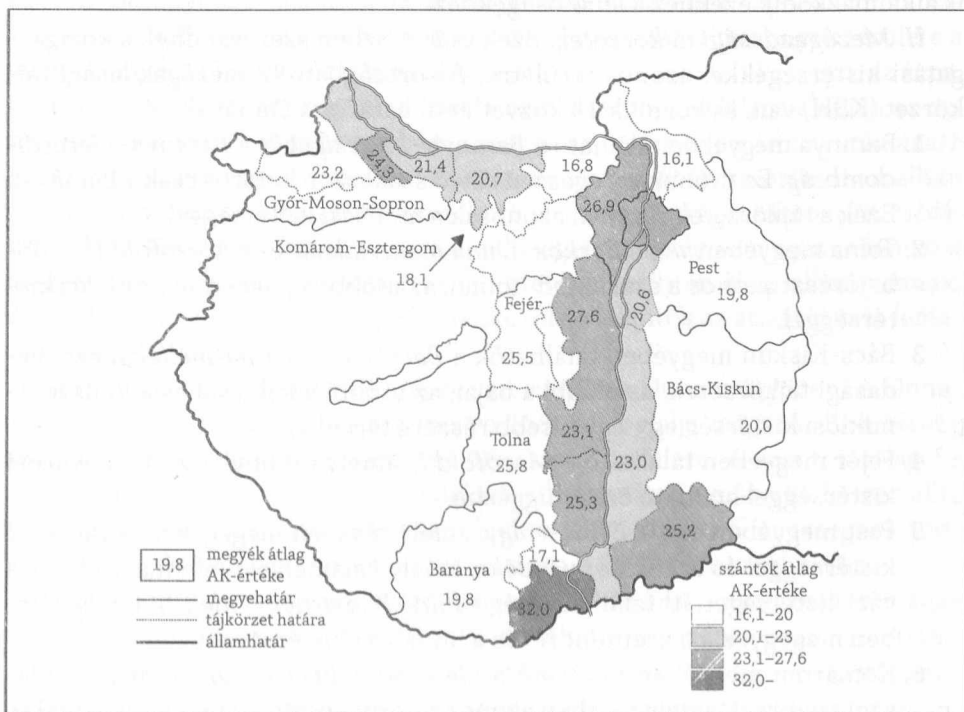
Általánosságban az is elmondható, hogy a Duna menti megyékben a folyóhoz közel eső térségekben a mezőgazdálkodáshoz jobbak a természeti adottságok, mint a megyék folyótól távol eső területein. A szántóföldek átlag arany-

korona-értéke, Győr-Moson-Sopron megye és Pest megye hegyvidéki része kivételével, a folyó mellett átlagosan mindig magasabb, mint a megyei átlag (58. ábra). A Duna azonban e régióban is csak az egyik természeti adottság, amely még számos egyéb tényezővel együtt határozza meg a gazdálkodást. Egykor a természeti adottságok határozták meg döntően a mezőgazdálkodást. Ezek napjainkban is nagyon fontosak, de az egyéb tényezőknek, pl. a szakértelemnek, a tőkének, a piaci ismereteknek és a támogatáspolitikának megnőtt a szerepe a jövedelmezőségben. A Dunának pozitív hatása van a közvetlen környezetére a tekintetben is, hogy lehetővé teszi az olcsó szállítást bizonyos mezőgazdasági termékek esetében.

Magyarországon 38 mezőgazdasági vidékfejlesztési térség van.¹ A Dunával 16 (statistikai) kistérség és Budapest határos. Ezek közül egy sem tartozik a mezőgazdasági vidékfejlesztési térségek közé. Ezek a térségek területfejlesztési szempontból kerültek lehatárolásra. A Duna-völgyi régióban is vannak még olyan egyéb vidéki területek, amelyek nincsenek besorolva a fenti kategóriába, de az agrárgazdaság fejlesztése kedvező hatással lehetne az egész térség felemelkedésére. A falusi és mezővárosi térségekben az alapanyag-termelés

58. ábra

A Duna-völgyi tájkorzetek és megyék szántóinak átlag aranykorona-értéke

és a kisméretű helyi szükségleteket kielégítő feldolgozás, esetleg egy-egy tájtermék termesztése, feldolgozása és értékesítése érdemelne figyelemre méltó beruházást. A nagyobb városokban és a fővárosban a mezőgazdasági termékek feldolgozásához, kereskedelméhez, esetleg a mezőgazdasági gépgyártáshoz és egyéb mezőgazdaságibevétel-előállításokhoz fűződik gazdaságfejlesztési érdek. Továbbá az ehhez kötődő kutatási-fejlesztési tevékenységek fenntartásához, illetve fejlesztéséhez az egész térség fejlődése és az exportlehetőségek jobb kihasználása szempontjából érdemes figyelmet szentelni.

A fentiek miatt nagyon fontos, hogy a Duna-völgyi régióban a mezőgazdasággal kapcsolatos fejlesztési elképzelések a területfejlesztési koncepció keretében szülessenek meg.

A Duna-völgyi régió mezőgazdaságának fejlesztése szempontjából fontos kiemelni, hogy *a mezőgazdasági termelést nagyon nehéz közigazgatási (kistérségi) határokkal megegyezően kialakítani*. A megyéken belül egyszer kisebb településegységek, tájkörzetek, máskor megyehatárokon átnyúló, ún. természetföldrajzi középtájuk határai között célszerű a fejlesztést kialakítani.

Tehát a mezőgazdasági fejlesztési lehetőségek tekintetében a továbbiakban – leszámítva a településeket és a kisebb településcsoportokat – három területi egységről beszélünk.

I. Megyék (a már említett 7 megye). A statisztikai elemzéseken alapuló értékelések leginkább megyei szinthez kötődnek. A későbbiekben a tanulmány is alkalmazkodik ezekhez a lehetőségekhez.

II. Mezőgazdasági tájkörzetek. Ezek csak részben szerveződnek a közigazgatási kistérségekkel azonos területre. Az országban 82 mezőgazdasági tájkörzet (KSH) van, és közülük 14 közvetlenül határos a Dunával:

1. Baranya megyében található a *Baranyai-lösszsziget* és a *Baranya-Geresdi-dombság*. Ez utóbbi egy egészen rövid szakaszon határos csak a Dunával. Ezek a tájkörzetek részben azonosak a mohácsi kistérséggel.
2. Tolna megyében van a *Sárköz-Duna menti síkság* és a *Mezőföld II*. Előbbi jórészt azonos a szekszárd-tolnai, az utóbbi a paks-dunaföldvári kistérséggel.
3. Bács-Kiskun megyében található a *Bácska* és a *Duna-mellék* mezőgazdasági tájkörzetek, az előbbi a bajai, az utóbbi a kalocsai és a kunszentmiklósi kistérség egy-egy kisebb részére terjed ki.
4. Fejér megyében található a *Mezőföld I.*, amely többnyire a dunaújvárosi kistérséggel hozható összefüggésbe.
5. Pest megyében van a *Duna-völgy*, amely részben megegyezik a ráckevei kistérséggel és a *Börzsöny vidéke*, amely valamelyest lefedi a szobi és a váci kistérséget. Itt található még a *Pilis-Budai-hegyvidék* is, amely részben megegyezik a szentendrei és a budaörsi kistérséggel.
6. Komárom megyében található a *Gerecse-Pilisi-hegyvidék* mezőgazdasági tájkörzet, amely részben azonos a dorog-esztergomi kistérséggel és

a *Komáromi-síkság*, amely valamelyest azonos a komáromi, illetve a tatai kistérséggel.

7. Győr-Moson-Sopron megyében található a *Szigetköz-Mosoni-síkság*, amely a győri és mosonmagyaróvári kistérség egy részét fedi le. A *Hanság-Fertővidék* is egy elenyészően kis szakaszon határos a Dunával.

III. *Középtájak*. Az elsősorban természetföldrajzi tájegységekre alapozott, ún. mezőgazdasági agroökológiai középtájából 35 van az országban. Ebből 7 határos a Dunával. Ezek a következők: *Duna menti síkság*: Pest, Bács-Kiskun, Tolna és Baranya megye egy-egy részére terjed ki. *Bácskai-hátság*: Bács-Kiskun megye délnyugati része. *Mezőföld*: Fejér és Tolna megye egy részét foglalja magába. A *Győri-medence*: Győr-Moson-Sopron megyére, a *Komárom-Esztergomi-síkság* pedig Komárom-Esztergom megyére terjed ki, a *Dunazug-* és a *Dunakanyar-hegyvidékek* a folyó Pest megyei szakaszán találhatók.

A Duna-völgyi régió mezőgazdaságának helyzetelemzése megyénként

Baranya megye

A Duna menti megyék közül a folyó ezen a megyén halad át a legrövidebb szakaszon. Baranyában található az ország termőterületének 4,8%-a (31. táblázat), de a szántó 5,5, az erdő 5,8%-a van itt. A gyümölcsültetvények területe a megyében jelentősen az országos átlag alatt van (1,8%). A cukorrépa, az árpa, a búza és a kukorica egységnyi területre számított termésátlaga alapján az országban és a Duna-völgyi régióban a megye az első helyen áll (32. táblázat). A műtrágyatápanyag-utánpótlás tekintetében a régióban szintén élvonalban vannak, ugyanez azonban nem mondható el a szerves trágyázásról (33. táblázat). Nemcsak a gyümölcs-, hanem a zöldségtermesztés sem igen jellemző a megyére (34. táblázat). Sertéstartás tekintetében szintén élvonalban vannak, de a többi állatállománynál éppen ellenkezőleg, jelentős az átlagtól való lemaradásuk (35. táblázat).

Baranyának a legdélekeletibb része van csupán a Duna völgyében. A Duna-völgyi régió hozzávetőlegesen a megye 15%-át foglalja magába. Ez a térség azonban a megye legértékesebb mezőgazdasági területe. A szántók átlag 32 Ak/ha értékűek. Országosan is – a Békési-síkság után – a második helyen álló, tehát kiváló termőterületről van szó. Éppen a kiváló termőképességnek tudható be, hogy a szántók területi aránya magas, a 80%-ot is meghaladja.

Baranya mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben magas termelési színvonalával emelkedik ki. A növénytermesztésben belül a minőségi gabona- és takarmánytermesztés meghatározó. A délszláv háború előtt jelentős volt még a cukorrépa-termesztés, de napjainkban visszaesett, és helyét el-

31. táblázat

A földterület és a főbb művelési ágak megoszlása a Duna menti megyékben, 1996

Megyék, Budapest	Termőterület		E b b ö l															
			szántó		kert		gyümölcsös		szőlő		gyep		erdő		nádas		halastó	
	ezer ha-ban	az ország %-ában	ezer ha-ban	az ország %-ában	ezer ha-ban	az ország %-ában	ezer ha-ban	az ország %-ában	ezer ha-ban	az ország %-ában	ezer ha-ban	az ország %-ában	ezer ha-ban	az ország %-ában	ezer ha-ban	az ország %-ában	ezer ha-ban	az ország %-ában
Baranya	382,6	4,8	230,0	5,5	4,9	4,9	1,7	1,8	4,9	4,9	35,9	3,1	103,0	5,8	0,5	1,2	1,0	3,7
Bács-Kiskun	759,4	9,5	402,6	9,5	1,5	1,5	9,9	9,9	9,9	37,8	143,4	12,4	156,2	8,8	6,5	15,7	1,3	4,8
Tolna	312,0	3,9	214,8	5,0	3,6	3,6	1,3	1,3	6,0	6,0	30,6	2,6	52,5	2,9	1,0	2,4	1,8	6,6
Fejér	347,3	4,3	261,3	6,2	4,5	4,5	2,1	2,2	3,7	3,8	37,9	3,3	31,9	1,8	4,0	9,7	1,5	5,5
Pest	512,7	6,4	292,2	6,9	22,8	23,0	10,9	11,0	8,8	8,7	57,8	5,0	117,0	6,6	2,2	5,3	1,6	5,9
Budapest	47,6	0,6	18,0	0,0	0,4	0,4	1,6	1,7	1,5	1,6	5,0	0,4	20,5	1,1	0,2	0,4	0,0	0,0
Kormárom-Esztergom	188,9	2,4	103,3	2,4	1,3	1,3	0,6	0,6	3,7	3,7	18,0	1,5	60,4	3,4	0,4	0,9	0,8	2,9
Győr-Moson-Sopron	361,2	4,5	228,8	5,4	11,5	11,6	3,0	3,1	4,1	4,2	34,1	2,9	72,0	4,0	7,3	17,7	0,1	0,3
Magyarország	8017,2	100,0	4212,7	100,0	98,3	100,0	94,3	100,0	94,3	100,0	114,8	100,0	1764	100,0	41,2	100,0	27,0	100,0

Forrás: Területi statisztikai évkönyv 1996. KSH, pp. 161-162

32. táblázat

**Fontosabb szántóföldi növények termésátlaga (t/ha)
a Duna menti megyékben, 1996**

Megyék, Budapest	Búza	Árpa	Kukorica	Cukorrépa	Napraforgó
Baranya	4,1	3,1	6,1	59,1	1,4
Bács-Kiskun	3,1	2,7	5,7	38,6	1,9
Tolna	3,2	2,9	6,9	43,4	2,0
Fejér	3,3	2,9	6,2	44,0	2,1
Pest	2,2	2,0	5,6	37,4	1,8
Budapest	2,6	2,0	3,6	10,9	1,4
Komárom-Esztergom	3,5	2,6	6,0	44,6	1,5
Győr-Moson-Sopron	3,2	3,1	5,3	37,2	1,5
Magyarország	3,2	2,8	5,6	39,5	1,8

Forrás: Területi statisztikai évkönyv, 1996. KSH. pp. 163–164.

33. táblázat

Zöldség-, gyümölcs- és bortermelés a Duna menti megyékben, 1996

Megyék, főváros	Zöldségtermelés		Gyümölcsstermelés		Bortermelés	
	ezer tonna	az ország %-ában	ezer tonna	az ország %-ában	hl (egyszer fejtett)	az ország %-ában
Baranya	36,1	2,2	14,7	1,5	230,8	5,5
Bács-Kiskun	288,1	18,0	76,1	7,7	1092,1	26,0
Tolna	14,8	0,3	11,5	1,1	244,4	5,8
Fejér	30,0	1,8	24,2	2,4	81,1	1,9
Pest	203,4	12,7	106,9	10,9	188,3	4,4
Budapest	24,0	1,5	33,6	3,4	40,6	0,9
Komárom-Esztergom	23,1	1,4	7,2	0,7	105,2	2,5
Győr-Moson-Sopron	106,1	6,6	29,1	2,9	154,1	3,6
Magyarország	1597,0	100,0	979,6	100,0	4188,2	100,0

Forrás: Területi statisztikai évkönyv 1996. KSH. 167. p.

sősorban a szója és egyéb hüvelyesek vették át. Az állattenyésztési ágazatok közül a sertéstartás kiemelkedő.

Ebben a térségben a Dunához közel található a siklós-villányi történelmi borvidék, amely Magyarországon az egyik legjobb vörösbortermő hely. A rendszerváltás óta jelentős lépések történtek a villányi bor jó piaci hírnevének megteremtése érdekében, és jelentős közép vállalkozói réteg alakult ki, akik nemcsak a szőlőtermelés, hanem a borkészítés, -palackozás és -értékesí-

34. táblázat

Műtrágyázás, szerves trágyázás a Duna menti megyékben, 1996

Megyék, Budapest	Műtrágya-felhasználás hatóanyagban egy ha mezőgazdasági területre (kg)	Szerves trágya-felhasználás hatóanyagban egy ha mezőgazdasági területre (kg)
Baranya	79	797
Bács-Kiskun	33	300
Tolna	73	1036
Fejér	60	1077
Pest	44	459
Budapest	34	194
Komárom-Esztergom	79	1483
Győr-Moson-Sopron	49	1485
Magyarország	46	641

Forrás: Területi statisztikai évkönyv 1996. KSH. 172. p.

35. táblázat

Az állatállomány főbb adatai a Duna menti megyékben, 1996

Megyék, Budapest	Szarvasmarha- állomány		Sertésállomány		Juhállomány		Tyúkállomány	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Baranya	16	3,8	28	7,3	24	2,7	1 099	3,9
Bács-Kiskun	29	7,0	40	10,5	139	15,9	2 679	9,6
Tolna	22	5,3	24	6,3	38	4,3	837	3,0
Fejér	26	6,2	24	6,3	34	3,8	1 374	4,9
Pest	28	6,7	6	1,5	2	0,2	1 002	3,6
Budapest	0	0,0	7	1,8	38	4,3	164	0,5
Komárom-Esztergom	8	1,9	14	3,6	10	1,1	3 975	14,3
Győr-Moson-Sopron	29	7,0	20	5,2	7	0,8	1 216	4,3
Magyarország	414	100,0	379	100,0	872	100,0	27 692	100,0

Forrás: Területi statisztikai évkönyv 1996. KSH, pp. 168–171.

tés terén is elismert helyet vívnak ki a hazai és egyre inkább a külföldi piacon is. Mindezekhez társul a térségben az agroturizmus is.

A volt tsz-ek az átalakulás után is megmaradtak, és ma rendre *holding*ként működnek, de a piaci viszonyoknak megfelelően újabb és újabb vállalkozási formákat vesznek fel. Működésük hosszú távon stabilnak mondható. A legnagyobb gazdálkodó szervezet a Bólyi Mezőgazdasági és Kereskedelmi Rt. Bara-

nyában leginkább rájuk jellemző az integrátori funkció ellátása a vetőmagtermesztés és -forgalmazás terén, de foglalkoznak baromfi- és lótenyésztéssel, illetve vadásztatással is.

Az élelmiszeripar a megyében jelentős. A meghatározó cégek főként a régió székhelyén, Pécsen vannak. A piaci részesedése főleg a Baranyatejnek és a Délhúsnak növekvő, míg a dohány- és söripar csökkenő piaci részesedést mutat. A baromfifeldolgozás a korábbi évekhez képest szintén növekvő.

<i>Erősségek</i>	<i>Gyengeségek</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Kiváló minőségű termőföldek • Az összes gabonafélék és főleg a cukorrépa termésátlagai meghaladják a megyei és az országos átlagot • Stabil gazdálkodó szervezetek • A jó minőségű tömegtermelés • Az éghajlati viszonyok lehetővé teszik a korai zöldségtermelést • A délszláv államok potenciális piacot képeznek 	<ul style="list-style-type: none"> • A kedvező termőhelyi adottságok nem hatnak ösztönzőleg az alternatív növénytermesztésre • A kisgazdaságok integrációja megoldatlan • A tehénállomány az országos átlagot meghaladóan csökkent • Hiányzik egy hűtőház Mohácson • Alacsony a zöldségtermesztés aránya • A délszláv piacok hosszú távon kiszámíthatatlanok
<i>Lehetőségek</i>	<i>Korlátok</i>
<ul style="list-style-type: none"> • A minőségi gabonatermesztés fenntartása biztosított • A délszláv cukorgyárak kiszámíthatóvá válása megnyitná a lehetőséget a nagyobb cukorrépa-termesztés előtt • A versenyképes agrárgazdaság fenntartásához biztosítottak a személyi feltételek 	<ul style="list-style-type: none"> • A tőkehiány akadályozhatja a további versenyképes fejlődést • Újabb és újabb korlátozásokat vezetnek be a horvát bevásárlóturizmus szabályozására, ami piacvesztéshez vezet • Ha az állatlétszám hosszabb ideig stagnál, vagy még csökken, akkor a gabonatermelés esélyei is csökkennek

Bács-Kiskun megye

Bács-Kiskun megye egy tipikus agrármegye. A vállalkozások száma – beleértve az őstermelőket is – nagyon magas (36. táblázat). Az ország termőterületének 9,5%-a található itt, de pl. itt terem meg az ország összes zöldségének 18%-a. (Nagyon jelentős még a bortermelés, de ez nem a megye Duna-völgyi régiójában jelenik meg.) A gyep- és a nádas területek messze az átlag felett

**A mezőgazdaság és halászat ágba tartozó működő vállalkozások*
és kiadott őstermelői igazolványok** száma
a Duna menti megyékben, 1996**

Megyék, Budapest	Összesen	E b b ő l			Kiadott őstermelői igazolványok száma, ezer db
		gazdasági társaság	mezőgaz- dasági szövetkezet	egyéni vállalkozás	
Baranya	1 350	346	72	844	30
Bács-Kiskun	2 421	561	137	1 648	85
Tolna	1 340	204	76	1 048	27
Fejér	1 241	304	81	803	30
Pest	2 440	596	149	1 599	43
Budapest	1 688	640	10	950	6
Komárom-Esztergom	727	174	44	470	13
Győr-Moson-Sopron	1 738	345	105	1 206	50
Magyarország	33 334	6884	1913	22 674	800

Forrás: * Mezőgazdasági, élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv, 1996. KSH, 111. p.

** Megyei agrárkamarák közlése alapján egyéni gyűjtés.

vannak, többek között az erdők rovására. Szántóföldi növénytermesztésben a termésátlagot tekintve a középmezőnyben vannak. Ezt a színvonalat éppen a Duna völgyében elért megyei átlag feletti eredmények teszik lehetővé. A sertéstartás szintén átlag feletti, a juhtartás pedig az egész Duna-völgyi régióban itt a legmagasabb. A tápanyag-utánpótlás műtrágyában és szerves trágyában egyaránt aggasztóan alacsony, ami sürgős fejlesztést igényelne.

A megye hosszú területeken, szinte az egész nyugati részén határos a Dunával és területének mintegy 35%-a a Duna-völgyi régióhoz tartozik. Két tájkörzet található itt. Ezek a Bácska és a Duna-mellék. Bácskában kiváló termőképességű talajtípusok vannak. A szántók átlagosan 25 Ak értékűek. Ezen a vidéken hasonló a termelés szerkezete, mint a Baranyai-lösszigeten. Nagytáblás gabona- és takarmánytermesztés, valamint erre épülő állattartás a jellemző. Nagy állattartó telepek működnek szövetkezetek vagy társas vállalkozások tulajdonában.

A térségre jellemző, hogy a szövetkezetek mellett, hogy lecsökkentett területen gazdálkodnak, több esetben rt.-vé, kft.-vé alakultak. Ez alól kivétel Dávod, ahol a szövetkezet ma is komoly tehenészettel, illetve sertésteleppel rendelkezik. Dávodon takarmányszóját is termelnek, és integrálják a térség többi termelőjét.

Hercegszántón is jelentős maradt a szövetkezet; gabonatermesztéssel és sertéstartással foglalkoznak.

A társas vállalkozások mellett jelentősek a nagyobb egyéni vállalkozások, melyek néhány száz hektáron való gabonatermesztésükkel tűnnek ki. Jellemző a külföldi tőke megjelenése is a volt szövetkezetek vagyónvásárlásában. Ilyen pl. a vaskúti volt szövetkezet, amely egy nagy regionális nyúlvágóhidat üzemeltetett: a rendszerváltás előtt Rt.-vé alakult, majd belépett a tulajdonosok közé egy olasz, aki időközben többségi tulajdonos lett. Jelentős vállalkozás még a Bátmonostoron bejegyzett Giliján Rt., amely szőlőfelvásárlással és borkészítéssel, illetve értékesítéssel foglalkozik.

A bajai vágóhidat privatizálták, majd megszüntették a vágást és csak feldolgozás folyik. A gabonai part is privatizálták, és most, hasonlóképpen, mint mást, kissé összekuszálódott tulajdonviszonyok alakultak ki, de a piacot ők tartják kézben. Viszont pozitívum az, hogy a durumbúzá – amely teljes mértékben exportra megy – Baján őrlik. Hűtőház is van Baján – szintén külföldi tulajdonban –, amely elsősorban csemegekukorica- és zöldborsóhűtéssel foglalkozik. A takarmánykeverés és kisebb mennyiségben a paprikaőrlés a szövetkezetekben folyik.

Ebben a térségben a gabonatermesztés mellett megjelenik a paprika és egyéb fűszernövények termesztése, és ehhez kapcsolódóan kisebb szárítók is vannak. A Duna mentén Észak felé haladva egyre meghatározóbb a kertészeti kultúra, ami Kalocsán eléri a tetőpontot.

A Bajai Állami Gazdaságot is privatizálták, különféle tulajdonosok, köztük németek is működtetik tovább. Bajától délre, Szeremlén és Bátmonostoron a szövetkezet megszűnt, egyéni gazdálkodás folyik. Bajától északra, Érsekcsanádon és Sükösdön, szövetkezetben vagy azon kívül, jelentős a baromfitartás (pecsenyekacsa, liba, csirke, pulyka). Nemesnádudvar és Sükösd között a Hosszúhetényi Á. G. működött, melynek felszámolása óta orosz és magyar tulajdonú kft.-k pezsgő- és borkészítést végeznek. A szőlő és gyümölcsös (alma, kajszi) egyéni művelésben van, új telepítésekre is sor került. A sertéstelep pedig osztrák tulajdonba jutott. Hajóson a legjelentősebb a szőlő- és bortermelés, a tönkrement szövetkezet nyomdokain pedig kft.-k foglalkoznak a növénytermesztéssel és működtetik a szarvasmarhatelepet.

A Duna-mellék nagy előnye, hogy jó vízellátású térség és az ország legöntözöttebb területe. Többek között ez teszi lehetővé a nagyarányú szántóföldi zöldségtermesztést. Öntözési szempontból a Duna mellett nagyon lényeges a Duna-völgyi főcsatorna nyújtotta öntözési lehetőség is. A legnagyobb nagyüzemi zöldségtermesztés a kalocsai déli öntözőfürt mentén (Fajszi, Bata, Miske, Dusnok) alakult ki. Ezt az öntözőfürtöt privatizálták, egy társaság működteti. A földterületek privatizációja következtében ezek az öntözőberendezések nem tudnak racionálisan működni, kapacitáskihasználási gondok vannak. Ráadásul az 1960-as években megépült rendszer felújításra szorul.

Ebben a zöldségtermelő térségben a szövetkezetek a nagyfokú paprika- és cukorrépa-termesztés miatt a rendszerváltás után az átlagosnál nagyobb piaci

válságba kerültek, az átalakulások során tevékenységük nagyon megnyirbálódott. A zöldségtermelés magánszférába került. Vannak 50-100 ha-os (csemegekukorica, gyökérezöldség) magángazdaságok, de a kisgazdaságok is jelentősek. A szövetkezetekben, amelyek holdingként, kft.-ként vagy bt.-ként működnek, a baromfitartás és a tehenészet továbbra is megmaradt, ezenkívül szolgáltatásokat is végeznek, elsősorban a szárítás területén, de a gépi munkák és a raktározás tekintetében is.

Az állattartás a zöldségtermeléshez szükséges szervestrágya-termelés miatt itt is létszükséglet lenne. Ez a tevékenység mégsem a Duna-völgyi településeken, hanem a Kalocsától keletre fekvő ún. szállásokon jellemző. Ezek: Drágszél, Homokmégy, Szakmár, Újtelek. A szövetkezeteket vagy felszámolták, vagy sok volt belőlük a kilépő, és ezzel megnőtt az egyéni gazdálkodás, ami még Uszódról is elmondható. Szakmáron még jelentős volt a halászat. Ezek egyébként mély fekvésű, szikes területek, rajtuk gabona- és napraforgó-termelés folyik.

A térség jellegzetes terméke a kalocsai fűszerpaprika, amely igazi magyar specialitás. Az egész Duna-szakaszon itt van a legnagyobb szántóföldi zöldségkultúra, de jelentős a kertészeti kultúra is. A Kalocsai Állami Gazdaságot privatizálták, részben külföldi (arab) tulajdonos kezébe került, de megmaradt állami tulajdonban a Harta melletti rabgazdaság (gabona- és gyümölcsstermelés, valamint juhtartás).

A Kalocsától északra fekvő „öntözőfűrt” csak részben épült meg. Most egyes helyeken a meglévő rendszer is kapacitás-kihasználási problémával küzd. Solt és Dunavecse térségében viszont jól kihasználják az öntözőrendszert. Dunavecse-n a gabona- mellett a gyümölcsstermelés a jellemző. Ezen belül is a csonthéjasok (kajszi, meggy, szilva) és az alma termesztése kiemelkedő. Burgonyatermesztéssel és vetőmag-előállításal is foglalkoznak.

A konzervipari zöldségtermesztés a tagokkal integrációban folyik. Apostagon és Dunaegyházán meghatározó a burgonya. Solton az egyik szövetkezetben burgonyát is termesztettek. Itt még a gyökérezöldség (petrezselyem, zeller, sárgarépa) termelése is jelentős. Hartán a hagyma, paprika, szója és napraforgó a jellemző. Szalkszentmártonon természetesen csak cukorrépat a térségben.

Ezekből a szövetkezetekből kevesebb volt a kiválás és jelentős maradt az állattartás. Szinte mindenhol van tehén, sertés, és több helyen megjelenik – pl. Solton – a nagyüzemi juhászat is.

Dunapatajon, Géderlakon, Uszódon már inkább jellemző volt a tsz-ből való kiválás, illetve településekkénti szétválás. Szarvasmarha- vagy sertéstelepek azonban működnek. Tasson három szövetkezet is eredményesen gazdálkodik. A nagyüzemekben szarvasmarha, sertés, juh, baromfi (tojóhibridek) tenyésztésével foglalkoznak, most a pulykatartás felé kívánnak nyitni.

A kunszentmiklósi szövetkezet már a homokhátságon gazdálkodik, erős gabona- és napraforgó-termesztés valamint a juhászat jellemzi.

Erősségek

- A megyében a Duna-völgy egész területe sík vidék, mezőgazdasági művelésre alkalmas
- A tájegységek adottságaihoz alkalmazkodó változatos mezőgazdasági kultúra
- A zöldségtermeléshez szükséges víz- és öntözési lehetőségek, a jó tápanyag-gazdálkodású talajok megléte a Duna-melléken és Bácskában
- Jövedelmező és munkaigényes kultúrák megléte
- A kalocsai fűszerpaprika mint jellegzetes magyar termék meghonosodása

Lehetőségek

- Feldolgozóipar fejlesztése
- Állatállomány növelése (sertés, birka)
- Rossz termőképességű talajok gyepesítése, erdősítése
- Legelőterületek jobb kihasználása
- Kerti kultúrák vetésterületének növelése

Gyengeségek

- Külföldi kézben van a feldolgozóipar és az diktálja a felvásárlási árakat
- Nincs meg az öntözőberendezések racionális kihasználásának a lehetősége
- A szerves- és műtrágya-tápanyag utánpótlása nagyon alacsony
- Elégtelen a zöldség- és gyümölcsfeldolgozás
- Tőkehiány

Korlátok

- A külföldi kézben lévő feldolgozóipar tovább építheti le a termelést
- Hiányzik a termelői, felvásárlói fegyelem
- A közép- és kisvállalkozók integrációjának hiánya piaci pozíciók vesztesét eredményezheti
- A kis- és középvállalkozók nem jutnak fejlesztési forrásokhoz

Tolna megye

A megye egész keleti szakaszán határos a Dunával, és kiváló termőföldjeiről ismert. Ezért a mezőgazdaság szerepe a megye gazdasági életében mindig is jelentős volt, amit az egyéni vállalkozók magas száma is alátámaszt. Az ország termőterületének 3,9%-a tartozik Tolna megyéhez, de a szántóknak 5, a szőlőterületeknek 6, a halastavaknak 6,6%-a található itt. Az összes többi művelési ág – elsősorban az erdő és a gyümölcsös aránya – a termőterületeken belül az országos átlag alatt van. Az egységnyi területre jutó termésátlagot tekintetbe véve a kukoricatermés eredményeinek tekintetében a Duna-völgyi régióban Tolna megye a legjobb. A többi szántóföldi kultúra esetében is átlag felett van-

nak a megyei termelők terméseredményei. A gyümölcsstermelés mellett még a zöldségtermesztés szintje is nagyon alacsony, amit egy fejlesztéssel módosítani lehetne. A megye adatai a műtrágyázás és a szerves trágyázás révén a tápanyag-utánpótlás tekintetében a jók között vannak. Az állattartás tekintetében a sertéstartásban az átlag felett, a tehéntartásban az átlag körül vannak, a többi állatfaj terén pedig átlag alatt helyezkednek el. A megye mintegy harmada tartozik a Duna-völgyi régióhoz.

A Mezőföld Tolna megyéhez tartozó déli részén a talaj lösz- és homoktakarón alakult mezőségi talaj. Főként gabonát, ipari és takarmánynövényt termesztenek, de jelentős a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés is. Az állattartást illetően főleg a sertéstartás a jellemző. Meg kell jegyezni, hogy az állattartást nagyban befolyásolják az Alfölddel való szoros kapcsolatok. A megyében az itteni állatvásárokon és piacokon a legalacsonyabbak az árak, mivel igen nagy az alföldi felhozatal. A takarmány pedig innen – a dunaföldvári hídnak köszönhetően – ellenkező irányba, az Alföld felé irányul.

Dunaföldváron három szövetkezetből kettő megmaradt, egy kft.-vé alakult. Tehenészet és sertéstartás is jelen van, de végül is itt a zöldségtermesztés a meghatározó. Ugyanis ebben a térségben is megtalálható az a kertészeti kultúra, amely a Duna túloldalán jellemző.

Bölcskén is a szövetkezet gazdálkodása a meghatározó, Madocsán azonban jelentéktelen súlyt képvisel. Itt inkább az egyéni termelés a jellemző. Említésre méltó még a helyi almatermelés.

Pakson a konzervgyárat és az állami gazdaságot megszüntették. Ez utóbbi kerületei szerint esett szét és azokat kft.-k működtetik, melyek között osztrák tulajdonosok is akadnak. A helyi tsz-ek azonban működnek. Dunaszentgyörgy, Gerjen, Fadd, Tolna térségében szövetkezetek és kft.-k is működnek. Fadd, Bogyiszló, Tolna és Mőzs fűszerpaprika- és zöldségtermelő körzetek. Itt is öntöznek, Mőzsön burgonyát is termelnek. A bogyiszlói szövetkezet integrálja tagjai paprikatermesztését és a kikötőt is működteti. Faddon egy kft. koordinálja a fűszerpaprika-termesztést. Dunaszentgyörgyön, Gerjenben és Bogyiszlón nagyüzemi tehenészet és sertéstartás is van. Tolnán inkább a kisüzemi tehéntartás a jellemző.

Ebben a térségben cukorrépát is termelnek, amelyet eddig az ercsi cukorgyárnak adtak el. Különösen jelentős az a Tengelicen működő gazdaság, amely a Paksi Á. G. jogutódként jött létre, és 100 ha-on öntözési rendszerben spárgát termel. A spárga mint alternatív növény jelent meg, amelynek termelése már az új piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás jegyében jött létre és kizárólag exportra termelik. Tolnán és Pakson halászati szövetkezetek is működnek.

Szekszárdon a tejfeldolgozás kimagasló, megoldott a borfeldolgozás és palackozás az Aliscavinben, az rt.-ben és egyéni vállalkozásban. A szekszárdi történelmi borvidék vörösborairól híres, és sok családnak ad fő- vagy mellékállásban jövedelmet. A Szekszárdi Á. G.-t, majd rt.-t privatizálták, a helyi szö-

vetkezet működik, szőlészettel, borászattal foglalkoznak és jelentős a borexportjuk.

Ócsényben a szövetkezet megszűnt, helyette kft.-k működnek, Dencsen gyakorlatilag megvan a szövetkezet, csak holdingként működik. Itt hagyománya van a lucernatermesztésnek és a lisztkészítésnek, amit exportra termelnek.

Míg a Paks–Dunaszentgyörgy–Tolna térségben homokos talajok vannak, a Sárközben nehéz réti öntéstalajok a jellemzők. Az elmúlt évtizedekben jelentős meliorizációs munkálatokra került sor, aminek pozitív és negatív hatása is volt. A Sárközben a talajvíz a Duna szintjétől függ. Az itt élő gazdálkodók a többiekhez képest akkor vannak jó pozícióban, ha csapadékszegény év van, de a Duna vize nem túl alacsony. Ócsényben, Sárpilisén és Decsen jelentős a cukorrépa-termelés, Bátaszéken és Bátán pedig a sertés és szarvasmarhatartás. Bátaszéken még jellemző a juhászat is.

A Duna-völgy határán van Bábaapáti, ahol az Eurobor Kft. (olasz érdekeltségű) működik, szőlészettel, borászattal foglalkoznak, és jelentős a borexportjuk.

Erősségek

- A mezőgazdasági termeléshez jók a talajadottságok és a domborzati viszonyok, és kiválóak a gabonatermelési eredmények
- A mezőgazdaság a termelés-visszaesés ellenére megtartotta vezető szerepét
- Jelentős exporttermékeik vannak (bor, lucernaliszt, spárga)
- A földterület nagyságához képest magas a mezőgazdasági egyéni vállalkozások száma

Gyengésségek

- A hús- és konzervipar tönkrement, ami kihatott a termelés visszaesésére is
- A zöldség- és gyümölcsstermesztés nem éri el a térség adottságainak megfelelő szintet
- A szőlő-, bor-, illetve a zöldségtermesztési vertikum kiépítése nem elégséges
- A kistermelők integrációja nem megoldott.

Lehetőségek

- A szekszárdi bortermelésben és exportálásban még kihasználatlan tartalékok vannak
- Az egyedi termékek előállítása irányába nyitottak a termelők
- A sikeres gabonatermelés mellett a halászat is húzóágazat lehet

Korlátok

- A bortermelésben érintettek integrációjának késése piaci lehetőségek elvesztését eredményezheti
- Kisméretű mezőgazdasági feldolgozó vállalatok nehezen jönnek létre
- A tőkehiány korlátozza a fejlesztési lehetőségeket

Pest megye állattartásában egyedül a szarvasmarhatartás a jelentős. Ugyanakkor itt található az ország kertjeinek 23 és gyümölcsöseinek 11%-a. A megyében terem meg az ország összes zöldségének 12,7, gyümölcsének 10,9%-a. Tehát csak a tej-, zöldség- és gyümölcstermelés jellemzi a megyét. Egész Budapest és Pest megyének is mintegy harmada a Duna-völgyi régióhoz tartozik.

Ebben a térségben a mezőgazdaság több szempontból is sajátos, amit az alábbiakban hét pontban foglalok össze:

1. Formális szempont ugyan, de mégis sajátosság, hogy a Duna nem határolja a megyét, illetve a fővárost, hanem átszeli és nagyon nagy területen érintkezik a térséggel.
2. Budapest 139,5 ezer ha területen fekszik, ennek kétharmada művelés alól kivont terület. Továbbá Budapest közigazgatási területén csupán 18 ezer ha szántó és 20,5 ha erdő található.
3. Minél közelebb van egy település Pest megyében Budapesthez, annál nagyobb a beépítettsége. Ez nemcsak a lakóházakkal való beépítettségre vonatkozik, nagyon sok üdülőtelek is van, különösen a Dunakanyarban.
4. Az infrastrukturális létesítmények, utak, repülőterek, az ipari és kereskedelmi vállalkozások telephelyei szintén felszabdadják elsősorban a fővároshoz közeleső korábbi termőterületeket. Ez a folyamat a jövőben tovább folytatódik.
5. A sajátos magyar földkárpótlás során az érintettek két helyen is – ott, ahol birtokaikat elvették, illetve ott, ahol 1991-ben laktak – visszaigényelhették földjeiket. Az elmúlt 40 év során vidékről Budapestre költözők az átlagosnál nagyobb arányban igényelték vissza földjeiket lakhelyükön. Különösen a jelenlegi és a várható üdülőkörzetekben, továbbá a belterülethez közel eső részeken volt óriási igény a kárpótlás során. Ennek következménye, hogy országos viszonylatban is itt történt a legnagyobb földfelaprózódás. Vannak 35 m²-es földparcellák is, de az 1000-1200 négyszögöles a jellemző területnagyság. Az új tulajdonviszonyok telekkönyvi bejegyzésében itt vannak a legnagyobb késésben (mindössze 30-40%-uk van bejegyezve).
6. Végül, talán a legfontosabb sajátossága ennek a térségnek az, hogy nagyon magas (Budapesten 677, Pest megyében 773) a mezőgazdasági társas vállalkozások, sőt az őstermelők száma is (Pest megyében 43 ezer, Budapesten 6 ezer őstermelői igazolványt adtak ki.). A mezőgazdasági társas vállalkozások száma egyetlen más megyében sem ilyen magas. Ezeknek a vállalkozásoknak azonban csak a székhelye van Budapesten, illetve Pest megyében, telephelyeik nagy része szerte az országban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyétől Zala megyéig, illetve Győr-Moson-Sopron megyétől Bács-Kiskun megyéig megtalálható. A vállalkozások tulajdonosai

olykor más vállalkozásokat is működtetnek, Budapesten vagy Pest megyében laknak, a vidéki vállalkozásaikat megbízott alkalmazottak vezetik.

7. Az is sajátos, hogy Budapest az ország legerősebb élelmiszerfeldolgozója. Itt szinte minden feldolgozóipar megtalálható. Itt vannak a legnagyobb agráregyetemek, pl. Gödöllőn a kertészeti egyetem, Budapesten az ország egyetlen állatorvosi egyeteme, fontos kutatóintézetek, a Földművelésügyi Minisztérium, bankok, biztosítók és a sor végtelen. A magyar *agrobusiness* országos intézményrendszere többnyire Budapestre koncentrálódik.

Ami a termelést illeti, a szántóföldi növénytermesztés mindenütt jelen van, de kisebb súllyal, mint a többi megyében. A kalászosok termésátlaga az országos átlag alatt van, ami részben betudható annak is, hogy alacsony a szerves- és műtrágya tápanyag-utánpótlása.

Itt a fővárosi nagy élelmiszerpiac egy sajátos mezőgazdálkodást eredményezett. Külön kiemelést érdemel az elsősorban Budapestről délre fekvő Duna menti településekben folyó tejtermelés, az ún. Budapesti „déli tejgyűrű”. Dömsödön, Ráckeven, Bugyin, Dunavarsányban, Százhalombattán, Tárnokon van jelentősebb mennyiségű tejhasznosítású tehén szövetkezetek vagy kft.-k tulajdonában. Apajpusztán, a Kiskunsági Nemzeti Park területén nagyobb magyar szürkemarha-állomány is van, egy egyéni gazda tulajdonában.

Dömsöd és Ráckeve környékén, ahol szikes legelők vannak, jelentős a juhászat is. Ezek és Örkény, Dabas homokos területei a megye leggyengébb termőföldjei. A baromfitartás Hernádon jellemző, ahol feldolgozó is van. Kiskunlacházán pedig jelentős a sertéstartás.

Alsónémedi, Bugyi, Vecsés környékén káposzta- és zöldségtermelés, sőt Ráckeven alma-, Szigetszentmiklóson pedig virágkertészet folyik. Érden és főleg Albertirsán a csonthéjas gyümölcsök termesztése a jellemző. Kerepestarcsán – amely szintén gyenge földterületekkel rendelkezik – a szövetkezet gyógynövénytermesztéssel foglalkozik. Zsámbok, Szentlőrincáta, Vácszentlászló és Tura a fóliás zöldségtermesztésről ismert. Veresegyházán is a zöldségtermelés a jellemző. A Gödöllőt, Dunakeszit, Visegrádot, Pilisvörösvárt, Budapestet körülvevő gyűrű erdővel hasznosított. Gödöllőnek egy három megyét érintő tangazdasága is van, ahol a szarvasmarhatartástól a szántóföldi gazdálkodásig minden megtalálható, de a város szélesebb környékén nagy az erdősültség. A Szentendrei-szigeten vannak a budapesti ivóvízkutak, ezért ott csak műtrágyamentes mezőgazdasági termelés folyhat. Korábban a szigeten szamócát termeltek, de napjainkban ez is visszaszorult.

Szob–Vác térségében (egészen Balassagyarmatig) a bogyós gyümölcs (málna, ribizli, josta, köszméte, szeder) termesztése a jellemző, Szobon ezek feldolgozása is folyik. Zsámbék környéke a megye legjobb termőterülete, itt a gabona-termelés mellett a tehéntartás jelentős. Budakeszin a kertészeti egyetemnek van egy tangazdasága, Budafokon pedig jelentős bortermelés folyik.

A térségben a herceghalmi volt állami gazdaság most részvénytársaság, amely megmaradt többségi állami tulajdonban. Sertés- és szarvasmarhatenyésztéssel, illetve növénytermeléssel foglalkoznak.

Erősségek

- A piaci viszonyokat kihasználó intenzív gazdálkodás (zöldség-, gyümölcs- és tejtermelés)
- A felvevő piacok közelsége, változatos feldolgozóipar van jelen, kutatás, fejlesztés, oktatás megvan
- Az erdőtelepítési igény megléte

Gyengeségek

- Az országos viszonyokat is meghaladóan elaprózott birtokstruktúra, rendezetlen tulajdonviszonyok, és az ebből következő visszaélések
- Új viszonyokhoz alkalmazkodó új szerveződések (erdőbirtokosság, béreltető szövetkezetek) kialakulása késik a nagyszámú piaci szereplő következtében
- A kisméretű bogyógyümölcs-termesztés hűtőkamrarendszerének hiánya és ezzel nagyfokú piaci kiszolgáltatottság

Lehetőségek

- Az alacsony trágyázásból előnyt is lehet kovácsolni, pl. biotermelés, gyógynövénytermelés beindítása
- Tovább lehet fejleszteni az erdők közjóléti funkcióját (kirándulóközpontok, arborétumok létesítése)
- Megnőhet az igény a munkaigényes kultúrák (pl. dísz- és virágkertészet, faiskola) beindítása iránt is

Korlátok

- A tulajdonviszonyok rendezése elhúzódhat
- Az egyéb fejlesztések (pl. infrastrukturális beruházások) háttérbe szoríthatják az agrárberuházásokat, ami munkahelyek elvesztését eredményezi az ágazatban
- A sok piaci szereplő késleltetheti az integráció kialakítását

Fejér megye

Fejér megye az országosnál kedvezőbb termőhelyi adottsággal rendelkezik, és a megye foglalkoztatottsági struktúrájában az agrárágazat az országosnál nagyobb részarányt képvisel. Magyarország termőterületének 4,3%-a tartozik a megyéhez, és itt van a szántók 6,2, a nádasok 9,7 és a halastavak 5,5%-a. Ugyanakkor az erdőknek csupán 1,8, a gyümölcsösöknek meg 2,2%-a található Fejér megyében. Tehát a zöldség- és gyümölcsstermesztés nem jellemző a megyére, ugyanakkor az összes fontosabb szántóföldi növényből az egységnyi területre jutó termésátlagot illetően meghaladják az országos szintet. Különösen a napraforgó- és a kukoricatermelésben élvonalbeliek. Szervestrágya-

utánpótlásuk jó, és átlagot meghaladó a műtrágya-felhasználásuk is. Szarvasmarha- és sertéstartásuk nagyon jelentős, és elfogadható szinten van a tyúkállomány létszáma.

Fejér megyének mintegy harmada tartozik a Duna-völgyi régióhoz.

A Mezőföld legnagyobb része Fejér megyében található, ez a tájkerület keleti részén mintegy 50 km hosszúságban határos a Dunával. A Mezőföld és a 6-os út töltése képezi a gátat. Ezen belül mindenütt árterület van, amelyet időnként elönt a Duna.

A térség mélyrétegű humuszban gazdag talajjal rendelkezik, és termelési profilja vegyes jellegű. A növénytermesztésen belül meghatározó a gabona- és a takarmánytermesztés. Az itt termelt kultúrák termesztésénél elsősorban a hagyományok dominálnak. Ugyanakkor az ipari növények vetésterülete évről évre növekszik.

A Mezőföld Fejér megyei Duna menti szakasza sem tartozik a hagyományos zöldség- vagy gyümölcsstermelő térségek közé, pedig az összes Duna menti település jelentős öntözési kapacitással bír. Minden település vízbázisa a Dunára épül. A zöldségfélék mellett itt öntözik a cukorrépat és helyenként a kukoricát is, bár a növekvő költségek miatt napjainkban egyre kevésbé öntöznek.

A megye egész Duna melléki részén jelentős a gabonatermelés. Dunaújváros mezőgazdasági szempontból is fontos hely, itt nagyobb területen termelnek sörárpat, amelyből helyben malátát állítanak elő. Készül egy burgonyafeldolgozó is. Jelentős a malomipar. A szántóföldi zöldség (zöldbab, uborka, paradicsom) itt a legjelentősebb a térségben. A gyümölcsstermesztés területén említésre méltó az őszibarack, amely még Kulcs és Perkáta községekben is megtalálható. Dunaújvárosban van a megye egyetlen uszályberakodó helye. A baromfi-, juh-, szarvasmarha- és sertéstartás is jelen van a városban. Rácalmáson a libatartás a jellemző. A térségben Adonyban legerősebb az őstermelői kör, de a szövetkezetben is (amely holdingként működik és kft.-i is vannak) nagyon jelentős a sertés- és a húsmarhatartás. Nagy területen termelnek napraforgót, amit helyben feldolgoznak (hidegen sajtolt olajelőállítás folyik).

A megye Duna menti szakaszának legdélebbi részén van Baracs, ahol jelentős sertés-, szarvasmarha- és juhtartás van. Mezőfalván a szövetkezet tönkrement és magángazdák, illetve kft.-k művelik a földterületeket. Az egykori Mezőfalvi Á. G. most rt., és többségi állami tulajdonban van, vetőmag-előállítással és állattenyésztéssel foglalkoznak (hús- és tejelőmarha-tenyésztéssel).

Besenyő, Beloianisz, Iváncsa községekben gabonát, napraforgót és cukorrépat termelnek. Besenyőn a szarvasmarha- és sertés-, valamint baromfi-, Iváncsán csak a sertéstartás jellemző és valamelyest a zöldségtermesztés. Pusztaszabolcson jellemző a szarvasmarhatartás, a gyümölcsök közül a kajszibarack és a meggy.

Említésre méltó, hogy Szabadegyházán izocukrot állítanak elő kukoricából. Ezt az alapanyagot az élelmiszeripar a cukorral szemben előnyben részesíti,

mert olcsóbb. Szabadegyházán termelik meg a csíraolaj alapanyagát is, és a feldolgozás is itt folyik egy angol érdekeltségű kft.-ben.

Ercsiben a közelmúltig jelentős volt a cukorrépa-termesztés, de végül bezárták a gyárat és 1998-tól már csak átvevőhelyként működik.

A magángazdálkodás nemigen jellemző a térségben, de az átalakult szövetkezetek egyes kultúrák kézi művelését (cukorrépa, napraforgó, hibridkukorica) kiadják tagjaiknak, és azok mint őstermelők végzik a kézi munkálatokat.

Nemcsak Fejér megyében, hanem az egész Duna-völgyi régióban a legjelentősebb kutatóintézet az MTA Mezőgazdasági Kutatóintézete, amely Martonvásárhelyen van.

Az intézet kutató-fejlesztő tevékenysége a kalászos gabonafélék tekintetében kimagasló.

A megyeszékhelyen hűtőház van, és ott található a Vadex Rt., amely jelentős szerepet tölt be a megye, sőt az egész Dunántúl vadhúsfeldolgozásában és -exportálásában.

A térségen éppen a szántóterületek magas aránya miatt jelentős az apróvad- (pl. fácán, nyúl) és a Dunához kötődő vízimadár-(vadvacka, vadliba)állomány. Természetes vízi halgazdálkodás a Dunán folyik egy Ercsi székhelyű kft. szervezésében. Adonynál pedig jelentős halastavak találhatók.

Erősségek

- Jók a szántóföldek, és különösen a napraforgó- és kukoricatermesztésben kimagaslóak a megye eredményei
- Egyedi feldolgozóipar alakult ki (maláta, olaj, izocukor)
- A vetőmagtermesztés és -fejlesztés jelentős
- Jelentős az állattartás

Gyengeségek

- A zöldség- és gyümölcsstermesztés elmarad az országos átlagtól
- Kevés az öntözött terület. A meglévő öntözőberendezések kihasználatlanok, mert magasak az üzemeltetési költségek
- Alacsony az erdőszültség
- A térségben bezártak egy cukorgyárat a közelmúltban

Lehetőségek

- A kutatás-fejlesztés a gabonatermesztésben folyamatos
- A budapesti piac közelsége felélénkítheti a zöldség- és gyümölcsstermesztést
- A halászat és a vadászat továbbfejlesztésére adottak a lehetőségek

Korlátok

- A kutatási eredmények termelésbe való átültetése késhet
- A termelők nem tudják megfizetni az öntözési költségeket
- Tőkeszegénység gátolhatja a piaci igényeknek megfelelő szerkezetváltást

A megye egész északi részén határos a Dunával. A termőterület 2,4%-a található a megyében, de itt van a szőlő 3,7, az erdő 3,4 és a halastavak 2,9%-a. Ezzel szemben a gyep, a kertek, de főleg a gyümölcsösök területe ugyancsak az országos átlag alatt van. Az állattartás tekintetében ki kell emelni, hogy az összes tyúkállomány 14,3%-át ebben a megyében tartják. Juhból és szarvasmarhából viszont kis létszámú állományuk van. A szerves- és műtrágya-tápanyag-utánpótlás egyaránt nagyon jó. Cukorrépa-, búza- és kukoricatermesztésben a termésátlagaik az országos átlag felett vannak. A múltban – és nemcsak a szocializmust, hanem az azt megelőző korban is – meggyökerezett nagybirtokrendszernek tudható be, hogy most is jellemző, hogy kevés a kis- és középvállalkozás, és sok a mezőgazdasági nagyvállalkozás. Különösen alacsony a kiadott őstermelői igazolványok száma.

Mezőgazdasági szempontból sajátos helyzetben volt a megye a múltban és részben marad még ma is. Ezt a sajátosságot a Bábolna Rt., amely baromfi-, és egyéb állatok – beleértve még a lovat is – tartására alapozódott mamutvállalat, és nagyon jelentős törzshellományuk van. A Bábolnai Állami Gazdaság egy mintagazdaság volt, és a rendszerváltás után sem mindegy a mindenkori kormányoknak, hogy mi történik Bábolnán.

A megye korábbi állami gazdaságai, illetve jól menő szövetkezetei (a kocsi, a gyermeli, a tatai, a környei) rendre mind részvénytársaságként működnek, és ezeken belül vannak egyéb vállalkozások, pl. kft.-k. A nagy állattartás miatt régebben a kukoricát szinte monokultúrában termesztették, napjainkra termesztése a kívánt méretekre szorult vissza, és a kalászos gabonák, a takarmánytermesztés, valamint a cukorrépa és a napraforgó is megfelelő arányt képviselnek.

A megye legkeletibb részén Dorog, Esztergom ipari, illetve bányásztelepülések, és nagyon jelentős itt az erdészet és a vadászat. Ezekben a településeken, továbbá Sárissápon és Tokodon egykor olyan területeket is feltörtek, amelyek meredek hegyvidéki jellegűek voltak. A rendszerváltás után a gazdálkodó szervezetek tönkrementek, parlagföldek keletkeztek és jelentős földfelvásárlások voltak távoli vevők részvételével. A pilisi hegyekben hasonló spekulációs célú földvásárlásokra került sor, mint a Dunakanyarban, Pest megyében. A térség szántóterületein most zömmel növénytermesztés folyik. Esztergomban még a tojástermelés jelentős, és működik egy halászati szövetkezet is, amely a dunai halászatra alapozódik. A megyében a halastavakra alapozott halgazdálkodás jelentősebb a dunainál (pl. a volt Tatai Állami Gazdaságban). Tát környékén egy sík terület található, amely valamikor a Duna ártere volt, de területén nagy állami támogatással megtörtént a meliorizáció. Azonban a Duna magas vízállásakor a víz átbukik a 10-es úton és elönti a szántóterületeket. A térségben található az Ászár–Neszmély történelmi borvidék. A borvidék

területén több borfeldolgozó, palackozó és exportáló cég van. Közülük a legjelentősebb a budapesti székhelyű Intercousul Rt. neszmélyi borászata. Jó minőségű fehérborait Angliába szállítják.

A térség legjobb földjei Kocs környékén vannak, ahol nagyon jelentős az állattenyésztés és a gabonatermelés, amelyre malomipar és sütőde települt.

Komáromban jelentős a tehenészet és a sertéstelep, a vágóhíddal és a teljes feldolgozással együtt. Ácson cukorgyár van, és a térségben ma is jellemző a cukorrépa-termesztés. Ma úgy néz ki, hogy ez az egyetlen hosszú távon működtethető cukorgyár a Duna völgyében. Itt – talán egyedülállóan a megyében – jelentős a magángazdaságok aránya is. Kocs, Mocsá, Komárom, Bábolna térségében természetesen valamelyest zöldségféléket. Ezeket, valamint a cukorrépat öntözik. Nemcsak Bábolnán, hanem a többi állattartó nagygazdaságban is takarmánykeverő üzemek vannak. Komáromban kikötő működik, ahová a Dunán a sok áru érkezik, pl. takarmányszója.

Bábolnán kívül Banán és Tatán lótartás is van.

Erősségek

- Jelentős takarmányelőállítás folyik, és különösen a csirke- és a lótartás képvisel sajátos szerepet a termelésben és a tenyészállat-állomány fenntartásában
- Stabil nagyüzemek vannak a térségben
- Nagyok a beruházási támogatási igények
- Neszmélyben prosperáló borkészítés és értékesítés folyik

Gyengeségek

- A kis- és középvállalkozások és az őstermelők a többi megyéhez képest jelentéktelenebb arányt képviselnek a termelésben
- A juhtartás szinte teljesen eltűnt a megyéből
- A gyümölcs- és zöldségtermesztés nagyon alacsony
- Legeltetésre alkalmas gyepek tűntek el az elmúlt évtizedekben

Lehetőségek

- A feltételek adottak a baromfifélek tenyésztésének hosszú távon való eredményes fenntartásához
- A beruházási kedv mind szélesebb termelői körre terjedhet ki
- A lótartás kedvező kihatással lehet a falusi turizmus fejlődésére
- A korábban feltört gyepeket vissza lehet gyepesíteni

Korlátok

- Az egyoldalú termelés érzékenyebb a piaci ingadozásokra
- A feldolgozóipar fejlesztése megrekedhet
- A földdel való üzérkedés élénkülhet
- A juhtartásnak nincsenek hagyományai

Győr-Moson-Sopron megyében található az ország termőterületének 4,5%-a. Ezzel szemben az ország kertjeinek 11,6, a nádasainak 17,7 és a szántóinak 5,4%-a van a megyében. Ugyanakkor a gyepterületeknek csak 2,9, a halastavaknak 0,3, a gyümölcsösöknek 3,1%-a tartozik a megyéhez. Győr-Moson-Sopron megyében terem meg a hazai zöldség 6,6%-a. Csak az árpa-termesztésben vannak a termésátlagaik az országos átlag felett, az egyéb fontosabb szántóföldi növények termésátlaga tekintetében az országos átlag alatt vannak. A szerveztrágyázás szempontjából Komárom-Esztergom megyével együtt az országos élvonalban vannak, a műtrágya formájában juttatott tápanyag-utánpótlásuk tekintetében Győr-Moson-Sopron megye az országos átlag körül van. A megye a szarvasmarhatartás tekintetében kiemelkedő helyen áll. Nagyon magas az őstermelők száma, de ez az állattartással egyetemben nem a Duna völgyére jellemző, hanem a megye többi részére. Győr-Moson-Sopron megyének hozzávetőlegesen 30%-a tartozik a Duna-völgyi régióhoz.

A megye északnyugaton határos a Dunával. A Mosoni-Duna és az Öreg-Duna körülveszi a Szigetközt. A Duna szlovák részről való elterelése a szigetközi települések mező-, erdő- és halgazdálkodását kedvezőtlenül érintette. Korábban a Duna vízszintje olyan vízháztartást biztosított, ami a kívánt típusú növénytermesztéshez elegendő volt. Ez az adottság megszűnt. A növénytermesztés esetében leginkább a talajvízszint-csökkenés jelent problémát. Ez különösen aszályos időszakban válik kritikussá, hiszen öntözni kell, hogy ne következzen be nagy termékkiesés. Az öntözés megnöveli a termelési költségeket. A térség öntözőkapacitása ugyan az összes mezőgazdasági terület több mint 20%-ának rendszeres öntözését lehetővé tenné, költségtakarékosság miatt azonban a szántó 4-5%-át öntözték az elmúlt években. A Szigetközhöz 40 ezer ha terület tartozik. A szántó 55%, a gyepek 8%, az erdő 20%. A belterület aránya 16%. A talajvíz szintjének csökkenésével az öntözővízkapacitás is nagy arányban lepadt, és a helyi mikroklímátikus viszonyok megváltoztak, ami a növényeket és az egész élőhelyet kedvezőtlenül érintette.

A Duna völgye legészakibb részén a települések kétharmadán megtalálható a korábbi nagy mamutcég, a Lajta-Hansági Állami Gazdaság jogutóda; a termelőszövetkezetek többsége is megőrződött, de kisebb területen és létszámmal gazdálkodik. Megjelentek a mezőgazdasági profilú bt.-k, kft.-k is. Dunakilitiben és Mosonmagyaróváron jelentős konzervgyárak vannak.

Bizonytalan az erdők sorsa, és ahogyan egyre kevesebb a tápanyag, a vadállomány is csökken. A legnagyobb veszteség azonban mindenképpen a halállományt éri. Hiszen nekik közvetlen élőhelyük a Duna.

A megye Duna-völgyi régiójában a kalászosok, a kukorica és a cukorrépa termesztése a jellemző, valamint jelen vannak: a gyökérzöldség és a burgonya,

a gyümölcsök közül az alma, őszibarack, meggy és a bogyós gyümölcsök, de mindez itt kevésbé jellemző, mint a megye többi részén.

A területhasznosítás meglehetősen egysíkú, hiszen szinte minden rendelkezésre álló területet szántóként hasznosítanak. Kis területet elfoglaló erdősávok és ligetek vegyes (fűz, éger, gyertyán, tölgy) társulásokat alkotnak. A brojler-csirke és a tojástermelés említésre méltó.

A klasszikus növényfajok mellett jellemző még az árpa, a rostkender, illetve a vöröshagyma, a paradicsom, a konzervuborka termesztése.

Budapestet leszámítva itt található a Duna-völgyi régió legnagyobb agrár-egyeteme, a Pannon Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaság-tudományi Kara Mosonmagyaróváron, és a megyében Sopronban van az ország egyetlen erdészeti és faipari egyeteme is.

A megye északkeleti részén, Győr környékén jelentős állattartás jött létre. Most a nagy tejhozamú tehéntartás jellemző, a sertés- és baromfitartás már kevésbé fejlődő ágazat. A megyeszékhelyen van egy halászati szövetkezet és fejlett a feldolgozóipar a hús, a baromfi, a tej, a gabona területén. Van hűtőgyár, és ehhez kapcsolódóan jellemző a zöldborsó, a csemegekukorica, az uborka termesztése is.

Erősségek

- A fejlett, egyetemi szintű agrárképzésnek hagyományai vannak
- Jelentős a szarvasmarhatartás
- Jelentős gabona- és cukorrépa-termesztés
- Fejlett feldolgozóipar
- EU-piacok közelsége
- Sokoldalú vállalkozói mentalitás

Gyengeségek

- A vízháztartás csökkenése nagy termés kiesést, vagy többletköltséget idéz elő
- A növénytermesztés és a halállomány vízelterelés előtti és utáni állapotáról nem készül folyamatos mérés
- A Szigetközben a megye átlaga alatt van az állattartás, a zöldség- és gyümölcsstermelés mértéke, valamint az őstermelők száma is
- A Szigetközben nagyon nehéz eredményes erdőgazdálkodást folytatni
- A halállomány nagyon lecsökkent

Lehetőségek

- Az osztrák határhoz való közelség növeli a megye agrárpiaci lehetőségeit
- Kialakulhat egy virág- és dísznövénytermesztési központ
- A feldolgozóipar fejlesztése lehetséges

Korlátok

- A külföldiek zsebszerződésekkkel felvásárolják a földeket
- Az őstermelők integrációjának megoldása elhúzódhat
- A szigetközi ökológiai problémát egyelőre nem tudják megoldani, ezért a termelés ott csak jelentős többletköltség mellett tartható fenn.

Erdő- és vadgazdálkodás a Duna-völgyi régióban

A Duna mellett mindkét oldalon, hol szélesebb, hol keskenyebb sávban erdőterületek vannak. Ezek csak kisméretű magánerdők, döntően a magyar állam tulajdonában lévő területek, amelyeket különböző részvénytársaságok bérelnek a Kincstártól, és gondoskodnak a rájuk bízott vagyronról. Az üzemeltetés kiterjed az erdőgazdálkodásra, a vadgazdálkodásra és a természetvédelemre, s ezeknek a tevékenységeknek az egyensúlyba hozására. A Duna-völgyi régióban a következő gazdálkodók működnek: a Gemenci Erdő- és Vadgazdaság Rt. (Baja), a Kiskunsági Erdő- és Faipari Rt. (Kecskemét), a Vadex Mezőföldi Erdő- és Vadgazdálkodási Rt. (Székesfehérvár), a Pilisi Parkerdőgazdaság Rt. (Visegrád). A Vértesi Erdőgazdaság (Tatabánya) és a Kisalföldi Erdőgazdaság (Győr), valamint a Honvédelmi Minisztérium kezelésében is vannak erdőterületek. A gazdálkodó szervezetek nevéből is kitűnik, hogy az erdőgazdálkodás mellett melyik tevékenységre fektetnek nagyobb hangsúlyt.

Erdőgazdálkodás

A Duna átlagos vízszintje folyamatosan csökkent, ami kihatott a talajvízház-
tartásra is. A lecsökkent talajvízszint miatt a környezet jelentősen átalakult. Az ártereken sok hordalék rakódott le, és ezzel megváltozott a mocsarak, holt-
ágak vízellátása, és nagyobb lett a száraz területek aránya. Az erdőket illetően a korábbi lágy erdők helyett kemény fafajú erdők váltak uralkodóvá. Ma a Du-
na völgyében két helyen van nagyobb ártéri erdő, ez a Gemenc területe és a Szigetköz. Emellett vannak még, főleg a szigeteken – pl. a Szentendrei-sziget északi részén – ártéri erdők, de ezek jóval kisebbek, mint az előbbieket. A Szi-
getköz nagy területein ma is az évszázadokkal ezelőtt kialakult tájkép és élővilág uralkodó. Az ártereken a természetes lombos állományok mellett megtalálhatók az ember által alkotott kultúrerdők, ám ezeknek is megvan a sajátos vonzása. Tulajdonképpen csak az első koronaszintben történt változás, vagyis a főállományt alkotó fafajokban került sor emberi beavatkozásra. A második és harmadik koronaszinten és a talajszinten nem változott semmi, vagyis az alsó szint fái, cserjéi és a gypesszint megmaradtak az eredeti állapotukban. Az ár-
tereken tenyésző erdők életének meghatározó eleme a víz, ezért itt a folyó szerepe a legjelentősebb. A fafajok döntő többsége (nemesnyár, hazai nyár, fűz) a csapadéknál több vizet, ún. többletvizet igényel. Ezt a vizet a talajvízből veszik fel. A minden évben többször jelentkező árvizekből pedig megfelelő mennyiségű tápanyagot kapnak. Évi növekedésük sok helyen elérte a 30-40 m³-t, de átlagosan 20 m³ fölött volt.

A Szigetköz vadgazdálkodási értékét a nagy vadállomány és a háborítatlan környezet adja. A Duna nem jelent akadályt a szarvas számára, a szigetközi és

a csallóközi populáció teljes egységet alkot, időnként keveredve a Kárpátokból, illetve a Hanságból érkező szarvasokkal. A mellékágrendszer a vízi vadak költésére alkalmas partszakaszokkal folyamatosan biztosította a messze földön híres szigetközi kacsavadászatokat, és a télen sem befagyó holtágak igen vonzóak a vonuló vadlibák számára. Mindezek magas nyereségtartalmú vadgazdálkodást tettek lehetővé.

Az erőművi építkezések már a 80-as évek közepétől fokozatosan korlátozták a vízi faszállítást. A „C”-variáns megépülésével a Rajka–Ásványráró közötti hullámtér-szakaszon voltak leginkább érzékelhető károk. Már a mederáttöltést követő első vegetációs időszakban megmutatkoztak a vízhiány jelei, amelynek következtében a fák növekedési üteme csökkent. Az erdőpusztulás először az idősebb, magasabban fekvő fűzállományokban jelentkezett az első év végén. A második évtől száradások voltak megfigyelhetők a nemesnyár állományban is. Fekvéstől és kortól függően 4-5 év alatt a hullámtéri füzesek jelentős hányada kipusztult. A főág menti állományok növekedése jelentősen visszaesett. Ugyanakkor a hazai nyárfák, különösen a szürkenyár meglehetősen jól alkalmazkodtak az új termőhelyi viszonyokhoz, de évi növekedésük mintegy fele volt a korábbi időszaknak. A keménylombos fajok nem pusztultak ugyan ki, de növekedésük erősen lelassult, különösen a kőris esetében.

A közvetlenül veszélyeztetett hullámtéri erdők helyzetén sokat javított az 1995 nyarán üzembe helyezett ideiglenes fenékgát. Ennek hatására a mellékágak ismét vízzel teltek meg, és a környezetükben megemelkedett a talajvíz szintje. A víztöltés azonban nem egyenletesen és folyamatosan történik, hanem lökésszerűen. Ennek ellenére az itt tenyésző erdők magukhoz tértek, ugyanakkor a szinte teljesen üres Duna-meder leszívó hatása miatt a part menti erdők helyzete tovább romlott.

A gemenci ártéri erdőket is kultúrerdők alkotják. A mai árterek döntően mezőgazdasági művelésben voltak, a Duna szabályozása és a védgátak megépítése után kezdték el az erdőtelepítést. Gemenc területére például a múlt század végén Szlavóniából hoztak tölgyeket, és ültették azokat el szabályos sorokban. Ezeket ma szlovén tölgyeknek hívjuk. Ebben a térségben azonban döntően az ipari feldolgozás szempontjából nagyon jó minőségű faanyagot biztosító nemesnyár-ültetvényeket találhatunk. Ezek 23-24 éves korban kitermelhetők. A délszláv háború kitörése előtt Gemenc a szremszka mitrovicai gyárba szállította az összes kitermelt faanyagát. A háború kitörésével új piacokat kellett szerezni, ami meg is történt Olaszország, Ausztria, Németország és Horvátország irányában. A szállítás azonban nagyon megnövelte a költségeket. Korábban a Duna-parton megrakták az uszályokat és így vitték a fát a folyón lefelé, egészen a gyárig. Most ezt a problémát kénytelenek a tehergépkocsi és a vasúti szállítás kombinációjával megoldani, ami többletköltséget jelent.

A Gemenc élőfakészletében meghatározó a nemesnyár, ezen kívül a fűz és hazai nyár (elsősorban szürkenyár); de akác, fenyő, elvéve bükk, cser és a gyer-

tyán is előfordul. Ezzel szemben a Pilisi Parkerdőgazdaság 38%-a tölgy, 23%-a cser, 10%-a bükk, 6-6%-a akác és gyertyán. A többi fafaj együttesen 17%-os részarányt képvisel. Mindkét részvénytársaság fagyártmányüzemet is működtet, de emellett a visegrádi, budakeszi, szentendrei üzemekben kerti bútor, illetve játszótéri fajtékók és egyéb parkberendezési tárgyak előállítására is folyik.

A Duna-völgyi erdőkben nem csupán fakitermelés és erdősítés folyik. Egyre nagyobb szerephez jut az erdőkben a közjóléti szolgáltatások és a közjóléti létesítmények fenntartása, fejlesztése. Ez a funkció különösen a Pilisi Parkerdőgazdaság esetében érvényesül. Ennek szellemében sok létesítmény készült a Pilis és a Budai-hegység területén a kirándulók és a pihenni vágyók részére: például a Visegrádi Fűvészkert és Erdészeti Bemutató Terület, a budakeszi Virág-völgyben a természetvédelmi és oktató központ, a Budai-hegység kilátói, az Erdei Művelődés Háza, a Budakeszi Vadaspark, valamint ugyanott az arborétum stb. Ezek a közjóléti létesítmények valós igényeket elégítenek ki. Ebben a térségben 2,5 millió ember lakik, nagy részük lakótelepen, kis területen és szennyezett levegőjű környezetben. Nem csoda, ha sokan keresnek felüldülést a közeli hegyekben. A turistautak és az erdei kisvasutak fenntartására minden erdőgazdaság nagy hangsúlyt fektet.

Vadgazdálkodás

Az erdőgazdaságok területük nagy részén ellátják a vadgazdálkodással kapcsolatos teendőket is, és a vadászat meghatározó tevékenységük. A nagyvadak általában az erdőben, az apróvadak pedig a szántóterületeken, illetve a vizekben élnek. A nagyvadak közül megtalálható a gím- és dámszarvas, a muflon, az őz és a vaddisznó. A Vadex Mezőföld Rt. vadászterületén emellett jellemző még a szikaszarvas, nem ritkaság a róka, a nyest és a nyuszt, sőt a holló és a vadmacska is előfordul. A gemenci erdőben korábban a szarvas nem tudott megélni, amíg nagy volt a mocsarak, a holtágak vízellátása. Ezek az árterek folyamatos feltöltődésével és a száraz területek növekedésével váltak számukra alkalmas élettérre. A szarvasok ide a Dunántúli-középhegységből vándoroltak le és szaporodtak el. Manapság a gemenci szarvasvadásztatásban elért eredmények hagyományosan kimagaslóak. Eredménysorozatuk eddigi csúcspontját az 1986-ban terítékre került világrekord trófea jelenti. A gemenci erdei szarvasoknak három különleges rendeltetésű génmegőrzési területük van (a hajósi, a Béda-karapacsi és a Szekszárd-bátaszéki). Emellett az ország egyik legnagyobb fácán-törzstenyészeteivel rendelkeznek. Fácántojást állítanak elő, amit értékesítenek az országban, illetve külföldön. Ezekből a vadásztársaságok, illetve a vadgazdálkodással foglalkozó cégek felnőtt madarakat nevelnek.

A gazdaság nevében nem véletlenül szerepel a vadgazdaság szó is. Ezzel szemben az olyan erdőgazdaságokban, ahol sok a turista, pl. a Pilisi Parkerdő

Rt-ben, ott a vadásztatást ezzel össze kell egyeztetni. A problémát ők a vadaskertek létrehozásával oldották meg. Helyenként még 3 ezer ha területet is bekebe-
rítettek és ezen belül intenzív vadásztatást folytatnak. Pompás és legteljesebb
kényelemmel ellátott vadászházakban látják vendégül a főleg külföldről érkező
vadászokat. Ez a tevékenység jó jövedelmet biztosít a gazdálkodóknak. Ha azon-
ban a nagyvadak elszaporodnak, jelentős kárt tudnak okozni az erdőben, külö-
nösen a fiatal fákban és az erdő melletti mezőgazdasági területeken. Ezért ah-
hoz, hogy a gazdaságok eredményes erdőgazdálkodást folytassanak, az erdő
vadeltartó képességének megfelelő vadlétszámot kell beállítaniuk, ami igen ko-
moly feladat.

Természetvédelem

A feladat igazán komollyá akkor válik, ha nemcsak az erdő- és vadgazdálkodás
harmóniáját kell megteremteni, hanem emellett még a természetvédelmi tör-
vény előírásainak is eleget kell tenni.

A Duna-völgyi erdőgazdaságok területén koncentrálódnak az ország számos
nemzeti parkja is. Ezek a területek a nemzeti parkok létrehozásáig nyereség-
érdekeltségű gazdálkodó szervezetek kezelésében lévő erdők voltak. Az aláb-
bi nemzeti parkjaink találhatóak a Duna völgyében:

A Duna-Dráva Nemzeti Park (amely a Gemenci Erdő- és Vadgazdaság Rt.
60%-ára kiterjed), a Kiskunsági Nemzeti Park, a Duna-Ipoly Vidéki Nemzeti
Park és a Fertő-Hanság Nemzeti Park. Emellett még néhány tájvédelmi körzet
és helyi védettség alatt álló terület van a Duna völgyében.

A természetvédelmi problémák megoldására egy tájátalakítási terv szüle-
tett, amelyet két részre oszthatunk:

Az egyik, hogy a Duna szabályozásából született holtágak és egyéb vizes
élőhelyek vízháztartását rendezni kívánja, majd az őshonos állatfajok betele-
pítését szorgalmazza, a másik, hogy a korábban ültetvényszerűen működtetett
kultúrerdőket kívánja visszaszorítani és helyüket őshonos fafajokkal szeretné
erdősíteni és ott a fakitermelést megszüntetni.

Ezáltal jelentős tájátalakítás érhető el.

Erősségek

- Az erdő- és vadgazdálkodást és a természetvédelmet korszerű törvények szabályozzák
- Az erdőkben és a vadállományban (és a halállományban is) értékes vagyton rejlik, amely újratermelhető
- Az erdőgazdálkodásban a gazdasági funkció mellett egyre nagyobb szerepet kap a közjóléti funkció
- A Duna völgyében vadászparadicsomnak számító területek vannak, ami nagyon jól jövedelmez

Lehetőségek

- Az EU-csatlakozás közeledtével az erdőtelepítés folyamatosan felértékelődik
- A természetszerű erdők arányának a növelése a megfelelő helyen
- Az erdőgazdálkodás szerepének növelése a vidékfejlesztésben és a falusi lakosság foglalkoztatásában
- Az erdők közjóléti szerepének növelése a városok, üdülőterületek körül
- A vadásztatás jövedelemteremtő képessége és bekapcsolása a falusi turizmusba

Gyengeségek

- A nyereségérdekeltségű erdőgazdaságok és az ökológiai igények közötti érdekösszeütközés
- Az erdőtelepítés finanszírozásának elmaradása az igényektől
- A talajvízszint-süllyedés miatt az erdők egy részének alacsony a fakitermelő képessége
- Természetszerű erdők csekély mennyisége
- Természetszerű erdők mennyiségének növelését akadályozó termőhelyi adottságok

Korlátok

- Az erdő-, vadgazdálkodás és a természetvédelem harmóniájának a megteremtését nagyon nehezen lehet elérni
- A természetvédelmi és a vadászati törvényhez nincs forrás rendelve, ezért elhúzódhat az a folyamat, hogy csak a tiltás kerül szóba és nincs meg az, aki fizetni tudna
- Tőkehiány az erdőtelepítés megvalósításában
- A rendezetlen tulajdonviszonyok és az elaprózott birtokstruktúra miatt az erdőtelepítés meghiúsulása
- Az infrastrukturális (ipari és közúti) beruházások miatt az erdőtelepítés elhúzódhat

A Duna-völgyi régió mezőgazdaságának fejlesztési lehetőségei

A meglévő adottságokból, hagyományokból és lehetőségekből kiindulva kell a fejlesztéseket megalapozni. Amit most az adott térségben eredményesen csinálnak, azt továbbra is fenn kell tartani. A változást, az új dolgok bevezetését

csak lassan, kellő információ szolgáltatása mellett és az ott lakók aktív bevonásával egyetemben érdemes elkezdni.

Az egész Duna-völgyi régió minden térségére vonatkozóan az alábbi agrár-gazdasági fejlesztési elképzelések fogalmazhatók meg.

1. *Az édesvízi halgazdálkodás fejlesztendő.* Magyarországon nagyon alacsony az egy főre jutó halfogyasztás. A táplálkozási szokások változásával és az egészséges életmód térhódításával ez is változni fog. A Duna-völgyi régió-
nak fel kell készülnie erre a kihívásra.

A fejlesztés egyaránt vonatkozik mind a dunai halászás, mind a folyó melletti halastavak – ahol a talajviszonyok ennek megfelelnek – kialakítására.

2. A Duna völgyi régióban ki kell használni, és *támogatni kell az öntözést.* A zöldségtermesztésben (elsősorban a homokos vidékeken) folyamatosan, a cukorrépat és a kukoricát esetenként öntözni kell. Különösen a zöldségfélék – amelyek ugyanakkor exportképesek is – meghatározott mennyiségben és időben vizet igényelnek. Ha az igényelt vizet nem kapják meg, akkor nem lesz minőségi termék. Az öntözés azért szükséges, hogy a minőségi termelést segítsük. Ugyanakkor az öntözési díjaknak olyan magasaknak kell lenniük, hogy azok biztosan megtérüljenek.

3. A gyenge minőségű mezőgazdasági földeken az *erdőtelepítés* támogatása. A természet szerű erdők arányának növelése a megfelelő termőhelyeken. Az erdők közjóléti funkcióinak növelése a városok és üdülőterületek közül. Az erdőterületek növelési igényét ökológiai és ökonómiai indokok egyaránt alátámasztják. Az erdőtelepítés nemcsak nagy, összefüggő területeken képzelhető el, hanem az intenzíven művelt mezőgazdasági területeken, útszéli, árok-széli fásítások és mezővédő erdősávrendszer kialakítása formájában is.

Az erdőgazdálkodás szerepét növelni kell a vidékfejlesztésben, a falusi lakosság foglalkoztatásában.

A nemzeti parkokban a védelem alatt álló erdőkben előírt gazdálkodási korlátok okozta konfliktushelyzetet megfelelő kompenzációval indokolt megszüntetni.

A Duna árterében az erdők vízpartvédelmi szerepét fenn kell tartani és erősíteni kell.

4. *A legelő és parlagterületek, juhtartással való hasznosítása.* Magyarország juhállománya az 1980-as évekhez képest 1997-re 31%-ra, az anyajuhállomány 37%-ra csökkent. 1996-ban egy év alatt közel 12%-os volt a csökkenés. A Duna-völgyi régióban szinte eltűnt a juh. Hazánkban a kérődző állatok aránya a mezőgazdasági területhez és főként a legelőterülethez viszonyítva is rendkívül alacsony. A juhlétszám jelentős fokozása nemcsak indokolt, hanem gazdasági kényszer is. Az EU-kontingenst előbárányban jelenleg csak 80 százalékban, a vágóbárány-kvótát pedig csak 25%-ban tudjuk kihasználni. Emellett arab piaci lehetőségeink is lennének. A juhágazat jövője tehát a piac oldaláról biztosítva van.

5. A zöldség- és a gyümölcs-, valamint a szőlőtermesztő területeket kívánatos növelni. Az ezen a téren előállított minőségi termékeknek biztos piacuk van. Emellett a foglalkoztatáspolitikában is jelentős a szerepük. Az ilyen kultúrák előállítására és feldolgozására a vidéki kis- és középvállalkozások lesznek képesek, amennyiben hozzájutnak a fejlesztéshez szükséges hitelekhez, a szakértelemhez és a megfelelő piaci információkhoz. Ennek a háttérnek a megszervezését kellene fejleszteni.

Feladatok

Az agrárgazdaság előtt álló veszélyek elkerülése érdekében már rövid távon javasolt az alábbi feladatok elvégzése:

1. Önszerveződő beszerző és értékesítő szövetkezetek létrejöttének ösztönzése, működésük alapjainak megteremtése az agrárgazdasági szektor szereplői számára.
2. Teljes termékpályát lefedő integrációs kapcsolatrendszer kiépítése, fejlesztése az agrár- és élelmiszergazdaság területén, a termelő és feldolgozó társaságok, szövetkezetek létrejötte lehetőségének vizsgálata az alábbi területeken:
 - gabona,
 - ipari növények,
 - kertészeti kultúrák,
 - állati termékek.
3. Az agrárgazdaságban és az élelmiszeriparban azoknak a kis- és középvállalkozóknak, akik a helyi gazdaságfejlesztésben fontos szerepet tudnak vállalni, meg kell teremteni a fejlesztéshez szükséges hitel- és támogatási keretet.
4. A megyei területfejlesztési rendszerben támogatni szükséges azt a vállalkozói kört, amely exportnövelő innovációra képes agrárterméket állít elő, biztosítva így a fejlesztések pénzügyi összerendezését.
5. Az agrárgazdaság szereplőit – az EU-piacokra való kijutásuk érdekében – fel kell készíteni az EU-ban elvárt minőségi követelmények teljesítésére. Ennek intézményi hátterét meg kell teremteni.
6. A piaci információk jobb áramoltatása érdekében agrárcentrumokat kell létrehozni, pl. egyedi termékeket előállító körzetekben, kistérségekben, vagy megyei szinten.
7. Tudomásul kell venni, hogy a Duna-völgyi régió mezőgazdaságára nagy hatással van Szlovákia, illetve a délszláv államok gazdasági, politikai és katonai helyzete, illetve politikája. Az elmúlt egy évtizedben ez a hatás csak negatív jellegű volt. A Duna elterelése károkat okozott a Szigetköz mező-, erdő-, vad- és halgazdálkodásában, ami termelés kiesésben és

többletköltségekben nyilvánult meg. Ott, ahol a Duna elhagyja az országot (Mohács és Baja térsége) a délszláv háború nagy piacvesztéséget jelentett, elsősorban az erdő és a cukorrépa, de a hús, illetve a tejtermékek tekintetében is. A negatív hatások elkerülése céljából a gazdálkodó szervezeteknek új piacok után kellett nézniük és vetésszerkezet-átalakítást végrehajtaniuk. A határainkon túl keletkező problémák kezelése tűnik a jövőben is az egyik legnehezebb feladatnak.

Jegyzet

- 1 19/1998. (II. 4.) Kormányrendelet

A Duna-völgy gazdasági fejlődési lehetőségei

A globalizáció és regionalizáció kettősségével jellemezhető gazdaság- és piacfejlődési irányzat napjainkra felértékelte a területi gazdaságfejlesztési és -szervezési funkciót, a megvalósítás eszköztárát sokszínűbbé tette, új fejlesztési, szabályozási súlypontok jöttek létre. Ennek hátterében a gazdaság és az adott térség (közösség) egyre erősödő közvetlen anyagi érdekközössége áll.

A globalizáció a kiélezett piaci versenyben a szereplők döntő többsége számára új versenyeszközök bevetését teszi szükségessé, mert a hagyományos, vállalati belső elemek, előnyök tekintetében jelentős kiegyenlítődés tapasztalható: a korlátozásmentes tőkeáramlás csökkenti a technológiai színvonalat, a szabványosítás és a minőségbiztosítás révén standardizálja a termékminőséget és szűk keretek közé szorítja a ráfordítás-haszon viszony vállalaton belüli alakításának mozgásterét is. Az új eszközök zöme a gazdaságot körbevevő térségi kerethez kötődik, a területi komparatív előnyök kiaknázására épülhet, a korábban a vállalati gazdálkodást tekintve externális elemek és tényezők részben vagy teljes egészében internálissá tételét igényli.

Ezzel párhuzamosan a területi közösségek – a demokratikus berendezkedés, az öngazgatás felé haladás következtében – is új közegbe kerülnek, a térség fejlődése egyre inkább a belső erőforrások mozgósítására támaszkodhat, versenyhelyzetbe kerülnek más térségekkel, az egyre markánsabbá váló területi gazdasági érdek érvényesítéséhez tartós partnerségre van szükségük.

A helyi gazdaság területi érdeke az, hogy a gazdaság folyamatos piaci alkalmazkodási, és ennek folytán fejlődési képessége létrejöjjön, illetve fennmaradjon a helyi erőforrások lehető legteljesebb körű, hatékony hasznosítása mellett. Tartalmát illetően a területi érdek lényegében három alaptényezőben foglalható össze. Ezek:

- a) a területi munkamegosztás és kapcsolatrendszer kialakulása, komplex és diverzifikált gazdasági bázis létezése, a regionális gazdasági és piaci viszonyok kibontakozása,
- b) a közösségi és egyéni jövedelemforrások gyarapodása (az életkörülmények fejlődése érdekében),
- c) a térség népességének hatékony foglalkoztatása.

Mivel a térségek, települések feltételrendszere, adottságai sajátosak, eltérnek a makrogazdaság egészét jellemzőktől, a területi érdek önálló kérdéskör. Elkülönült jellege leginkább három vonatkozásban mutatkozik meg:

- a) területileg is meghatározott gazdasági tér jöjjön létre,

- b) a folyamatos piaci alkalmazkodás és szerkezetváltás válságok nélkül menjen végbe (a kiegyensúlyozott területi önfejlődés képessége),
- c) a térség gazdasága közvetítő nélkül kapcsolódjon az ország, a nagyobb régió és a világ gazdaságához, önállóan legyen képes csatlakozni az európai globalizáció és regionalizáció folyamatához.

E két egymást erősítő folyamat találkozása mintegy testet ölt a területi fejlődés és menedzselés új logikájában is.

A korábbi, elsősorban a mennyiségi növekedési típusú – azaz zömmel egyedi szereplőkre irányuló, a vállalkozások keletkezését és a működés kezdeti nehézségeit inkubáló, illetőleg a térségi infrastruktúra fejlettségében található korlátok lebontására koncentráló – területfejlesztési intervenciós politikát a minőségi továbbfejlesztés és gazdasági növekedés elősegítésére összpontosító irányvonal váltotta fel, pontosabban egészítette ki, mind nagyobb súlyra téve szert. Ennek homlokterében a működő és életképes gazdasági potenciál teljesítményének továbbfejlesztése, a területi gazdasági modernizáció és a térség versenyképességének együttes és közvetlen előmozdítása áll, rendszerszerű, a hálózatokra, kooperációkra, integrációkra stb. irányuló akciókkal. Intézményes területi gazdaságfejlesztés (azaz ipari parkok, logisztikai zónák, határmenti együttműködések stb.), különböző típusú gazdasági hálózatok, klaszterépítés, innovációs láncok, területi imázs és marketing stb. – ezek eme új területi gazdaságfejlesztési kurzus kulcsszavai. A területfejlesztés szigorúan a programozottság elvén nyugszik, ahol a különböző szintek tervei között nincs szabályozott hierarchia, továbbá a terv elsősorban nem pontosan meghatározott, precízen prognosztizált jövőképből „visszaszámolt” szükségszerűség (ahogy azt a tervezési hagyományok diktálnák), hanem inkább a közösségi (partnerségi) akaratot és értékválasztást kifejező közösségi elhatározás. Mindezekkel ráadásul a területi politika által nyújtott támogatásoknál jobban érvényesíthető az externális (a kedvezményezetten túl bizonyíthatóan szélesebb körre kiterjedő) hatás és a közhasznúság (a partnerség együttese számára biztosítandó hozzáférhetőség) funkcionális elve.

A fejlődés területi kerete

A Duna völgye gazdasági értelemben többféle területi dimenziót testesíthet meg.

Az első ilyen a régió lehet. Mivel a gazdaság, és ezen keresztül a területfejlesztés nézőpontjából szemléljük a kérdést, ez a régió a területfejlesztési régió, amely az Európai Unió rendszerével kompatibilis módon és tartalommal (NUTS-II-es szintként) formálisan éppen napjainkban jön létre. E régió felfogásunk szerint a területi gazdaságfejlesztés (a gazdaságfejlesztési orientációjú területfejlesztés) meghatározó szintje.

A tudatos területi gazdaságszervezés optimális térségi keretei ugyanis két követelmény metszéspontjában határozhatóak meg. Az egyik követelményt a globalizálódó (és regionalizálódó) gazdaság támasztja, a szükséges környezeti és piaci tényezők meglétének még lehetséges legalacsonyabb aggregációs, területi szintjét (a méretgazdaságossági küszöböt) definiálva, a másikat pedig a demokratikus társadalmi berendezkedés önkormányzati elve, amely az önkormányzó helyi közösségek számára még „befogható” legmagasabb területi kiterjedést közvetíti.

A kettő metszéspontjában Magyarországon az egy-hárommillió lakosú régiók vannak.

A magyar regionális szervezetrendszer szerint a hét régióból mindössze kettő nem érintkezik a Dunával, mégpedig a két legkevesbé fejlett (az észak-alföldi és az észak-magyarországi) régió.

A második területi dimenzió a megye lehet. Ha a területfejlesztési régiók a megfelelő funkcióval létrejönnek, a megyei szint területfejlesztési szerepköre az – elsősorban a megyén belüli, azaz kistérségek közötti, másodsorban azon keresztül a megyék közötti – egyenlőtlenségek mérséklésére koncentrálódik. A megyei szinttel kapcsolatosan tehát elsősorban nem a fejlődési pólusok, a fejlődés-fejlesztés területi hatékonysága, a területi gazdasági növekedés dinamikája, a gazdasági szerkezet stb. fogalmak és folyamatok jelennek meg, hanem a helyi alkalmazkodóképesség minősége, a relatív területi-térszerkezeti pozíció alakulása, a helyi gazdaságfejlesztési esélyek kiegyenlítődése és az életkörülmények egyenletesebbé válása.

És végül a harmadik lehetséges területi dimenzió a kistérség (sőt bizonyos vonatkozásokban a település). Gazdaságfejlesztési értelemben felfogásunk szerint e szint sem most, sem a jövőben nem tekinthető teljes és releváns területfejlesztési egységnek.

A régiók mellett részleges lehet a megyék területi gazdaságszervező szerepe (elsősorban a kistérségek közötti különbségek mérséklésére irányulva), és kiegészítő, a lokális érdekekre koncentráló a kistérségi szint.

A Duna völgye mint térszerkezeti egység területi gazdaságfejlesztési értelemben szinte semmilyen vonatkozásban nem illeszkedik a kialakult intézményes keretbe. Túlnő még a regionális kereteken is, interregionális és állami területfejlesztési problémákat hoz felszínre. Ez, továbbá – a későbbieket előrebocsátandó – az, hogy a Duna-völgy az országos gazdasági térszerkezet és növekedési potenciál meghatározó eleme, együttesen azt indokolják, hogy a térség egészének gazdaságfejlesztésére irányuló területfejlesztési politikának döntően a modernizáció közvetlen előmozdítására kell koncentrálnia, céljaiban, eszközeiben pedig a fentebb vázolt, új globális és regionális kihívások szerint kell alakulnia.

Fejlődési pozíció

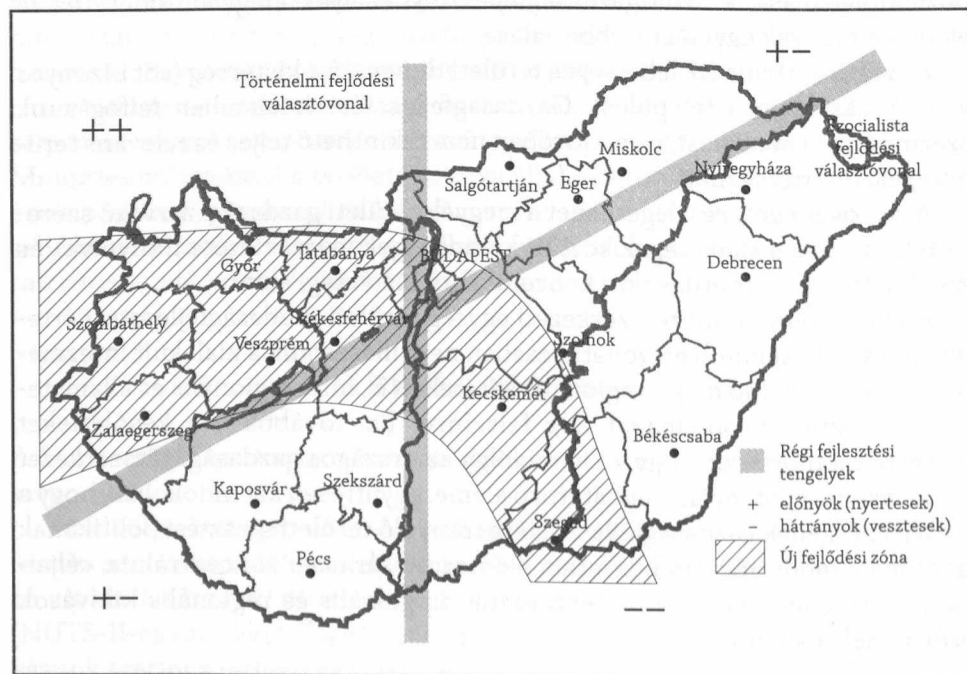
A területi gazdaság fejlődési pozíciója lényegében három egymáshoz kapcsolódó dimenzió szerint értékelhető:

- a térségek gazdaságának viszonya, alkalmazkodása a hosszabb távú gazdasági-piaci változásokhoz (a gazdaságtörténeti változások, kurzusok tekintetében jellemzően nyertesek avagy vesztesek);
- a területi gazdaság jelenlegi teljesítőképessége, amelyet ma három tényező, azaz:
 - a fajlagos területi bruttó nemzeti termék,
 - az egy lakosra eső külföldi gazdasági tőkerészesedés, valamint
 - az exportteljesítménynagysága alapján mérhetünk;
- a területi gazdaság szerkezete, ezen belül is az adott időszak növekedésében meghatározó szerepet játszó ágazatok, szektorok súlya, fejlettsége.

A 59. ábra a fejlődési tengelyek változását szemlélteti az ország térszerkezetében.¹

59. ábra

A fejlődési tengelyek változása az ország térszerkezetében

Forrás: Faragó L. (1999), 319. p.

A két fő választóvonal közül – a valószínű új fejlődési zónát is tekintve – a hosszabb folyamat következményeként kirajzolódó úgynevezett *történelmi vízváltó* az erőteljesebb. A szocialista korszak fejlődési választóvonalának a hatása azért is gyengébb, mert az általa újonnan nyertes pozícióba került térségek közül a legtöbb a kilencvenes években új piaci-gazdasági körülmények közé kerülve krízishelyzetbe jutott. Ez nem csoda, hiszen ezen gazdaságok korábbi helyzeti előnye a koncentrált (nagy)iparosításban és az egyoldalú gazdaság szerkezetben öltött testet, ami az átértékelő piaci változások következtében depressziós helyzetet eredményezett, radikális szerkezetváltási kényszert idézett elő. Emiatt a magyar gazdaság rendszerváltást megelőző időszakának térszerkezetét meghatározó, közismert nyugat–északkeleti tengely eléggé gyorsan széttöredezett, és helyébe főbb vonalaiban egy hármastagolás lépett: Budapest (és környéke), amely a már korábban is túlzott súlyát tovább növelte, azután a Dunántúl (azon belül is elválva a nyugati és északnyugati rész a Dél-Dunántúltól, és szinte új fejlődési tengelyt alkotva a Budapest–Bécs folyósóra felfűződő térség), és végül – egybemosódva – az Alföld és Észak-Magyarország.

A Duna-völgy legátfogóbb térgazdasági pozíciós jellemzője mindezek alapján az, hogy összességében – és a Budapestig terjedő felső szakaszt tekintve különösen – e térség a változások, folyamatok területi nyertesei közé tartozott eddig, és valószínűsíthetően a jövőbeli fejlődési tengelyhez is közvetlenül kapcsolódik.

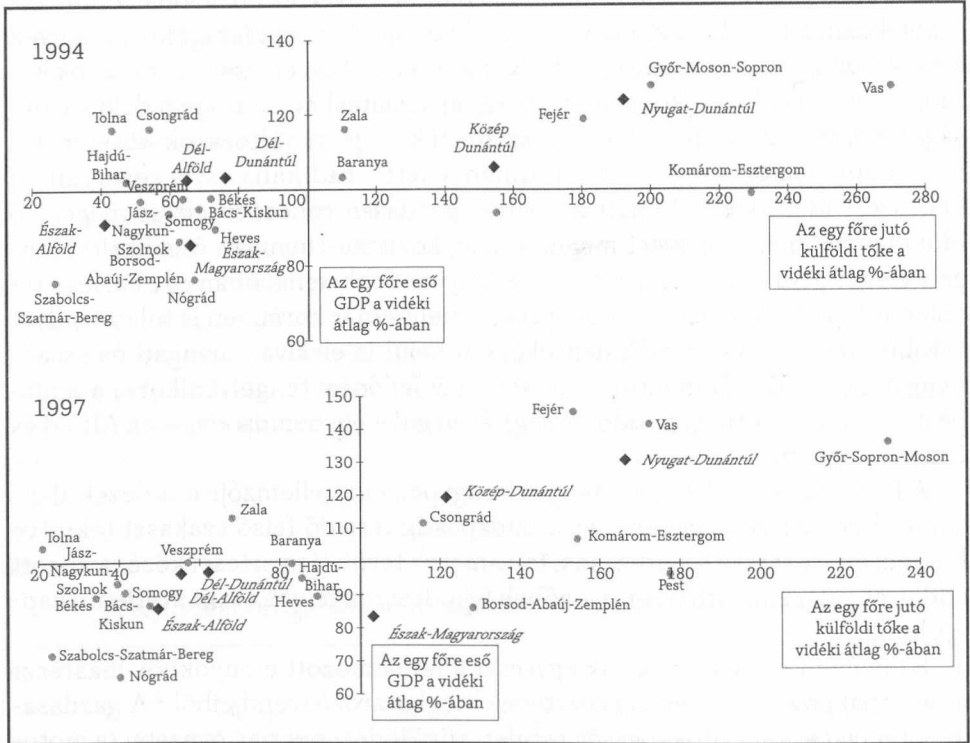
E jövőbeni esély következik egyrészt a felhalmozott előnyökből, másrészt az európai növekedés térszerkezetének meghatározó trendjeiből.² A gazdasági potenciál és teljesítőképesség területi sűrűsödési pontjai, övezetei (a motorikus régiók) jórészt követik a transzeurópai kommunikációs erővonalakat, amelyekben Magyarországon – a tervek alapján – a Duna-völgy teljes térsége közvetlenül érintett lesz.

A Duna-völgy gazdasági teljesítőképesség szerint is Magyarország gazdasági térszerkezetének meghatározó eleme (60. ábra).

A domináns tényező természetesen Budapest, amelyhez – a kilencvenes évek első felében lezajlott fővárosi gazdasági szerkezetváltás folyamataként a feldolgozóipari, illetőleg disztribúciós gazdasági ágazatok felfutásával – egyre inkább felzárkózik Pest megye gazdasági potenciálja (gazdasági értelemben is agglomerációs övezetet képezve). Hasonlóképpen történetileg is az ország növekedési magterületeinek a sorába tartozott Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Fejér megye is. A modellváltást követően az utóbbi kettő átmeneti válságba került, de a kilencvenes évek közepére sikerrel regenerálódtak, olyannyira, hogy gazdasági növekedésük utóbbi években tapasztalt dinamikája a „vidéki legjobb”.

Az alsó szakasz három megyéjének, Bács-Kiskunnak, Baranyának és Tolnának ellentmondásosabb a fejlődési pozíciója. Bács-Kiskun a visszaesésből ki-

Az egy lakosra eső GDP és külföldi tőke a vidéki átlag százalékában, 1994, 1997³

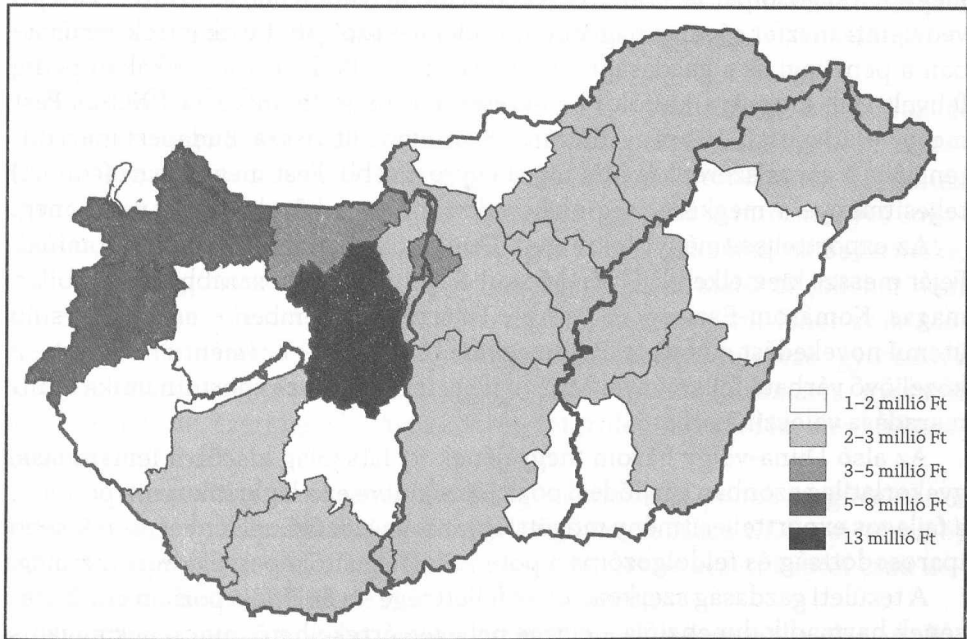
Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal adatközlése, 1999. (GDP), illetőleg Területi statisztikai évkönyv 1995, 1997. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. Különböző oldalak. (Saját számítás)

lábálni látszó, de még mindig átlag alatti jelzőszámokkal rendelkező dél-alföldi régió „átlagos” megyéje, a növekedés beindulására utaló jelek egyelőre alig tapasztalhatóak. Baranya és Tolna pedig a '95 után is a regresszióval jellemezhető dél-dunántúli régió tagja. Mindezek ellenére mindhárom megye a közeljövő potenciális növekedési zónája. E feltevés alapja egyfelől a már említett európai növekedési térszerkezeti trendek kivetítése, másfelől e térségek versenyképességi tényezőinek értékelése.

A területi versenyképesség (gazdasági attraktivitás) döntően három adottságból ered. Ezek

- a széles értelemben vett környezeti minőség, amely a jelenkori területi gazdasági növekedés-fejlődés dichotómiáján – a piac globalizálódása és a gazdasági tevékenységek regionalizálódása – belül a gazdasági tevékenység egyre erősödő területi meghatározottságát juttatja kifejezésre, és amelyben a lokalitás minőségi jegyei újból felértékelődnek,

Az egy ipari alkalmazottra jutó ipari export megyénként, millió Ft, 1997

(c) MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet 1998.

Szerkesztette: Horváth Gyula

- a helyi-területi erőforrások színvonala, amelyben egyre határozottabban a legfontosabb hozzáadottérték-képző (forrásként és innovációs tényezőként) a humán tőke dominanciája, valamint a gazdasági-gazdálkodási hagyományok és kultúra szerepe domborodik ki, továbbá
- a földrajzi fekvés, amely általánosabban a közlekedési-hírközlési feltartást, az elérhetőséget, a fizikai és átvitt értelemben vett közelséget foglalja magába, és amelyben a növekedés regionális térszerkezetében kimutatható úgynevezett „folyosó-hatás” is tükröződik.

A Duna-völgy alsó szakaszának említett megyéi e három adottság tekintetében nem állnak messze a dinamikusabb felső szakasz megyéitől, eddig leginkább csak a harmadik elem alapján különböztek.

A területi fajlagos bruttó hozzáadott érték és az egy lakosra jutó külföldi gazdasági működő tőke nagysága által rajzolt országos térszerkezeti képpel jórészt egyezik az (ipari) exportképesség területi szerkezete (61. ábra).

1997-ben az ipari export háromnegyedét a központi, a közép- és nyugat-dunántúli régió adta, a többiek csak statisztaszerephez jutottak. Ha a teljesítményi oldalt is figyelembe vesszük (az ábra szerinti egy alkalmazottra jutó értéket vesszük), már csak a két dunántúli régió marad.

A főváros esetében a külföldi tőke beáramlásával a kilencvenes évek derekára végbement a gazdasági szerkezet átrendeződése: az ipar, de azon belül még a feldolgozóipar is – relatíve – kiszorult, helyébe a magas szintű – és a jövedelemtranszfer révén a nagyobb hozadékú – szolgáltatások jöttek, elsősorban a pénzügyi és a gazdasági-üzleti ágazatban. Budapest árnyékában pedig felívelt Pest megye: a külföldi befektetések értékét tekintve az 1993-as Pest megye–Budapest 1:10 arány durván 1:5 arányra állt vissza. Budapest ipari potenciálja a város szerepkörénél fogva egyre kisebb. Pest megye ipari (export) teljesítménye a megkésettség okán valószínűleg a közeljövőben ugrik meg.

Az exportteljesítményt tekintve a Duna-völgyben három megye dominál: Fejér messze kiemelkedik, Győr-Moson-Sopron rátája hosszabb ideje stabilan magas, Komárom-Esztergom pedig – Fejérrel egyetemben – eddig gyorsuló ütemű növekedést mutatott. Pest megyénél a felfutás – az iméntiek szerint – a közeljövő várható fejleménye. Mind a négy térségnél az exportdinamika fennmaradása valószínűsíthető.

Az alsó Duna-völgy három megyéjének itt látszólag kisebb a lemaradása, gyakorlatilag azonban a fejlődési pozíciót tekintve ez a legkritikusabb pontjuk: a fajlagos exportteljesítmény mögött ugyanis az előzőeknél lényegesen kisebb iparosodottság és feldolgozóipari potenciál (teljesítőképeség) húzódik meg.

A területi gazdaság szerkezetének fejlettsége – a fejlődési pozíció minősítésének harmadik dimenziója – eléggé nehezen értékelhető, nincsenek ugyanis etalonok. A felfelé igyekvő, kevésbé fejlett országokban a területi gazdasági növekedési pályák, stratégiák többnyire a komparatív előnyök kiaknázására törekednek, következésképp a gazdasági szerkezetük is akkor tekinthető „fejlettnek”, ha azokhoz igazodik (és így különbözik másokétól). Vannak azonban általában érvényesülő minősítő jegyek: az egyik a terciarizáció, azon belül is a pénzügyi-üzleti szolgáltatások súlyának, szerepének növekedése (amelynek hátterében e szektor, illetve ágazat jövedelemtranszfer jellege, általában magasabb hozzáadottérték-rátája áll), a másik pedig a feldolgozóipar jelentősége (ez pedig többek mellett az innováció terjedésében játszott meghatározó szerepével függ össze).

A gazdasági fejlődés korábbi szakaszaiban a hagyományos szektorok generálták a szolgáltatásokat, újabban a tudásigényes szolgáltatások indukálnak sikeres vállalkozásokat. Ez a súlyponteltolódás azonban korántsem szerepcseréként értelmezhető, hiszen bár a szolgáltatások az a szektor, amely a gazdaságilag fejlett országokban a munkaerő legnagyobb részét foglalkoztatja, a legdinamikusabb növekedést mutatja és a jövedelemtranszfer révén a legnagyobb abszolút és fajlagos profitot hozza, mégsem szünteti meg a feldolgozóipar (vagy akár a primer szektor) fontosságát, hiszen ezek növekedése alapozza meg a terciar szektor pozícióját, teremt piacot számára. Ugyanakkor a szolgáltatások, elsősorban az üzleti szolgáltatások a termelő tevékenységek és vállalkozások számára létfontosságúvá, a gazdasági és területi verseny-

képességet alapvetően meghatározó tényezővé váltak. Az erősödő munkamegosztás következtében a termelési ciklus egyre inkább elkülönülő fázisokra bomlik: ezek a termékfejlesztés, szervezés, irányítás, ellenőrzés, maga a termelés és végül az értékesítés. Az öt funkcióból négy tisztán szolgáltató jellegű.

Mindezek miatt a terciér szféra, azon belül is a piaci-üzleti szolgáltatások súlya, fejlettsége egyre inkább a területi fejlődőképesség kulcsterülete, mutatói pedig általános területi fejlettségre jellemző karaktert öltenek fel. Ennek a fentiekén túl az is az oka, hogy a terciér szférához tartozó intézmények sokasodása, differenciálódása a piacgazdaság igényelte munkamegosztás terméke, a piacgazdaság fokozatos kiépülésével szükségképpen kialakul, jóllehet nem feltétlenül piaci alapon álló intézményekről, szervezetekről lehet csak szó. E szervezetrendszer létrejöttének támogatása, kezdeményezése, gyorsítása viszont visszahat a területi gazdaságfejlődési, -épülési folyamatra, gyorsító szerepet játszik, ezért igen hatásos közvetett területi növekedést élénkítő eszköznek tekinthető.

Ha a Duna-völgy térségének gazdasági szerkezetét ennek megfelelően a pénzügyi-üzleti szolgáltatások és a feldolgozóipar (fajlagos GDP-vel leírható) teljesítményével mérjük, a korábban már látott térszerkezeti képtől csak néhány árnyalatban eltérő ábrázatot kapunk (62. ábra).

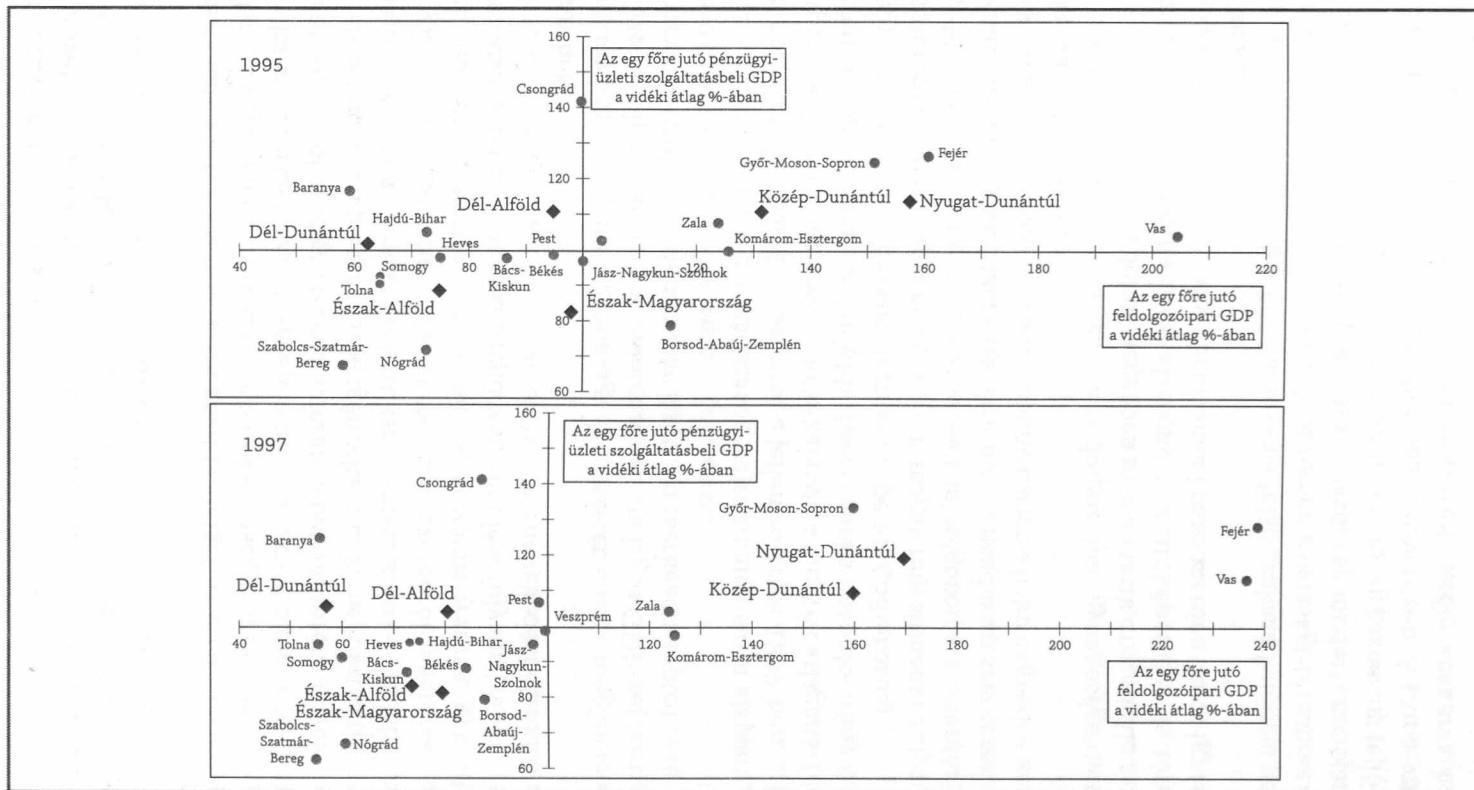
Budapest a pénzügyi-üzleti szolgáltatások teljesítményi súlya alapján „ki-lép” az ábrából, a vidéki átlag 4,88-szorosa a jellemző érték 1997-ben, míg a feldolgozóipar esetében ez mindössze 30%-kal jobb a megyék átlagánál (csak emlékeztetőül, az egy lakosra eső külföldi tőkerésznél a hasonló arány 6,01-szeres, az egy főre jutó bruttó nemzeti terméknel pedig 2,33-szoros).

A két motorikus ágazat kiegyensúlyozottan magas teljesítményi súlya jellemzi Győr-Moson-Sopron megyét, alapvetően feldolgozóipari orientációjú Fejér és Komárom-Esztergom gazdasága. Pest megye gazdasági szerkezete átalakulóban van, a közeljövőben minden bizonnyal a jobb felső negyedbe kerül, főleg feldolgozóipari karakterrel.

Az alsó szakasz térségeire együttesen a feldolgozóipar gyengesége mutat-
ható ki. Ehhez Bács-Kiskun és Tolna megyében még a másik dinamizáló szektor, a pénzügyi-üzleti szolgáltatások alacsony teljesítőképessége is társul, amely Baranya esetében Pécs relatív túlsúlyának köszönhetően nincs így (sőt, a vidéki elsők között van).

Összefoglalóan, a Duna-völgy, és különösen a felső szakasz fejlődési pozíciója magyarországi összevetésben igen jó. A térség gazdasági-térszerkezeti fejlődési missziója csak az lehet, hogy a magyar gazdaság modernizációjának továbbra is a zászlóshajója legyen: generálja az egész ország gazdasági fejlődését, növekedési-fejlődési impulzusokat adjon vagy közvetítsen. A Duna-völgy alsó szakasza pedig potenciálisan képes, és törekvéseit illetően kész arra, hogy e célhoz felnőjön.

Az 1 fő átlagos népességre eső feldolgozóipari és pénzügyi-üzleti szolgáltatásbeli GDP a vidéki átlag százalékában, 1995, 1997

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal adatközlése, 1999. (Saját számítás)

A gazdasági növekedés és fejlődés kívánatos útja a térségben a minőségi növekedés: a szervezetrendszer fejlődése, tőkeellátás és -akkumuláció, tartós piacképesség és jövedelmezőség, folyamatos alkalmazkodás és megújulás, kooperáció és partnerség – ezek azok a jellemzők, amelyek a minőségi területi növekedési pályát leírják. Minden, a szűkebben vett gazdaságon kívülről származó, optimális esetben támogató behatásnak (így a területfejlesztésnek is) ezt a célt kell szolgálnia.

Fejlődési követelmények, feltételek

A magyar területi gazdaságfejlődés eddig tapasztalt sajátossága a belső tőkeszegénységből adódóan a külső működő tőke beáramlásától való erős függés. Az 1997. évi megyei adatok alapján az egy lakosra eső vállalati külföldi tőkerészesedés és az egy lakosra jutó alapáron számított bruttó hozzáadott érték között Budapesttel együtt 0,91, a főváros nélkül 0,69 szorosságú pozitív korreláció volt (az 1995. évre számítható értékekhez képest gyakorlatilag változatlanul). A fejlődési lehetőségek – mivel a belső tőkeakkumuláció lehetőségei lényegében alig változtak és valószínűleg nem változnak a közeljövőben sem – egyik meghatározója ily módon a tőkevonzó képesség, másként fogalmazva a területi versenyképesség.

Ezt támasztja alá az is, hogy az államilag vezérelt tömeges privatizáció lényegében lezárult. Ebből adódóan a tőkebeáramlás a korábbiaktól eltérően nem az örökölt gazdasági vagyont, hanem a gazdaság piacképességének térszerkezete szerint alakul. A külső (külföldi) tőke beáramlása a gazdasági szervezetek vagy a tőke érdekeltségi oldaláról nézve is döntően a fejlődőképességtől, a perspektivikusságtól, a szabadpiaci befektetések adott helyen érvényes várakozásaitól függ. Ez jelenti összefoglalva a térségek gazdaságának versenyképességét.

A térség és a területi gazdaság versenyképessége egymással összefonódó követelmények, és egy régió minél inkább a globalizáció és regionalizáció által jellemzett új fejlődési kurzusnak akar vagy kénytelen megfelelni, annál inkább e kétirányú versenyképességnek kell megfelelnie.

A – mindkét nézőpontból vett – versenyképesség konkrét területi, területfejlesztési követelményei a nemzetközi tapasztalatok alapján jórészt körvonalazhatók.⁴ A három legfontosabb tényező a szervezet, a telephely és a fejlesztési stratégiai filozófia.

A versenyképes területi gazdasági szervezet meghatározó jegyei az európai trendek és tapasztalatok alapján az alábbiak:

- a nagyvállalatok megfelelően fejlett köre, amelyek a kutatás és fejlesztés, a marketing, az ellátó- és szervizhálózat, valamint a finanszírozás terén a területi gazdaság meghatározó elemei (externális hatással), követni tud-

ják az új technológiai trendeket és piaci lehetőségeket, húzó hatást gyakorolhatnak a hozzájuk kapcsolódó vállalatokra;

- a dinamikus kis- és középvállalatok, amelyek nagyfokú innovativitást mutatnak a termékek és a piaci lehetőségek, termelési eljárások és értékesítési formák iránt és a jövőbeni növekvő gazdasági tevékenységi ágak csírái lehetnek;
- hatékony hálózatos jellegű együttműködés vagy fejlettebb formában integráció a különböző típusú vállalkozások között.

A már mintegy negyedszázada uralkodó új tőkeértékesülési, -érdekeltségi filozófia (amit összefoglalóan a nettó vagy hozzáadott érték típusú gazdálkodási gondolkodásként jellemezhetünk) átértékelte a telepítési tényezők (a befektetések helymeghatározása) fontossági rendjét. Ma a különösen preferált telepítési tényezők általában a következők:

- az infrastruktúra minősége (a hagyományos – kommunális – infrastruktúra-elemek diszkrimináló jellege fokozatosan háttérbe szorul, s előtérbe lép egyfelől a kommunikációs – gyors elérhetőséget, illetőleg megfelelő információs kapcsolatot biztosító – infrastruktúra, valamint az úgynevezett *soft* infrastruktúra, amelyen belül a humán erőforrás, a pénzügyi-üzleti, továbbá az innovációs-technológiai környezet fejlettsége a döntő tényező);
- az általános gazdasági-gazdálkodási adottságok és hagyományok (gazdasági kultúra és alkalmazkodóképesség, területi növekedési potenciál és perspektivikusság);
- a piacra jutás feltételei (a telepítési hely piacnagysága mellett a szomszédos piacokra való kijutás adottságai, más országok piacainak megközelíthetősége, az ehhez szükséges információs, szervezeti és szellemi háttér jelenléte);
- az engedélyezési adminisztráció hatékonysága (egyszerű eljárási mechanizmusok, az ügyintézés rövidegsége, szervezeti koncentráltasága);
- a makrogazdasági szabályozás (kiszámítható, stabil gazdaságpolitika, reális árfolyam stb.).

A területfejlesztés új vezérlőelve a korábbi egyenlőtlenség kezelésére súlypontosodó kurzus helyett a növekedési pontok (azaz a területi gazdasági növekedés és modernizáció) támogatásának és az egyenlőtlenségek mérséklésének (versenyképesség, továbbá méltányosan elosztódó jóléti többlet és kohézió) kiegyensúlyozott kettősségére épül, amelyen belül a fontosabb jegyek az alábbiak:

- a szociális indíttatású programok helyett piacorientált regionális politikára van szükség, így a hatékonysági (efficiency) szempontok legalábbis egyenrangúak a méltányossági, társadalmi igazságossági (*equity*) szempontokkal;
- a gazdaságfejlesztés színtere elsődlegesen nem annyira a nemzet, mint egyrészt a globalizálódó piac, másrészt a régió; a gazdaság csak a szükséges infrastrukturális háttérrel együtt fejleszthető;

- a hagyományos ágazati megközelítésnél fontosabbak a hálózatok, a gazdasági klaszterek, a vevők és beszállítók csoportjai, az eszközöket tekintve pedig az egyedi beavatkozásokkal operáló hagyományos eljárásokkal szemben az intézményesült formát öltő összetettebb módozatok (például ipari parkok, övezetek, innovációs-technológiai centrumok, parkok, transzferközpontok, logisztikai zónák stb.);
- a térségi komparatív előnyök (és a teljesítőképesség) egyre inkább a „puha” tényezőkhöz – például a humán erőforrások, a lakókörnyezet, a finanszírozás, a K+F stb. fejlettségéhez – kötődnek, a természeti erőforrások és fizikai infrastruktúra szerepe hátrább sorolódik;
- a versenyképesség piaci viszonyok között is elengedhetetlen feltétele a magán- és a közösségi szféra együttműködése;
- a részletes, hosszú távú cselekvési programok, jövőképek kidolgozásával szemben a területi tervezési folyamat koordináló, érdekegyeztető és szervező funkciója erősödik: a koncepciók, programok, tervek informáló, orientáló szerepe legalább olyan hasznos, mint a konkrét – éppen ezért törekeny – programalkotásé; a koncepciók, tervek, értékek, érdekek megjelenítői, így nem az objektívnek vélt szakmai szempontok határozzák meg őket alapvetően, hanem a helyi és regionális társadalmak közösségi akarata.
- a belső strukturális átalakításra, a belső erőforrások aktivizálására alapozott innovatív területpolitikai stratégia számíthat hosszú távon sikerre és eredményre; belső akarat és törekvés nélkül „kívülről” nem lehet egy térséget fejlődővé tenni;
- a horizontális kapcsolatok megerősödése és a decentralizáció kölcsönösen feltételezik egymást.

A versenyképesség három tényezőjének – ezen belül is az újabban értékelt telepítési tényezőknek – áttekintése ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a Duna-völgy gazdasági növekedése és fejlődése esetében magának a Dunának egyelőre nincs érdemi szerepe: mint természeti erőforrás a mai gazdasági-piaci viszonyok közepette veszített telepítési tényező értékéből (sőt a fenntartható fejlődés követelményeiből adódóan inkább fejlesztési-terhelési korlátot jelent), mint kommunikációs rendszeri elemként pedig még nem funkcionál. Ez utóbbihoz egyfelől a transzeurópai multimodális közlekedési folyosókkal kapcsolatos követelmények szerinti jelentős méretű fejlesztésekre lenne szükség, másfelől arra, hogy a Duna ne elválasszon, hanem összekössön térségeket, régiókat (ami ugyancsak nagy tömegű beruházási igényt vet fel). Mindkét irány célba vétele szerepel a hosszú távú elképzelésekben, tervekben, így van esély arra, hogy új minőséggel a Duna megint növekedési hatóerő legyen. Ma és a közelebbi jövőben azonban szerepe inkább történeti, nevezetesen az, hogy hatása volt annak a társadalmi-gazdasági erőkoncentrációnak és kultúrának a felhalmozódására, amely ma a Duna-völgyet az ország meghatározó térszerkezeti elemévé teszi.

A Duna-völgy területfejlesztési alapelemei

A fejlesztés lehetséges területi kerete, a fejlődési pozíció, valamint a fejlődési követelmények és feltételek együttesen azt eredményezik, hogy a területi fejlődés és fejlesztés fő vonala a Duna-völgy teljes térségében a gazdasági modernizáció előmozdítása, mégpedig oly módon, hogy az hasson az ország többi térségének fejlődésére is (növekedési impulzusokat közvetítsen). Ennek a pályának a főbb jegyei a következők lehetnek:

- a gazdasági növekedés és fejlődés döntően a vállalkozások piaci-üzleti alapon mozgó (ön)fejlődésére támaszkodik, amelyhez igazodva
- a területfejlesztés intervenciójának az alapja a növekedés- és exportorientált stratégia, amely az innovációra és a belső értékkepző adottságok kihasználására épít,
- a gazdaság szerkezetét tekintve a technológiailag fejlett feldolgozóipar és a pénzügyi-üzleti szolgáltatások a domináns elemek,
- a fejlődés szervezeti hátterét, hordozóját a hálózatok, rendszerek, intézmények alkotják,
- a fejlesztés és fejlődés teljes rendszerét a globalizáció és a regionalizáció szabta követelmények alakítják.

Ennek megfelelően a területfejlesztési politika támogatásának sűrűsödési pontjai a következők lehetnek:

- a gazdasági klaszterek kialakítása, fejlesztése,
- a gazdasági és gazdasági intézményi (például ipari park, logisztikai centrum, vállalkozási övezet stb.) hálózatok kiépítése és fejlesztése,
- a K+F szervezetek fejlesztése, innováció fejlesztés
- a versenyképesség erősítését szolgáló elemek (például minőségbiztosítás, formatervezés stb.), illetőleg gazdasági ágazatok, tevékenységek elterjesztése, fejlesztése,
- a gazdasági-üzleti szolgáltatások fejlesztése, regionális fejlesztések finanszírozása.

A *klaszterek*⁵ olyan sűrűsödési pontok egy térség gazdaságában, amelyek egyfelől ágazati és funkcionális kötődésben (egyfajta sajátos vertikális kapcsolatban) álló gazdasági egységek láncolatát jelentik versenyképes végtermék(ek) vagy szolgáltatás(ok), illetve „kínálatcsomagok” előállítására, minden szakaszában jövedelmező termelési-szolgáltatási együttműködési folyamat révén, elsődlegesen az adott térség belső erőforrása-ira támaszkodva és azt hasznosítva,

- másfelől a térség gazdasági-szolgáltató egységei között egy olyan kapcsolati hálót, amely a piac közvetlen hatásközvetítését is biztosíthatja, a közös érdekek alapján álló információáramlást és a piaci impulzusokra történő reakciót egyaránt.

A meglevő szervezeti potenciál alapján feldolgozóipari, vagy vegyes, feldolgozóipari-szolgáltatási klaszterek egyaránt kialakíthatók. Az előbbi lehetséges központjai a Duna-völgy térségében Győr és Székesfehérvár, hosszabb távon Tatabánya, Paks és Pécs, az utóbbiaké Győr és Pécs, hosszabb távon Székesfehérvár. Budapest szolgáltató, illetőleg innovációs centrum szerepe valószínűleg hosszú ideig nélkülözhetetlen elem lesz bármilyen területfejlesztési kooperációs rendszer esetében. A feldolgozóiparon belül a gép- és elektromikai gyártás látszik ma „fazont adó” tevékenységnek.

A gazdasági hálózatok a kooperáció általában egyirányú és egy vagy néhány központtal rendelkező formái, de a klaszterhez hasonlóan közös érdekeltiségi alapon és a szervezetek közötti mellérendeltségi viszonyban. A klasztertől – a jelenlegi felfogás szerint – abban különböznek, hogy míg az előbbieket heterogén, technológiai értelemben egymáshoz nem feltétlenül kötődő tevékenységekből valamilyen rendező cél vagy funkció szerint alakulnak ki, a gazdasági hálózatok általában a vállalatközi kapcsolatokra épülnek, azt a rendszert intézményesítik oly módon, hogy az egyszerű szállítási vagy értékesítési kapcsolat tartóssá válik és kiegészülhet egyéb funkciókkal, kölcsönös szolgáltatásokkal. A közös piaci fellépéstől vagy fejlesztéstől a beszállítói hálózatokon át fejlesztési-finanszírozási kooperációkig e hálózatoknak számtalan formációja képzelhető el.

A Duna-völgy térségében – ahogy az ország egészét tekintve is – a beszállítói hálózatok lehetnek a meghatározó formációk. Területi értelemben a potenciális központok bárhol kialakulhatnak, ahol a tevékenység jellege vagy a termékszolgáltatás fejlettsége ezt lehetővé teszi. A példa ma még jószerével csak az esztergomi autógyártás, a lehetőségek azonban ennél lényegesen nagyobbak (még a kevésbé fejlett alsó Duna-völgyi szakasz esetében is).

A klaszterek, hálózatok előbb-utóbb piaci alapon önmaguktól is létrejönnek (nincs okunk feltételezni, hogy nálunk más tendenciák érvényesülnek, mint Európa fejlettebb részeiben). „Ami elkerülhetetlen, annak az élére kell állni” – e rendszerek építése, az externális (ez esetben a területfejlesztési) támogatás gyorsíthatja a folyamatot (és rajta keresztül a modernizációt), emellett másodlagos fejlesztési-multiplikatív hatása is lehet (például a térségi terjedés következtében). A fő feladat a szervezés-menedzselés – lényegében a gazdasági szereplőktől időlegesen átvállalva – és ennek finanszírozása. (A beszállítói hálózatokra létezik már országos program).

A klaszterek, hálózatok kialakulásában döntő szerep hárul a multinacionális, vagy külföldi tőketulajdonnal rendelkező egységekre, hisz a gazdasági teljesítményben ma ezek a meghatározók. Az esélyt a szerveződésükre az adhatja, hogy míg korábban – a privatizációs korszakban – általában csak a termelő tevékenységet hozták át (hazai kapcsolatrendszerük hiánya vagy gyengesége miatt szigetként helyezkedtek el a magyar vállalati szervezeti rendszerben), addig mára megindult egy kiteljesedési folyamat, egyre több vállalati funkciót

telepítenek át a termelő mellé. A vállalati funkciók gazdagodása pedig a saját döntési kompetencia kiszélesedését is eredményezheti.

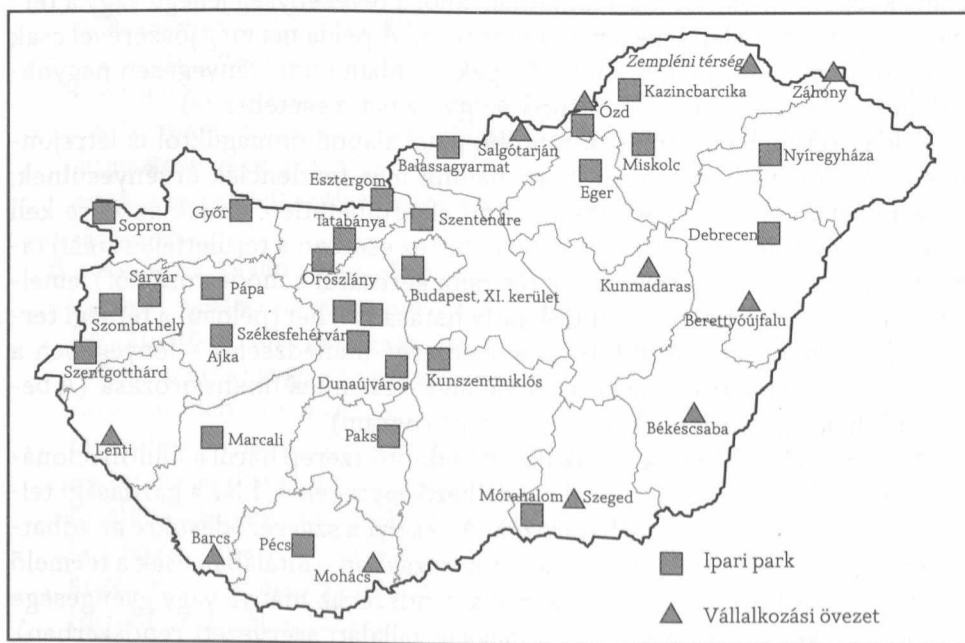
Mind a Duna-völgy egészének fejlődésében, mind pedig a rendszerek építésében az ipari parkoknak, vállalkozási övezeteknek, disztribúciós központoknak, zónáknak központi szerepük lesz. A már létrejött ilyen formációk lényegében e térség lehetséges központjainak (ha úgy tetszik, a területfejlesztési intervenciót tekintve növekedési pólusainak, magterületeinek) térképét rajzolják ki (63. ábra).

A meglevő vagy a létesítési döntéssel már rendelkező intézmények fenti képe ismételten az alsó szakasz lemaradását mutatja. Itt a paletta a Duna-híd megépítése után Szekszárddal, illetőleg más funkcióval Bajával gazdagodhat (hozzá kell tenni, hogy az ipari-park-létesítési buzgalom ugyan nem mérséklődik, de a tényleges, alapvetően szolgáltató típusú ipari parkok többségükben a már meglevők lesznek).

A gazdasági kooperációk, hálózatok, továbbá az ipari parkok és egyéb koncentrált létesítmények hálózatos működésében az innovációs fejlesztés és szolgáltatás lehet az egyik alapfeladat. Tekintettel arra, hogy a számba vehető magyar gazdasági szervezetrendszer viszonylag szűk piacot jelent, az innovációs létesítmények – különösen az innovációs centrumok, parkok, de a transz-

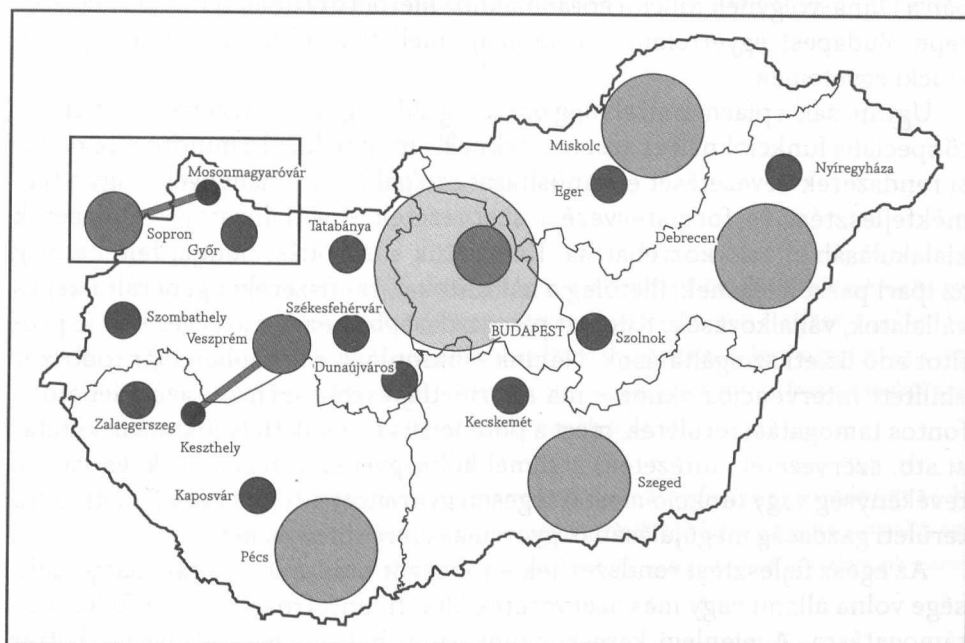
63. ábra

Ipari parkok és vállalkozási övezetek, 1998

Forrás: a Gazdasági Minisztérium adatközlése, 1998

Az innovációs-fejlesztési centrumok területi elhelyezkedése

Forrás: Országos Területfejlesztési Konceptió 1998.

ferintézmények is – területi értelemben eléggé koncentráltan jöhetnek létre és működhetnek.

A technológiai (innovációs) centrumok, parkok magas szellemi tartalmú, korszerű tevékenységek igényes környezetben való folytatására szolgálnak, közvetlen szellemi-kutatási háttérrel, általában az egyetemek bázisán. Az úgynevezett „*high tech*” jellemzi minden lényeges elemüket, növekedési pólusként (centrumként) is szolgálnak. Természetüknél fogva kedvező befektetési célpontok, területfejlesztési eszköz jellegük inkább a létrehozatal megszervezésében, a kapcsolatteremtésben, a kezdeti menedzselésben domborodhat ki. Nálunk e forma a tőkehiány és a felállításához szükséges elemek izoláltsága miatt „igazi” regionális fejlesztési, támogatási eszköz lehet, minden valószínűség szerint jelentősebb kormányzati szerepvállalással.

Az innovációhoz kötődik a technológiai transzfer-központ intézménye, ahol új termékek, technológiák, eljárások stb. adaptációja, a helyi viszonyokra való átültetése folyik. Szemben az innovációs centrumok kutatás és gazdaság kapcsolatára épülő innovációt fejlesztő szerepével, ezek az alkalmazást elősegítő és közvetítő intézmények, nagyobb területi elterjedési lehetőséggel, és értelemszerűen sokirányú és szoros gazdasági-vállalati kapcsolódásokkal.

Az innovációs-fejlesztési centrumok feltételezhető térszerkezetét az Országos Területfejlesztési Konceptió adja meg (64. ábra). Ebben a vonatkozásban a Duna-völgynek nincs a korábbiakhoz mérhető érdemi térszerkezeti szerepe. Budapest egyértelmű hegemóniája mellett a főbb bázisok a nagyobb vidéki egyetemek.

Ugyancsak a piacmérettel függ össze a gazdasági versenyképességet erősítő speciális funkcióknak és szervezeteknek – mint például a minőségbiztosítási rendszerek bevezetését és tanúsítását szolgáltató intézmények, vagy a termékfejlesztési és formatervezési szervezetek – a hálózatok, rendszerek kialakulásában való közrehatása. Keresletük sűrűsödési pontjai feltehetőleg az ipari parkok lesznek, illetőleg a hálózatokat, rendszereket generálni képes vállalatok, vállalkozások. Kifejlett piacgazdaságban ezek a szervezetek jó profitot adó üzleti szolgáltatások. Nálunk – hasonlóan a korábban már többször említett intervenciók okhoz – ma a területfejlesztés számára azért lehetnek fontos támogatási területek, mert a potenciális bázisuk (felsőoktatási, kutatási stb. szervezetek, intézetek) zömmel költségvetési intézmények, és mert e tevékenység vagy funkció mesterségesen gyorsított elterjesztése ismételten a területi gazdaság megújulásának gyorsulását eredményezheti.

Az egész fejlesztési rendszernek – többször utaltunk már rá – nagy szüksége volna állami vagy más szervezetek által finanszírozott területfejlesztési támogatásra. A jelenlegi kereskedelmi banki hálózat nem elégséges háttér ehhez, a kockázati tőke jelenléte pedig voltaképpen csak a multinacionális vagy nagyobb tőkeerejű egyéb társaságoknál érzékelhető (a tapasztalatok szerint úgy 200 millió Ft körül van a kockázati tőke érzékenységének alsó határa).

A finanszírozási rendszer elégtelensége különösen a kis- és közepes vállalkozások hitelpiacán, az 5 és 20 millió Ft közötti hitelezési sávban érzékelhető leginkább. A regionális befektetési társaságok, fejlesztési intézetek, alapok elsődlegesen ide kellene menjenek, de a magasabb hitelezési sávban is túlzás lenne túlkínálatról vagy telítettségről beszélni.

A közösségi szféra szerepvállalása lökést adhatna a szervezeti továbbfejlesztésnek, ezen túlmenően garanciális jellege is lenne, továbbá ezen intézményrendszeren keresztül az eddigieknél gazdagabb területfejlesztési támogatási formák válnának működtethetővé.

A Duna-völgy gazdaságfejlesztési stratégiája a megújuló területfejlesztés nagy vállalkozása lehet, valóságos „pilótaprogram”. Szándékosan nem említettük a külföldi, és főleg az európai uniós vonatkozásokat és lehetőségeket. A területi gazdaság modernizációja elsődlegesen belülről. Kívülről és helyettünk – ahogy a területfejlesztés fő játékszabálya mondja – a tartós sikerre nincs megoldás, de még csak remény sem. A Duna-völgy gazdaságának fejlődése – történeti útját folytatva – magától is tovább megy, a fenti fejlesztési célok és területfejlesztési intervenciók a közösségi szerepvállalás funkcionális

kritériumát elégténék ki, nevezetesen az externális (a kedvezményezettten túl is érzékelhető és bizonyítható) hatást és a közhasznúságot (vagyis a támogatás eredményeként létrejött jóléttöbbletből való méltányos állampolgári részese-
dést).

Jegyzetek

- 1 Faragó L. 1999
- 2 ESDP, 1999
- 3 Itt és a 70. ábránál (lásd a 447. oldalt) a különbségek érzékelhetőbb bemutatása érdekében nem szerepel a főváros és Pest megye alkotta közép-magyarországi régió, mert Budapest egy főre jutó külföldi tőkenagysága 1997-ben mintegy hatszorosa a vidéki átlagnak, a Pest megyével együttes átlag pedig több mint négyszerese (ezért vettük alapul egyébként a vidéki, főváros nélkül számolt átlagot). A fajlagos GDP-t tekintve az előnye kisebb, 2,33-szoros.
- 4 Horváth Gy. 1999
- 5 A klaszter fogalmával is úgy vagyunk, mint az infrastruktúráéval: tudjuk, hogy mit takar, de a sokszínűsége miatt nem tudjuk definiálni. Bizonyos esetekben az állandósult kooperációs hálót, egy szektort, fogyasztó-orientált innovációs láncot, vagy esetleg ipari övezetet is érthetünk alatta.

Szolgáltatások a Duna menti térségekben

Meglehetősen nehéz feladat a szolgáltatásokról írni egy olyan komplex térség esetében, mint a magyarországi Duna-völgy. Nehéz, mert a terület nagy és igen heterogén; iparosodott megyék és kistérségek mellett rurálisak is szép számmal előfordulnak, csakúgy, mint magyarországi szinten „fejlettnek” vagy „fejletlennek” minősülők, illetve olyanok, amelyeket a rendszerváltás „nyertesei” és „vesztesei” közt tartanak számon.

Nehezíti a dolgot az is, hogy megyéknél kisebb egységekre sokáig nem álltak rendelkezésre statisztikai adatok (és a mai területi statisztikai évkönyvekben is kevésbé részletesek, mint a megyei évkönyvek esetében, például csak a szolgáltatásokban foglalkoztatottak arányát találjuk meg bennük az összes kereső közt, de az egyes szolgáltatásfajtákra külön adatok már nem állnak rendelkezésre). Statisztikai rendszerünk bizonyos hiányosságai is problémát okozhatnak, különösen az üzleti szolgáltatások terén. A magyar statisztikai adatgyűjtés mindössze két olyan, igen tág kategóriát különböztet meg, amelyek a gazdasági növekedés egyik motorjának tartott szektor, az üzleti szolgáltatások közé sorolhatóak, szemben a nyugat-európai országok gyakorlatával, ahol a vállalatvezetési tanácsadásra, a marketing- és reklámszolgáltatásokra stb. vonatkozóan is elérhetőek adatok.

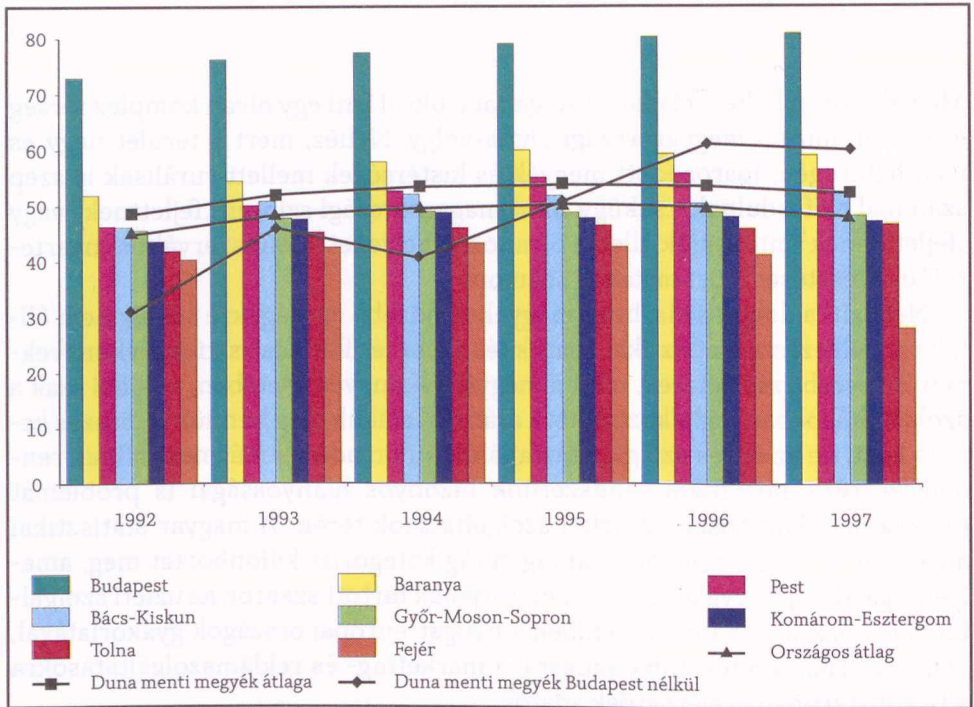
A fejezet első részében statisztikai elemzés segítségével veszem számba a szolgáltatások helyzetét, súlyát, gazdasági életben betöltött szerepét a Duna menti magyar térségben. Ezt követően a szolgáltatások regionális fejlődésben játszott szerepét elemzem, majd néhány gondolat erejéig külön foglalkozom Budapest helyzetével, amit a város gazdaságon belüli különleges súlya indokol (ez a szolgáltatásoknál, különösen a fejlett üzleti szolgáltatásoknál hangsúlyozottan megmutatkozik). A tanulmány záró részében a szolgáltatások rurális térségek fejlesztésében játszott szerepéről esik szó, annak is két aspektusáról: a falusi turizmusról és a teleházakról a vidék- és közösségi fejlesztések vonatkozásában.

Amit a számok mutatnak: a tercier szektor a Duna menti térség gazdaságában

A fent említett okok miatt, illetve terjedelmi korlátokból kifolyólag kistérségi elemzéseket nem végeztem el (mindössze a tercier szférában dolgozók arányát tüntethettem volna fel az aktív keresőkön belül), így az alábbi néhány ábra a Duna mellett fekvő megyékről nyújt némi információt (65., 66. és 67. ábra).

65. ábra

A tertiér szektor aránya az összfoglalkoztatáson belül megyénként, 1992–1997, %

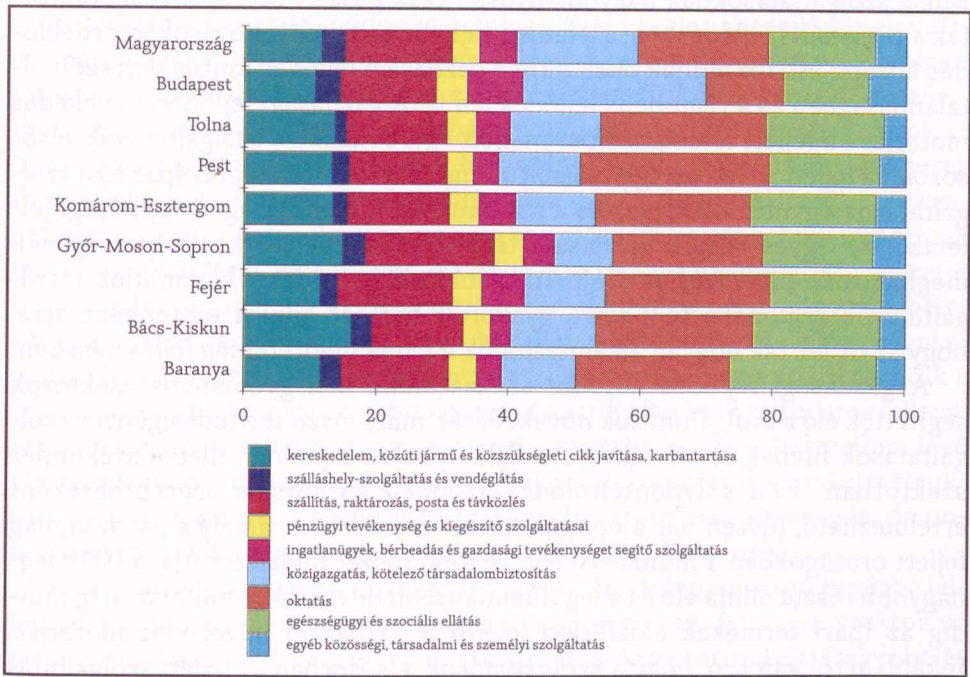

Jelmagyarázat: G: kereskedelem, közúti jármű és közszükségleti cikk javítása, karbantartása; H: szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás; I: szállítás, raktározás, posta és távközlés; J: pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai; K: ingatlanügylek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás; L: közigazgatás, kötelező társadalombiztosítás; M: oktatás; N: egészségügyi és szociális ellátás; O: egyéb közösségi, társadalmi és személyi szolgáltatás

Kitűnik az ábrából Budapest mindvégig kimagasló értéke mind az összes tertiér foglalkoztatott, mind pedig azon belül az üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak arányát tekintve. Figyelemre méltó még, hogy minden megye a magyarországi átlag alatt van a tertiér foglalkoztatottság tekintetében (igaz, az országos átlagot Budapest számadatai nagymértékben torzítják), illetve az, hogy a megyék sorrendje az elmúlt néhány év folyamán egyáltalán nem változott.

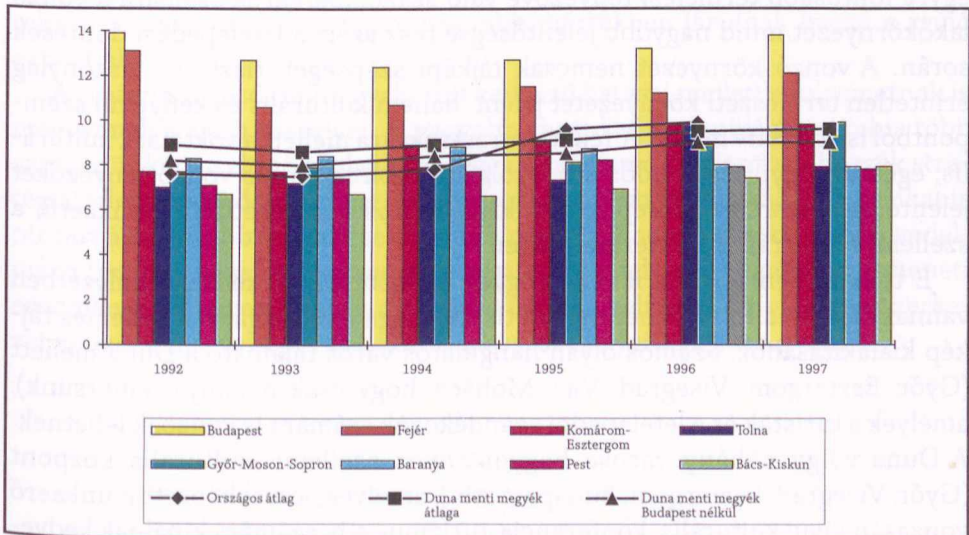
66. ábra

A tertiér szektoron belül az egyes szolgáltatásfajták aránya %-ban (1997)

67. ábra

A feletti üzleti szolgáltatások aránya az összes szolgáltatáson belül, 1992–1997, %

A szolgáltatások szerepe a regionális fejlődésben

Míg a szolgáltatásoknak hagyományosan csak passzív szerepet tulajdonítottak a regionális fejlődésben, a jelenleg zajló társadalmi változások az érdeklődés középpontjába állítják őket, mint a gazdasági fejlődés fontos tényezőit általánosságban és a regionális fejlődésben is. A gazdasági fejlődés, növekedés motorjává a fejlett feldolgozóipar mellett egyre inkább a szolgáltatások, elsősorban a fejlett üzleti szolgáltatások válnak (illetve a feldolgozóipar és a szolgáltatások együttműködése), és a szolgáltatások mennyiségi és minőségi jellemzői az egyes régiók gazdasági teljesítményének, versenyképességének meghatározó elemeivé léptek elő. Az alábbi néhány oldalon bemutatjuk a szolgáltatások regionális fejlődésre gyakorolt hatását, utalva esetenként arra, hogy az itt leírtak hogyan alkalmazhatók a Duna menti térség fejlesztésében.

A gazdasági fejlődés korábbi szakaszaiban a hagyományos szektorok segítették elő a szolgáltatások növekedését, mára viszont a tudásigényes szolgáltatások hívnak életre sikeres vállalkozásokat a primer, illetve szekunder szektorban. Ez a súlyponteltolódás azonban korántsem szerepcseréként értelmezhető, hiszen bár a szolgáltatások az a szektor, amely a gazdaságilag fejlett országokban a munkaerő legnagyobb részét foglalkoztatja, a GDP legnagyobb részét állítja elő és a legdinamikusabb növekedést mutatja, még mindig az ipari termékek előállítása jelenti a gazdasági növekedés motorját. Inkább arról van szó, hogy a szolgáltatások, elsősorban az üzleti szolgáltatások a termelő tevékenységek, vállalkozások számára létfontosságúvá, a versenyképességet alapvetően meghatározó tényezővé váltak.

Természetesen nem csak a termelő vagy üzleti szolgáltatások gyakorolnak hatást a régiók gazdasági szereplésére. A modern termelési rendszerekben egyre fontosabb termelési tényezővé váló szakembergárda számára a vonzó lakókönyezet mind nagyobb jelentőségre tesz szert a letelepedési döntések során. A vonzó környezet nemcsak tájképi szépséget, tiszta és viszonylag érintetlen természeti környezetet jelent, hanem kulturális és kényelmi szempontból is attraktív miliőt. A fejlett infrastruktúra mellett az oktatási, kulturális, egészségügyi, szabadidős stb. szolgáltatások is fontos vonzó tényezőket jelentenek, másrészt szerepük rendkívül fontos a szakképzett munkaerő, a szellemi erőforrások újratermelésében is.

E tekintetben a Duna menti megyék és kistérségek kedvező helyzetben vannak, hiszen a folyó (amennyiben tiszta) maga is hozzájárul a kellemes tájkép kialakításához. Számos olyan hangulatos város található a Duna mellett (Győr, Esztergom, Visegrád, Vác, Mohács, hogy csak néhányat említsünk), amelyek a turisták és a letelepedni szándékozók számára is vonzóak lehetnek. A Duna-völgy néhány városa hagyományos szellemi, kulturális központ (Győr, Visegrád, Esztergom, Budapest stb.), amelyek, a szakképzett munkaerő vonzásán kívül kulturális, konferencia-turizmus stb. számára kínálnak kedvező

ző lehetőségeket. A Duna menti térség felsőoktatási potenciálja a munkaerő magas szintű képzettségét biztosíthatja, illetve a térség mint lakóhely vonzását növeli.

A szolgáltatások más módon is befolyásolják a regionális fejlődés alakulását, egy meglehetősen ellentmondásos folyamat révén. Ennek alapja a szolgáltatásoknak az a tulajdonsága, hogy *előnyben részesítik* (különösen a legfejlettebb üzleti szolgáltatások) az *urbánus, nagyvárosi környezetet*, ahol az *agglomerációs előnyöket* ki tudják használni (tipikus példa erre Budapest). Ezáltal egyrészt könnyen konzerválhatják a meglévő regionális különbségeket: multiplikátor hatásuknál fogva nagyban elősegítik telephelyük régiójának gazdasági fejlődését, és így még vonzóbb gazdasági-társadalmi környezetet teremtenek. Ugyanakkor egyfajta ördögi kör jelentkezik a hátrányosabb helyzetű régiókban, amelyek, nem lévén képesek fejlett tercier tevékenységeket vonzani, menthetetlenül leszakadhatnak a fejlettebb területektől. Erősödik a régiók közötti polarizáció, másfelől viszont a szolgáltatások céltudatos fejlesztése a felzárkózás lehetséges útját jelenti a kevésbé kedvező helyzetben lévő régiók számára. Ehhez a fejlett közlekedési és telekommunikációs infrastruktúra kiépülése kedvező háttérrel teremthet (habár az csak szükséges, de önmagában nem elégséges feltételét jelenti a régiók fejlődésének).

Általában a településhierarchia alsó fokain álló településeken kevésbé jellemző a fejlett termelő, üzleti szolgáltatások jelenléte, a tercier szektor itt többnyire a háztartási és személyes szolgáltatásokra szorítkozik. Nagyobb és funkcionális tekintetben jelentősebb településeken már megjelennek az alapvető üzleti szolgáltatások is, mint könyvelés, adótanácsadás stb., de általában csak a helyi piac kiszolgálására. A specializáltabb, nagyobb szaktudást és piacot igénylő szolgáltatások általában a városi, jellemzően a nagyvárosi környezetet keresik, és ügyfeleik közül számosan gyakran a régión kívüli területekről kerülnek ki. Ezzel egyre nagyobb mértékben járulnak hozzá a régió exportjához.

A regionális gazdaságra gyakorolt kedvező hatásai mellett e folyamatnak is megvannak a maga veszélyei. A nagyobb, magukat a településhierarchia több szintjén is képviseltető szolgáltató cégek általában a központban hozzák stratégiai jelentőségű döntéseiket, és legjövödelmezőbb profilú vállalkozásaikat is ott tartják, a kisebb településeknek és a perifériáknak csak a kevésbé jövödelmező tevékenységeket hagyva. Ez a periférikus helyzetű régiókban átmeneti eredményeket ugyan hozhat, de hosszú távon az elmaradott gazdaság szerkezet konzerválásával a perifériák felzárkózási esélyeit nagyban gyengíti.

A szolgáltatások telephelyválasztására ható tényezők

Az alábbi gondolatok meglehetősen elméleti jellegűek ugyan, de mindenképpen segítenek annak felismerésében, hogy miért fontos a megfelelő mennyiségű és minőségű szolgáltatás jelenléte egy adott térség gazdasági szerkezetében. E fejtegetések támpontokat adhatnak egy olyan helyi vagy regionális gazdaságpolitika átvételéhez, kialakításához, amelyben a szolgáltatások kiemelt szerephez jutnak és ki tudják fejteni a területi fejlődésben játszott pozitív hatásukat. Végül szó esik két olyan speciális szolgáltatási területről, amelyek elsősorban a rurális térségek fejlesztésének lehetnek fontos eszközei: ezek a falusi turizmus, illetve a rurális térségek információhoz jutását megkönnyítő teleházak.

A hagyományos felfogás: a gazdasági alap modellje

A szolgáltatások földrajzának összes hagyományos elmélete egy közös alapra épül: arra az elképzelésre, miszerint a szolgáltatások felhasználói a szolgáltatásokat a lehető legközelebbi forrásból szerzik be, hogy minimalizálják a szállítási költségeket. Ez sok esetben valóban így van, mert a legtöbb szolgáltató tevékenység során – a feldolgozóiparral ellentétben – szükséges a termelők és felhasználók közötti személyes kontaktus, a személyszállítás pedig költséges, különösen, ha gyakran történik. Ezért – ismét a feldolgozóiparral szemben – a szolgáltatók versenyelőnyre tesznek szert, ha a lehető legközelebb telepednek le vásárlóikhoz, és így a szolgáltató tevékenységek földrajzi megoszlását nagyrészt a fogyasztók eloszlása határozza meg. A szolgáltató cégek nem képesek távoli piacokon értékesíteni, mert az ottani fogyasztók a helyi forrásokból vásárolnak. Más szóval, a szolgáltató tevékenységek fejlődése egy adott területen attól függ, hogy mekkora a terület fogyasztóinak vásárlóereje.

Erre a gondolatra alapul a gazdasági alap elmélete, amely a gazdaság szektorai közötti kapcsolattal foglalkozik. E modell szerint egy adott terület – például egy város, régió – gazdasági alapja mindazon szektorokból tevődik össze, amelyek képesek termékeiket a területen kívül értékesíteni. Ezek a tevékenységek elsősorban az árutermelő szektorok, de ide sorolható a turizmus és a szállítás is. Az a pénz, amelyet az alapvető tevékenységek a területre vonznak, részben újraelosztásra kerül a területen belül, az alkalmazottaknak, azaz a helyi háztartásoknak kifizetett munkabérek formájában. Ez utóbbiak igényt tartanak szolgáltatásokra, és a szolgáltatóknak, amint azt már említettük, a közelükben kell letelepedniük. A második körben ezek a szolgáltatók olyan személyeket alkalmaznak, akik ismét csak igényt tartanak más szolgáltatásokra. Így az alapvető tevékenységeknek multiplikátor-hatásuk van, egy adott területen előállított összes szolgáltatás volumenét pedig az határozza meg,

hogy az alapvető tevékenységek mekkora vásárlóerőt vonzanak oda. A szolgáltató tevékenységek „nem alapvetőek” és a terület gazdasági fejlődésében passzív szerepet játszanak. Ezért korábban nem tulajdonítottak nekik jelentőséget a regionális fejlesztési politikákban – úgy vélték, automatikusan követik az alapvető tevékenységek növekedését.

A helyi gazdaság szempontjából viszont értékesebb lehet, ha az alapvető tevékenységeket a szolgáltatások és nem a feldolgozóipar jelentik, mivel a szolgáltatások általában magasabb helyi megsokszorozó hatást hoznak létre. Ennek az az oka, hogy a szolgáltató cégek általában összes költségük nagyobbik részét fordítják (helyi) munkabérekre és fizetésekre, míg a mezőgazdasági és feldolgozóipari cégek kiadásai nagyobb hányadán vásárolnak anyagi eszközöket más területekről. Célszerű ezért a rendelkezésre álló eszközökkel a szolgáltató cégek megtelepedését segíteni a régióban.

A szolgáltató cégek gyakran inkább fiókirodák létesítése által terjeszkednek új földrajzi területekre, és nem a központból értékesítenek, hogy így megőrizzék azt az előnyt, amelyet a fogyasztóhoz való közelség jelent. A szóban forgó piaci terület számára problémát jelenthet, ha nem önálló cégeknek, hanem csak fiókirodáknak ad otthont; nem is annyira azért, mert az ott megtermelt profitot visszautalják az anyacégnek, hanem mert a fiókirodák sokkal kisebb valószínűséggel fejlődnek alapvető tevékenységgé, mint az önálló cégek. Ugyanakkor a fiókirodák olyan beruházásokat és szakismereteket hozhatnak egy adott területre, amelyekhez az egyébként nem jutott volna hozzá. Emellett jó néhány, számos telephellyel rendelkező vállalat megengedi, hogy fiókirodái specializálódhassanak és „exportálják” saját szakterületükön előállított szolgáltatásaikat.

Egyes nem alapvető tevékenységek közvetett módon alapvetővé válnak: Bizonyos szolgáltató tevékenységekről, amelyek csak a helyi fogyasztókat látják el és így a definíció szerint nem alapvetőek, mégis elmondható, hogy közvetett módon alapvető szerepet játszanak a helyi gazdaságban és annak fejlődésében. Három típusa van a közvetett módon alapvető szolgáltató tevékenységeknek.

– Először, léteznek olyan termelő szolgáltatások, amelyek stratégiai jelentőségű szolgáltatásokat nyújtanak az alapvető tevékenységek számára (legyenek azok akár mezőgazdasági, akár feldolgozóipari tevékenységek vagy más szolgáltatások). Ezen szolgáltatások vásárlóinak versenyképessége csökkenne, amennyiben közelükben nem lennének elérhetőek ezek a szolgáltatási inputok. Ezen termelő szolgáltatások jelentősége abban áll, hogy közvetítik az innovációt ügyfeleik felé és azok termelékenységét növelik.

Kétségtelen, hogy a helyi, közvetlenül alapvető termelő szolgáltatások – mint például a műszaki, marketing- és vállalatvezetési tanácsadás – különösen fontosak az egyszerűbb felépítésű feldolgozóipari cégek szá-

mára. Amennyiben ezek a szolgáltató tevékenységek hiányoznak egy bizonyos területen, a kis feldolgozóipari cégek – amelyek saját maguk ezen szolgáltatásokat nem képesek előállítani – egyszerűen nem használják őket, aminek versenyképességük látja kárát. Az összetettebb felépítésű és/vagy nagyobb cégek inkább képesek arra, hogy az ilyen szolgáltatásokat saját maguk állítsák elő, vagy távoli szolgáltatóktól vásárolják meg azokat. Azonban az egyszerűbb cégek viszonylag sokan vannak és a gazdaság egészében betöltött szerepük jelentős. Ezért igen fontos a termelő szolgáltatások helyben való elérhetősége is.

Nehéz pontosan felbecsülni és megérteni ezeknek a stratégiai jelentőségű, közvetlen módon alapvető termelő szolgáltatásoknak a fontosságát, de bizonyos esetekben annyira fontosak lehetnek, hogy a gazdasági alap modellje megfordul: már nem a szolgáltatók azok, akiket telephelyválasztásukban a szolgáltatások felhasználóinak közelsége motivál, hanem a felhasználókat köti a közelség a szolgáltatókhoz.

- A közvetett módon alapvető termelő szolgáltatások második csoportja nem befolyásolja a szolgáltatások felhasználóinak gazdasági teljesítményét, hanem egyszerűen azok működésének szükséges feltételét jelenti, hasonlóképpen, mint a tárgyi infrastruktúra. Ez a helyzet például a távközlés esetében, valamint a bankokkal.
- A szolgáltató tevékenységek harmadik kategóriája még ennél is közvetet-
tebb módon tekinthető alapvetőnek: olyan szolgáltatások ezek, amelyek biztosítják, hogy helyben rendelkezésre álljon a szakképzett munkaerő, amely megint csak döntő fontosságú lehet az alapvető szolgáltató tevékenységek (valamint más alapvető tevékenységek) telephelyválasztásában. Ez a kategória magába foglalja az oktatási létesítményeket – mivel a munkáltatók könnyebben érnek el sok fiatalot ott, ahol azok korábban tanultak. Ide tartoznak azok a sokrétű háztartási szolgáltatások is, amelyek hozzájárulnak a telephelyek vonzó arculatának kialakításához és befolyásolják a szakképzett munkaerő lakóhelyválasztását: ezek a kulturális, szabadidős és „életminőségbeli” szolgáltatások. Ebbe a kategóriába igen sok állami szolgáltatás tartozik, legalábbis Nyugat-Európában, és fejlődésüket megfelelő helyi fejlesztési politikákkal kedvező irányba lehet befolyásolni.

A háztartási szolgáltatások telephelyválasztásának hagyományos elméletei, amelyek a fogyasztó és a kínálat közötti távolság minimalizálására helyezik a hangsúlyt, ma már nem minden tekintetben állják meg tehát a helyüket egy olyan társadalomban, amelyben a termelő szolgáltatások fontos ágazattá léptek elő.

A szolgáltatások helyzete Budapesten

Általánosságban elmondható, hogy Budapest az országon belül domináns pozícióval rendelkezik szinte valamennyi olyan tevékenység terén, amelyek a gazdasági fejlettségre utalnak (GDP, terciér foglalkoztatottak és azokon belül is a fejlett üzleti szolgáltatások aránya, vállalkozások sűrűsége, havi átlagkeresetek stb.). Ezt illusztrálja a 37., 38. táblázat és a 68. ábra. A gazdasági tevékenységek és erőforrások ilyen mértékű koncentrációja más, centralizált államokkal való összehasonlításban is kiemelkedően magas.

Az 1990-es népszámlálási adatok szerint az ország aktív keresőinek 46,5%-át foglalkoztatták a szolgáltatások, az 1997-es statisztikai adatok szerint ez az arány már 59,1%-ot tett ki. Az adatok azonban jelentős területi szóródást mutatnak: Budapesten ez az arány 79,4%, az ország megyéiben azonban szinte mindenhol 60% alatt marad, sőt a megyék egy jelentős részében még az 50%-ot sem éri el.

Minél fejlettebb szolgáltatásfajta-t vizsgálunk, annál szembetűnőbb a főváros magas részesedése: 1997-ben például a fejlett üzleti szolgáltatásokban (a Központi Statisztikai Hivatal adatsoraiban a J, illetve K jelzéssel szereplő *pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai*, illetve *ingatlanügyek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás*) foglalkoztatottak több, mint fele (55%-a) Budapesten és Pest megyében dolgozott, míg a magyarországi viszonylatban relatíve fejlett észak-dunántúli régió aránya is csak 13%-ot tett ki, a többi régióé pedig a 10%-ot sem érte el (Dél-Dunántúl 9%, Dél-Alföld 9%, Észak-Alföld 8%, Észak-Magyarország 7%). A fejlett üzleti szolgáltatások aránya az összes szolgáltatáson belül szintén Budapesten mutat magas, a fejlett piacgazdaságokban tapasztalhatóhoz hasonló szintet (lásd 68. és 69. ábra). Hasonló a helyzet a közigazgatási szolgáltatások, felsőoktatás vagy a K + F szféra területén is.

A fővárosban tehát 1997-ben az alkalmazottak közel 80%-a a terciér szektorban dolgozott. (Megoszlásukat a különböző szolgáltató tevékenységek között a 70. ábra szemlélteti.) Ez az arány eléri, sőt meg is haladja a legfejlettebb piacgazdaságok értékeit. A fejlett üzleti szolgáltatások aránya azonban, noha Magyarországon messze a legmagasabb, a terciér alkalmazottak alig több mint egytizedének ad munkát. A statisztikai adatok bontása sem kellő mélységű, mindössze a már említett *pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai*, illetve *ingatlanügyek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás* szintjén nyerhetünk hivatalos statisztikai adatokat. Nyugat-Európában ennél sokkal részletesebb e tevékenységek bontása.

Fontos azonban megjegyezni, hogy nem csupán a fejlett piaci vagy üzleti szolgáltatások azok, amelyek egy adott város vagy régió fejlettségét és gazdasági potenciálját nagymértékben befolyásolják. Gyakran méltánytalanul elhanyagolják a hagyományos személyi és közösségi szolgáltatásokat (mint ami-

**Néhány piacgazdasági jellemző területi különbségei Magyarországon,
1995**

(Adatok az országos átlag százalékában)

Megye	Munkanélküliségi ráta, %	Ipariexport-ráta, %	Piaci szolgáltatások, %	Egy külföldi befek- tetésre jutó jegyzett tőke, millió Ft	Vállalkozássűrűség	GDP, ezer Ft	A foglalkoztatottak havi nettó átlagkerese- tete, Ft
Budapest	55	89	129	116	187	178	121
Baranya	112	40	97	76	88	85	93
Bács-Kiskun	97	114	84	24	88	79	88
Békés	124	103	84	65	56	76	89
Borsod-Abaúj-Z.	160	94	91	215	71	76	95
Csongrád	87	76	96	49	65	96	92
Fejér	98	117	74	130	98	98	92
Győr-Moson-S.	63	140	93	115	100	106	101
Hajdú-Bihar	132	82	98	280	67	77	92
Heves	119	63	90	242	67	76	93
Jász-Nagykun-Sz.	139	106	86	75	63	78	89
Komárom-E.	103	87	83	131	115	88	95
Nógrád	148	95	74	87	85	61	84
Pest	71	71	74	114	98	71	91
Somogy	114	127	81	31	90	80	87
Szabolcs-Sz.-B.	181	108	99	42	56	62	87
Tolna	113	52	80	37	67	93	94
Vas	68	217	90	89	65	106	88
Veszprém	96	107	90	39	83	87	93
Zala	90	94	85	37	98	96	93
Ország összesen*	10,4	33,2	24,2	79	99	544	26 637

* Tényleges átlag.

Forrás: A Területi Statisztikai Évkönyv, 1995. alapján Horváth Gyula számításai.

lyenek a postai szolgáltatások, közbiztonság, egészségügy, oktatás és kultúra stb.), mintegy azt sugallva, hogy szerepük a regionális fejlődésben és politikáiban másodrendű.

Nem szabad megfeledkeznünk azonban arról, hogy ezen szolgáltatások megléte vagy hiánya, valamint színvonala alapvetően meghatározza az életkörülmények minőségét. Míg a gazdaságtörténet korábbi periódusaiban a fő telepítő tényezők a nyersanyagok, energiahordozók és a nagy tömegben ren-

Budapest súlya az ország térszerkezetében, 1995, %

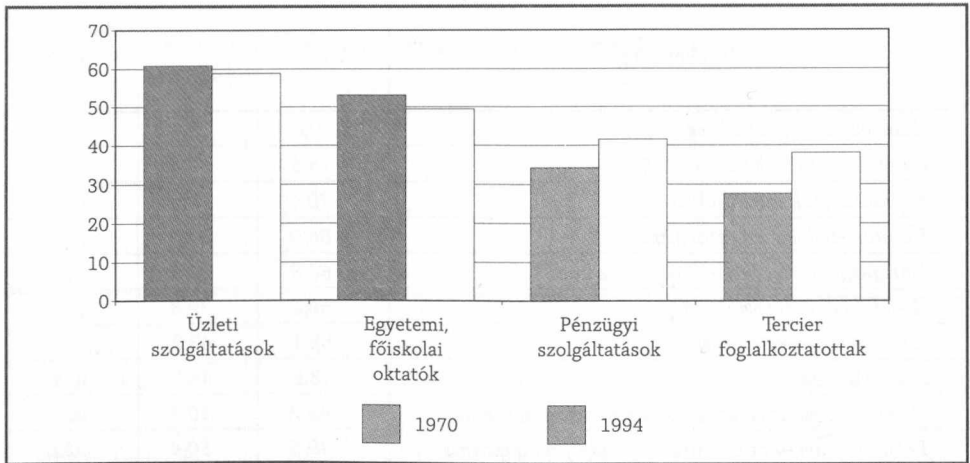
Tevékenység	Budapest	Az ország többi része	Budapest részaránya 1970-ben
Nemzetközi légi utasforgalom	100,0	0,0	100,0
Üzleti K+F helyek ráfordításai	75,5	24,5	n. a.
K+F intézetek ráfordításai	70,4	29,6	n. a.
Kutatási-fejlesztési ráfordítás	66,0	34,0	n. a.
Közigazgatási foglalkoztatottak száma	60,8	39,2	31,1
K+F foglalkoztatottak száma	60,2	39,8	77,5
Külföldi tőkebefektetések	58,1	43,8	-
Exportbevétel	53,5	46,5	n. a.
Üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma	49,7	50,3	61,5
Felsőoktatási oktatói, kutatói személyzet létszáma	49,6	50,4	52,6
Vegyes vállalatok száma	48,6	41,4	-
Korlátolt felelősségű társaságok száma	46,5	53,5	-
Felsőoktatási kutatóhelyek ráfordításai	46,1	53,9	n. a.
Felsőfokú hallgatók száma	43,5	56,5	52,7
Pénzügyi szolgáltatásokban foglalkoztatottak száma	40,5	59,5	33,7
Beruházások	36,5	63,5	25,7
Szállodai szobák száma	33,7	66,3	29,9
GDP	33,4	66,6	n. a.
Kórházi ágyak száma	30,5	69,5	33,1
Tercier foglalkoztatottak száma	27,4	72,6	27,0
Népesség száma	18,7	81,3	18,8
Ipari foglalkoztatottak száma	16,6	83,4	35,4
Munkanélküliek száma	11,0	89,0	-

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 1970, 1995; Magyar Statisztikai Évkönyv 1995; Tudományos Kutatás és Kísérleti Fejlesztés 1970, 1995; Népszámlálási adatok, 1970. alapján Horváth Gyula számításai.

delkezésre álló, szakképzetlen munkaerő voltak, mára egyre inkább a minőségi munkaerő, a magasan képzett szakértők válnak azzá. A korábbi gyakorlat, miszerint a munkaerő vándorol oda, ahol munkaalkalmat talál, mára változóban van: a magasan képzett és a választás lehetőségével rendelkező munkaerő egyre gyakrabban maga dönthet lakóhelye felől, és a vállalkozások kénytelenek követni őket, ha versenyképesek akarnak maradni. Nyilvánvalóan ott telepednek le szívesen az emberek, ahol kellemes lakóhely várja őket. Ennek a kellemes és színvonalas miliőnek a kialakításához az oktatás, kultúra, környezetvédelem, közbiztonság, tehát a hagyományos szolgáltatások rendkívül

68. ábra

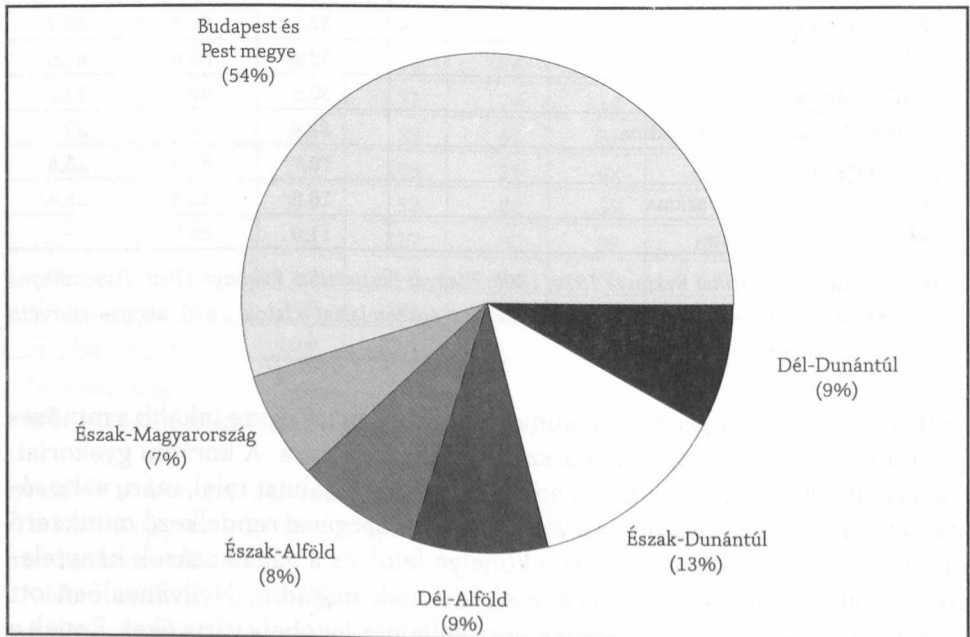
Budapest súlya néhány tevékenységben, 1970–1995, %

Forrás: Területi statisztikai évkönyvek. Bp., KSH, 1971, 1995. alapján Horváth Gyula szerkesztése.

69. ábra

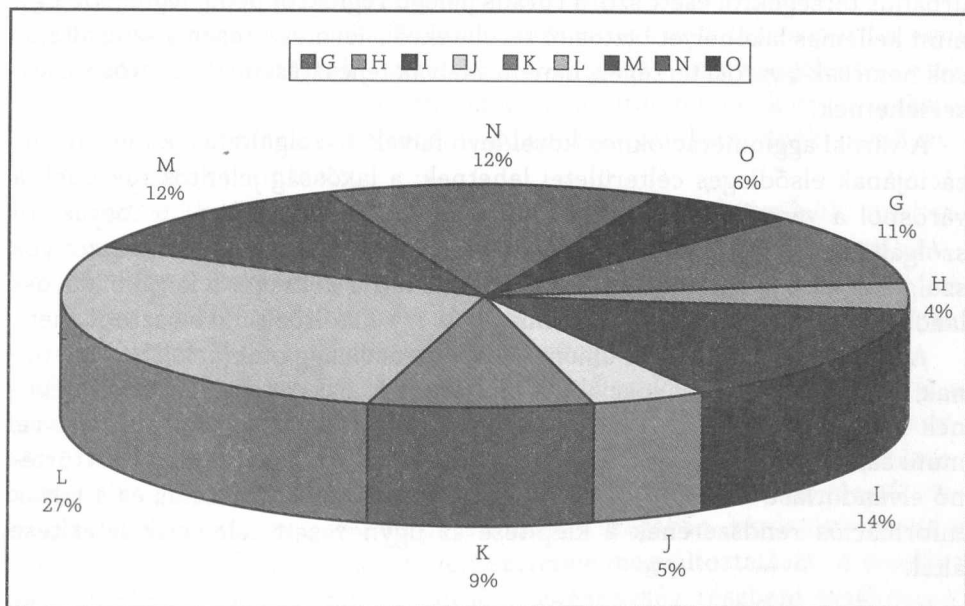
A fejlett üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak területi szerkezete Magyarországon, 1997

Budapest Pest megye nélkül: 49,7%

Forrás: Megyei statisztikai évkönyvek, KSH, 1997.

Az egyes tevékenységek részesedése a szolgáltatásokban foglalkoztatottakon belül Budapesten, 1996

Jelmagyarázat: lásd 66. ábra.

Forrás: Budapest Statisztikai Évkönyve, KSH, 1996

nagy mértékben járulnak hozzá. Bizonyos, lakóhelyet kellemessé tevő elemek tekintetében (például kultúra, oktatás, szórakozás), Budapest megint csak kivételesen kedvező helyzetben van Magyarországon belül.

Összefoglalásként: a gazdasági egészség különböző mutatói alapján (GDP, vállalkozássűrűség, vegyes vállalatok aránya stb.) Budapest Magyarország egészéhez viszonyítva igen kedvező helyzetben van. Gazdaságszerkezete egészségesnek mondható, a tudásigényes, innovatív tevékenységek magas aránya és koncentrációja hosszabb távú fejlődésének alapját képezhetik. Az egészséges gazdaságszerkezet lényeges eleme a foglalkoztatotti szerkezetben a terciér ágazat, főleg a fejlett üzleti szolgáltatások magas részesedése. Budapest mintegy szűrőként funkcionál a legtöbb innováció, fejlett technológia stb. tekintetében: az ország többi része számos esetben rajta keresztül jut hozzá azokhoz. A fejlett piaci szolgáltatások és az ezen tevékenységet folytató cégek döntésközpontjainak nagyarányú koncentrációja a fővárosban az üzleti szféra, míg a város kulturális, egészségügyi, egyéb személyes szolgáltatásai a letelepedni vágyók, az igényes munkaerő számára jelentenek vonzó lehetőséget. Mindezek miatt a főváros kiemelkedő szerepe az országon belül vélhetően még sokáig fennmarad.

A tercier szektor szerepe a rurális térségek településeinek fejlesztésében

A szolgáltatási tevékenységek telephelyválasztásánál eddig elsősorban az urbanus térségekről esett szó, a rurális jellegű régiókról pedig legfeljebb úgy, mint kellemes lakóhelyet biztosító területekről. Természetesen a szolgáltatások nemcsak a városi térségek, hanem a falvak fejlesztésének is fontos eszközei lehetnek.

A városi agglomerációkhoz közel lévő falvak a szolgáltatások decentralizációjának elsődleges célterületei lehetnek: a lakosság jelentős részének a városból a városközeli községekbe való kiköltözését először a fogyasztói szolgáltatások, majd később egyes üzleti szolgáltatások is követik. Bizonyos szolgáltatások jelenléte maga is vonzóvá teheti a községet a korábbi város-lakók és városi vállalkozások számára, és így kiköltözésüket ösztönözheti.

Azokban a községekben, amelyek nem városok agglomerációjához tartoznak, a szolgáltatások két speciális fajtája járulhat hozzá a település ismertségének növeléséhez, és ez lehetőséget teremthet a gazdasági felemelkedésre, munkaalkalmakat teremthet helyben és ezáltal csökkentheti a falvakból történő elvándorlást. Ez a két speciális szolgáltatás a falusi turizmus és a falvak információs rendszerének a kiépítése az úgynevezett teleházak létesítése által.

Falusi turizmus

Egy definíció szerint a falusi turizmus termékek, szolgáltatások és tapasztalatok – élmények – előállítására és fogyasztására, amelyek elsősorban a vidéki/falusi közösségek természeti és kulturális erőforrásaira épülnek, nem átlépve azok fenntarthatóságának határait.

A falusi turizmus olyan gazdasági tevékenység, amely a helyi erőforrásokra alapozódik, ezeket felhasználva képes lassan kiterjedő szerves fejlődést indukálni a vidéki térségekben. A falusi turizmus ideális esetben gerjesztője és integrálója is egyben az egyéni, kis- és középvállalkozásoknak, a kistérségekben belüli együttműködésüknek, hathatósan hozzájárul a vállalkozói ismeretek bővüléséhez, kikényszeríti a piacközpontú szemléletmód térhódítását. Hatására a falu- és tájkép rendezetté válik, az infrastrukturális hálózatok bővülnek, a települési térségi piaci jelentősége növekszik.

A terület- és településfejlesztő hatások harmadik csoportját azok a szociális tényezők képviselik, amelyek a lokálpatriotizmus növekedésében, a helyi identitástudat erősödésében jutnak kifejezésre, s hozzájárulnak a falvak népességmegtartó képességének erősödéséhez.

A falusi turizmus fejlődési fokozatai szerint az egyes térségeket összehasonlítva legalább három lépcső különíthető el:

- az ország számos térsége természeti, társadalmi és kulturális adottságai révén alkalmas lenne a vendégek fogadására, ennek lehetősége a helybeli lakosokban és önkormányzatokban meg is fogalmazódott, a megvalósítás érdekében azonban még nem történtek lépések;
- az ország azon települései, térségei sorolhatók a második csoportba, ahol az úttörő vállalkozások – zömmel szobakiadók – már megjelentek, ezek azonban nem alkotnak együttműködő hálózatot, hozzájuk kevés szabadidős programkínálat csatlakozik, szolgáltatásuk inkább vidéki fizetővendéglátásnak tekinthető;
- a harmadik lépcsőfokot azok a településegységek képviselik, amelyek vendégfogadói és programszervezői – legyenek akár a magán-, vállalkozói vagy önkormányzati szféra részesei – egymással kooperálva oldják meg a vendégfogadás minden lépését a termékfejlesztéstől a piacra lépésen keresztül a vendéget szórakoztató programok lebonyolításáig.

Érdekes eredményre jutunk a harminc évvel ezelőtti nyugat-európai és a hazai fejlődési/fejlesztési gyakorlat összehasonlításával. Akkor a mezőgazdasági termelés nehézségei és alacsony jövedelmezősége miatt megindult városba áramlás csökkentésének, egyes területek elnéptelenedésének megakadályozása érdekében Nyugat-Európa számos országában kezdeményezték a falusi települések foglalkoztatási szerkezetének megváltoztatását. A vendégfogadás elterjesztését a mezőgazdasági tevékenység részbeni kiváltására, illetve a munkalehetőségek helyben történő lekötésére szorgalmazták. Ennek megfelelően módosították az általános, a szakképzés és a felnőttoktatás rendszerét, továbbá szaktanácsadói hálózatot hoztak létre. Hatékony állami hozzájárulással fejlesztették a beavatkozási területek vonalas infrastruktúráját, illetve támogatták a vendégfogadó házak komfortosítását a megfelelő fogadási feltételek kialakítása érdekében.

A falusi turizmus fejlődésében valószínűleg a következő tendenciák fognak érvényesülni a jövőben:

- a falusi turizmus a vidékfejlesztés egyik fő iránya, a települések önszerveződésének gerjesztője, a kistérségi együttműködések erősítője lesz;
- a helyi erőforrásokkal, vonzerőkkel való optimális gazdálkodás kikényszeríti a fenntartható fejlődés/fejlesztés elvének megvalósítását;
- a területi marketing részeként erősíti a települések, kistérségek sajátos arculatának megfogalmazását, építését, ezen keresztül a vidéki turizmus kínálatának differenciálódását.

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el azokat a jelenségeket sem amelyek az álmokból a realitás talajára visznek vissza bennünket. A fizetőképes kereslet korlátozottsága miatt nem reménykedhet minden hátrányos helyzetű falu a turizmusban mint megváltóban. A belföldi turizmus gazdasági okokra visszavezethető drasztikus méretű beszűkülése nem kedvez a falusi turizmus fel-futásának – jöllehet a sokat emlegetett osztrák, francia és német példákban a

vendégek zöme – 80-90%-a – belföldi, nálunk hasonló az arány a külföldiek javára. Nincs olyan támogatási rendszer, amely hatékonyan segítené a visszaszorult belföldi turisztikai keresletet a falusi turizmus irányába terelni.

A másik jelentős probléma, hogy a vendégfogadásban érdekelt kis és középvállalkozások egy része nem helyi tőkéből valósult meg, ezek integrálódása a helyi gazdaságba nem mindig sikeres, számtalan konfliktus kíséri, így a helyi társadalmi-gazdasági viszonyok javításában alig van szerepük.

Teleházak létesítése

A kis településeken élők számára az esélyegyenlőség alapja lenne, ha olyan tájékoztatásban részesülne az ott élő ember, amely munkájához, mindennapi életéhez információt szolgáltatna. Ez az igény mind határozottabban merül fel sok kis település körében, és ez vezetett az első teleházak megalakulásához (a legelső magyarországi teleház Csongrád megyében, Nagymágocs községben jött létre).

A nemrégiben megalakult Magyar Teleház Szövetség 1995 szeptemberében Csákrényben tartott találkozáján („Építsünk teleházat! avagy a kistalvak kapcsolata a jövővel”) az alábbiakban fogalmazta meg a teleházak jelentőségét a települések szempontjából, illetve az alábbiak szerint definiálja a teleházakat:

„ ... teleházakról beszélnek: ha összekapcsolódik a rendszerváltás, a modernizáció, a szegénység, a kultúra, a kicsiny település életképessége, az egyes emberek túlélési esélyei, s a vágy társakra, közösségre, hogy valakivel minderről beszélni lehessen a közelben vagy a távolból. Az alig követhető tempóban fejlődő információ- és kommunikációtechnológia ebben segítségünkre lehet, ha szolgáltatásai hozzáférhetővé válnak valahol – például teleházakban. A technika szükséges, de nem elégséges ahhoz, hogy a tudás, információ az emberek hatékony egyéni és közös cselekvésének részévé váljon. A teleház öt dolgot „hoz össze”, s nyújt a falu számára: információt, szakértelmeket, technikát, közösségi teret és szervezést.”¹

Az első teleházakat „megszállottak” hozták létre. Rajtuk kívül a gazdaságfejlesztők, a népművelők, a közösségfejlesztők, a térségfejlesztők érdeklődésére tarthatnak számot e sajátos szolgáltató intézmények.

A teleházak létesítésének célja lehet gazdasági, üzleti (gazdaságfejlesztés a korszerű információs és kommunikációs technológia (IT) segítségével, vállalkozások élénkítése); oktatási és kulturális (az IT alkalmazása a művelődésben, tájékoztatásban); közösségszolgálati (az emberek segítése az IT alkalmazásával, közszolgáltatás); falu (közösség) fejlesztési (a falu emberi és egyéb erőforrásainak mobilizálása az IT segítségével) és vegyes, „mindenes” (különböző, egymást kiegészítő, támogató célok). A teleházak működési modelljeit lásd a 39. táblázatban.

A teleházak működési modellje

	GAZDASÁGI- ÜZLETI	OKTATÁSI- KULTURÁLIS	KÖZÖSSÉGI- SZOLGÁLATI	FALU- (KÖZÖSSÉG) FEJLESZTÉSI	„MINDENES”
CÉL	Gazdaságfejlesztés az IT segítségével, vállalkozás-élénkítés	Az IT oktatása és alkalmazása a művelődésben, tájékoztatásban	Az emberek segítése az IT alkalmazásával, közszolgáltatás	A falu emberi és más erőinek mobilizálása az IT segítségével	A különböző célok egymást kiegészítik, támogatják
KEZDEMÉNYEZŐ	Vállalkozó, számítástechnikus, közigazgatás	Iskolai tanár, könyvtárosok, művelődési ház	Szociális munkatársak, közigazgatási szakemberek	Településfejlesztők, helyi politikus, szociológus	Minden irányban nyitott, közösségi emberek
TEVÉKENYSÉG	Üzleti információk és szolgáltatások, tanácsadás, távmunka, idegenforgalom	Tanfolyamok, információ, játék, cserebere, rendezvények, kapcsolatok	Közcélú hirdetés, közszolgáltatások, tanácsadások, közösségi hely	Térségi információ, együttműködés, ingatlanközvetítés, fejlesztési programok	Profit, non-profit szolgáltatások a közösség, térség ellátása és fejlődése érdekében
ELHELYEZÉS ÉS FORMA	Magánvállalkozás vagy vállalkozási iroda	Iskola, könyvtár, művelődési ház, közintézmény	Alapítvány stb., civil szervezet, közösségi hely, közintézmény	Térség- és közösségfejlesztési projekt, célszervezet, társulás	Civil szervezet optimális keret önkormányzati támogatással
TÁRSADALMI KÖZEG, KLIENSKÖR	Gazdálkodók, befektetők, munkanélküliek, idegenek	Gyerekek, fiatalok, művelődők, érdeklődők köre	Lakosság, civil szervezetek, önkormányzat	Társközségek, helyi közösségek, befektetők, önkormányzat	A községgel kapcsolatban álló minden érdekelt kör

Forrás: Magyar Teleház Szövetség

Teleházak létesítését különböző pályázatokból (például PHARE) nyert összegekkel is lehet finanszírozni, a teleházak külföldi és magyarországi működési tapasztalatainak pedig komoly irodalma van, amely akár Teleház Szövetségen keresztül, akár az Interneten hozzáférhető.

Összefoglalás

A Duna menti térség, akár megyék, akár kistérségek szintjén vizsgáljuk, oly kevésbé homogén, hogy nem lehet egységesen vizsgálni. Először is itt találha-

tó Budapest, amelynek súlya az ország gazdasági életében, különösen a fejlettnak, a mai gazdaság húzóágazatainak tekintett tevékenységek (üzleti szolgáltatások, K + F, innováció stb.) tekintetében kimagaslóan nagy. Másrészt olyan megyék, illetve kistérségek is vannak a Duna mentén, amelyeket a rendszerváltást követő gazdasági átrendeződés kedvezően, de olyanok is, amelyeket kedvezőtlenül érintett. Más jellemzi egy rurális térség gazdaságát és a szolgáltatások más szerepet töltenek be egy ilyen gazdaságban, illetve egy ilyen régió fejlődésében, mint az urbánus területeken. Ennek figyelembe vételével próbáltuk meg felvázolni a szolgáltatások helyzetét a magyarországi Duna-völgyben.

Jegyzet

- 1 Magyar Teleház Szövetség, 1995

A pénzügyi szektor területfejlesztési kérdései a magyarországi Duna-völgyben

E részfejezet célja, hogy feltárja a magyarországi Duna-völgyi régió bankhálózatának 1987 és 1997 között kiépült térbeli sajátosságait, a bank- és hitelrendszernek a regionális fejlődésre gyakorolt hatásait, beleértve magának a bankrendszernek a területi elhelyezkedését is. Ennek során megvizsgáljuk a pénzügyi hálózat területi struktúráját és annak fejlődési tendenciáit. Kutatásaink elsősorban arra irányulnak, hogy feltárják a magyarországi bankhálózat települési, településhálózati és kistérségi-regionális összefüggéseit az 1987 óta eltelt időszakban.

A fejlett üzleti-pénzügyi szolgáltatások – mint a terciér szektor fontos elemei – az egyes térségek, régiók gazdasági fejlődésének, versenyképességének meghatározó elemeivé léptek elő, amelyek hosszabb távon jelentős mértékben befolyásolhatják a területi differenciák kialakulását. A regionális fejlődés szempontjából a pénzügyi egységek telepítésének a helyi gazdaság fejlődésében, az innovációban, illetve a termelői és szolgáltatási gazdasági tevékenységek szervezésében fontos szerepe van.¹ A fejlett országokban az erőforrások átcsoportosítását, a tőkék allokációját alapvetően a pénz- és tőkepiacok működése valósítja meg, ez tehát egy, a bankhitel- és biztosítási rendszeren (pénzpiacokon), valamint az értéktőzsdéken, értékpapírpiacokon (tőkepiacokon) keresztül zajló folyamat. A bankhálózat elemei a szolgáltatásszervezési rendszer kínálati pontjaiként kapcsolódnak be a területi szervezésbe, éppen ezért a bankfiókok, bankközpontok jelenléte és száma a regionális gazdasági fejlettség fontos mutatója. A bankhálózat szerepe a pénzügyi közvetítés révén meghatározó az erőforrások földrajzi, intézményközi átcsoportosításában és ezáltal a regionális területfejlesztésben, ami indokoltá teszi a bankrendszer területi struktúrájának elemzését.

A kelet-közép-európai országok, így Magyarország gazdasági fejlődése szempontjából meghatározóak a szolgáltató ágazatok. A terciér-kvaterner szférán belül elsősorban az üzleti pénzügyi szolgáltatások váltak a fejlődés kulcsterületeivé, mutatói pedig az általános területi fejlettség szintjére jellemző karaktert öltenek. A terciér szférához tartozó intézmények koncentrációja, differenciálódása a piacgazdaság igényelte munkamegosztás terméke, mint a regionális fejlesztés egyik fő intervenció pontja gyorsító szerepet játszik a területi növekedést élenkítő gazdasági folyamatokban.²

A szolgáltató szektorban az elmúlt évtizedben dinamikus növekedés zajlott: míg 1990-ben az ország aktív keresőinek 46,5%-át foglalkoztatták a szol-

gáltatások, 1995-re ez az arány meghaladta az 58%-ot. Budapesten belül jóval magasabb, 76,4% a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya, de a megyék jelentős részében ez az arány az 50%-ot sem éri el.

A szolgáltató szektor keresőinek nagy területi szóródása azt mutatja, hogy Magyarországon a *szolgáltatások fejlődése mostanáig nem vált a regionális egyenlőtlenségek kiegyenlítésének eszközévé* (extenzív növekedési szakasz). A Budapest-központúság a tercier-kvaterner *foglalkoztatottak regionális megoszlását* tekintve is szembetűnő.³ A központi régió aránya 45,6%, az észak-dunántúli régióé 13,9%, míg a többi régióé 10% körül mozog, jelentős regionális differenciálódás nélkül.⁴

A szolgáltató szektoron belül különösen nagymértékű az *üzleti-pénzügyi szolgáltatások fővárosi koncentrálttsága*. A fejlett pénzügyi-üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak több mint fele (55%) a központi régióban koncentrálódik (Egyes szolgáltatások /pl. üzleti tanácsadás/ terén Budapest részesedése 70-90%-os.) *A fejlett üzleti szolgáltató szektoron belül a pénzügyi szektor területi koncentrálttsága alig kisebb.*

A Duna-völgyi térség üzleti szolgáltatási szektorának fejlettsége az e szférában *foglalkoztatottak területi arányai*, illetve a *pénzügyi hálózat fejlettsége alapján vizsgálható*. A Duna menti régió megyéiben a bankrendszer és a pénzügyi szolgáltatások szférájában 14 184 főt foglalkoztattak 1996 végén, ami ebben a szektorban foglalkoztatottaknak (főváros nélkül számítva) 39%-át jelentette, de a budapesti pénzügyi szférában alkalmazott 24 962 főt is ideszámítva elmondható, hogy *a pénzügyi és banki szolgáltatások keresőinek 64%-a a Duna menti régióban koncentrálódik.*⁵

Kétszintű bankrendszerünk fejlődésének első évtizede

A magyar gazdaság válságból való kilábalásának egyik alapfeltétele volt – s napjainkban is az – a bankrendszer megújulása, átalakulása. A rendszerváltást követő, piacgazdaságra való áttérés, az állami szerepvállalás radikális csökkenése, a privatizáció, a külföldi tőke és tulajdon megjelenése, *a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódás és nem utolsósorban az európai integrációs törekvések új lehetőségeket teremtettek, illetve új igényeket támasztottak a magyar bankrendszerrel szemben is.* Az első tíz év átrendezte erőviszonyok a következő évtizedben várhatóan újjárendeződnek, hiszen jelenleg is folyik a bankrendszer kiépülése, s az egyes bankok között még egy meg nem állapodott piacon folyik a verseny, a még bővülő piacon küzdenek az egyre nagyobb – elsősorban lakossági piaci – részesedésért. A fenntartható növekedés irányába haladó magyar gazdaság szereplői, a gomba módra szaporodó gazdasági szervezetek, az egyre szélesedő vállalkozói és lakossági piac igényei, illetve az ország bankpiacán kiélesedő verseny a keres-

kedelmi bankrendszer folyamatos innovációját és ezzel együtt a bankok hálózatának kiépítését és további bővítését kényszeríti ki.

A pénzügyi innovációk regionális terjedésére vonatkozó kutatási eredmények, a bankrendszer hazai regionális és városfejlődésre gyakorolt hatásainak elemzése a kétszintű bankrendszer újbóli (1987-es) megteremtése óta, tehát a modern bankrendszer kialakítása következtében időszerű. A pénzügyi szektorban ma még néhány tekintetben megfigyelhető Magyarország lemaradása, különösen akkor, ha összevetjük a fejlettebb európai országokkal. Ennek ellenére mégsem – vagy csak az elmúlt ötven év kapcsán – indokolt a bankszektor öröklött lemaradásáról beszélni, hiszen hazánk már a századfordulón rendelkezett egy európai fejlettségi szintű pénzügyi rendszerrel, illetve banki infrastruktúrával, amely a pénzügyi szektort a hazai gazdaság leggyorsabban növekvő és nemzetközi viszonylatban is legmagasabb fejlettségi szintet elért ágazatává tette. Az ágazat elmúlt évtizedes fejlődésének eredményeit boncolgatva felmerülhet a kérdés, képes lesz-e a magyar bankrendszer újra a hazai gazdaság fejlődésének motorjává, igazi sikerágazatává válni, ahogy a század elején.⁶

Ha 1987-ben újjászületett bankrendszerünk állapotát, annak térbeli kiterjedését összevetjük a századfordulón működő hitelrendszerrel, akkor az azóta gyökeresen megváltozott makrogazdasági környezet eltérő sajátosságai ellenére is felfedezhetők bizonyos hasonló fejlődési jegyek. A jelenlegi bankrendszer, éppúgy mint a múlt század derekán létrejött modern hitelrendszer, egy gazdasági-politikai rendszerváltás nyomán kibontakozó modernizációs fejlődés kezdeti szakaszának ismérveit viseli magán, amelyet éppúgy jellemez a pénzügyi rendszerhez szorosan kapcsolódó eredeti tőkefelhalmozást kísérő bankalapítási hullám, a külföldi tőkék nagyarányú beáramlása, a külföldi bankok hazai pénzügyi intézet alapításai, mint a bankcsődök, illetve az elengedhetetlen törvényi és bankfelügyeleti szabályozás kereteinek megteremtése. A tíz éve formálódó pénzügyi rendszeren belül most is, akárcsak száz évvel ezelőtt, *Budapest meghatározó szerepe* a jellemző, amely nemcsak országos méretekben kiemelkedő, de jó esély van arra, hogy a magyar főváros már a közeljövőben megerősítse nemzetközi pénzügyi pozícióit.

A magyarországi kétszintű bankrendszer egy évtizedes fejlődését elemezve négy szakasz különíthető el:

1. 1988-ban a Nemzeti Bankból kialakított, jelentős állami forrásokra támaszkodó nagyobb kereskedelmi bankokból (*Budapest Bank, Országos Kereskedelmi és Hitelbank, Magyar Hitelbank*) és az időközben kereskedelmi banki jogosítványt szező *OTP Bank*ből, a magyar tulajdonú kis-közepes méretű pénzügyi intézetekből, a külföldi nagybankok magyarországi leányvállalataiból, valamint a pénzügyi intézetekké szervezett, különböző állami fejlesztési alapokat kezelő szervezetekből (így jött létre az azóta már megszűnt *Agrobank, Iparbank, Ybl Bank*) jöttek létre a hazai pénzügyi intézetek.

Az 1988 és az 1992 között eltelt rövid időszak a *bankalapítások csúcsidőszakának* tekinthető, hiszen a periódus végére a bankok mai számát megközelítő, 36 fővárosi székhelyű bank volt jelen a magyar bankpiacon, és megjelentek az első külföldi bankok is.

2. Az 1992–1995 közötti időszakot a *bankhálózat extenzív növekedése* jellemezte. Az 1990-es évek elejének általános recessziója közepette meginduló bankalapítások azonban a hirtelen növekedés, az öröklött rossz és behajthatatlan vállalati hitelek, valamint a külföldi bankok részvételével zajló, egyre erősödő piaci verseny következtében a magyar tulajdonú bankok helyzete jelentősen megromlott, piaci részesedésük csökkenő tendenciát mutatott. Az állami tulajdonú bankok gyenge pénzügyi stabilitása a kialakult helyzet következtében szükségessé tette az állam beavatkozását. Ezt az időszakot a bankcsődök, a bankfelügyeleti szabályozás, a jelentős állami szerepvállalással járó *bank- és hitelkonszolidáció kísérte*, amely a legtöbb esetben megteremtette a pénzintézetek *privatizációjának feltételeit*.⁷

3. Az 1995 és 1997 közötti periódus a jelentős sikereket is felmutató *bankprivatizáció* csúcsidőszakának tekinthető, amelynek egyik legnagyobb eredménye a *külföldi banktőke* beáramlása a hazai pénzintézeti szektorba, melynek aránya európai mércével mérve is *egyedülállóan magas, mintegy 65%-os*. Az elmúlt évtizedben a külföldi, illetve a külföldi részesedésű bankok számának aránya Magyarországon 15%-ról, 1996-ig 73%-ra emelkedett. Az 1996-ban működő kereskedelmi bankok közül tízben, 1998-ban pedig már csak hatban volt többségi állami részesedés, 27 pedig többségi külföldi tulajdonban van. További 19 pénzintézetnél bizonyos részesedést szereztek külföldi szakmai befektetők, illetve magánszemélyek. A külföldi tőkebeáramlás jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy *a magyar bankok nemzetközi versenyképessége megerősödött*. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a bankrendszer gyors, a további állami tehervállalást megspóroló privatizációja csak a külföldi tőke bevonásával volt megvalósítható.⁸

4. 1995-ben a *banki jövedelmeknek már közel 70%-át a piac negyedét elfoglaló külföldi bankok adták*, amelyek *jövedelmezőségi mutatója is kétszerese a hazai tulajdonú bankokénak*. A privatizáció következtében megerősödött a magyar bankrendszer versenyképessége: nőtt a mérlegfőösszeg, javult a portfóliók minősége és növekvő nyereségekre tettek szert a bankpiac szereplői. Ugyanakkor továbbra is nagy a kétes kinnlevőségek aránya (a problémás eszközök aránya a kihelyezések 15%-a, ugyanez az EU-ban 10% alatt van, átlag 1-3%); amelyeket jelentősen növeltek a Postabank és a Reálbank rossz kihelyezései. Az elmúlt két-három évben a bankrendszeren belül felerősödő verseny a hazai piacon működő pénzintézeteket a szolgáltatások színvonalának növelésére, illetve a lakossági bankpiaci szolgáltatások erősítésére kényszerítette. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a külföldi bankok is hosszú távú stratégiai befektetőként vannak jelen a magyar piacon, amit az is mutat,

hogy a felhalmozott nyereséget az utóbbi években egyre inkább a *fiókhálózat bővítésére fordítják*.⁹

Bankrendszerünk területi polarizáltsága az 1990-es évek első felében

A bankhálózat területi struktúráját tekintve Európában a helyi pénzpiacok szerepét a nemzeti, illetve a nemzetközi pénzpiacok vették át, amit az elmúlt évtizedekben lezajlott rendkívüli mértékű koncentráció kísért a pénzügyi rendszeren belül. Az egyre *globalizálódó nemzetközi pénzpiacokon* felerősödő verseny növelte a *nemzeti piacok* koncentrációját (bankfúziók, akvizíciók), amelyet azonban sok helyütt *lokális szinten* a fiókok számának növekedése ellensúlyozott. A globalizációs folyamatok a gazdasági ágazatok közül legerősebben talán a pénz- és tőkepiacokat érintették. Az elmúlt évek globális pénzügyi válságai azonban rávilágítottak a nemzetközi pénzpiacok (állami) ellenőrzésének szervezeti korlátaira és nagyfokú labilitására, amelyek következtében a *szupranacionális szinten szerveződő Európai Unió pénzpiacának*, illetve az egyes régiók szintjén szerveződő *regionális pénzpiacok* szerepének növekedése várható.

A magyarországi bankrendszert a *helyi és regionális alapítású bankok hiánya* jellemzi (eltérően pl. Lengyelországtól, ahol a regionális bankok szerepe is meghatározó), ami részben a nemzetközi banki struktúrákhoz való alkalmazkodással is magyarázható.

- A magyarországi bankrendszer azonban területi szerkezetét tekintve polarizált, szemben a századfordulón működő decentralizált bankrendszerrel, amelyet az önálló, helyi és regionális szerepkörű bankok sűrű hálózata jellemzett, s a pénzügyi intézményeknek csak 5,7%-a volt budapesti székhelyű. (A fiókok száma a 2000 bankhoz képest alig 400 volt.) A tőkekoncentráció tekintetében azonban a főváros súlya közel 50%-os volt.¹⁰
- Jelenleg működő centralizált bankrendszerünk 44 kereskedelmi bankjának és szakosított pénzügyi intézményének a székhelye (a miskolci Rákóczi Bank kivételével) Budapesten van, ami gyakorlatilag a banki tőkeállomány 95%-ának a fővárosi koncentrálódását is jelenti. Az a tény, hogy a Magyarországon működő bankok, szakosított pénzügyi intézmények, biztosítótársaságok mindegyikének budapesti a székhelye, területi szempontból „torz” struktúrájának minősíthető. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a nemzetközi pénzügyvilágban végbemenő globalizációs, centralizációs folyamatoknak jobban megfelel, különösen a magyarországnyi méretű tőkepiacra, egy Budapest méretű koncentráció.¹¹
- A polarizáltság másik oka a területileg ugyan kiegyensúlyozottabban elhelyezkedő 246 takarékszövetkezet (1730 fiókkal) rendkívül kicsi tőkeerejében (az országos mérlegfőösszeg 5%-ával rendelkeznek), illetve az

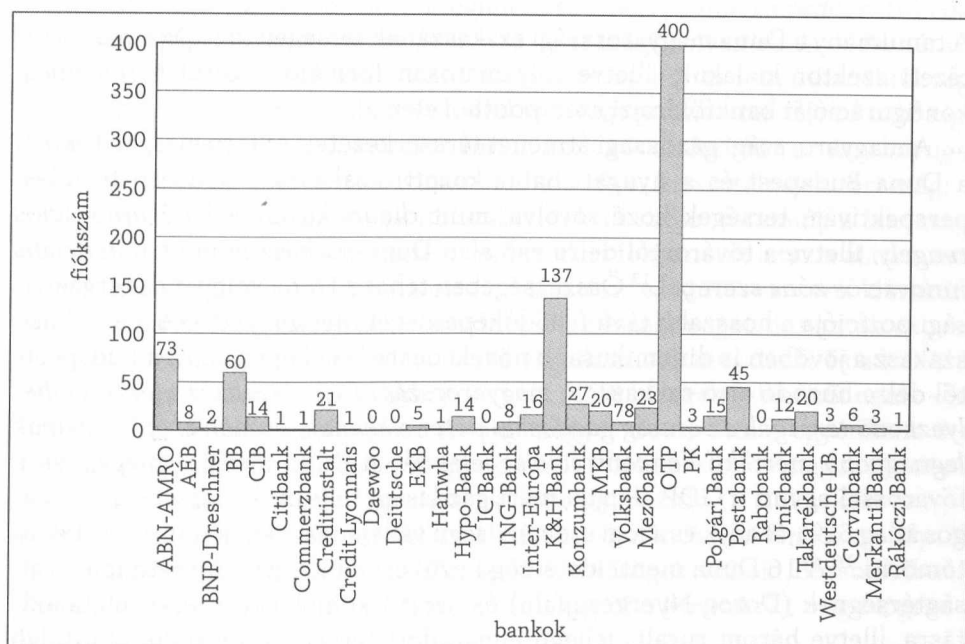
általuk nyújtott szolgáltatások alacsony szintjében jelentkezik. A hazai bankfiókhálózat több mint felével rendelkező takarékszövetkezetek számára megoldást csak a Takarékbank szervezeti keretein belül megvalósuló országos és regionális területi integráció jelentheti.

- A polarizáltság harmadik oka, hogy a fiókhálózat egyenlőtlen területi megoszlásban alakult ki a kilencvenes évek első felében. Az új bankfiókok többnyire a nyugati országrészekben és általában a nagyobb városokban nyíltak. A keleti és déli országrészekben, illetve a kisebb városokban rendkívül kevés volt a banki fiókok száma. A féloldalas területi struktúrát torzította, hogy ez utóbbi helyeken csak a hagyományos lakossági bankok (OTP, Postabank) működtettek fiókot, ugyanakkor a dinamikusan fejlődő külföldi bankok csak az utóbbi időszakban kezdték meg expanziójukat.
- A polarizáltság okozója volt továbbá a fiókrendszer területi irányítási hierarchiája és struktúrája is. A hazai bankok meglehetősen centralizált szervezeti és irányítási rendszeréből, illetve hierarchizált bankfiókhálózati struktúrájából következően a vidéki-kerületi fiókok helyi döntési hatásköre szűk, információik esetenként korlátozottak. Ma a legtöbb bank helyi propagandát sem folytat. Igaz, általában országsszerte ugyanazokat a szolgáltatásokat kínálják. Az adott helyzetből következően természetes, hogy a stratégiai, fejlesztési döntéseket a fővárosi központban hozzák, de a helyi alapítású és székhelyű pénzüintézetek hiányából helyi szinten jelentős hátrányok is származhatnak. A bankközi koordináció és az egységes területi információszolgáltatás kialakítása az utóbbi időkben a bankokat szervezeti-irányítási rendszerük átstrukturálására készíti, amelynek következtében megjelentek a regionális igazgatóságok.

A magyar bankrendszer polarizáltságát tehát a kiterjedt fiókhálózatot még nélkülöző kereskedelmi bankok, illetve a sűrű, de kis tőkeerejű hálózattal rendelkező takarékszövetkezetek okozták az 1990-es évek elején. Az azóta eltelt időszakban egyre több pénzüintézet kezdte meg saját fiókhálózatát kiépítését (71. ábra).

Az óriási méretű bank- és tőkepiacok térbeli koncentrációs folyamataival párhuzamos a pénzüintézeti szektor szereplőinek számbeli kiterjedése, versenyhelyzetet teremt az egyre szélesedő bankpiacokon. A vidékre is jellemző cégalapítási robbanás, a privatizáció, a helyi piacokon való jelenlét szükségessége (forrásgyűjtés és hitelkihelyezés stb.), továbbá napjainkban a lakossági piacért folytatott verseny a vidéki hálózat kiépítésére ösztönöz. Annak ellenére, hogy a fiókhálózatbővítés az egyik legnagyobb költségtényezőként jelenik meg a pénzüintézeteknél, a kommunikációs-informatikai hálózatok fejlődésével a jövő valószínűleg mégis a fiók nélküli ún. virtuális bankhálózatoké lesz. Magyarországon azonban még legalább egy évtizedig a hagyományos fiókhálózat-építés lesz a legcélravezetőbb. A hazai kommunikációs hálózatok viszonylagos fejletlensége, a rendszer működtetésének hiányos biztonsági és

A magyarországi kereskedelmi bankok fiókhálózata 1997-ben

etikai garanciái miatt, nem utolsósorban pedig a lakosság üzleti-banki szokásainak kialakítása során, a gyorsan változó piaci-bankpiaci körülmények között még sokáig a követlen bank-ügyfél kapcsolat fog prioritást élvezni.¹² 1995-ben mintegy 1000 volt a fiókszám, de az 1997-es évnek már minden hetére jutott egy fióknyitás, így a pénzügyi egységek (bankközpontok, *back-office*-ok, fiókok) száma 1998-ban meghaladta az 1300-at.

A hálózatépítés tekintetében az egyes bankok eltérő stratégiát folytattak:

- A nagyobb, öröklött régi fiókhálózattal rendelkező bankok egyes egységek bezárásával racionálizálták hálózatukat (OTP), vagy csak igen lassú fejlesztéseket hajtottak végre (BB, K&H).
- Egyes „túlfiókositott” kis bankok csődje a fiókhálózat felszámolását vagy más pénzügyi egységbe történő beolvastását vonta maga után (Realbank, Dunabank, Agrobank, Konzumbank).
- A külföldi tulajdonú bankok rendkívül gyors fióképítési expanziója 1995 után gyorsult fel (CIB, Raiffeisen Bank, Hypobank, Creditastalt-BA, ABN-AMRO). Stratégiájukat a kiegyensúlyozott fejlődés jellemezte, növekedésük arányos volt a saját tőkének növekedésével, először a vállalati piacon nyitottak, és csak a megerősödésük után kezdtek a költséges bankfiókhálózatok kiépítésébe, amelyet elsősorban a lakossági piacon felerősödő verseny indololt.

A magyarországi Duna menti régió bankhálózatának térbeli struktúrája (A bankhálózatépítés területi jellemzői és szakaszai)

A tanulmány a Duna magyarországi szakaszának térségeit vizsgálja; a pénzügyi szektor kialakult, illetve folyamatosan formálódó területi-települési konfigurációját bankföldrajzi szempontból elemzi.

A magyarországi gazdasági átmenet térszerkezetét feltáró vizsgálatokban a Duna Budapest és a nyugati határ közötti szakasza a kedvező fejlődési perspektívájú térségek közé sorolva, mint *dinamikusan fejlődő innovációs tengely*, illetve a fővárostól délre eső alsó Duna-szakasz is mint *potenciális innovációs zóna* szerepel.¹³ Összességében tehát a Duna völgyének térgazdasági pozíciója a hosszabb távú fejlődőképességet illetően kedvező, bár a felső szakasz a jövőben is dinamikusabb növekedésre lesz képes, mint a Budapesttől délre húzódó alsó szakasz. *A magyarországi Duna-szakasz mentén elhelyezkedő térségek az ország gazdasági potenciáljának, humán erőforrásainak legnagyobb mértékű koncentrációját jelentik.* A Duna menti 7 megyének a fővárossal együtt a GDP alapján mért gazdasági teljesítőképessége az országos átlag 62%-át adja, és a jogi személyiségű vállalkozásoknak mintegy 71%-át tömöríti.¹⁴ A 16 Duna menti kistérség közül csupán egy tekinthető ipari válságtérségnek (Dorog-Nyergesújfalu) és szorul komolyabb szerkezetátalakításra, illetve három rurális jellegű elmaradott térség helyezkedik el a folyó mentén.

A Duna menti régió országon belüli kedvezőbb pozícióját tovább erősíti a *külföldi tőke beáramlásának térségenkénti eloszlása*, amely önmagában térszerkezetformáló elem, ugyanis a külső tőkével történő gazdaságfinanszírozás az átmeneti gazdaságokban meghatározó szerepet játszik. Budapest, mint innovációs központ, bank- és tőkepiac önmagában több működő tőkét vonzott, mint az ország többi régiója együttvéve, illetve mint a közép-európai régió bármelyik nemzeti tőkepiaca. Országosan Pest megye vezeti a megyék rangsorát, Fejér, Győr-Sopron-Moson és Komárom-Esztergom előtt, az alsó szakasz megyéi azonban, Baranya, Bács-Kiskun, de méginkább Tolna elmaradnak a tőkeadaptáció tekintetében.

A bankrendszer térbeli kiterjedését, diffúzióját *regionális szinteken* és a *településtípusok* mentén lehet leginkább megragadni. A Duna menti régió bankhálózati struktúráját is a Duna menti megyék (Győr-Sopron-Moson, Esztergom-Komárom, Fejér, Pest, Tolna, Baranya, Bács-Kiskun), Budapest és a településhálózati hierarchia mentén vizsgáljuk.

A kétszintű bankrendszer indulásakor a bankhálózatot egyrészt a *viszonylagos területi kiegyenlítettség* jellemezte, ami az OTP minden megyében, országosan mintegy 270 településen jelenlévő hálózatának volt köszönhető, ugyanakkor az 1987-ben létrehozott nagybankok területi eloszlásában kezdettől fogva jelentős *területi asszimetria* is megmutatkozott, hiszen az MHB

tíz, a KH hat megyében nem rendelkezett fiókképviseléssel. (A KH az Alföldön, az MHB az Észak-Dunántúlon, a BB pedig Budapest környékén dominált).

Az új bankfiókok területi megjelenése, *regionális terjedése* tükrözi Magyarország 1990-es évekre jellemző gazdasági folyamatait. A Dunántúl megyéinek többségében átlag alatti vagy az átlag körüli a munkanélküliség. Az új gazdasági szervezetek, azon belül is a *vegyesvállalatok döntő többsége Budapest és Pest megye után a Dunántúlt, annak is elsősorban az északnyugati részét választja*, illetve itt akkumulálódik a tőke. Erre utalnak a társasági, a vegyesvállalati, a lakossági- és devizabetétekről szóló, valamint a lakossági eladósodási adatok. Ezt a területi elrendeződési folyamatot látszik alátámasztani a bankhálózat településhálózati diffúziója, az 1990-es évek derekára kialakult területi szerkezet is. A pénzügyintézetek északnyugat-dunántúli expanziója követte a jogi személyiségű társas vállalkozások eloszlását és a külföldi cégek letelepedését. Az induláskor – a volt MNB hálózati jellemzői miatt – az utódbankok fiókhálózatában az Alföld megyéi domináltak, egyenként 5-6 fiókkal. A Dunántúlon az egyes megyékben 4-4 fiókkal kezdte meg működését a kétszintű bankrendszer. Baranya és Somogy pozitív (5 fiók), Zala megye (3 fiók) negatív irányban tért el az általános dunántúli fiókhálózati képtől. Észak-Magyarország megyéi között erős szélsőségek voltak: Borsod-Abaúj-Zemplén kezdte az új banki időszakot a legtöbb fiókkal (7), míg Nógrád a legkevesebbel (2 fiók).

Az 1990-es évek derekáig a bankok erőteljesebben érdeklődtek a dunántúli telephelyek iránt. Igaz, ezt az is indukálta, hogy a starthelyzetben hálózattal rendelkező nagyobb bankoknak itt voltak lefedetlen területei, így az 1980-as évek bankhálózata a nyugati régióban ritkább volt. A területi hátrány kompenzálására törekvő kereskedelmi bankhálózat indulásakor a Dunántúlt a szocialista ipartelepítés szempontjából kevésbé frekventált megyéiben (Győr-Sopron-Moson, Fejér, Vas) kezdett erőteljesen a fiókhálózat-építésbe. A *nagyobb térségek összfiókhálózati különbségei 1990-ig lényegében kiegyenlítődték*, a dunántúli országrészek hátránya megszűnt, kivéve a leszakadó észak-magyarországi térséget.

A nagytérségek kiegyensúlyozottsága mögött, így a Duna mentén is jelentős megyei, illetve megyén belüli eltérések húzódnak meg. Egyes megyékben az *új fiókok száma 1987 és 1990 között* meghaladta a tíz egységet (Győr-Moson-Sopron, Baranya), máshol alig alakult új fiók (Fejér, Komárom-Esztergom, Tolna). Egyes megyékben a megyeszékhelyen kívül 2-3 másik város is bővült 1-2 bankfiókkal (Pest, Győr-Moson-Sopron), más megyékben viszont kizárólag a megyeszékhelyre települtek az új fiókok (Fejér). Kivétel a sorból Komárom-Esztergom megye is, ahol a válságot ebben az időszakban legerősebben megéltő Tatabányára egyetlen új bankfiók sem települt 1987 és 1990 között.

A *kilencvenes évek elején* is inkább a megyék közötti eltérés volt a domináns. Jellemzően 9-19 új banki egység nyílt mind az Alföld, mind a Dunántúl megyéi-

ben. Messze kimagaslik a *Duna menti megyék* közül Győr-Moson-Sopron (28 új fiók), Bács-Kiskun (19 fiók), Pest és Fejér megye egyenként 15 új fiókjával. Ezekben a megyékben a településhálózat minden szintjén megindult a hálózatok terjedése (nem csak nagyváros, a közép- és kisvárosok/Dunaújváros, Baja, Vác, Mohács, Csorna stb./), de a községek (Piliscsaba, Pilisvörösvár, Kiskunlacháza stb.) is kezdtek bekapcsolódni a bankvilág vérkeringésébe).

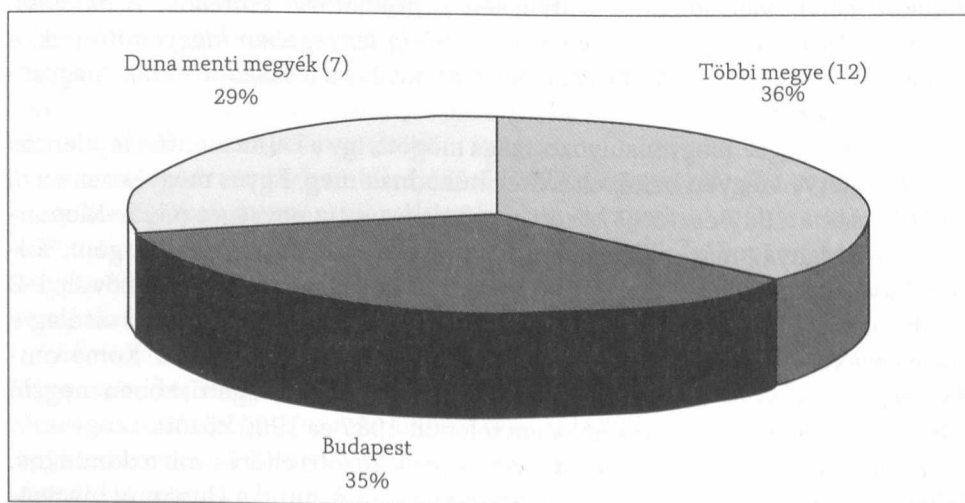
Az 1995 és 1997 között eltelt rövid időszakban a bankfiókállományt tekintve az ország többi régiójához képest a már korábban is „telítettnek” számító északnyugat-dunántúli megyékben (Győr-Sopron-Moson) nem nőtt a fiókhálózati egységek száma, sőt az Agrobank és a jogutód nélkül felszámolt Iparbankház megszűnt fiókjai néhány megyében még 1-2 egységgel csökkentették is a fiókok számát (Komárom-Esztergom, Bács-Kiskun). (72. ábra.)

A fiókszámok növekedésében lévő területi különbségeket korrigálja az, hogy ténylegesen mennyire is ellátott egy adott térség banki szervekkel (Államkincstár, MNB képviselő, területi igazgatóság, önálló fiók, képviselő vagy pénztár). Általában a regionális központok (Győr, Pécs) és a nagyobb megyeszékhelyek (Kecskemét, Székesfehérvár) rendelkeznek teljes spektrumú intézményi körrel. A hálózati egységek számát az utóbbi időkben növelik a városi piacokat megcélzó takarékszövetkezeti fiókok is (Pécsett például 8 vidéki takarékszövetkezet 14 fiókot, ill. kirendeltséget üzemeltet).

A hálózati sűrűségi mutatót tekintve 1987-ben átlagosan közel 100 ezer lakosra jutott egy bankfiók. Az első évek alapításai az 1987. évi arány az egyharmadára, 1996-ra pedig egyhatodára (az OTP-t is figyelembe véve az

72. ábra

**A bankfiókhálózat területi megoszlása Magyarországon 1997-ben
(az OTP és a takarékszövetkezetek nélkül)**

egy tízedére) csökkent. A kiegyenlítődés felé mutat az, hogy a megyék meghatározó hányadánál az összes fiókokból való részesedés 1995-ben nem tért el szignifikánsan a népesség területi eloszlásától. Sőt, ha a vizsgálatba az OTP hálózatát is bevonjuk, akkor ezek a különbségek tovább csökkennek.

Napjainkban a megyék többségének lakosságszámra vetített *fiókhálózati sűrűsége*¹⁵ csak kismértékben tér el az átlagostól. A Duna menti megyék összességében az országos átlagtól kicsit kedvezőtlenebb képet mutatnak, a többi megye pedig valamelyest kedvezőbbet.

A bankhálózati egységek növekedésével, a fiókhálózat térbeli kiterjesztésével mindenképpen javult a pénzügyi intézetek által kiszolgált ügyfelek aránya, de a fajlagos hálózati sűrűség (egy fiókra eső népesség) tekintetében hazánk lemaradása szembetűnő, különösen a nyugat-európai országokhoz mérten, ahol 1500-3000 lakos jut egy fiókra. Az 1997. évi adatokat tekintve szembetűnő, hogy az 1997-ban működő 3100 bank- és takarékszövetkezeti fiók mindegyikére átlagosan 3200 lakos jutott, ami az ausztriai (850), svájci (1220) és a németországi (1595) adatokkal összevetve jelentős elmaradást mutat. A kisebb jelentőségű, kevesebb lakost ellátó takarékszövetkezeteket nem számítva még 1997-ben is 10 400 fő jutott a bankfiókokra, ami azt bizonyítja, hogy az ország bankhálózati lefedettsége még hiányos, ami a banki szolgáltatásokhoz való hozzájutást nehezíti, ezért mindenképpen további intenzív hálózatbővítést igényel.

A *Duna menti megyék hálózatsűrűségi mutatói* 1987-ben, illetve még 1990-ben is jelezték azt a területi hátrányt, amelyről a kereskedelmi bankhálózat indulásakor a Dunántúl és a Duna mente néhány, a területileg diverzifikált ipartelepítés szempontjából kevésbé ferkentált megyéje indult (Győr-Moson-Sopron, Fejér, Bács-Kiskun). 1996-ig elsősorban a dunántúli és a központi területekre koncentráló bankhálózat-fejlesztésnek köszönhetően hátrányukat ledolgozva a Duna-völgy megyéi összességében az országos megyei átlagot¹⁶ lényegében elérték. Győr-Moson-Sopron megyében fejlődött országosan is leggyorsabban a fiókhálózat, s itt javult legjelentősebben a fajlagos hálózati sűrűségi mutató. 1987 és 1995 között 43 bank- és szakosított pénzügyi intézeti fiókkal nőtt a megyében a hálózati egységek száma. Természetesen a hálózatépítés a megyén belül is erősen koncentrált, s elsősorban Győr, majd pedig Sopron városa volt a bankok elsődlegesen megcélzott területe. Igen gyors volt a hálózatépítés Baranya és Bács-Kiskun megyében. Baranya esetében azonban a bankhálózat kiegyensúlyozottságáról még kevésbé beszélhetünk, hiszen Pécs dominanciája banki-üzleti szolgáltatások terén is meghatározó, Bács-Kiskun esetében viszont Kecskemét súlyát a bankhálózaton belül némiképp ellensúlyozzák a megye középvárosai (Baja, Kiskunfélegyháza stb.).

A hálózati sűrűségi mutatók alapján országosan és a Duna menti megyék közül is *Pest megye számít a legellátatlanabb megyének* az OTP hálózatát figyelmen kívül hagyva. Itt a nagy lélekszámú települések számához mérten viszonylag kevés a bankfiók. Az OTP-hálózat korábban lezajlott – a népesség-

nagyságrendet is figyelembe vevő – telepítése több mint 30 egységgel egy sűrű hálózatot hozott létre ebben a megyében. A többi bank összes fiókalapítása Pest megye területén még nem éri el ezt a nagyságrendet. Oka ennek részben az a sajátos helyzet, hogy Pest megye szívében helyezkedik el a főváros, így a megyének nincsen önálló székhelye, az agglomeráció kisebb vállalkozásai és multinacionális vállalatai a fővárosi pénzügyintézetek banki szolgáltatásait veszik igénybe, így a megye települései egy kicsit kívül esnek a bankközpontok látókörén. Pest megye, különösen pedig az *agglomeráció településeinek egyre markánsabb súlya a hazai gazdaságban* (erőteljes vállalkozói aktivitás, a külföldi tőke magas aránya, az átlagosnál magasabb lakossági jövedelmek) a jelenleginél több bankfiókot is elbírna.

Ezt az ellátatlanságot példázza *Dunakeszi*, ugyanis a közel 30 ezer lakosú városban mindössze egy OTP-fiók található. *Gödöllőn* az OTP-n és egy takarékszövetkezeten kívül csak a KH és a BB működtet fiókot. *Érd*en és *Szentendrén* 7-7 pénzügyintézeti egység található, ez utóbbinak idegenforgalmi funkciója is vonzotta a pénzügyintézeteket. Előbbiben a KH és az MHB, utóbbiban a KH és a BB (2-2 fiók), valamint a Postabank telepedett meg, az OTP-n és a takarékszövetkezeten kívül. *Vác*on, amelynek gazdasági és földrajzi pozíciói kedvező környezetet kínálnak a bankfiókok számára, a KH, az MHB, a BB és az EKB van jelen. További Pest megyei települések lakosságszámukhoz és a helyi gazdaság jelentőségéhez mérten kevésbé „fiókosítottak”: *Cegléd*, *Dunaharaszti*, *Monor*, *Nagykőrös*, *Százhalombatta* és *Szigetszentmiklós*. Az OTP-n és egyes takarékszövetkezeten kívül Dunaharasztin a Mezőbank, a többi településen a BB létesített fiókot. A fentiekén kívül Cegléden a KH (2 fiók), Százhalombattán a KH, a Postabank és a BB van csupán jelen.

A népességszámhoz viszonyítva az átlagosnál ellátatlanabb területnek minősül *Komárom-Esztergom* és *Fejér megye* is. Ez utóbbi megye feldolgozóipát érintő válság az 1990-es évek első felében visszavetette az üzleti szolgáltatások, így a pénzügyintézetek érdeklődését is a megye iránt. Fejér megye azonban az utóbbi időszakban sikeres térséggé vált, amely a lakosság jövedelmi helyzete, a vállalkozási aktivitás és a külföldi tőke jelenléte alapján a jövőben a további fióktelepítések célterülete lehet. Ma még egyértelműen Székesfehérvár fiókkoncentrációja emelkedik ki.

A Komárom-Esztergom megyét érintő strukturális válság elhúzódása, az ipari válság jeleit felmutató kistérségek megléte nem vonzotta a bankok érdeklődését a megye iránt. Jelenleg a Duna menti megyék sorában Komárom-Esztergom megye meglehetősen „alulbankosított”, hálózati sűrűségi mutatói gyengék, továbbá nem alakult ki markáns bankközpont a megyén belül.

Összefoglalva: a Duna menti megyék bankhálózati sűrűségét tekintve Győr-Sopron-Moson megye dominál. Komárom-Esztergom, Pest és Fejér megyéknél jobb Baranya, Tolna és Bács-Kiskun, tehát az alsó szakasz ellátottsága.

A hálózatépítésnek a bankok szempontjából elsősorban nem regionális preferenciái vannak, hanem a városhierarchiát követik. A *bankhálózati struktúra településtípusok szerinti megoszlásának vizsgálata* sok szempontból célravezetőbb a regionális, illetve a megyei szinten történő elemzéseknél, ugyanis a *pénzintézetek erősen kötődtek a városokhoz, s a tőkeáramlás térbeli folyamata a városhálózat változásainak is fontos mutatója*. Az 1987–88-ban alapított nagybankok is hagyományos módon viselkedtek hálózatuk kiépítésekor, vagyis igyekeztek a településhierarchia mentén, tehát a regionális központokon, megyeszékhelyeken, majd a kisebb városi központokon keresztül lefedni az egész országot. Mivel a kilencvenes évek elejére ezen bankok fiókszámja is elérte vagy megközelítette a nagyvárosok számát, érdeklődésük szintén a kisebb lélekszámú városok felé fordult. Így napjainkra a hálózatépítést 4-6 éve megkezdő bankok esetében is már csupán 50% körüli a nagyvárosi (és budapesti) fiókok aránya (Erstebank).

Megalakultak az első *községi fiókok* is. A választott települések rendszerint valamilyen speciális jelentőséggel bírnak (például a fővárosi agglomerációban elhelyezkedő Piliscsaba az IEB egyik első telephelye a Katolikus Egyetem székhelye, a német tulajdonban lévő Volksbank Pilisvörösváron, a hazai svábok egyik központjában működtet fiókot, de ide sorolhatók a határátkelőhelyek, mint Hegyeshalom vagy Herend, az idegenforgalmi célpontok stb.) Számuk és arányuk azonban a bankhálózat egészét tekintve még elenyésző.

A hálózatuk kiépítését még éppen csak elkezdő bankok – különösen a külföldi tulajdonúak – szinte kizárólag a nagy régióközpontokba települnek: sőt azon belül is a korábbi kiemelt megyei jogú városokat preferálják. Ennek következtében – a vidéki központú pénzintézetek hiánya ellenére – *egy-egy nagyvárosok (Pécs, Győr, Szeged, Székesfehérvár) a pénzügyi központok szerepét kezdik betölteni*, ahol a pénzügyi szféra szervezetei (bankok, biztosítók, pénzügyi tanácsadók) kölcsönösen vonzzák egymást. Ez egyúttal egy erősödő versenyt is indukál a helyi-regionális piacon.

A jelenlegi *fiókhálózat kiépítése hierarchikusan és regionálisan is sokkal erősebben polarizálódott az 1990-es évek első felében*: a megyeszékhelyeken és a nyugati országrészek városaiban (több külföldi bankképviselőt megcélzott területe) fejlettebb a fiókhálózat, míg az északi és észak-alföldi országrészekben a hálózat kiépítetlen, csakúgy, mint a főváros közelében, ahol viszont a budapesti fiókellátottság ellensúlyozza ezt a hátrányt. Következésképpen 1996-ig a fővároson kívül a legkedveltebb helyszínnek Győr, Pécs és Székesfehérvár számított.¹⁷ A bankfiókok számát tekintve Győrben 17 bank van jelen 23 fiókkal, de ha számításba vesszük a az OTP-fiókokat és a városban működő takarékszövetkezeti egységeket, illetve a burgenlandi Raiffeisen Landesbank képviselőt, akkor számuk 43. Győr a kereskedelmi-szolgáltatási-idegenforgalmi-vállalkozási szférában halmozott fel az átlagos megyeszékhelyeket meghaladó funkciót, intézményt. Győr esetében a kedvező fekvésből

is következő dinamikusan fejlődő gazdasági környezet, illetve az idegenforgalmilag frekventált városi milióból adódó lehetőségek kínálnak ígéretes lehetőségeket a fiókot nyitó pénzüintézetek számára.

Pécssett szintén 17 bank van jelen 25 fiókhálózati egységgel, ugyanakkor a Baranya megyei takarékszövetkezetek (14) és az OTP (6) fiókjaival együtt 46 hálózati egységet találhatunk a városban. Pécs városának a dunántúli régió nagy részére kiterjedő regionális központi funkciói a szolgáltató ágazatok jelentős koncentrációját eredményezték. A városban 1970 és 1990 között duplájára nőtt a szolgáltató szektorban foglalkoztatottak aránya, amely több mint 15%-os részarányt jelent az üzleti szolgáltatásokat is tömörítő terciér szektor számára. A városban fiókképviselést nyitó pénzüintézetek számára Pécs esetében nemcsak a gazdasági háttér, de a város multikulturális kötődésű, magasan képzett lakossága, a turisztikai látványosságot, illetve a bankfiókok számára előkelő miliót biztosító patinás belvárosi környezet mind-mind hatalmas vonzóerőt gyakorolnak a letelepedni szándékozó pénzüintézetek számára is.

A bankot vonzó következő csoportját a többi nagy régióközpont és Nyíregyháza kivételével a 100 ezer főnél népesebb városok alkotják: Szeged (14 bank, 21 fiók), Miskolc (13 bank, 18 fiók) és Debrecen (13 bank, 16 fiók). Ebbe a sorba tartozik a Duna menti térségben található *Székesfehérvár* (13 bank, 17 fiók), és *Kecskemét* (13 bank, 15 fiók). Ez a két utóbbi város Budapesthez közeli fekvésük, illetve az innovációs zónában való elhelyezkedésük folytán a sikeres városrégiók közé sorolható. 100 ezer főt meghaladó lélekszámuk, megyeszékhelyi rangjuk, valamint a dinamikusan fejlődő helyi gazdaság igényei a magas szintű üzleti szolgáltatások számára óriási vonzóerőt jelentenek. Ennek következtében a takarékszövetkezeti fiókokkal együtt mindkét városban több mint 30 pénzüintézeti hálózati egység található.

A harmadik nagyvárosi csoportban 8-11 bank 9-15 fiókkal van jelen: Veszprém (11 bank, 15 fiók), Nyíregyháza (11 bank, 14 fiók), Szombathely (11 bank, 12 fiók), Zalaegerszeg (10 bank, 14 fiók), Békéscsaba (9 bank, 13 fiók), Szolnok és Eger (9 bank, 10 fiók), Kaposvár (8 bank, 10 fiók). A Duna menti megyék városai közül csak *Szekszárd* (9 bank, 10 fiók) és *Sopron* (12 bank, 12 fiók) sorolható ide.

Mindkét város megyeszékhelyi rangú funkciórendszert tömörít, de *Sopron* kedvező gazdasági környezete a pénzüintézeti szolgáltatások telepítése szempontjából előnyösebb pozícióba sorolja, annak ellenére, hogy közigazgatásilag nem megyeszékhely. Sopronban a banki és pénzügyi szolgáltatások sokoldalúak, hiszen a helyi gazdaság és az idegenforgalom által gerjesztett igények kielégítése bőséges kínálatot teremt. A város gazdasági mutatói kedvezőek, a vállalkozások száma, a jövedelemadók nagysága, a lakosság magasabb jövedelmi helyzete, az országosan kiemelkedően magas ingatlanárak, a kereskedelmi és egyéb szolgáltatások nagyobb sűrűsége és magasabb árszintje

mind-mind kedvező lehetőségeket kínálnak hosszú távon is a helyben megtelepedő pénpiaci szolgáltatások számára.

Szekszárd gazdasági dinamikája mérsékeltebb Sopronhoz képest, ami részben „szélnyékos”, kedvezőtlen közlekedésföldrajzi helyzetéből következik, részben pedig a legkisebb megyeszékhely szomszédságában jelentős méretű és funkciójú városok vannak, amelyek ugyancsak korlátozzák Szekszárd fejlődését. Ennek ellenére igen sok bank potenciális piacnak tekinti a várost, sok bank, köztük az EKB ezen a pénzintézetek által kevésbé lefedett bankpiacon nyitott fiókot, ahol még viszonylag kevesebb a vegyesbank.

Egyes nagyobb városok iránt egyelőre csekély érdeklődést mutat a bankszektor: Salgótarján (6 bank, 6 fiók), *Tatabánya* (6 bank, 5 fiók), Nagykanizsa (4 bank, 6 fiók), valamint *Dunaújváros* (7 bank 5 fiók) és Hódmezővásárhely (4 bank, 4 fiók) tartozik ide. Ezen városok pénzügyi kiépítettségét több kisebb város is eléri, illetve meghaladja a Duna menti régióban (például a Bécs–Budapest közlekedési-innovációs tengelyen fekvő *Mosonmagyaróváron* 6, a Duna alsó szakaszán található *Baján és Kalocsán*, illetve a fővárosi agglomerációhoz tartozó *Vácon* 4–4 bank hozott létre hálózati egységet).

Dunaújváros Székesfehérvár mellett innovációs magterületté válhat a jövőben. A város öröklött egyoldalú nehézipari struktúrája miatt mint potenciális válságtérség élte meg az 1980-as–90-es évek fordulóját. Azóta a technológiai megújulás, a szerkezetváltás és a tőkeberuházások intenzívebbé válása nyomán stabilizálódott és diverzifikálódott a helyi gazdaság helyzete, jelentősen csökkent munkanélküliség. Az exportbevételeket tekintve is előkelő helyen áll ma a város. *Dunaújvárosban* hét pénzintézet telepedett le, amelyek nem annyira a város méretének, mint inkább a lakosság relatíve fiatal korstruktúrájából következő nagyobb népességaktivitásnak köszönhetően potenciális piacnak tekintik a várost. Jelenleg még a helyi gazdaság szervezetei jelentik a pénzügyi szektor számára a nagyobb piacot, így a helyi közép- és nagyvállalatok elsősorban az ABN Amro és a Budapest Bank *dunaújvárosi* fiókjainak ügyfelei, közvetlenül alig állnak kapcsolatban a fővárossal.

Tatabánya népességének nagyságához és megyeszékhely-funkciójához képest is alulreprezentált városnak tekinthető a pénzintézetek helybeli megtelepedését tekintve. Mint tradicionális bányaváros csak lassan képes leküzdeni a gazdasági szerkezetváltás súlyos következményeit, s a bányászat és a hozzá kapcsolódó ipari szolgáltatások leépülését, a magas munkanélküliség hatásait. A megye domináns gazdasági térségei a Duna mentén találhatók, így a gazdasági és az idegenforgalmi potenciál a város környékén nem számottevő, a lakosság jövedelmi helyzete is mérsékeltebb. A nyolcvanas évek végétől válságát élő *Tatabányán* az MNB megyei igazgatóságán kívül az MHB és a Budapest Bank volt jelen. A válság nemigen vonzotta tőkét a városba. Ennek megfelelően 1990-ig egyetlen új bankfiókot sem nyitottak ebben a városban, s az azóta eltelt években is csupán négyet.

A kedvező közlekedéscsopordrajzi adottságokból is táplálkozó vállalkozói és befektetési kedv azonban megélnéült a városban az utóbbi években. Az ipari park kialakításához kapcsolódó új feldolgozóipari és kereskedelmi beruházások hozzájárultak a helyi gazdaság szerkezetváltásához. A gazdasági és pénzügyi szolgáltatások színvonala a városban jelenleg még alacsony, Tatabányán csak 6 pénzügyi intézmény működtetett fiókot 1996-ban, de a potenciális fejlesztés indokoltságát a fellendülés jegyeit mutató gazdasági trendek is jelzik. Összegzésül elmondható, hogy mind Dunaújváros, mind pedig Tatabánya a népesség és a vállalkozások sűrűségéhez mérten is az átlagnál ellátatlanabb területeknek számítanak, fióksűrűségük mindenestre elmarad a gazdasági fejlettségük szintjétől. (Az OTP és a takarékszövetkezeti fiókok nélkül Tatabánya lakosságszámra vetített fióksűrűsége volt a legrosszabb a nagyvárosok rangsorában.).

Ha az OTP-t, a takarékszövetkezeteket és a frissen megjelenő hitelszövetkezeteket is bevonjuk a vizsgálatba, akkor Pécs és Győr mellé Szeged is felzárkózik az élvonalba. Mindhárom nagyvárosban az összes pénzügyi intézményi fiókok száma meghaladja a negyvenet. Messze mögöttük következnek 30-32 hálózati egységgel Miskolc, Kecskemét és Debrecen.

Összességében megállapítható, hogy a bankhálózat fejlődésének jelenlegi szakaszában az egyes bankok *különböző szinteken* helyezkednek el. Az 1987-es induló helyzethez képest – a belépő tucatnyi új bank hálózati kezdeményei településhálózati hierarchia mentén történő létrehozásának hatására – a nagyobb városok, megyeszékhelyek kezdeti 35-40%-os részesedése az összes fiókhálózati egységből közel 50%-ra (Budapesttel együtt 66%-ra) emelkedett a kilencvenes évek elejére. Az ezt követő időszakban egyes bankok csődje, illetve mások újragondolt hálózati politikája eredményeként önálló fiókok döntően ezekben a nagyobb városokban szűntek meg. A számos új alapítású fiók ellenére a nagyvárosok fiókhálózati egységekből való részesedése 43%-ra (Budapesttel együtt 63%-ra) csökkent a pénzügyi intézményeknek a kisebb városokba irányuló fióktelepítései következtében. Rajtuk kívül leginkább a kelet-magyarországi régiók nagyvárosaiban, illetve a Budapest belvárosán kívül eső kerületekben figyelhető meg jelentős fiókhálózat-bővülés, amely tendencia a területileg kiegyenlített bankhálózat-fejlesztést jelzi napjainkban. (Az 1990-es évek elején megfigyelhető volt, hogy a fővárosi székhelyű pénzügyi intézmények – a nagyobb lakossági bankoktól eltekintve – alig nyitottak fiókot Budapesten, ami jelentősen rontotta a külső kerületek fiókkellátottságát. Az utóbbi időszakban leginkább a kelet-magyarországi régiók nagyvárosaiban figyelhető meg jelentős fiókhálózat-bővülés, amely tendencia a területileg kiegyenlített bankhálózat-fejlesztést jelzi napjainkban.¹⁸

Az 1990-es évek derekától a nyugati országrész viszonylagos telítődése után a fő célpontok már Kelet- és Dél-Magyarország nagyvárosai.¹⁹ Az 1996–98 közötti időszakot egyfajta hálózatépítési robbanás jellemezte.

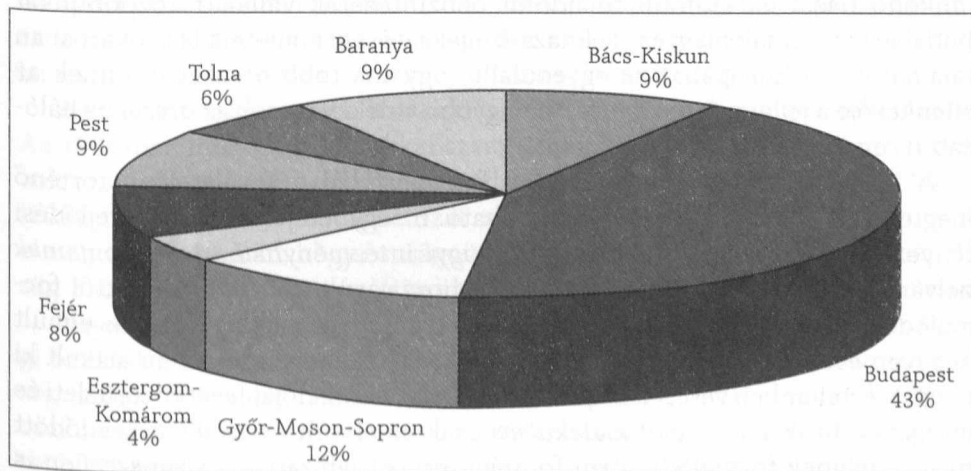
Több mint 200 új fiók nyílt az említett időszakban (1997-ben minden héten egy új), és új területi preferenciák jelentek meg a hálózatépítési stratégiákban. A „telítődő” dunántúli régiókat megelőzte a keleti régiókban megvalósuló hálózatbővítés: amíg 1996-ban Győr, Pécs és Székesfehérvár voltak a legnagyobb vidéki bankcentrumok, addig 1998-ban: Miskolc (37 fiók), Győr, Kecskemét, (32–32) Pécs, Szeged (31) és Debrecen (28), tehát a keleti régió városai is az élre törtek a hálózati egységek számát tekintve.

A fiókok számában mutatkozó területi különbségek önmagukban még nem jelentik a pénzügyi szolgáltatások közötti minőségi különbségeket. A hazai pénzügyintézetek a centralizált banki struktúrából következően a viszonylag *kis méretű hazai bankpiac egyenletes fiókhálózati lefedésére törekszenek*, amely napjainkban a nyugati és keleti országrészek közötti kiegyenlítődés irányába mutat.²⁰

A hálózatuk kiépítését még éppen csak elkezdő bankok – különösen a külföldi tulajdonúak – szinte kizárólag a nagy régióközpontokba települnek. Ezen belül is a korábbi kiemelt megyei jogú városokat preferálják. Ennek következtében – a vidéki központú pénzügyintézetek hiánya ellenére – *egyes nagyvárosok (Pécs, Győr, Szeged, Székesfehérvár, Debrecen, Miskolc) egyfajta pénzügyi központ szerepet kezdenek betölteni*, ahol a pénzügyi szféra szervezetei (bankok, biztosítók, pénzügyi tanácsadók) kölcsönösen vonzzák egymást. Ez egyúttal erősödő versenyt is gerjeszt a helyi-regionális piacon. A fiókok számánál azonban sokkal fontosabb tényező a *pénzügyi szolgáltatásoknak a helyi gazdaságba történő beágyazottsága*, a különböző üzleti szolgáltatásokat értékesítő szervezetekkel való együttes megjelenés, a pénzügyi és az

73. ábra

A Duna menti régió megyéinek és Budapest fiókhálózatának területi megoszlása 1997-ben (az OTP és a takarékszövetkezetek nélkül)

egyéb üzleti szolgáltatások agglomeráló hatása, amelynek persze infrastrukturális alapfeltétele a lakossági üzletágot működtető pénzintézetek viszonylag sűrű fiókhálózata.

A Duna menti régió bankhálózati egységekkel való ellátottság, illetve üzleti-pénzügyi szolgáltatások szempontjából még mindig a legfejlettebb térségnek (innovációs tengely) tekinthető, még akkor is, ha a Budapest dominanciájával jellemezhető banki-pénzügyi szektor óriási koncentrációja a Duna menti térség akciócentrumában található. Itt koncentrálik a pénzügyi szolgáltatások keresőinek 64%-a, itt van az ország pénzügyi központja és itt találhatóak a bankhálózati egységekkel legjobban ellátott városok, regionális központok is (Győr, Pécs, Kecskemét, Székesfehérvár, Sopron), amelyekben kedvező gazdasági mutatók és a kezdeti regionális telepítési preferenciák motiválták a pénzintézetek helyi expanzióját. A pénzügyi szolgáltatásoknak a helyi gazdaságba való gyors ütemű beágyazódását ezek agglomeráló hatása kísérte, amelynek következtében egyre több szolgáltató cég telepedett le az említett városokban és nyitott regionális szintű képviselőket (bankok, biztosítók, tanácsadók, brókercégek, területi igazgatóságok, MNB-fiókok, Jelzálog- és Hitelbank, lakástakarékpénztárak) (73. ábra).

Budapest bankhálózata

Miközben a nyolcvanas évek közepétől kezdve a magyar gazdaságra a vállalati centralizáció fölbomlása és a gazdasági szervezetek számának gyors gyarapodása volt jellemző, s ez kiterjedt a településhálózat egészére, addig a *pénzvilág szervezeti és területi koncentrációja* – az előbbi folyamattal ellentétben – *látványosan megnőtt, s a pénzintézetek központjai lényegében kivétel nélkül Budapesten összpontosulnak.* Mindez azt jelenti, hogy a Magyarországon működő hazai és külföldi tulajdonú pénzintézetek vállalati központjukat Budapesten nyitják meg, és székházai, igazgatósági épületeik is a fővárosban találhatóak. Ez Európában is egyedülálló, ugyanis több országban ennek az ellenkezője a jellemző, sok helyen a nagyobb vidéki városok az országos hálózattal rendelkező bankok székhelyei.

A hazai pénzvilág szervezeteinek Budapest belső kerületeiben történő megtelepedése természetesnek mondható. Ez egyben jelentős városfejlődési tényezőként is szolgál, ugyanis a *pénzügyi intézményhálózat központjainak* belvárosi telephelyválasztása jelentősen hozzájárult az 1980-as évektől formálódó budapesti city létrejöttéhez. A magyar fővárosnak nemcsak az elmúlt negyven évben, de azt megelőző modernkori története során sem alakult ki nyugati értelemben vett „city”-je. A valódi – lakófunkcióját levetkőző, üzleti és igazgatási funkciójú – *city kialakulása* csak az elmúlt évtizedben kezdődött meg, amelynek formálódásában fontos szerepet játszanak a számszerűen is

gyarapodó pénzügyi funkciók.²¹ 1990-ben a hazai pénzügyi szervezetek közel kétharmada a city-nek keretül szolgáló V. kerületben székel. Napjainkra, amikor a pénzügyi szektor vállalkozásainak száma 5,5-szörösére nőtt, számszerűen még mindig ez a kerület a legkeresettebb székhely, nemcsak az új bankok, de a brókercégek és a biztosítók számára is (bankok központjainak 55%-a és a pénzügyi szolgáltató cégek 2/3-a az V. kerületben székel; 1996-ban a vizsgált 38 pénzügyi intézetet közül 22-nek a központja az V. kerületben volt). A sűrű gazdasági és társadalmi interakciók jelentős vonzóerőt gyakorolnak a pénzügyi szolgáltatásokra, amelyek belvárosi koncentrációja Budapest üzleti negyedének kialakulását, a city-képződést mutatja. Ez a folyamat a tercier szektor más ágazataira is jelentős agglomeráló hatást gyakorol és a specializált pénzügyi (*back office*) funkciók belvárosi koncentrációját is elősegíti. A bankok székházai („üvegpalatái”) a városkép fontos funkcionális-morfológiai elemét adják és a belváros belső szerkezetét is alakítják. Az egyre izmosodó pénzügyi intézetek prosperitásának szimbólumaiként felépülő bankpaloták a városkép meghatározó elemévé váltak, amelyek nemcsak a bankok erejét demonstrálják, de egyben a city fejlődésének is kifejezői.

Az 1990-es évek végére nagyjából telítődött és beépült az V. kerületnek hagyományosan is a gazdasági city szerepkörét játszó, ezáltal a pénzügyi intézetek által is legfrekvenciáltabbnak tekinthető része, s néhány éve már megindult a pénzügyi tevékenységek diffúziója a környező, belvárosi, illetve a bizonyos szempontból előnyösnek számító külső kerületek irányába. Az V. kerületből „kiszoruló” bankok többsége a Kiskörút, a Nagykörút és a Rákóczi út által határolt területeken (VI., VII., VIII. kerületek), illetve néhány bank a budai elitkerületekben (II., XII.) és a XIII. kerületben hozta létre központját. A pénzügyi szolgáltatóközpontok „kitelepülése” egyben az üzleti funkciókat koncentráló city terjeszkedését is mutatja.²²

A pénzügyi szektor szereplőinek megsokszorozódásával felerősödött a versenyhelyzet, a helyi piacokon való jelenlét szükségessége, a forrásgyűjtés és a hitelezési tevékenység és a jelenleg még 70 százalékban nem lefedett lakossági piacért folytatott verseny a banki fiókhálózat bővítésére ösztönöz.

Az elmúlt másfél évet a bankfiókhálózat gyors bővülése jellemezte. Az 1996-ban működő 18 bankkal szemben 1997-ben már 24 pénzügyi intézetnek volt országos hálózata, a fővárosban ellenben csak 19 bank működtetett fiókot (1998-ban már 22). A fiókhálózat sűrűségének emelkedésével együtt is elmondható azonban, hogy országosan az egy pénzügyi fiókra jutó népesség 3500 körüli száma még mindig több mint duplája a nyugat-európainak.

Ugyanakkor, talán meglepőnek tűnik az a tény, hogy méltán a magyarországi bankvilág központjának számító fővárosban alacsony a fiókhálózati sűrűség: az egy fiókra eső népességszám 6300 fő (az OTP nélkül számolva pedig csaknem 14 ezer fő), ami duplája az országos átlagnak és 5-6 szorosa a fejlettebb EU-országokénak. Ez egyértelműen a fővárosi fiókhálózat kiépítettségé-

nek alacsony szintjét mutatja, amelyet zsúfolt belvárosi tömegbankok, ellátatlan peremkerületek egyaránt jellemeznek (a hálózati sűrűség 570 fő és 23 ezer fő között szóródik). Igaz, az 1992 és 1996 közötti időszakban az új hálózati egységek alapításában Budapest szerepe felértékelődött, hiszen a hálózatépítő bankok általában 2-3 új fiókot nyitottak a fővárosban, és így a nettó hálózatbővülés 27%-a a fővárosba jutott (70-ről 130-ra nőtt, ami az országos hálózat 20%-át teszi ki). 1998-nyarán a főváros 319 bankfiókjával 26%-ban részesedett az országos hálózatból.²³

Talán ezt az évek óta meglévő hiányosságot igyekeznek pótolni azok a pénzintézetek, amelyek a fővárosi fiókhálózatukat is bővítik, annak a ténynek a felismerésével, hogy Budapesten a lakossági és a kisvállalkozói piacot is megcélzó pénzügyi tevékenység számára még meglehetősen sok a le nem fedett piaci terület a szűkebb értelemben vett belvároson kívül. A piacutató vizsgálatok és az egyes „tömegbankok” belvárosi fiókjaiban tapasztalható zsúfoltság is a fővárosi fiókhálózat kibővítésére ösztönöznek.

A statisztikák szerint a fővárosi népesség több mint háromnegyede ügyfele valamely banknak, ami jóval magasabb a vidéki átlagnál, s amíg jelenleg Magyarországon a családok 25-30%-ának van csak folyószámlája, addig ez az arány Budapesten közel 75%-os. A felsőfokú végzettségűeknek 85%-a veszi igénybe a bankszolgáltatásokat, s ez a réteg a főváros állandó népességének közel a 40%-a. Mindezek a mutatók az alacsony fővárosi fiókszám ismeretében az ügyfelek magasabb színvonalú és mind több helyszínen igénybevehető kiszolgálására kell, hogy ösztönözzék a bankokat, hiszen amíg az elektronikus bankszolgáltatások (*home banking*) nem dominálnak a piacon, addig a fiókhálózat mérete határozza meg a bankszolgáltatások elérhetőségét.

Budapest bankhálózatának területi eloszlását vizsgálva már említést tettünk arról, hogy a fokozatosan „gazdasági city”-vé alakuló V. kerület és közvetlen környéke a pénzintézetek központi székházainak közkedvelt városrésze, és a city létrejöttéhez a pénzügyi szféra önmagában is jelentősen hozzájárult. A bankhálózat sűrűségét mutatja, hogy egy fiókra itt 570 fő jut.

A belváros (V., VI., VII., VIII., I., IX.) kerületeiben 1991 óta a bankfiókok száma megduplázódott, s a ma itt található 83 bankfiók a budapesti fiókszám mintegy 64%-a (OTP fiókokkal együtt 109 egység, ami 48%), ami azt jelzi, hogy a banki szolgáltatások koncentráltága még meglehetősen erős, a hálózati sűrűség mutatója messze a budapesti átlag feletti (egy fiókra 570 fő jut). Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a belvárosi pénzügyi piac telített lenne, viszont a hálózatépítő bankok számára a főváros más térségeiben jelentős a banki szempontból még nem lefedett terület.

A külső elővárosi zóna peremkerületeinek a fővárosi átlagnál ritkább lakosságsűrűségű családi házas és lakótelepi lakóövezeteiben 10 peremkerület bankhálózati sűrűsége a legalacsonyabb a fővárosban belül, mintegy 23 ezer fő jut egy bankfiókra, ami több mint háromszor alacsonyabb a fővárosi átlagnál.

Amíg 1991-ben 8 kerületben (pl. VIII., III.) egyáltalán nem, további kilenc kerületben pedig csak egy fiókot nyitottak az 1987-után alapított pénzintézetek, addig 1996-ban már csak a külvárosi XV., XXII. és a XXIII. kerületbe nem települt – az OTP fiókon kívül – semmilyen más bankfiók.²⁴

Összefoglalva tehát, a budapesti bankhálózat kialakítása kapcsán ma két fontos probléma megoldása van napirenden: *a fővárosi fiókhálózat sűrűségének növelése és a helyi fiókok szolgáltatásainak bővítése, illetve Budapestnek a nemzetközi pénzpiacokhoz való kapcsolódásának intézményes biztosítása.* A fővárosi bankfiókhálózat valószínűleg a belvárosban még tovább fog sűrűsödni, hiszen a városszerkezet öröklött adottságaiból következően a szorosan vett belvároson kívül kevés az olyan városrész, illetve energikus pont, ahol a bankszolgáltatások iránti igény mind a közép- és felsőrétegek, mind pedig a közép vállalkozások részéről koncentráltan jelentkezne, s ott több bankfiók együttesen is megtelepedhetne. A bankhálózat további bővítése számára azonban a city, illetve a belváros peremét átszelő főútvonalak, a peremkerületek irányába áramló forgalom tömegközlekedési csomópontjai, valamint a kedvező társadalomstatisztikai jellemzőkkel rendelkező kerületek központjai szolgálhatnak kedvező helyszínül.

A kelet-közép-európai régióban a napjainkban zajló nagyvárosverseny egyik tétje az, hogy *Budapest valóban regionális pénzügyi központtá válhat-e a közeljövőben?* Budapestnek, mint hatalmas potenciálú pénzpiacnak a *kedvező adottságai* központi fekvéséből, hídszerépéséből következnek. Mindezek mellett Budapest hagyományos nagyvárosi arculatával és a továbblépéshez megfelelő infrastrukturális adottságaival, stabil gazdasági környezetével nagy vonzerőt gyakorol a térségbe befektetni szándékozó multinacionális cégek számára. Több közismert nemzetközi nagyvállalat (Pepsi Co., Kodak, Nestlé, Xerox, Shell stb.) Budapesten építette ki kelet-európai hídfőállását és regionális irányítóközpontját. A hagyományos vetélytársnak számító Bécs is, bankjainak, iparának, légitársaságainak állami tulajdonlásával, illetve Budapest üzleti funkcióinak gyors kiépülésével lassan kezdi elveszíteni eddig élvezett viszonylagos előnyét a régió belül. A két város között már a 19. század végére is kialakult egyfajta munkamegosztás: Bécs volt az adminisztratív, Budapest pedig a kereskedelmi központ.²⁵

A hazai bankrendszer sikeres nemzetközi integrációja és ezáltal megnövekedett nemzetközi versenyképessége, a pénzügyi vállalkozások számára megfelelő gazdasági, szabályozási és infrastrukturális környezet kedvező a regionális üzleti-pénzügyi központtá váláshoz. A budapesti hídfőállásukat kiépítő külföldi vállalatok igénylik, hogy banki kiszolgálásukat, hitelforgalmukat helyben vehessék igénybe. Az elmúlt tíz évben a magyar fővárosba érkező pénzügyi befektetések intenzitása és a világ legdinamikusabban növekvő tőzsdéi közé tartozó BÉT működése is Budapest pénzügyi funkcióinak dinamikus fejlődését jelzik.

Ugyanakkor vannak bizonyos korlátai is Budapest pénzügyi központi szerepkörének, mivel a kialakuló globális tőke- és pénzpiacokon zajló koncentrációs folyamatok, párhuzamosan a kommunikációs és információs csatornák fejlődésével, túlkompenzálhatják a földrajzi közelség előnyeit. Nagy a valószínűsége annak is, hogy a az ügyfelek (különösen a multinacionális cégek) csak az egyszerűbb, kevesebb forrást igénylő pénzügyi szolgáltatásaikat veszik igénybe helyben, illetve a tágabb régióban. Ugyanakkor a többit változatlanul a hagyományos nyugat-európai, illetve tengerentúli pénzpiaci központokban veszik igénybe.²⁶ A nemzetgazdasági háttér kis mérete, a nemzeti tőkék gyengesége (illetve feketegazdasági aktivitása), a régió belüli gazdasági kapcsolatok relatíve alacsony szintje, a bankrendszer kicsi külföldi, még kisebb régió belüli aktivitása, az ország bankosítottságának jelenleg még alacsony szintje, illetve ezzel összefüggésben a bankok kicsiny méretei miatt a Budapest-központú hazai bankrendszer mai állapotában (akárcsak a cseh és lengyel) nem alkalmas nemzetközi mércével mérten jelentősebb regionális szerep ellátására. A magyarországi bankrendszeren belül döntő súllyal jelen lévő külföldi pénzügyintézetek jelenleg a többi kelet-közép-európai országban is fiókokat, illetve leányvállalatokat hoznak létre, tehát nem egy budapesti bankközpont kiépítésére, hanem sokkal inkább az egyes nemzeti piacok bakházozati lefedésére koncentrálnak, amelyek irányítása a nyugat-európai anyavállalat irányítása alá tartozik.

Budapest szerepe ennek a prognózisnak megfelelően a nagy pénzügyi központok „alvállalkozói” szerepére, tehát egy *off-shore jellegű regionális pénzügyi központ* funkciójára pályázhat eséllyel. Ennek a pozíciónak megfelelően a kevésbé tőkeigényes, de magasan szakképzett munkaerőt igénylő szolgáltatások kerülnek majd előtérbe. Mindennek a megvalósításához a bankrendszer további erősödésére, illetve tudatos állami szerepvállalásra van szükség, de EU-csatlakozásunk időpontja is befolyásolhatja a hazai pénzügyi rendszer és Budapest ilyen irányú fejlődését, ugyanis az EU-tagság elhúzódása miatt a liberálisabb hazai szabályozás folytán Budapest telep-helyelőnyre is szert tehet.²⁷

Összegzés

A pénzügyi szektor szerepét vizsgálva a területi fejlődés szempontjából megállapítható, hogy a pénzügyi szolgáltató ágazat vállalatai-intézetei tükrözik legérzékenyebben a gazdasági átalakulás területi folyamatait. A *piaci-üzleti szolgáltatások* a területi fejlődés kulcsterületeivé váltak, mutatói pedig általános területi fejlettségre jellemző karaktert öltenek. A pénzügyi szolgáltató szférához tartozó intézmények koncentrációja, differenciálódása a piacgazdaság igényelte munkamegosztás terméke, és mint a regionális fejlesztés

egyik fő intervenció pontja, gyorsító szerepet játszik a területi növekedést élénkítő folyamatokban.

A pénzüzetek és a biztosítótársaságok Budapestre történő összpontosulása, valamint kimagasló fővárosi koncentrációja egyenes következménye az elmúlt évtizedben, különösen az üzleti szférában a korábbi időszakoknál is nagyobb mértékben felerősödő Budapest-központúságnak. Magyarországon a szolgáltatások fejlődése mostanáig, tehát a szolgáltatások növekedésének extenzív szakaszában nem vált a regionális egyenlőtlenségek kiegyenlítésének eszközévé. A szolgáltató szektoron belül különösen nagymértékű az üzleti-pénzügyi szolgáltatások fővárosi koncentráltsága, ugyanakkor a fővárosi központú pénzüzetek és az egyéb pénzügyi szolgáltató cégek is a vidéki források bevonására koncentrálnak a fiókhálózatok fejlesztésével. *A regionális tőke- és pénzügyi transzferek térbeli folyamatait vizsgálva megállapítható, hogy a régiókból történő forráselvonás és régiókba érkező tőkeállomány (üzleti szolgáltatások, FDI, állami és EU-s támogatások stb.) egyenlege általában negatív. A lokális eredetű és a kívülről érkező üzleti-pénzügyi szolgáltatások szerepének és regionális beágyazottságának vizsgálata*, ill. ezen szolgáltatások regionális fejlesztése éppen ezért óriási jelentőségű, kiküszöbölendő a szolgáltatásokat elsősorban koncentráló főváros és a régió között működő „szűrőnek” a régiók számára hátrányos függőséget teremtő hatásait.²⁸

A néhány éven belül intenzív szakaszába lépő magyarországi bankrendszer számára a jövőben egyre fontosabbá válik a kiépített bankhálózatokon keresztül megvalósuló tőkeáramlás (hitelezés és forrásgyűjtés) földrajzi differenciáinak a kutatása, a bankfiókhálózat folyamatos monitoring alapján történő fejlesztése, racionalizálása, illetve a regionális pénzügyi központok kialakíthatóságának vizsgálata (agglomeráló tényezők, helyi gazdaság fejlődési tendenciái).

A Duna menti térség regionális fejlődése szempontjából a pénzüzeti egységek telepítésének a helyi gazdaság fejlődésében, az innovációban, illetve a termelői és szolgáltatási gazdasági tevékenységek szervezésében fontos szerepe van. A magyarországi Duna-völgyi régióban az üzleti szolgáltatások nagyfokú koncentrációja következik a régió területi-gazdasági fejlettségéből, illetve a bankhálózatfejlesztés első évtizedében érvényesülő telepítési preferenciákból. Ezek elsősorban a Bécs–Győr–Budapest innovációs tengely mentén elterülő, dinamikusabban fejlődő északnyugat-dunántúli régiót, illetve a banki szolgáltatások telepítése szempontjából kedvező adottságú központokat (Pécs, Győr, Székesfehérvár, Kecskemét) részesítették előnyben a pénzügyi szolgáltatások hálózati egységeinek telepítésénél, ugyanis a Duna menti térségek és a nagyvárosok kedvező gazdasági mutatói nagymértékben motiválták a pénzüzetek helyi expanzióját.

A Duna menti régió kedvező hálózati sűrűségi mutatói azonban általában egy-egy dinamikusabban fejlődő regionális központ vagy megyeszékhely pénz-

ügyi szolgáltató tevékenységet vonzó erejének köszönhetőek. Ebben a régióban összpontosulnak Budapest mellett az ország legjelentősebb üzleti (pénzügyi) szolgáltató centrumai: Pécs, Győr, valamint a gyorsan felzárkózó Székesfehérvár, Kecskemét és Sopron.

A Duna menti régióban Budapest dominanciája mellett az alsó és felső szakasz hálózata is bizonyos kiegyensúlyozott területi fejlődési képet mutat, amelyen belül a Győr-Sopron megyei, illetve a Pécs dominanciájával jellemezhető Baranya, valamint Bács-Kiskun megyei pénzügyi hálózati koncentráció figyelhető meg, tehát az üzleti szolgáltatások térbeli elterjedése a régióban egyenletesebb, mint az egyéb területi gazdasági pozíciók szóródása.

A Duna menti régió bankhálózati egységekkel való ellátottság, illetve az egyéb üzleti szolgáltatások szempontjából még mindig a legfejlettebb térségnek tekinthető, még akkor is ha ez részben Budapest dominanciájának köszönhető, mivel a banki-pénzügyi szektor óriási koncentrációja a Duna menti térség akciócentrumában található.

Jegyzetek

- 1 Mazzuca 1993.
- 2 Leyshon-Thrift 1997.
- 3 1996-os adat.
- 4 Dél-Dunántúl 10,52%, Dél-Alföld 10,3%, Észak -Alföld 9,6%, Észak-Magyarország 9,9%.
- 5 Gál 1998.b.
- 6 Gál 1998a.
- 7 Csáky 1997.
- 8 Várhegyi 1997, Wachtel 1997.
- 9 Várhegyi-Gáspár 1997.
- 10 Gál 1998a.
- 11 Illés 1993.
- 12 Szép 1997.
- 13 Nemes Nagy 1995, Reichnitzer 1993.
- 14 1995-ös adat.
- 15 Az OTP nélkül számítva, mivel az OTP fióktelepítéseinek többsége még a piacgazdaság bevezetése előtt megtörtént, így azok elhelyezkedése nem követi a területi-gazdasági egészségi mutatók által kijelölhető gazdaságilag aktív térségeket, településeket.
- 16 Budapest nélkül számítva.
- 17 1996 júniusában Magyarországon 1100 bankhálózati egység működött, s másfélszer ennyi takarékszövetkezet, 1996-ban már 3400 lakosra jutott egy pénzügyi fiók (EU-átlag 1400-1500). Magyarországon 1996-ban 100 bankfiók jutott egymillió lakosra (Belgiumban 1033, Dániában 608, Hollandiában 381, Portugáliában 239) *Heti Világgazdaság* 32. 1996. 08. 10., (*Bankvilág* melléklet).

- 18 Gál 1999.
- 19 Jakus 1997
- 20 Gál 1999.
- 21 Beluszky 1992, Cséfalvay 1995, Enyedi 1992, Enyedi 1996.
- 22 Gál 1998b.
- 23 Gál 1998b.
- 24 Gál 1998b.
- 25 Okolicsányi 1997, Tickell 1996.
- 26 Bellon 1998.
- 27 Bellon 1998.
- 28 Porteous 1996.

A Duna-völgy közlekedésének fejlesztési lehetőségei

Csábító és „munkatakarékos” megoldás lenne, ha e térség közlekedésfejlesztéséről úgy adnánk képet, hogy az Országos Közlekedési Koncepció ide vonatkozó részeiből állítanánk össze a jövő felvázolását. E szokványosnak, sőt akár korrektnek is minősíthető eljárás helyett *a hivatalos koncepció alapvető tételeivel vitatkozva és a koncepcióban nem szereplő tényekkel kiegészítve mondjuk el egyéni véleményünket a fejlesztésekről.*

Általános közlekedéspolitikai megfontolások, a környezetvédelmi szempontok elsődlegességének biztosítása

Mivel ma Magyarországon (amely a motorizáltság sűrűségében Európában az átlagos szint körüli helyen áll) *a levegőszennyeződésnek átlagosan 45-55%-a (a nagyvárosokban helyenként a 75-80%-a) a közúti közlekedésből származik* (de a dízelmotoros dunai hajók fajlagos emissziója is rendkívül magas), a közlekedésnek a környezetterhelésben játszott vezető szerepe miatt a fejlesztésekkel kapcsolatban az első kardinális kérdés, *hogy milyen ideák szerint szabad fejleszteni.* A két, alapvetően különböző szemlélet a következő:

- *a gazdasági növekedésre orientált (technokrata), a fogyasztói társadalom mesterségesen bővített igényeinek megfelelő szemlélet* (amely azt a követelményt támasztja a szállítással szemben, hogy az egész világon lényegében azonos áruválaszték álljon a vásárló rendelkezésére, ezért döbbenetes méretű „keresztbeszállításokra” van szükség, hogy mondjuk egy szupermarketben az országban, vagy akár a Föld 15-20 pontján gyártott joghurtok, mosóporok, illatszerek stb. mind megvásárolhatóak legyenek, és hogy órákon, fél napon belül az utas eljuthasson más kontinensekre, hogy az ember a lábait csak a házán belül használja, mert házon kívül már járművet illik használni), rövid távra gondolkodó, *a korlátlan mobilitás ideáljával és eufóriájával* (energiafalo és a környezetre rendkívül veszélyes freongázzal üzemelő légkondicionálóval felszerelt, nagy teljesítményű) autókat reklámozva, az autópályákat gazdaság- és területfejlesztő csodaeszköznek tekintve;
- *a környezetvédelem szempontjait mindenek fölé helyező, az erőforrásokat kímélő, a környezeti állapot javítását célul tűző fejlesztések, illetve önmér-*

séklésre alapozott közlekedéspolitikát a folyékony üzemenyaggal működő motoros közlekedés visszaszorításáért, a villamosüzemelésű közhasználatú közlekedés előtérbe helyezéséért, a felesleges mobilitás kiküszöböléséért harcol annak érdekében, hogy az emisszió radikálisan csökkenjen.

Miután az országos közlekedésfejlesztési koncepciók a demokratikus jogállamokban politikai egyeztetések és alkuk eredményeként fogalmazódnak meg, ebből következően még az „autókráciákban” (élükön az Egyesült Államokkal) is kénytelenek az erőviszonyoktól függően kisebb-nagyobb mértékben engedményt tenni a környezetvédelmi szempontoknak a lakosság környezeti tudatosságának növekedésével, a környezetpusztítással szembeni érzékenyebbé válásával. Ugyanakkor a környezeti szempontokat keményen érvényesítő néhány ország (pl. Svájc) koncepciója is kénytelen a gazdasági és a nemzetközi tranzitközlekedési igényeknek megfelelő helyet adni.

Következésképpen *ma a legtöbb országban a nemzeti közlekedési koncepció alapvetően növekedésorientált, a mobilitás növekedését nemcsak szükséges rossznak, hanem elfogadhatónak, sőt kívánatosnak tartja, amely a jólét növelésének nélkülözhetetlen eszköze, és bizonyos műszaki közlekedésszerűsítő módszerekkel befolyásoltan a „fenntartható közlekedéssel” is biztosíthatónak látja a „fenntartható (gazdasági-társadalmi) fejlődést”.*

A Magyar Közlekedési Koncepció – alkalmazkodva a szokványoshoz – alapvetően ugyancsak a gazdasági növekedés szempontjainak felel meg, és miközben deklarálta a fenntartható fejlődés követelményéhez igazodik és egyik alapvető szempontjának a környezetvédelmi követelményeket nevezi meg, azok valójában – és még inkább a gyakorlati közlekedésfejlesztésben, a közlekedéspolitikát „aprópénzre váltásában” többnyire csak *elcsépejt jelszavak maradtak, „kötelező díszítés” szereppel.* (Nyugati közlekedéspolitikusok egyre erősebben bírálják a posztoszocialista országokat – így Magyarországot is –, amiért a vasúthoz képest túl nagy arányúak az autópályaprojektek, hogy egyoldalú a közúti közlekedés fejlesztése.)

Progresszív (de nem zöldpárti) közlekedési szakmai körökben a fejlett nyugati országokban olyan *paradigmaváltás* jelei mutatkoznak, amelynek képviselői abból indulnak ki, hogy a mobilitás visszafogására (az emberi jogok sérülése nélkül) és műszaki megoldásokkal az emisszió érdemleges csökkentésére alig van lehetőség, ezért a közlekedés okozta károk területi koncentráálásának oldására meghirdették a *közlekedés kanalizálása helyett a forgalommegosztás* programját. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a forgalmat csatornaszerűen összpontosító autópályák helyett (melyek mellett mintegy harmincszor nagyobb a rákos megbetegedések előfordulása az országos átlagoknál, és amelyek mentén az 50-50 m szélességben lekaszált fűvet nem szabad takarmánynak felhasználni), inkább a meglévő úthálózatot kell korszerűsíteni, balesetmentesebbé tenni, így a forgalom megosztásával nem dúsul fel túl veszélyesen a kibocsátás.

További érvek felsorakoztatását és a részletesebb indoklást mellőzve megállapítjuk, hogy a Duna-völgy közlekedésfejlesztésében is *erősebben kellene érvényesíteni az ökológiai megfontolásokat, aminek az indokoltságát itt az a különleges körülmény is aláhúzza, hogy a hullámtéren belüli ökoszisztéma, de kis mértékben az árvédelmi töltéseken kívüli területek is a természetvédelem által szigorúan vagy erősen védettek* (nemzeti park, tájvédelmi körzet stb.). Ezért a közlekedés részéről a kínálatot úgy lehet biztosítani, ha

- a minél kevesebb levegő- és talajszennyeződés érdekében a „legkörnyezetbarátibb” (villamos vontatású, bioüzemanyaggal, gázzal, akkumulátorral hajtott) közlekedési eszközök kapnak prioritást, ha
- a forgalmat a jövőben nem kanalizáljuk/összpontosítjuk tovább (a meglévő pályák „szétszedése” természetesen teljességgel elképzelhetetlen).

A környezetvédelmi szempontok prioritásán kívül a *másik* (nemzeti-területszerkezeti) szempontnak a *monocentrikus sugaras szerkezet továbbberősödése elkerülésének, valamint a lakosság vonzáskörzeti viszonylatok szerint is megfelelő közhasználatú közlekedési ellátottságának kell lennie.*¹

Szinte valamennyi általunk ismert országos és európai léptékű tervezés ellentmond az általunk felvázolt fő elveknek, mivel (miközben a környezetvédelem és a harmonikusabb területi szerkezet szükségességét hangsúlyozzák)

- a forgalom „csatornázásáról”, a Duna-völgy közlekedési folyosó funkciójának erősítéséről, és
- akarva-akaratlanul a sugaras szerkezet még markánsabbá tételéről szólnak.

A Duna mint nemzetközi közlekedési folyosó helye és szerepe a Páneurópai Hálózatban

Az európai közlekedési miniszterek 1994. évi krétai konferenciáján elfogadták a Kelet-Közép-Európán belüli és e térség Nyugat-Európával való összekötését szolgáló, ún. Páneurópai Folyosók Hálózatát, amelyet 1997-ben az ECAC Helsinkiben megtartott Harmadik Páneurópai Közlekedési Konferenciáján további folyosókkal bővítettek, amelyek elsősorban a balkáni (posztjugoszláv és más) országok nyugat-európai kapcsolatait lennének hivatva szolgálni. A páneurópai folyosók közül vizsgált térségünket közvetlenül három érinti:

- a Duna-korridor (Regensburgtól Izmailig) alapját a nemzetközi vízi út képezi, amelyet szárazföldi magisztrálék tesznek teljessé, ez a 7. számot kapta;
- a Prágát/Nürnberget Konstantával összekötő, Pozsonytól Budapestig a Duna-korridorral egybevágóan kijelölt 4. sz. korridor;
- a Budapestet Eszéken és Szarajevón át az adriai horvát kikötővel, Pločével összekötő 5/c korridor.²

Ez a hálózat tehát még markánsabbá tenné a Duna-tengelyt Magyarország szerkezetében. Ezt a tényt szigorúan a nemzetközi közlekedési összeköttetéseink szempontjából természetesen rendkívül kedvezően ítélik meg ágazati oldalról, és az országos közvélemény hozzáállása is túlnyomórészt pozitív. Nem hallgatható el azonban két kedvezőtlen várható mellékhatása:

- Az egyik (és ez nemcsak a Duna-korridorra, hanem a Transzeurópai és Páneurópai Hálózatok szinte valamennyi tagjára érvényes), hogy a folyosók az általuk összekötött nagyvárosok és a folyosók melletti kitüntetett helyek fejlődésének kedveznek, miközben elszívják a vidéki háttérterületek termelési-növekedési tényezőit, azok kiüresedéséhez vezetve. A mi esetünkben ez a Budapest-Bécs, Budapest-Belgrád tengely túlsúlyossá válását, a közlekedés kiegyensúlyozása helyett a térségek közötti különbségek még markánsabbá válását eredményezheti, vagyis a területfejlesztés szempontjából nemkívánatos helyzetet teremtené.
- A másik gondot azzal okozhatja a Duna-tengely túlsúlyba kerülése, hogy tovább erősítené az ország oly régóta bíralt egyközpontú (gazdasági, kulturális, településhálózati és főleg közlekedési) szerkezetét.

A Páneurópai Folyosókról szóló EU/ECAC határozatok csak az érintett és végpontként szereplő nagyvárosok nevével identifikálnak, de a részletes nyomvonalat nem határozzák meg.³ A földrészléptékű tervezetek országos közlekedéshálózati, valamint területfejlesztési, -rendezési tervekbe való nagyobb méretarányú transzponálása már az érintett ország kormányának és más illetékeseinek a dolga. Ez a körülmény azonban megteremtí a lehetőséget annak, hogy

- mintegy tehetetlenségi nyomatékként a meglévő infrastruktúra legnagyobb teljesítményű vonalának befolyásoló hatása érvényesüljön, és hogy
- a legerősebb lobby számára kedvező nyomvonal mellett döntsének a kormányzati döntéshozók.

Mindkét tényező közrejátszott abban, hogy az 5/c korridor autópályáját a jobb partra tervezik, mert itt adva van a 6. főút és Baranya-Tolna-Fejér megyei érdekeltek összefogtak a megvalósításáért, holott elvileg a bal parton, az alföldi sávban is kijelölhető lett volna.

A meridionális folyosó ellensúlyozása, a Duna hazai régiókat összekötő szerepének kibontakoztatása

A nemkívánatos sugaras irányú, illetve monocentrikus fejlődés leghatásosabb ellenszere az lehet, ha a Dunát, a Duna-völgyet olyan helyzetbe hozzuk, hogy a régiók szétválasztása helyett az összefűző szerepet legyen képes betölteni. Ehhez a sugaras fővonalakra nagyjából merőleges keresztirányú, ún. transz-

verzális fővonalakra (vasutakra, autóutakra) és azokat a folyamatosan átvezető hidakra lenne szükség

Az Országos Közlekedési koncepció ugyan távlatilag a 2010–2030. évek között tervezi a Dunántúlt az Alfölddel összekötő, dél felé ívelő S8 és S9 gyorsforgalmi utak létrehozását, azonban számolni kell azzal, hogy – *a prioritás törvénye alapján – az elsőként épülő főutak a meghatározók a szerkezetalakításban, a később épülőktől lényeges struktúramódosító hatás már nem várható.*

Következésképpen, ha megépülnek a Budapest-központú sugárirányú autópályák és ebben az irányban építik át kvázi nagysebességre (160 km/h) a vasúti fővonalakat is (a budapest–kelebia–belgrádít a közeljövőben), akkor azok oly mértékben átrendezhetik az ország gazdasági potenciáljának területi megoszlását, hogy csökkenő népesség és adott erőforrás-potenciál mellett a 15-30 év múlva esetleg megépülő transzverzálisok már csak kismértékben lesznek képesek erőforrásokat (tőkét, munkaerőt stb.) magukhoz vonzani és változtatni az ország csillagszerű térszerkezetén.

Egészségesebb, kiegyensúlyozottabb térszerkezet csak akkor jöhet létre, ha előbb a transzverzálisok épülnének meg, amelyek révén közelebb kerülnének egymáshoz a gazdasági teljesítményben és életkörülményekben egyaránt egyre inkább különböző országrészek, a fejlettebb Dunántúl és a jobban elmaradott Alföld. Valamennyi transzverzális közül *a legdélibb M9-nek lehetne a legkedvezőbb és a legerősebb területfejlesztő hatása, mivel ez van a legtávolabb a sugaras hálózat központjától, ez a leghosszabb, ezáltal a legnagyobb területi kiterjedésű a „kontaktzónája”, ez fűzné fel a legtöbb problematikus, fejlesztésre váró térséget és perifériaközei várost, ez kínálja a legjobb lehetőséget az ágazati kapcsolatokra* (felfűzve az ország legjelentősebb szénhidrogén- (olaj-, földgáz-) kitermelőit, húsipari és egyéb élelmiszeripari telephelyeit).

Gazdasági (ágazati), területi érdekeltségek és politikai csoportok mind a sugárirányú, mind a transzverzális fejlesztések mellett felsorakoztak. *1997-ig a transzverzálisokat támogatók esélyei kedvezőbbnek látszottak, többek között azért is, mert a szekszárdi Duna-híd és a kétfelől hozzácsatlakozó főutak létrehozása koncessziós társaság által reálisnak tűnt. Azonban 1997-ben a Helsinkiben kijelölt 5/c (Budapest–Eszék–Ploče) korridorral kilátás nyílt arra, hogy az EU különféle anyagi forrásaiból támogatottan épüljön meg nagyjából a 6. főút vonalában az autópálya, és ezt az irányt – elsősorban anyagi okokból, tehát azért, hogy a közlekedésfejlesztés közösségi pénzekhez juthasson, így kevesebb költségvetési forrásra van szükség, és nem szorulunk rá a koncesszióba adásra (amiről az 1990-es években rossz tapasztalatokat szerzett az érintett lakosság és a kormány is) – a kormánykörök is támogatták. A koncesszor azonban 1998 elején felmondta a szekszárdi híd koncesszióját. A kormány kiírta az újabb koncessziót olyan feltételekkel, hogy most már a korábbinál jóval nagyobb (30%-os) részarányt vállal a költségvetés a beruházás költségeiből.*

Az 5/c „helsinki korridor” adta lehetőséget észlelve 1998-ban a helyileg, területileg érdekelt megyék, városok politikai és gazdasági erők tömörítésével létrejött egy egyesület az M6 autópálya mielőbbi létrehozásának elősegítésére. Egyelőre még tisztázatlan a leendő M6

- nyomvonala,
- finanszírozása,
- megvalósulásának időpontja.

A kormányzati nyilatkozatokban szereplő 2005. évi határidő realitása megkérdőjelezhető, ugyanis az előkészítő-tervező és a szükséges földterületek megvásárlásával kapcsolatos jogi procedúra „elviszi” ezt az időt. (A jelenlegi kaotikus telekkönyvi viszonyok alapján sokszor még a tulajdonos is kideríthetetlen, a földek árával kapcsolatos viták a többszörös fellebbezésekkel, azok időigényeivel, a polgárok és zöldmozgalmak előre nem prognosztizálható tiltakozásaival késleltethetik az építés megkezdését.)

A Délkelet-Dunántúlra a Duna-völgyet érintő *Dunántúl-autópálya* terve is megszületett, amely

- irányát tekintve tulajdonképpen vektora az észak-dél és a nyugat-kelet irányú vonalaknak azzal, hogy Jugoszlávia felől Mohácsnál, Horvátország/Bosznia-H. felől Beremend térségében lépve be Magyarországra és a pécsi agglomeráció érintésével Dombóvár és Kaposvár között keresztezve a Kapos-völgyet Külső-Somogyon át elérné valahol Siófok térségében az M7-et, ahonnan későbbi folytatása Győrt, illetve az északnyugati országhatárt célozná meg;
- az M9-essel szemben funkcióját tekintve inkább alkalmas a nemzetközi tranzitra, és amely
- Mohácsnál újabb Duna-híd építését feltételezné.⁴

A *Dunántúl-autópálya* az M6 és M9-es közötti kompromisszumos megoldásnak mutatkozik, azonban nem teszi feleslegessé sem az M6, még kevésbé az M9-es autópályát/gyorsforgalmi utat, mivel az általános feladatokon kívül mindegyiknek megvan a saját speciális profilja is. Az természetesen még nem tisztázott, hogy ha mind a három megépülne, lenne-e mindegyiknek elegendő forgalma a gazdaságos fenntartáshoz, a beruházott tőke reális időn belüli megtérüléséhez?

Nagy a valószínűsége annak, hogy ez a kérdés fel sem merül belátható időn belül, mivel jó, ha a három változat közül legalább az egyik kivitelezése megkezdődik a következő évtizedekben.

A dunai vízi közlekedés fejlesztésének lehetőségei

A folyamhajózás a térségben hagyományosan jelentősebb tényező a vasútnál

A Duna-völgy közlekedésének legrégebb eszköze, amely a térség gazdasági fejlődésére, településhálózatának struktúrájára (sőt még a parti települések belső szerkezetére, alaprajzára, funkcionális morfológiájára is) a legnagyobb hatással volt, a folyamhajózás. Európa második legnagyobb folyama potenciálisan *kiemelkedő jelentőségű vízi út*, amelynek *szállítási kapacitása egy nyolcsávós autópályával egyenlő*. A benne rejlő közlekedési lehetőségek kihasználására sokféle tervtanulmány készült, amelyek valamilyen mértékben mind azt sugallják, hogy a Duna-hajózás előtt fényes jövő áll.

Érvényes, „élő” vasútfejlesztési tervek viszont már nincsenek. Utoljára az 1970–80-as években merült fel a korábbi örökzöld téma, a bátaszék–mohács–pélmonostori vasút megépítése, illetve a Bátaszék–Sárbogárd, valamint a Pélmonostor (Beli Monastir)–Eszék (Osijek) kis teljesítményű vonal fejlesztése, és így a Budapest és Eszék (Bar adriai kikötő) közötti közvetlen összeköttetés megteremtése. E terv felett azonban elszállt az idő. Már az is nagy eredmény lenne, ha a Szarajevó–Eszék–Pécs pályalánc felújításával a Bosznia–Közép/Nyugat-Európa viszonylatban Pécsen és Budapesten át áramlana a nemzetközi (tranzit-) forgalom.

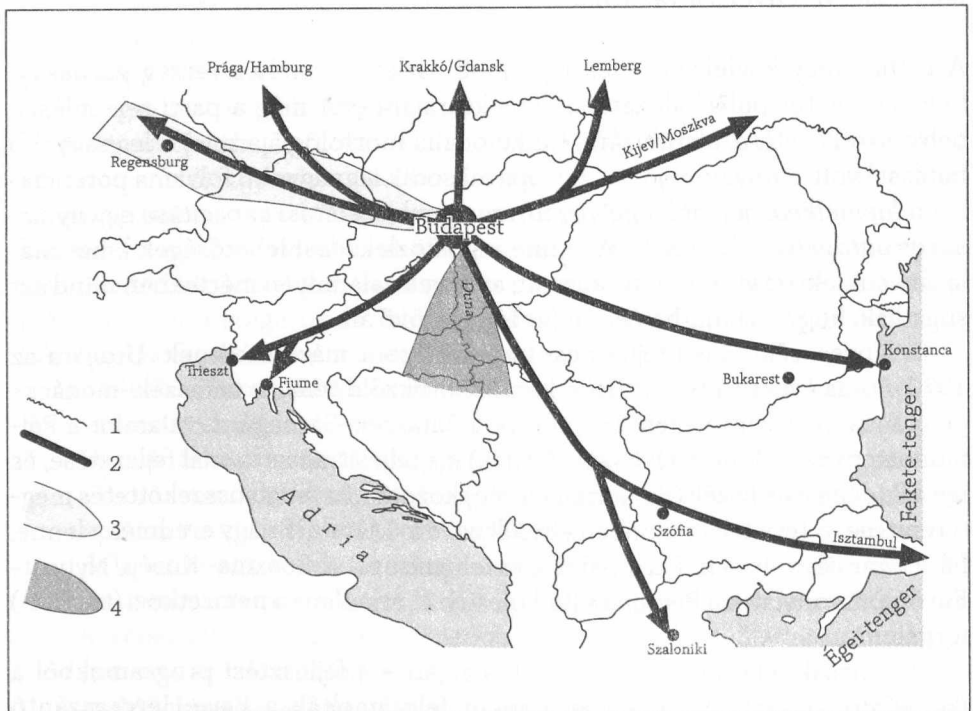
Ugyancsak lekerült – a realitások alapján – a fejlesztési programokból a Baja–Kalocsa vasút megépítése, miután felszámolták a Baja–Hercegszántó vasutat.

A dunai teherszállítás fejlődésének korlátai

A Duna–Majna–Rajna víziutat az 1960/70-es években, az ipari társadalom fénykorának végén tervezték meg. Akkor azzal számoltak, hogy a gazdaság, főként az ipar szállítási igényessége tovább növekszik, hogy a Duna lesz a nyersanyagellátó közlekedési eszköze a mellette működő ipari kombinátoknak (kohászati üzemeknek, kőolajfinomítóknak, vegyi kombinátoknak stb.), illetve a Dunán áramlik felfelé Kelet-Európa mezőgazdasági és nyersanyag-, fűtőanyagexportjának jelentős része, míg lefelé a német, osztrák és csehszlovák iparcikkeket fuvarozzák.

Az 1980-as évektől azonban olyan alapvető átalakulás játszódott le Nyugaton a termelés szerkezetében és technológiájában (részben az informatika előtérbe kerülése, részben a posztindusztriális társadalom kibontakozása folytán), ami a termelés fajlagos anyagszükségletének, ezáltal pedig szállítási igényességének csökkenéséhez vezetett. (Műanyagok, kerámiák,

A dunai víziszállítási tengely tájbeli viszonya a nemzetközi áruáramlás fő irányaihoz (vektoraihoz) képest

Jelmagyarázat: 1 - Duna; 2 - Forgalomáramlás vektorai; 3 - Ahol a vízi szállítás egybeesett a forgalomáramlás általános irányával; 4 - Ahol a vízi szállítás iránya nem esett egybe a forgalomáramlás általános irányával.

szénkompozitok alkalmazása vas és acél helyett, könnyűszerkezetes építési rendszerek, számítógéppel végzett pontosabb méretezések csökkentették a gyártmányok súlyát, energiatakarékos hőgépek/motorok, a csővezetékes szállítás elterjedése, az általuk szállított szénhidrogének előtérbe kerülése a villamosenergia-termelésben, a szénbányászat visszafejlesztése.) Megépült ugyan 1992 szeptemberére a Duna-Majna-csatorna, azonban mire megépült, már jóval kevesebb teherszállításra volt szükség. Úgy látjuk, hogy a vízi szállítási igény a magyar Duna-szakaszon is messze elmarad a jövőben a korábban prognosztizáltaktól (teljesítménye a többszörösére aligha növelhető). A nemhogy növekvő, hanem éppenséggel csökkenő szállítási feladatokból a MAHART és a magyar dunai hajózás többi szereplője infrastruktúránk gyengesége miatt is rendkívül hátrányos helyzetben kénytelen versenyezni. Elmaradott helyzetünk összetevőit az alábbiakban csoportosítjuk:

- Kedvezőtlen földrajzi és globális gazdasági adottságok:
 - Tartós tényezők: a Duna nem vág egybe a tényleges szállítási igények vektoraival (74. ábra).
 - Korszakos problémák:
 - a posztindusztriális gazdaságban lényegesen csökken a nagytömegű anyagok szállítása iránti igény,
 - a (többnyire délszláv) politikai válságok akadályozzák a nemzetközi együttműködést, így a hajózást is – e probléma már „lecsengőben” van,
 - a hajóút műszaki problémái (hajózsilipek elégtelensége) akadályozzák a leghatékonyabb Ro-Ro katamaránok közlekedését.
 - A szállítások viszonylatszerkezetének kedvezőtlené válása:
 - a belföldi szállítások aránytalanul nagy mértékű visszaesése a nemzetközi viszonylatúakhoz és a tranzithoz képest,
 - a magyar hajózási vállalatok teljesítményének aránytalanul nagymértékű visszaesése.
 - A hajózás technológiája és a hajópark elavultsága:
 - a Budapest feletti szakaszra a vontatott,
 - a Budapest alatti szakaszon a tolt egységekkel való hajózás a jellemző, viszont
 - az önjáró hajók száma igen kevés, holott ezekre lenne szükség a más vízrendszerekkel (Majna, Rajna, francia, holland) való kapcsolat megteremtéséhez.
 - A kikötői infrastruktúra, főként a rakodás gépesítettségének elmaradottsága, a szárazföldi közlekedési pályákhoz való csatlakozás elégtelensége.⁵
- A magyar dunai hajózás esetleges fejlesztésének két alapkérdése:
- növekedhet-e lényegesen a szállítási feladat,
 - képes-e eredményesen versenyezni a magyar hajózás a többi dunai állammal?

A szállítási feladatot súlyban a legkedvezőbb esetben 15-20%-kal, értékben 50-80%-kal növelheti, ha a szállítmányok körét kiterjesztik a nagytömegű ipari gyártmányokra is, mint pl. gépkocsik, gépek, nem romlandó mezőgazdasági termények stb. Amennyiben a hazai meglévő (és esetleg a Duna mellé épülő) hőerőműveink fűtőanyag-ellátásában valóban jelentős szerepet játszik a jövőben az importált szén, úgy az valamelyest több szállítási keresletet támaszt.

A piacszerzésre viszont lényeges infrastrukturális beruházások nélkül nincs esélyünk. Az esetleges fejlesztéseknek ki kell terjedniük

- a hajóállomány korszerűsítésére, az uralkodó nyugati viszonylatban használható önjáró uszályokra (a meglévő tolóhajózást szolgáló hajóink alapvetően a szélesebb Alsó-Dunára, délkeleti viszonylatban voltak megfelelő eszközök),
- korszerűsített, gépesített, jó vasúti/közúti kapcsolatú kikötőkre,

- képzett, az EU szakmai követelményeinek megfelelő, a rajnai vízrendszerre érvényes szabályzat szerint hajózni képes személyzet biztosítására,
- jól szervezett marketingtevékenységre.

Még ha nagyobb fejlesztések nem is következnek be, mindenképpen *nagy súlyt kell helyezni a folyami, közúti, vasúti (esetleg légi) közlekedési, szállítási vonalakat „összekötegelő”, az optimális fajtájú, kapacitású eszközzel a legmegfelelőbb időpontban végzett, az áruk megfelelő tételekben való csomagolását, szortírozását, válogatását, nemesítését stb. is végző logisztikai központokra.*

A logisztikai központok helyét a Magyar Közlekedési Koncepció kijelölte. Közülük külön is kiemelendő Mohács, ahol e létesítménynek a Vállalakozi Övezettel való funkcionális kapcsolata húzza alá létjogosultságát. Magyarország EU-ba való felvétele után a Schengeni Egyezmény értelmében a nem tagsországokkal közös határaink védelmére különleges gondot kell fordítani. Ezért *Mohácsnak mint az EU-terület leendő határán lévő pontnak különleges szerep jut a nemzetközi hajózás ellenőrzésében, adminisztrációjában, a vám-eljárásokban (a be- és kilépő hajók és személyzetük ki- és bebocsátási eljárásában).*

Néhány következtetés

A Duna-víz hasznosításával kapcsolatos nézetek ellentmondásossága több oldalról is manipulált politikai „cinkelt kártyává” vált. Emiatt előrejelezhetetlen, hogy milyen nagyszabású létesítmények és hol jönnek létre, pedig ezek gazdasági hatása akár transzregionális is lehet. Konkrétabb elemeket tartalmazó közlekedési koncepciót akkor lehet kidolgozni, ha már világosan kirajzolódik, hogy milyen lesz a Duna-völgy gazdasága (ennek függvényében társadalma, településhálózata), mely alapvető tényezők határozzák meg a közlekedés iránti keresletet, a területi szerkezetet is. A kínálat (a közlekedési infrastruktúra) tervezése akkor ésszerű, ha a szakszerűen felmért távlati keresletre méretezetten és megfelelő szerkezetben épül meg.

Ami ma biztosan előrejelezhető, hogy a Duna közlekedési korridorjellege erősödik, de nem minden országban azonos mértékben (a nemzeti érdekek, motivációk függvényében), hol teljesen azonosulva az EU páneurópai céljaival, hol lassítva e célok megvalósulását.

Egy közlekedési pályarendszer teljesítőképességét azonban a legkisebb keresztmetszet határozza meg. Ezért *az interoperabilitás-beli helyi hiányosságok viszályok forrásaivá válhatnak, amelyek a nacionalizmus által keltett más (átmeneti vagy éppen tartósabb) nemzeti ellentétekkel együtt időről időre megnehezíthetik a Duna mint „kvázi transzeurópai korridor” használati értékét, és befolyásolhatják a magyar hajózás tartós (de egyoldalúsága miatt egyáltalán nem szerencsés) „Nyugat” felé irányultságát.*⁶

Jegyzet

- 1 Erdősi F. 1997.
- 2 Erdősi F.: A transzeurópai hálózatok hatása a területi fejlődésre. In: *Tér és Társadalom*, 1998. 3. pp. 27–50.
- 3 European... 1997.
- 4 Erdősi F. 1995/b.
- 5 Erdősi F. 1995/a.
- 6 Erdősi F.: A transzeurópai hálózatok hatása a területi fejlődésre. In: *Tér és Társadalom*, 1998. 3. pp. 27–50.

6. rész

ERDŐSI FERENC-HAJDÚ ZOLTÁN-HRUBI LÁSZLÓ

A magyarországi Duna menti térség terület- fejlesztési koncepciójának elemei

A területfejlesztési koncepció elemeit a részfejezetekben a maguk vonatkozási körében többször megjelenítettük. Ebben a fejezetben összegző jelleggel, pontokba szedve emeljük ki a Duna menti térség területfejlesztési koncepciójának legfontosabb elemeit.

A területfejlesztési koncepció elemeinek megfogalmazásakor a két legfontosabb kérdés a városi, a kistérségi, a megyei, a regionális, az országos és a különböző térbeli keretek között megfogalmazott nemzetközi területfejlesztési és területrendezési koncepciókhoz való viszonyunk kialakítása, illetve a koncepció időhorizontjának a meghatározása volt.

Az időhorizont tekintetében egyszerre vetődik fel a 2030-ig (a távlati közúthálózat-fejlesztési program időhorizontja), a 2020-ig (a hosszú távú demográfiai prognózisok belátható időhatára) és a legalább tíz évre való gondolkodás és tervezés szükséglete (nem csak a tízéves autópálya-építési program miatt, hanem azért is, mert a strukturális szerkezeti elemek érdemi módosításához legalább ennyi időre van szükség). A választási ciklusokhoz, és az EU tervezési időszakaihoz való alkalmazkodás kérdései is felszínre kerülnek. Az EU a tekintetben is figyelemre méltó alkalmazkodási időhorizontot vet fel, hogy lehetséges úgy is végiggondolni a folyamatokat, mit akarunk elvégezni mindenképpen a csatlakozás előtt a Dunával kapcsolatban, illetve mit hagyunk a csatlakozás utáni időszakra, amikor szükségszerűen megváltoznak a Dunához kötődő nagytérségi érdekeltségek, felértékelődnek a nemzetközi (különösen az EU-) érdekek, s feltehetően megnövekednek a finanszírozási lehetőségek is.

A területfejlesztési koncepció megfogalmazásakor a 10 éves kitekintés és törekvés állt látóhatárunkon, a hosszabb távú koncepcióalkotásnak – a távlati közúthálózati fejlesztési céltól és a demográfiai előrejelzéstől eltekintve – nem voltak meg a megfelelő feltételei és lehetőségei.

A koncepcionális elemek megfogalmazásakor figyelembe vettük a csaknem hiánytalanul rendelkezésünkre álló, különböző térbeli keretek között megfogalmazott fejlesztési koncepciókat, stratégiai elképzeléseket, de fenntartások nélkül egyetlen szinten meghatározott elképzelést sem fogadtunk el mechanikusan, mint a magyarországi Duna menti térség egyedül lehetséges és célszerű fejlesztési útját.

A Duna partján fekvő városok elkészült és rendelkezésünkre álló városfejlesztési koncepcióinak meghatározó eleme a Duna jelenléte, illetve a Dunához kapcsolódó elképzelések megfogalmazása. Ezek a városok nem csak történetileg élik meg Duna-mentiségüket, de a jövőben is jelentősen támaszkodni kívánnak a folyó adta lehetőségek tudatos kiaknázására.

A Duna sajátos térszerkezeti meghatározottságai miatt a kistérségi fejlesztési koncepciók is jelentős részben „Duna-kötöttek”, a folyóval határos kistérségi koncepciók önmaguk számára – helyesen – a Duna közelségét a legfontosabb lehetséges fejlesztési potenciálnak tekintették.

A Duna menti megyékben kivétel nélkül megjelent a Duna koncepcionális területfejlesztési tényezőként és elemként, de jelentős részben annak függvényében bontották ki a fejlesztési elképzeléseket, hogy a megyeszékhely közvetlenül Duna menti, avagy csak távolabbi érdekeltségekkel és érdekekkel bírt. A megyék egésze már csak a legkritkább esetben tekinthető teljes mértékben dunai kötöttségűnek és érdekeltségűnek.

Az elkészült és jóváhagyott öt, a Dunával konkrétan foglalkozó regionális fejlesztési koncepcióban a Duna, illetve a Dunához való kötöttség egyértelműen megjelent, de a Duna, alapvetően regionális határjellegénél fogva, inkább csak járulékos eleme a fejlesztési elképzeléseknek és céloknak, semmint egy régió meghatározott térszerkezeti súlypontja. A Duna elsősorban mint a nemzetközi és az interregionális kapcsolatok akadályja, illetve potenciális hordozója jelent meg ezekben a koncepciókban.

Az elemzések során szinte minden fejezetben több utalás történt az 1998-ban elfogadott Országos Területfejlesztési Koncepcióra. Az OTK minden ágazati és területi elemzésében megjelent a Duna, s bár az ország a Kárpát-medence legmélyebb, medencefeneki részeit foglalja el, ehhez képest megítélésünk szerint kisebb jelentőséget kapott a szükségesnél és a lehetségesnél.

A különböző nemzetközi támogatásokkal és szervezeti keretek között a mi kutatásainkkal párhuzamosan folyt a Duna egész térségét érintő nemzetközi fejlesztési, területrendezési koncepciók kidolgozása, s ezekben a munkálatokban több itt is érintett kutató is részt vett. Nem tekintjük feladatunknak a nemzetközi együttműködés keretei között, más területi és célrendszerben megfogalmazott koncepciók adaptálását az általunk vizsgált területen, de elengedhetetlennek véltük figyelembe vételüket a magyarországi dunai térség fejlesztési irányainak megfogalmazásakor.

A Duna vízminőségének radikális javítása

Bármennyire is evidenciának tűnik is ez, de a Duna menti térség, s különösen a közvetlenül Duna menti települések és területek fejlesztésének és jövőképeinek legfontosabb és legnehezebb eleme ez a pont. A Duna vízminőségének a javítása elsődleges cél, mert e nélkül a térség egésze leértékelődik, degradálódik. Ugyanakkor e tekintetben az a nagy ellentmondás, hogy Magyarország befolyásolási lehetősége – lévén a Duna érkező víztömeg – kicsi.

A teljes vízgyűjtő területre ki kell dolgozni – a munka vontatottan bár, de megindult – a vízvédelmi és vízminőség-javítási programokat, egységes víz- és környezetvédelmi paramétereket és az ellenőrzés intézményes rendszerét.

Az EU területi kibővítése, Csehország és különösen Szlovákia csatlakozása, a Duna vízgyűjtő területén végrehajtott, az EU-elvárásoknak és szabványok-

nak megfelelő környezetvédelmi gyakorlat kialakulása Magyarország és a Duna szempontjából rendkívül kedvező lenne.

Magyarország tekintetében ugyanúgy felvetődik a folyó egész szakaszán a vízminőség védelmének fokozása, mint Szlovákiában. Különösen fontos a nagyvárosi szennyvíztisztítás és -kezelés teljeskörű megoldása, valamint a vízgyűjtő területen, különösen a folyó közvetlen közelében működő ipari vállalatok környezetbiztonsági feltételeinek radikális és gyors javítása.

Ki kell dolgozni és végre kell hajtani a szennyvízkezelési és -tisztítási programot a 2000 fő fölötti településeken, mert csak az átfogó és egységes víztisztítási program vezethet hosszabb távon is megtartható eredményre.

A Duna és mellékfolyóinak vízminőségjavulása a feltétele annak, hogy ne romoljon a magyarországi Duna-szakasz életlehetőségeinek teljes rendszere, s megteremthessük a feltételeit a folyó menti települések, területek környezeti állapota és életlehetőségei javításának.

Tudatos ökológiai környezetfejlesztési és fenntartási program kidolgozása a Duna teljes vízgyűjtőjén

A Duna hosszabb távon sajátos ökológiai rendszerré és folyosóvá válhat. Csak a térség biodiverzitásának fenntartása, s különösen a vizes élőhelyek megőrzése, valamint a nagyarányú erdősítés lehet a térség ökofolyosóként való kialakításának és fenntartásának az alapja.

Az ökológiai folyosó a környezet természeti, illetve természetközeli állapotának fokozatos kialakítását és fenntartását jelenti, hosszabb távon megvalósítható programot képez. Ez természetesen eltérő módon érinti a folyó menti nagyvárosi agglomerációkat, különösen Budapestet és környékét. Ott az ökológiaifolyosó-jelleg azt jelenti, hogy a Duna két partját környezetkímélően hasznosítják, s megakadályozzák a felszíni vízszennyezések kialakulásának a lehetőségeit.

A Duna-part idegenforgalmi infrastruktúrájának megteremtése

Ez a stratégiai fejlesztési cél csak a vízminőség javulására és az ökológiai folyosó megvalósulására támaszkodhat. Lehet ábrándozni arról, hogy a szennyezett, fürdésre alkalmatlan Duna idegenforgalmi vonzerőként hasznosuljon, de ezek csak hiú ábrándok maradnak, különösen abban az esetben, ha nő a tömegturizmus természet- és környezetigényessége.

Mind a hazai, mind a nemzetközi vendégforgalomban arra kell felkészülni, hogy a természetes környezet elemei és különösen a környezet tisztasága iránti igény felértékelődik. Csak olyan, többletényező kínálati viszonyok

között lehet versenyképes a magyarországi Duna-szakasz a turizmusban és a rekreációs szabadidő-tevékenységek területén, amelyek kínálatának alapja a tisztaság, a veszélymentesség, az állandó kiszámíthatóság. Csak ilyen esetben lehet beszélni a horgász, a vízi, a túra- stb. idegenforgalmi adottságok tömegesedési lehetőségeiről.

A település és a természeti környezet közötti kapcsolatok környezetkímélő újrafogalmazása a Duna térségében

Ezek a viszonyok a tömeges városépítéssel és iparosodással alapvetően negatív irányba változtak meg. A népesség számának fokozatos csökkenése, a környezetszennyező és -terhelő ipari üzemek és ágazatok visszaszorulása felveti és megteremti egy új, tudatos kapcsolatrendszer kialakításának a lehetőségeit.

Ez a fajta környezettudatosság különösen fontos a helyreállítás szempontjából a nyugati országhatár és Dunaújváros közötti Duna-szakaszon, attól délre pedig jelentős részben a település és a környezet harmóniájának a megtartása kerülhet előtérbe.

A közlekedési rendszer európai kapcsolatainak létrehozása, a közlekedési ágazatok közötti munkamegosztás környezetkímélő rendszerének kialakítása

A közlekedésfejlesztés tekintetében a Helsinkiben kijelölt folyosók részben kísérik a Dunát (a IV. az országhatár és Budapest között, az V/c Budapest és a déli országhatár között), részben pedig keresztezik (az V. Budapestnél), illetve a Duna maga képezi a VII. nagy európai jelentőségű folyosót. Ez azt jelenti, hogy a Duna, illetve a Duna mente európai jellegű és jelentőségű közlekedési tengellyé, közlekedési-fejlesztési folyosóvá, térséggé válik a belátható jövőben. Ez részben jelentős kérdéseket is felvet az ökológiai folyosó megvalósíthatóságával szemben.

A folyosók nem csak közúti, hanem vasúti fejlesztéseket is jelentenek. A struktúrapolitika részévé kell tenni, hogy a folyosókon létrejöjjön a környezetkímélőbb gyorsvasúti közlekedés lehetősége, s ne a gépkocsi-közlekedés fejlődése váljon meghatározóvá.

A vízi közlekedés fejlesztése európai jelentőségű és főként európai érdek is. A Duna–Majna–Rajna vízi út mintegy Európa potenciális szállítási tengelyét jelenti délnyugat–délkeleti irányban. Potenciális lehetőségről kell beszélnünk, mert a vízi út egésze nem azonos fejlettségű, szállítási igényű és lehetőségű területeket köt össze, másrészt pedig a vissza-visszatérő délszláv válság az

egész vízi út kihasználhatóságára hatással van, nem csak a Magyarországtól délre eső területet illetően.

Magyarország területén belül korlátozott lehetőségei vannak a nyereséges dunai személy- és áruszállításnak. Ugyanakkor a nagytérségi szállításokban a dunai folyosó versenyképes lehet Magyarország számára is. A dunai hajózás potenciális lehetőségeket hordoz a kis- és középvállalkozások számára. Ez a lehetőség különösen a nagy dunai hajózási tradícióval és ismeretekkel rendelkező városok esetében fogalmazható meg a gyakorlati lehetőségek szintjén.

A Duna menti ipar szerkezetének átstrukturálása és a Duna mente új iparosítása

A Duna térsége a 19. századi nagy modernizációs időszaktól kezdve az iparosítás (különösen a vízigényes és egyben környezetszennyező iparosítás) egyik meghatározó területe volt. A szocialista országokhoz hasonlóan Magyarországon is összeomlott a hagyományos szocialista nagyipar jelentős része, ami erőteljesen érintette a Duna menti területeket is. Az ipari termelés jelentős visszaesésével csökkent a folyó környezetterhelése is.

Az újraiparosítás alapvető feladata a környezetszennyező iparok kialakulásának, illetve visszatelepülésének a megakadályozása. Kívánatos, hogy a jövőben csak olyan ipari üzemek, illetve ágazatok fejlesztésére kerüljön sor, amelyek jellegükből fakadóan környezetkímélőek, illetve vállalják a szigorú környezetvédelmi előírások maradéktalan betartását.

A Mosonmagyaróvár–Győr–Budapest szakaszon ez a fajta fejlesztés nemcsak megindult, de egyértelműen sikeresnek is tekinthető. A gépkocsialkatrész-gyártás és -összeszerelés csak az egyik lehetséges kitörési ágazat a térség számára. A másik nagy lehetőségeket hordozó ágazat a magasan kvalifikált munkaerőre települő elektrotechnikai ipar lehet.

A Duna mente mezőgazdaságának ökológiai alapon és a termelési kultúra bázisán, piacorientáltan való fejlesztése

A térség mezőgazdasági szerkezete jelentős részben a környezeti adottságok rendszeréhez, másrészt a kialakult termelési kultúrákhoz kötődik, illetve azok bázisán fejlődött. A mezőgazdaságon belül mindenkor előtérben állt a térségben a budapesti, illetve a bécsi nagy piacra való, fogyasztásorientált termelés.

Az EU-csatlakozás a térség mezőgazdaságát erőteljesen fogja érinteni, s feltehetően legalább három különböző térszerkezeti egység fog kialakulni a szűkebb Duna menti térségben: az országhatártól a Duna-kanyarig, a szélesebb értelemben vett budapesti agglomeráció területe, valamint a Dunaúj-

vároستól délre eső szakasz. A három térség jelentősen különböző termelési szerkezettel kell, hogy rendelkezzen.

A Duna magyarországi szakaszának fokozott bekapcsolása a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe

A magyarországi Duna-szakasz egészében véve a nemzetközi munkamegosztás elmélyítésének terévé válhat, hiszen a kibontakozó nemzetközi együttműködési szintek és szerveződések erre szinte predesztinálják. A nemzetközi együttműködésen belül különleges szerepet kaphat a közös határtérségben az osztrák–szlovák–magyar, valamint a hosszú határszakaszon a szlovák–magyar együttműködés. Jelenleg – a kialakult eurégiós szerveződés ellenére – csak hosszabb távon számíthatunk a magyar–szerb Duna menti együttműködésre, valamint a délszláv kapcsolatok teljes körű rendeződéséig a magyar–szerb–horvát hármashatár fejlesztésére, illetve a potenciális előnyök kiaknázására.

A Duna nemzetközi vízi út jellege, a távolsági és kommunikációs kapcsolatok kiterjedtsége önmagában véve is stratégiai területfejlesztési tényező. A Duna menti városok és kistérségek az EU-csatlakozás után az országos átlagnál gyorsabban és eredményesebben kapcsolódhatnak be a nemzetközi munkamegosztásba.

A belső interregionális kapcsolatok kiépítése és fejlesztése

A Duna ma még inkább regionális elválasztó, semmint összekötő kapocs a magyar statisztikai, tervezési és fejlesztési régiók rendszerében. A hét lehatárolt régió közül öt dunai érdekeltségű, de egy rövid szakaszt leszámítva a Duna regionális határként jelenik meg. Ahhoz, hogy a Duna elválasztó jellege megszűnjön, s a későbbiek során gondolkodni lehessen akár egy integratív Dunarégió kialakításáról, az kell, hogy hidak épüljenek a Dunán keresztül. Kívánatos lenne, hogy legalább 30 kilométerenként hídon lehessen átkelni a folyón. Ez azt jelentené, hogy megteremtődnének a feltételek a rácsos térszerkezet kialakításához. Hidak nélkül nem lehet számítani a Duna országon belüli integratív szerepének a kialakulására. Hidak nélkül a Duna legfeljebb csak hosszanti szállító, kapcsolatteremtő és kommunikációs lehetőségként jelenhet meg.

A „Duna menti” területi identitás visszaállítása és erősítése

Történetileg a Duna-mentiség az egyik legsajátosabb területi identitásként jelent meg. A folyó elég nagy és gazdaságilag, hatásaiban jelentős volt ahhoz, hogy ez a fajta, folyóhoz kötött területi identitás és folyó menti kapcsolatrendszer kialakuljon. A nagy kérdés az, hogy a megváltozott gazdasági, közlekedési viszonyok között ez az identitás újraépíthető, s új tartalommal megtölthető-e.

A történeti, néprajzi, kulturális kapcsolatok fontos szerepet játszanak a területi identitások és közösségvállalások között, de a Duna menti identitás újraépítésének elsődleges alapja a folyóhoz és annak hasznosításához kötődő közös érdek lehet. Ezek a közös érdekek egyszerre integrálják a történetileg kialakult elemeket, valamint az új kihívásokhoz kapcsolódó közös érdekeket.

7. rész

A magyarországi Duna-völgy területrendezési koncepciója

Makroregionális összefüggések

A Duna Európa második leghosszabb folyója, vízgyűjtő területe 817 ezer km², 14 országra terjed ki a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig. A Duna menti nemzetközi együttműködés jelentős hagyományokra tekinthet vissza, megnyilvánulásai a vízi útra fűződő kereskedelmi és sokoldalú társadalmi és kulturális kapcsolatok, amelyek annak ellenére bontakoztak ki, hogy a térséget politikai harcok, eltérő és változó szövetségi rendszerek szabdalták széjjel a régmúltban, a közelmúltban és jelenleg is.

A Duna-térség természeti, társadalmi és gazdasági szempontból is heterogén. Legnagyobb része, a közép-európai szárazföldi jellegű terület, déli irányban a Földközi tenger felé, keleti és délkeleti irányban pedig a Fekete-tenger felé húzódik. Hegyvidékek, folyami síkságok és tengerparti területek változtatják egymást, számottevőek az éghajlati különbségek, és a természeti erőforrások – ásványkincsek, talajadottságok, a vízrajz, a növény- és állatvilág – változatos képet mutatnak. Ugyancsak eltérőek az etnikai és kulturális jellemzők is.

A heterogén térségben jól érzékelhető a gazdasági mutatók romlása nyugatról kelet felé haladva. A romló tendencia azonban nem teljesen egyenletes, az országokon belüli különbségek tarkítják. A gazdagabb országokban is van belső perifériák, és a szegényebb országokban is vannak dinamikusan fejlődő térségek a válságtérségek és elmaradott területek valamint a ritkán lakott hegyvidéki zónák mellett.

A Duna továbbra is a térség fontos, potenciális integráló tényezője, mint:

- a táj karakterének jelentős meghatározója,
- közlekedési folyosó,
- vízbázis,
- idegenforgalmi vonzerő.

Jelenleg a Duna nemcsak összeköt, hanem inkább szétválaszt:

- négy országpár között képez határvonalat,
- hajózhatósága korlátozott,
- elválaszt egymástól szomszédos területeket ott, ahol nincsen híd vagy más átkelési lehetőség.

A Duna menti térség térszerkezeti jellemzői

Magyarországon a Duna az országos térszerkezet meghatározója. Északnyugaton határfolyó, egy dinamikus fejlődési sáv szegélye, keresztezi a fővárosi agglomerációt, amely egyben a Dunántúl és az Alföld közötti kaput képezi, észak–déli szakasza pedig az ország észak–déli tengelye.

A Duna menti térség az ország fejlett, illetve potenciálisan kedvező helyzetű térségei közé tartozik. Fejlődését és fejlődési lehetőségeit meghatározza, hogy középső, inverziós részén helyezkedik el a főváros, és az ország összességében csekély számú gyorsforgalmi útjának négyötöde a fővárosból radiálisan húzódva átszeli a területet.

A Duna menti térség a felső Duna-szakaszon levő országhatártól nagyjából Dunaújvárosig többségében iparosodott, az északi szakaszon és Budapest körül agglomerálódott terület. Dunaújvárostól délre nagyjából természet-táj jellemző. Az egyes szakaszokon belül eltérő jellegű kistérségek váltják ritmikusan egymást. Ugyancsak urbanizált göcot alkot nyugaton Sopron, majd pedig Székesfehérvár, Kecskemét, délen Pécs környete.

Természeti területek

Magyarország egész területét közvetlen vagy közvetett módon és eltérő mértékben mesterséges hatások érik. Az egyes ökoszisztémák állapotát döntően az emberi beavatkozás foka, erőssége és szennyező anyagokkal való terheltsége határozza meg.

A vízi ökoszisztémák legnagyobb jelentősége a Duna vize öntisztuló képességének megteremtése, megőrzése. A leggazdagabb vízi élet a Duna azon szakaszaira jellemző, ahol bőven vannak holt- és mellékágak (Szigetköz, Gemenc, Béda-Karapancs). Gönyűtől Fajszig a Duna nagyjából egységes mederben folyik, amelyre jellemzők a gyors sodrásviszonyok és a turbulencia. Ilyen körülmények között nem alakult ki magasabb rendű vízi növényvilág, megtalálhatóak viszont a gyors folyású vizek halfajai (márna, paduc, szilvaorrú keszeg).

Az átmeneti társulásokhoz sorolhatók a vízparti – nádas, mocsaras, bokorfüzes – növényvegetációk. Ezek a vízi társulásokhoz hasonlóan fontos szerepet játszanak a folyóvíz öntisztuló képességében. Jelentős a szűrőképességük, ami lényeges a parti szűrésű kutak szempontjából. Rekreatív jelentőségük abból adódik, hogy a tájképet gazdagítják. Ugyanakkor korlátozzák a folyópart használhatóságát.

Az átmeneti társulások is főleg a Duna említett holt- és mellékágas szakaszaira jellemzők. Így Gönyű és Fajsz között csak maradvány formájában fordulnak elő mocsaras, nádas helyek.

A szárazföldi élővilágot a Dunától kifelé haladva, a vegetációk kialakulásának lehetősége szerint célszerű értékelni.

A közvetlen vízparti bokorfüzesek is részben átmeneti társulások. Az utánuk következő vegetációtípus a puhafa vagy fűznyár ligeterdő, a gyakran és hosszabb időre elöntött árterek növényzete. A puhafa ligeterdő a Duna partjain és a szigeteken keskenyebb-szélesebb sávban megtalálható, ahol megmaradt a természetes part, az erdő eredeti potenciális életterénél jóval szűkebb területen. Nagyobb tömegben csak az összefüggő ártéri területeken, a mellék- és holtágak mentén találhatók.

A keményfa vagy tölgy-kóris-szil ligeterdő a ritkán és csak rövid időre elöntött árterek vegetációtípusa, ma már csak maradványként található. Ezeknek a területeknek a döntő része ármentesítésre került, beépült vagy mezőgazdasági művelés alá került.

Az erdőtársulások partközeli és hegyvidéki társulások. Tengerszint feletti magasság szerint változatos – 300 m tengerszint feletti magasságig cserestölgyes, 300-400 m között gyertyános-kocsánytalan tölgyes, 400 m felett szubmontán bükkös – növénytársulások alakultak ki.

A nagyobb, összefüggő természetes jellegű térségek általában természetvédelmi területek, ezen belül elsősorban tájvédelmi körzetek. (Fertő-Hanság, Duna menti, Duna-Ipoly, Kiskunság, Gemenc tájvédelmi körzet illetve Nemzeti Park). Az egyes természetvédelmi területeken korlátozzák a területgazdálkodási tevékenységet.

A természetes jellegű területeken két további korlátozó tényező:

- a fokozottan védett természetvédelmi területek általában elzártak, így a kerékpárosok által sem látogathatók,
- a Duna menti természetes jellegű területek jelentős része az ártéren fekszik, ami az időjárás és a vízállás függvényében korlátozza megközelíthetőségüket.

Mezőgazdasági jellegű területek

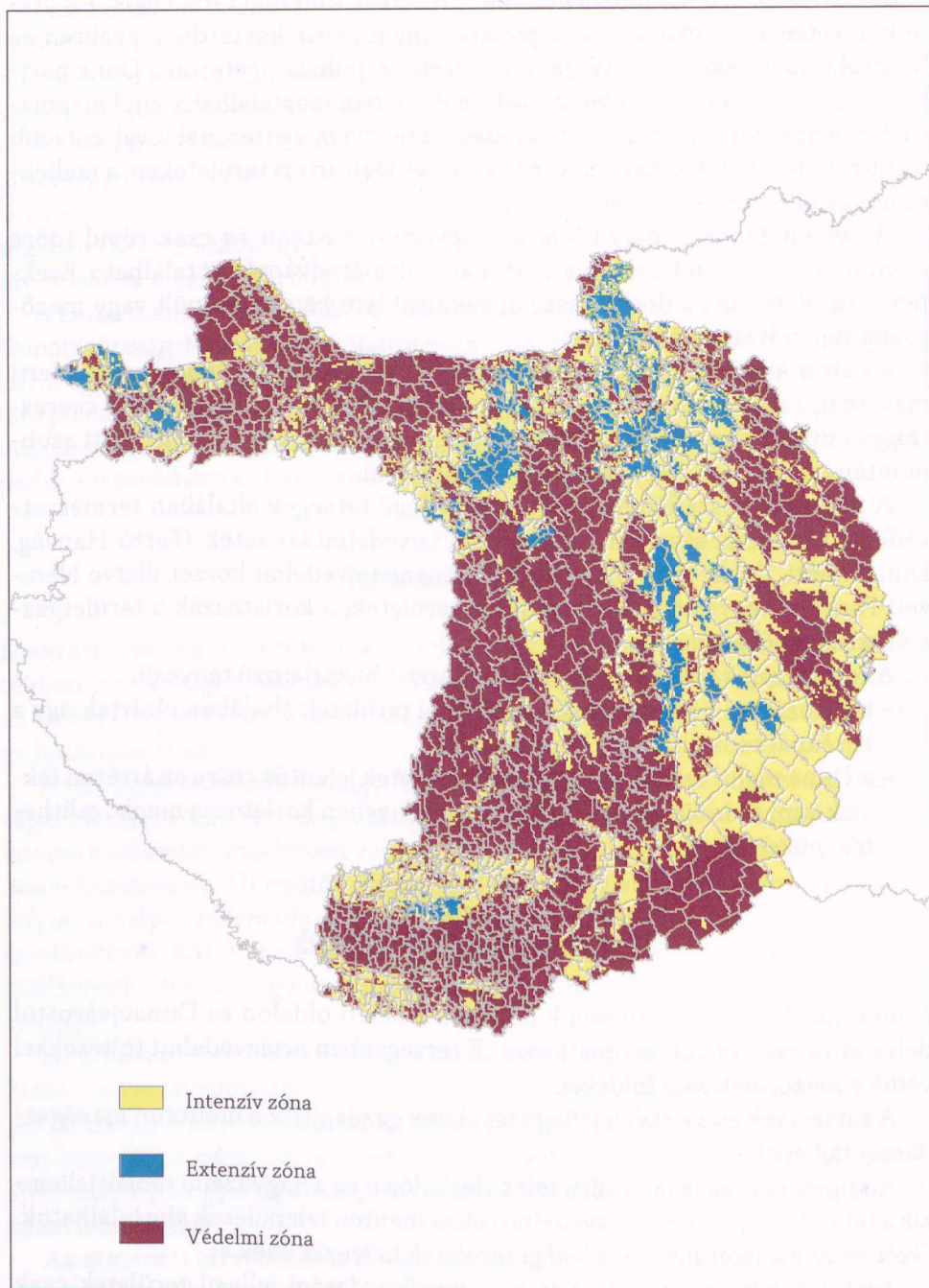
A mezőgazdasági tevékenység különösen a keleti oldalon és Dunaújvárostól délre mindkét oldalon meghatározó. E térségekben árvízvédelmi töltésekkel védik a mezőgazdasági földeket.

A zártkertek és zártkerti jellegű területek gazdagítják a monoton mezőgazdasági tájképet.

A szigetközi szakaszon sűrű településhálózat és a nagyüzemi táblák jellemzik a falusi tájképet. Az árvízvédelmi töltés mentén települések alig találhatók. Győr és Ács között mezőgazdasági területek helyezkednek el.

Ácstól kezdve a Csepel-szigetig a mezőgazdasági jellegű területek csak kiegészítő elemként fordulnak elő az urbanizált területekkel (települések és

A Duna menti térség távlati agrár térszerkezete

Forrás: DTA 50, FŐMI, GTE-KTI

ipar), és természetes jellegű területekkel (elsősorban hegyvidéki erdők) együtt.

A Csepel-szigettől Szekszárdig újra a mezőgazdasági területek meghatározóak a Duna mellett, néhány kisebb urbanizált térség kivételével (Dunaharaszti-Tököl, Százhalombatta, Dunaújváros és Paks), az M7-es autópályára felfűződve pedig csaknem összefüggő urbanizálódó terület a jellemző.

A Kalocsa környéki paprikatermelő földek közvetlenül érintkeznek a Dunával. A két borteremő vidék, Szekszárd és Hajós, távolabb esik a Dunától. Kecskemét környéke gyümölcssteremő vidék.

A zártkertek és zártkerti jellegű területek elsősorban ott találhatók, ahol szőlőtermesztés szempontjából kedvezőek az adottságok:

- Ács-Komárom környékén
- a Tatai-medencében
- a Gerecse északkeleti részén
- Esztergom környékén
- a Dunakanyar jobb partján (Nagymaros-Verőcemaros)
- a Szentendrei-szigeten
- a Csepel-szigeten
- Rácalmás környékén
- Dunavecse-Solt környékén
- Dunaföldvár-Bölcske környékén
- Paks környékén
- Hajós környékén
- Baja környékén.

Szekszárdtól délre a mezőgazdasági területek visszaszorulnak, meghatározó tájképi elemmé a természetes területek válnak (75. ábra).

Urbanizált területek

Urbanizált, illetve urbanizált jellegű területek Mosonmagyaróvár, Sopron, Győr és környéke, Komárom-Tát térsége, Budapest és környéke, Székesfehérvár, Dunaújváros és Paks, Cegléd, Kecskemét és Baja, Pécs, Szekszárd és Mohács térsége. Komárom-Tát térségében az erős ipari területfelhasználás jellemző.

Jelentősen szennyezett levegőjű térségek:

- Győr térsége
- Komárom-Dorog ipari tengely
- Tatabánya térsége
- Vác térsége
- a budapesti agglomeráció
- Százhalombatta térsége
- Dunaújváros térsége.

CORINE land-cover területi mérleg

Megye, régió	Szántó (ha)	Szántó (%)	Gyep (ha)	Gyep (%)	Gyümölcsös (ha)	Gyümölcsös (%)	Szőlő (ha)	Szőlő (%)	Mg. ter. + term. növényzet, ha	Mg. ter. + term. növényzet, %	Vegyes művelésű, ha	Vegyes művelésű, %	Mg. terület összesen, ha	Mg. terület összesen, %
Pest + Bp.	324 335	46,86	53 786	7,77	9 450	1,37	5 751	0,83	8 888	1,28	22 166	3,20	424 376	61,40
Fejér	296 956	67,81	27 116	6,19	2 670	0,54	3 326	0,76	9 351	2,14	10 959	2,50	350 075	80,00
Komárom-Esztergom	117 181	52,16	8 866	3,94	465	0,21	1 669	0,74	5 897	2,62	7 807	3,47	141 885	63,16
Győr-M.-Sopron	254 169	62,65	30 901	7,62	866	0,21	3 484	0,86	4 631	1,14	6 082	1,50	300 133	74,11
Baranya	256 277	57,90	19 729	4,46	768	0,17	0	0	16 745	3,78	13 292	3,00	306 811	70,01
Tolna	241 966	65,40	11 299	3,05	904	0,24	5 954	1,61	16 100	4,35	9 669	2,61	285 892	77,28
Bács-Kiskun	437 245	51,96	112 883	13,41	8 702	1,03	42 248	5,02	36 299	4,31	29 627	3,52	667 004	79,33
Összesen	1 928 129	56,59	305 054	8,95	23 522	0,69	62 432	1,83	97 911	2,88	99 602	2,92	2 476 176	72,68

Megye	Erdő (ha)	Erdő (%)	Vízfelület (ha)	Vízfelület (%)	Vizenyős t. (ha)	Vizenyős t. (%)	Beépített (ha)	Beépített (%)	Iparterület (ha)	Iparterület (%)	Közlekedés (ha)	Közlekedés (%)	Ip. + Közl. (ha)	Ip. + Közl. (%)	Összesen (ha)	Összesen (%)
Pest + Bp.	159 788	23,09	9 753	1,41	1 884	0,27	82 279	11,89	10 378	1,50	2 658	0,38	13 036	1,88	691 115	100
Fejér	49 694	11,35	6 574	1,50	1 926	0,44	24 090	5,50	4 684	1,07	353	0,08	5 037	1,15	437 396	100
Komárom-Esztergom	61 739	27,45	4 089	1,82	615	0,27	12 768	5,68	3 524	1,57	0	0	3 524	1,57	224 620	100
Győr-M-Sopron	70 650	17,41	2 820	0,70	6 904	1,70	21 680	5,34	2 691	0,66	68	0,02	2 759	0,68	404 946	100
Baranya	107 027	24,18	3 467	0,78	1 684	0,38	15 532	3,51	3 629	0,82	42	0,01	3 671	0,83	438 192	100
Tolna	61 275	16,56	4 799	1,30	1 878	0,51	14 373	3,88	1 655	0,45	39	0,01	1 694	0,46	369 911	100
Bács-Kiskun	128 519	15,27	5 972	0,71	9 131	1,09	27 031	3,21	2 229	0,26	874	0,10	3 103	0,36	840 760	100
Összesen	638 692	18,75	37 474	1,10	24 022	0,70	197 753	5,80	28 790	0,85	4 034	0,12	32 824	0,96	3 406 940	

A térség területfelhasználása a 40. táblázat szerint tagolódik.

A területfelhasználás adatai szerint a Duna menti térség megyéi között a legerdősültebb Komárom-Esztergom, Baranya és Budapesttel Pest megye (25% körüli értékekkel), a szántók aránya Fejér, Tolna és Győr-Moson-Sopron megyében a legnagyobb (több mint 60%), a gyepek, legelők magas arányával Bács-Kiskun megye tűnik ki (a Kiskunsági Nemzeti Park területén), a beépített területek aránya természetesen Pest megyében+Budapesten kiemelkedő (mintegy 13,5%), és ebben a tekintetben éles határvonal húzódik az urbanizáltabb északi és a kevésbé urbanizált déli megyék között. A megyénkénti népsűrűség ugyancsak az északi-déli választóvonal szerint rendeződik.

A Duna menti térség térszerkezeti súlyát nagymértékben erősíti a gyorsforgalmi utak jelenléte, és ez a súly mérséklődik dél felé haladva, ahogyan a gyorsforgalmi utak szétágaznak és megszűnnek. Míg Budapest környékén a regionális megközelíthetőség nagy területre terjed ki, dél felé haladva az elérési távolság egyre inkább nő, és mindinkább eltávolodnak egymástól a dunántúli és az alföldi települések.

A 33 584 km² nagyságú területen a települések száma 1038. A településsűrűség az aprófalvas Baranya megyében a legnagyobb, az úthálózat-sűrűség az országos átlagnak megfelelően variálódik: Bács-Kiskun megyében a legalacsonyabb, mint általában az alföldi megyékben, és Győr-Sopron megyében a legmagasabb, mint általában a Nyugat-Dunántúlon.

A közlekedési hálózat tekintetében a Duna menti térség északi fele országos viszonylatban az átlagosnál fejlettebb, déli fele átlagos fejlettségű.

A Duna menti térség északi részének szerepe az ország gazdasági életében jelentős, a megindult tőkebeáramlás elsősorban ezeket a régiókat érintette. Az életszínvonal magasabb a többi térséghez viszonyítva, ennek eredményeként a gépkocsiellátottság 214–278/1000 lakos értéket mutat (Budapesten: 301).

41. táblázat

Településhálózati közúti infrastrukturális alapadatok

Megye	Terület (km ²)	Település-szám (db)	Településsűrűség (db/km ²)	Úthálózat-hossz (km)	Úthálózat-sűrűség (km/km ²)
Baranya	4487	297	0,066	1597	0,36
Bács-Kiskun	8362	114	0,014	2189	0,26
Fejér	4373	104	0,024	1315	0,30
Győr-Moson-Sopron	4012	167	0,042	1570	0,39
Komárom-Esztergom	2251	71	0,032	812	0,36
Pest	6394	178	0,028	2298	0,36
Tolna	3704	107	0,029	1072	0,29

A térszerkezetben meghatározó az a közlekedési folyosó, amely elsősorban Ausztriával, továbbá Szlovákiával és Németországgal köt össze, amelyet a Duna jelöl ki (M1, M15, hegyeshalmi vasúti fővonal). Meghatározóak továbbá a fővárosba sugarasan érkező közúti és vasúti nyomvonalak (így az M1 mellett az M3, M5, M7 gyorsforgalmi utak), valamint a területet délen határoló, a Balaton kapcsolatát és a növekvő horvát-szlovén forgalmi igényt kielégítő M7-7-es nyomvonal és a budapest–nagykanizsa–murakeresztúri vasútvonal.

A térség közúthálózatának legfőbb jellemzői:

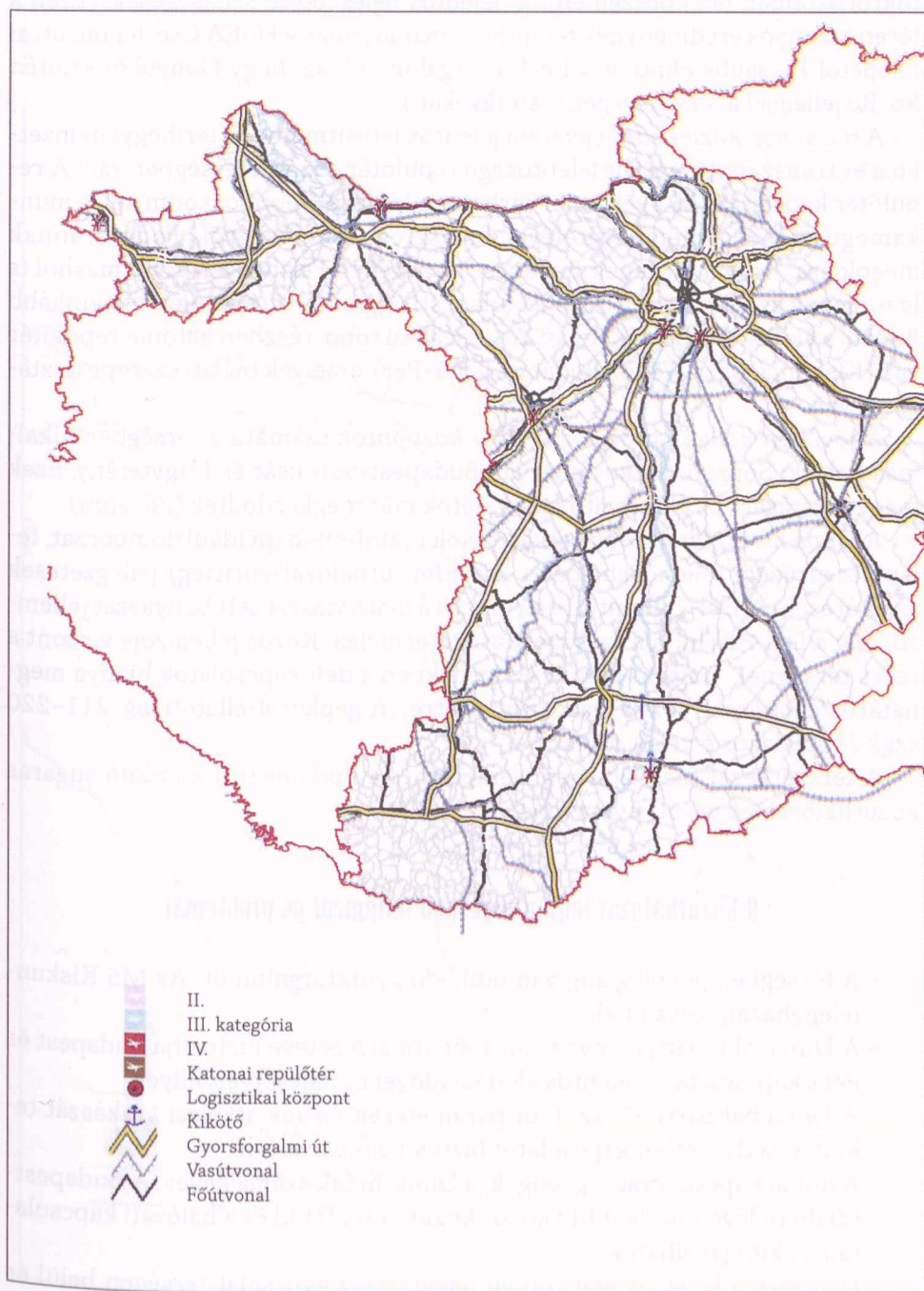
- Itt működik az eddig egyetlen országhatárig megépült autópályánk, az M1, és kerül átadásra rövidesen az M15, amelyek alkalmasak a megfelelő utazási feltételek és a gyors eljutás biztosítására Ausztria és Szlovákia irányában, ill. az érintett térség településeinek forgalmi tehermentesítésére. (Utóbbi lehetőség a magas autópályadíj miatt jelenleg nem kihasznált.)
- A főváros térségében leglényegesebb hiány az M0 teljes gyűrűként megvalósítandó hálózati eleme. A főváros belső úthálózatának túlterheltsége sürgeti a megoldást. Az M0 Északi Duna-hídjának megvalósítása elsődleges feladat.
- A budapesti agglomeráció területén épülő 2-es úti nyomvonal kedvező az érintett települések tehermentesítése és a főúton bonyolódó hazai és nemzetközi forgalom szempontjából.
- Budapest és Győr között a közúti Duna-hidak hiánya vagy elégtelen állapota országon belüli és nemzetközi kapcsolathianyokat eredményez. A budapesti Árpád-híd után a legközelebbi a komáromi súlykorlátozással rendelkező híd. Régóta van igény az M0 északi hídján túl – Vác, Esztergom térségében – Duna-híd építésre, valamint Komáromnál egy a városszerkezetbe jobban illeszkedő új híd építésére.
- A szomszédos országokkal való közúti kapcsolatok fejlesztése részben a szükséges új Duna-hidakhoz kapcsolódik (Esztergom, Komárom – 13. sz. főút). Sok helyen az alsórendű hálózaton is van igény újabb kapcsolatok megteremtésére, amelyek a szomszédos régiók, ill. kistérségek részéről merülnek fel.

A vasúthálózat lényeges, fővárosba futó sugaras elemei érintik a térséget:

- A budapest–hegyeshalmi nemzetközi vasúti fővonal a legkorszerűbb, mivel korszerűsítése, átépítése nem régen fejeződött be.
- Nemzetközi szerepe van még a Budapest–szobi vonalnak és a Budapest–murakeresztúri fővonalnak. Utóbbi villamosítása a befejezéshez közelít.
- Több, a trianoni egyezmény alapján elbontott vasúti kapcsolat visszaépítése kerül újra meg újra napirendre vállalkozási szinten, vagy idegenforgalmi szempontból, ilyen például a Kőszeg–Oberpullendorf kapcsolat.

A vízi közlekedés e térségben jelentős szerepet játszhatna a Duna jelenléte miatt. Sok kiépített vagy részben kiépített 1-2 állásos nyíltvízi kikötő van ezen

A Duna-menti térség távlati közlekedési hálózata

Forrás: DTA 50, FÖMI, UVATERV, MÁVTI

a Duna-szakaszon. Kiépített vagy részben kiépített medencés kikötő Gönyűnél, Budapesten és Dunaújvárosban van csupán. Korszerű hajózásról és kikötőkről azonban nem beszélhetünk. Jelentős fejlesztések szükségesek. (Ezen a téren bizonyos eredménynek tekinthető már az, hogy a FOKA Cserhalom utcai telepétől Passauba elindult a Ro-Ro forgalom, ill. az, hogy Gönyűből szintén Ro-Ro jelleggel a Suzuki végez szállításokat.)

A hazai légi közlekedés egyetlen jelentős létesítménye, a ferihegyi nemzetközi és transzkontinentális jelentőségű repülőtér ebben a térségben van. A repülőtér kapacitása 20 éven belül várhatóan kimerül. Gondoskodni kell a munkamegosztás figyelembevételével fejlesztési lehetőségéről. Fontos annak megoldása, hogy a kisgépek Budapest térségében Ferihegyen kívül máshol is le tudjanak szállni. Erre a célra a budapesti agglomeráció területén leginkább Budaörs és Tököl lehet alkalmas. A térségben több, részben katonai repülőtér van (Kiskunlacháza, Tököl, Budaörs, Győr-Pér), amelyek távlati szerepe tisztázásra vár.

A jövőben kialakítandó *logisztikai központok* számára a térségben alkalmas helyek: Sopron, Székesfehérvár, Budapest-Soroksár és Nagytétény. Ezek megvalósítására az előkészítő munkálatok már megkezdődtek (76. ábra).

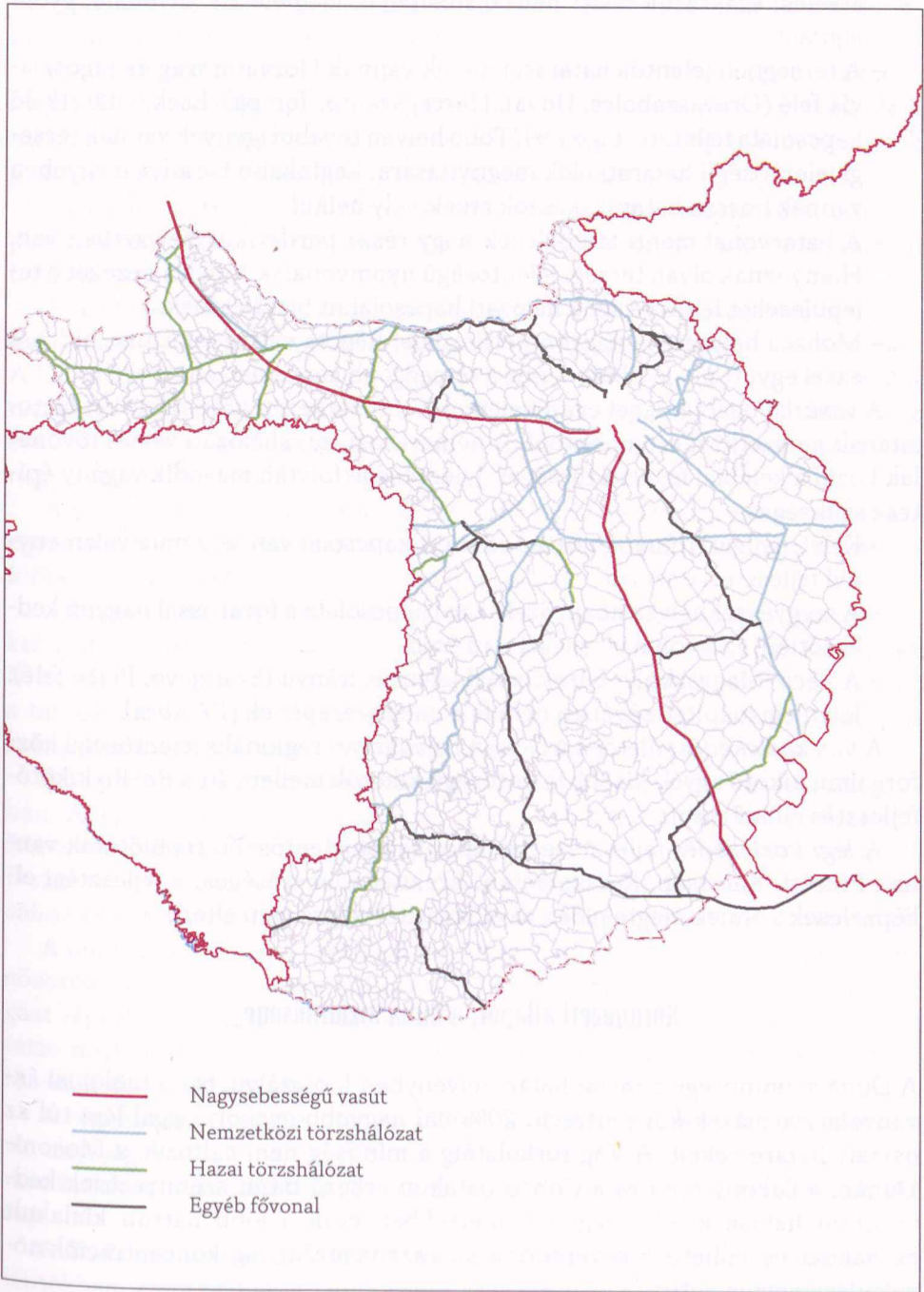
A *Duna menti térség déli részében* sok tekintetben (például domborzat, településsűrűség, településhálózati karakter, úthálózat-sűrűség) jellegzetesek az eltérések. A Dél-Dunántúlra az ipar és a mára visszaesett bányászat jellemző, míg a Dél-Alföldön a mezőgazdasági termelés. Közös jellemzője viszont a teljes térségnek, hogy az elmúlt évtizedekben a déli kapcsolatok hiánya meghatározó hatással volt a gazdasági életre. A gépkocsi-ellátottság 211–220 szgk./1000 lakos értéket mutat.

A térszerkezet meghatározó elemei itt is a Budapestről kiinduló sugaras közúthálózati és vasúti nyomvonalak.

A közúthálózat leglényegesebb jellemzői és problémái

- A térségben jelenleg alig van működő gyorsforgalmi út. Az M5 Kiskunfélegyházáig készült el.
- A Duna jobb partján levő 6. sz. főút vonalvezetése biztosítja Budapest és Pécs kapcsolatát – jelentős eljutási idővel és balesetveszéllyel.
- A Duna bal parti 51. sz. főút paramétereit és sok átkelési szakaszát tekintve kedvezőtlen kapcsolatot biztosít a főváros felé.
- A dunai kapcsolatok is gyengék, a Duna-hidak száma kevés. A Budapestről délre levő mindkét híd közös közúti-vasúti híd és a hálózati kapcsolataik is kifogásolhatók.
- Hiányzik a kelet-nyugat irányú nagytérségi kapcsolat térségen belül és országos szinten is.

A Duna menti térség távlati vasúthálózata

Forrás: DTA 50, FÖMI, MÁVTI

- A kelet-nyugat irányú kapcsolatokat bonyolító nyomvonalak irányukban többségében megfelelnek, de nyomvonalvezetésük, valamint sok és rossz átkelési szakaszuk miatt nem biztosítanak megfelelő színvonalú, gyors eljutást.
- A térségben jelentős határátmenetek vannak Horvátország és Jugoszlávia felé (Drávaszabolcs, Udvar, Hercegszántó, Tompa). Ezek határátkelő kapcsolata fejlesztést igényel. Több helyen további igények vannak térségi jelentőségű határátkelő megnyitására. Leginkább Baranya megyében vannak hosszú határszakaszok átkelőhely nélkül.
- A határvonal menti települések nagy része periférikus helyzetben van. Hiányoznak olyan térségi jelentőségű nyomvonalak, amelyek ezeket a településeket felfűzve azok hálózati kapcsolatait biztosítanák.
- Mohács helyzete is nagyon periférikus. Régóta van igény Duna-hídra, s ezzel együtt megoldható lenne a térség jobb kapcsolatrendszere is.

A *vasúthálózat* térséget érintő elemei jó térszerkezeti kapcsolatokat biztosítanak nemzetközi szempontból. A nemzetközi törzshálózati vasúti fővonalak közül a kelebiai érinti a térséget. Jelentősége folytán második vágány építése szükséges.

- Kelet-nyugati irányban kevés és rossz kapcsolat van, és szinte valamenynyi fejlesztésre szorul.
- A megyeszékhelyek közül Szekszárd kapcsolata a fővárossal nagyon kedvezőtlen, ez a vonal is fejlesztésre érett.
- A Pécs–Magyarbóly–Eszék vonal jelentős irányú (Szarajevó, Ploče felé). Jelenlegi kiépítettségében nem felel meg szerepének (77. ábra).

A *vízi közlekedést* illetően a Dunán Bajánál van regionális jelentőségű közforgalmú kikötő egyéb kisebb jelentőségű kikötők mellett. Itt a Ro-Ro kikötő-fejlesztés elhatározott.

A *légi közlekedés* fejlesztése szempontjából jelentősebb repülőterek vannak Pécssett, Kalocsán, Kecskeméten. Ezeknél a lehetőségek, a fejlesztési elképzelések s ennek megfelelően az előkészítettség is igen eltérő.

Környezeti állapot: a Duna vízminősége

A Duna vízminősége a rajkai határszélvényben I. osztályú, bár a biológiai ásványolajszármazék-koncentráció 20%-nál nagyobb gyakorisággal lépi túl az osztály határértékeit. A Vág torkolataig a minőség nem változik, a Mosoni-Dunán, a Bakony-éren és a Concó-patakon érkező hazai szennyezések kedvezőtlen hatása kisebb-nagyobb mértékben csak a jobb parton kialakult csóvákban észlelhető. Elkeveredés után a szennyezőanyag-koncentrációk növekedése nem jelentős.

A Vágon Szlovákiából érkező szennyezések hatására a vízminőség éves átlagban II. osztályúra romlik. Ehhez a hazai terhelések hozzájárulása minimális, hatásuk itt is elsősorban a parti csóvákban észlelhető, s ez az állapot Budapest határáig jellemzőnek mondható.

Budapest kommunális és ipari szennyvizei erősen rontják a Duna vízminőségét. Osztályromlás ugyan a főváros alatti szelvényben nem történik, de a legfontosabb szennyezések koncentrációinak és a II. osztályú koncentrációk gyakoriságának a növekedése egyértelműen kimutatható.

Százhalombatta, Dunaújváros kommunális és ipari szennyezései a budapestinek töredékei, de a jobb parti sáv minőségének romlásához kétségtelenül hozzájárulnak.

A Sió vízrendszerén érkező szennyezések a dunai torkolatig kiegyenlítődnének, vízminőségromlást elsősorban a befogadó kisvízfolyásokban okoznak. A Duna vízminőségére és a mohácsi ivóvízkivételre lényeges hatást a fűzfői nitrokémiai ipartelepek, valamint a Péti Nitrogénművek szennyvíztározóinak eseti leeresztései gyakorolnak; – az előbbi szerves mikroszennyező, az utóbbi nagy koncentrációjú ammóniumion-ammónia tartalmával.

A Sió torkolata alatt lényeges hazai terhelés a Dunát nem éri, e szakasz kiegyenlítő, öntisztuló szakasznak tekinthető. Ezt bizonyítja az, hogy az utóbbi időben a vízminőség itt újra I. osztályúra javult.

A Duna-kanyar legjelentősebb hazai mellékvize a Rába, a pápai szennyvizet szállító Bakony-ér hatására ez is II. osztályúra romlik. A Cuhai-Bakony-ér II. osztályú, a Concó-patak az ászári keményítőgyári, az Által-ér az oroszlányi, a tatabányai és a tatai tisztított szennyvizek hatására III. osztályú. Nagyon szennyezett a dorogi szennyvizet befogadó Kenyérmezei-patak is.

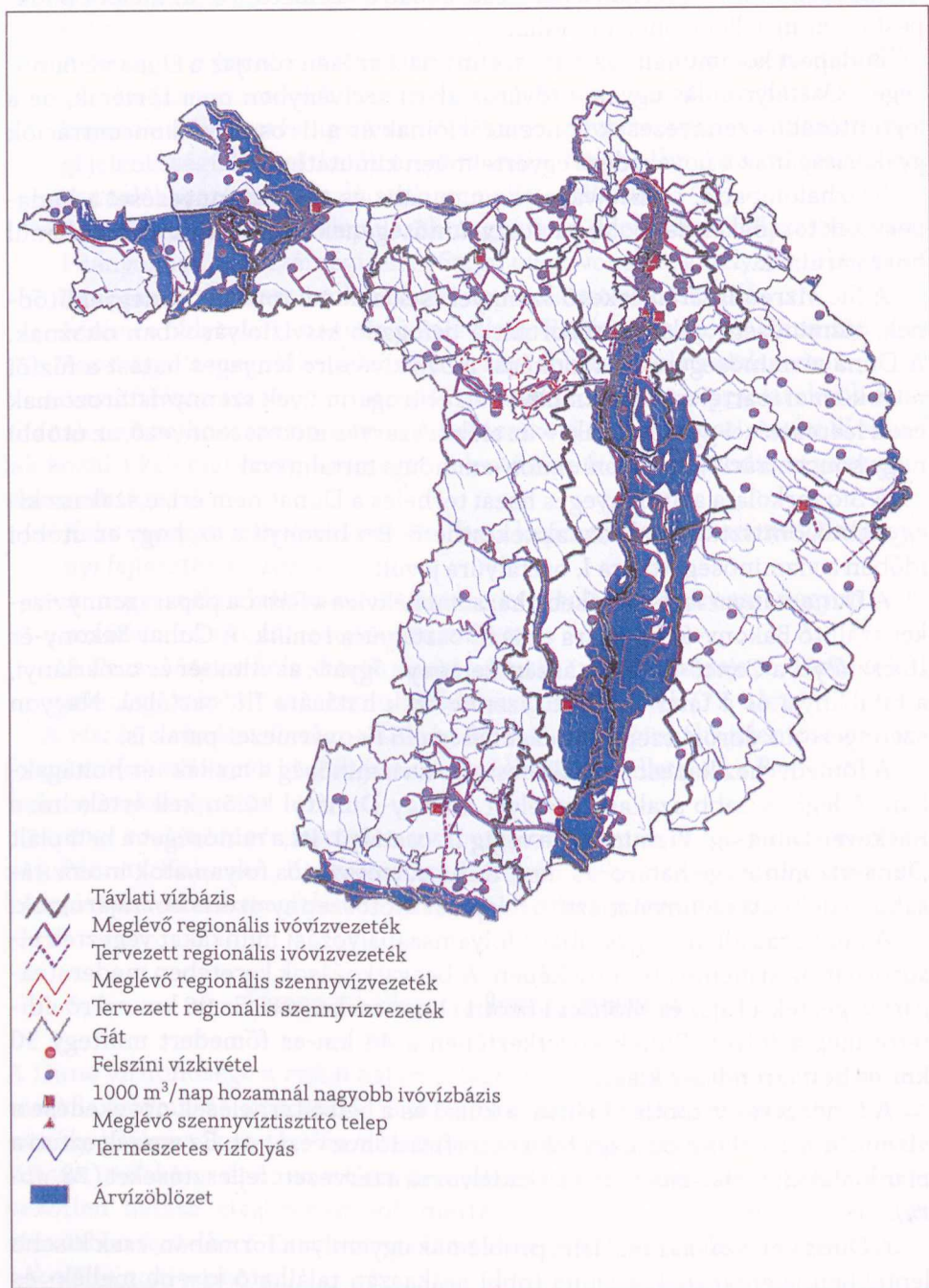
A főmederhez képest sokkal rosszabb a vízminőség a mellék- és holtágakban. A leghosszabb szakasz, amelyet a Nagy-Dunától külön kell értékelni, a Ráckevei-Duna-ág. Vízminősége végig II. osztályú. Itt a minőséget a betáplált Duna-víz minősége határozza meg, de az eutrofizációs folyamatok intenzitásához a délpesti szennyvíztisztító telep tisztított szennyvizei is hozzájárulnak.

A múlt században nagyszabású folyamszabályozási munkákat végeztek elsősorban az ármentesítés érdekében. A beavatkozások keretében mederátvágást végeztek a Fajsz és Mohács közötti Duna-szakaszon. Ez 96 km-rel rövidítette meg a folyót. Ennek következtében a 46 km-es főmedert mintegy 30 km-es holtágrendszer kíséri.

A rendszeres vízpótlás hiánya, a külső és a belső terhelések növekedése a vízminőség romlásához, nagy fokú eutrofizációhoz vezetett. Ez veszélyezteti a már kialakult vízhasználatot, és akadályozza a tervezett fejlesztéseket (78. ábra).

A Duna déli szakaszánál leírt problémák ugyanilyen formában, csak kisebb léptékben jelentkeznek a Duna többi szakaszán található kisebb mellék- és holtágakban.

A Duna-menti térség távlati vízgazdálkodási koncepciója

Forrás: VÁTI

A Duna menti térség távlati térszerkezete

A területrendezésben a térszerkezet alapvető meghatározói a fő (elsősorban közlekedési) infrastruktúra-hálózat, a területfelhasználás és a településrendszer.

Az országos térszerkezet alakításánál a Duna menti térség különös hangsúllyal szerepel. A térszerkezet-alakítás három fő törekvése – a fővárosi koncentráció oldása, a nyugati és a keleti országrész között kibillent egyensúly és relatíve megnőtt távolság mérséklése, valamint a térszerkezet kifelé nyitása és a szomszédos országokkal, határmenti térségekkel és településekkel való kapcsolat erősítése – közvetlenül érinti a térséget.

A koncentráció oldásának fő eszköze a kapcsolatrendszer-átalakítás: a radiális úthálózat, és főleg a gyorsforgalmi úthálózat kiegészítése összekötő utakkal, és a Dunán Budapeستől délre két új híd létesítése Dunaújvárosnál és Szekszárdnál. Ezáltal egyenes összeköttetés alakul ki Székesfehérvár és Kecskemét, valamint Kaposvár–Pécs–Baja–Szeged között.

A távlati közlekedési hálózat meghatározó radiális összetevői az 1997-ben Helsinkiben tartott Európai Közlekedési Konferencia állásfoglalásával rögzített európai közlekedési folyosók Magyarországot érintő elemei. Ezek a Duna menti térség közlekedési hálózatát is meghatározzák. Ezek a következők:

IV. Berlin/Nürnberg–Prága–Pozsony/Bécs–Budapest–Konstanța/Szaloniki/Isztambul,

V. Velence–Trieszt/Koper–Ljubljana–Budapest–Ungvár–Lvov:

V/A. Pozsony–Zsolna–Kassa–Ungvár,

V/B. Fiume–Zágráb–Budapest,

V/C. Ploče–Szarajevó–Eszék–Budapest

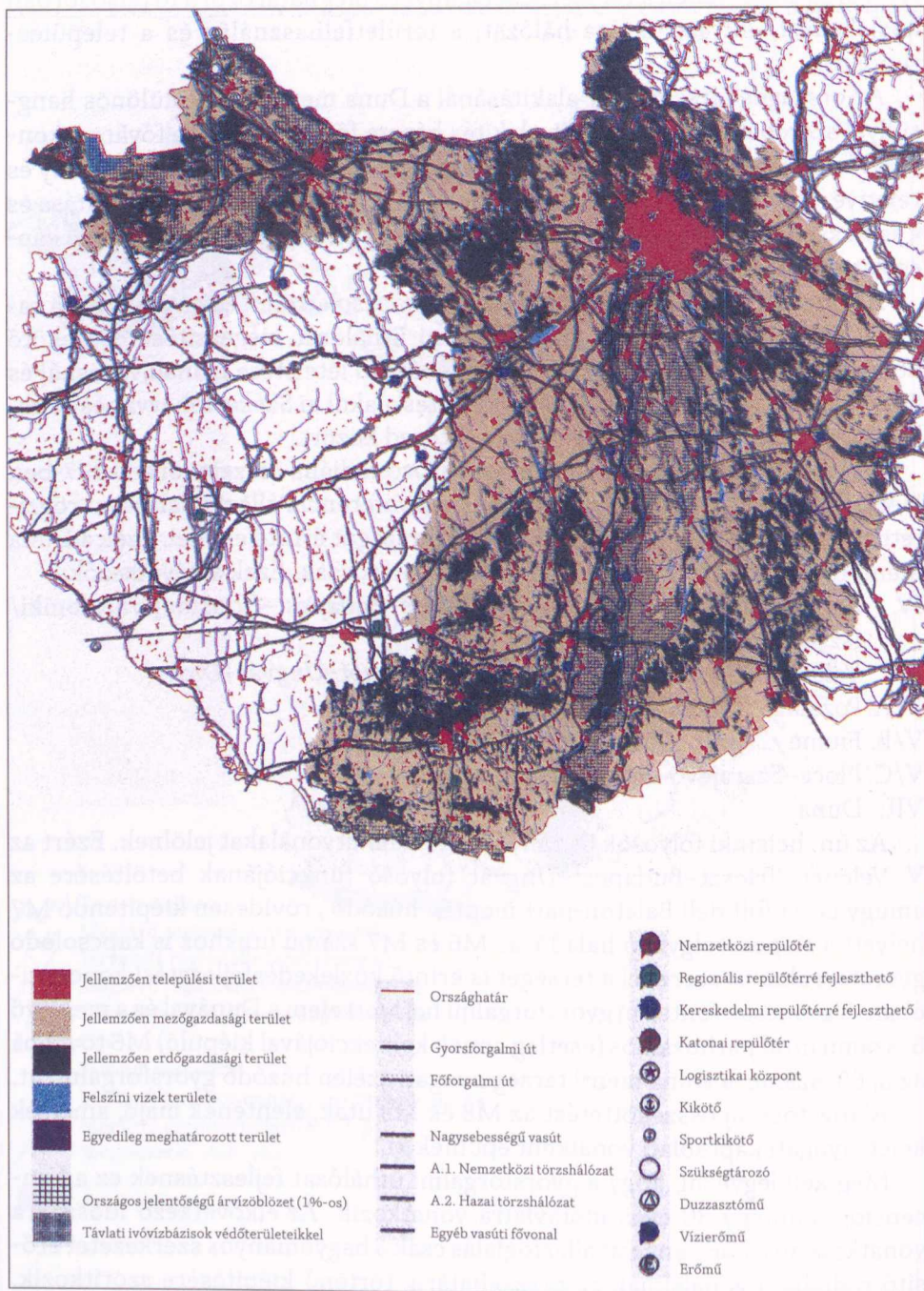
VII. Duna

Az ún. helsinki folyosók útirányokat és nem útvonalakat jelölnek. Ezért az V. Velence–Trieszt–Budapest–Ungvár folyosó funkciójának betöltésére az amúgy is zsúfolt déli Balaton-part mentén húzódó, rövidesen kiépítendő M7 helyett a Kapos-völgyben haladó, az M6 és M7 számú utakhoz is kapcsolódó gyorsforgalmi út szerepel a térséget is érintő közlekedésfejlesztési koncepcióban. Ugyancsak fontos új gyorsforgalmi hálózati elem a Dunával és a meglévő 6. számú úttal párhuzamos (esetleg annak korrekciójával kiépülő) M6 továbbá az új 65. számú, a Duna menti térség nyugati szélén húzódó gyorsforgalmi út.

Alapvetően új összeköttetést az M8 és M9 utak jelentenek majd, amelyek kelet-nyugati kapcsolati vonalként épülnek ki.

Meg kell jegyezni, hogy a gyorsforgalmi úthálózat fejlesztésnek ez a koncepciója mintegy 30 éves időtávlatra vonatkozik. Az elkövetkező időszakra vonatkozóan a kormányzati állásfoglalás csak a hagyományos szerkezetet erősítő radiális útvonalaknak az országhatárig történő kiépítésére szorítkozik. Félő, hogy ilyen ütemezéssel a térszerkezeti egyensúly közelítését biztosító

A Duna-menti térség távlati térszerkezeti koncepciója

Forrás: VÁTI

közlekedési hálózat sohasem fog megvalósulni. Éppen ezért fontos, hogy a koncentrikus hálózatot oldó elemek legalább egy részének kiépítése elkezdődjön a középtávú időszakban (79. ábra).

A vasúthálózat fejlesztése a meglévő vonalak rekonstrukciója és korszerűsítése mellett csupán a – szintén a helsinki folyosók menti – nagysebességű vasútvonalak építésére irányul. Ennek a fejlesztésnek a térségre csak közvetett hatása lesz, ha – mint jelenleg tervezik – csak Budapesten lesz állomása.

A VII. folyosóként kijelölt Duna – mint a transzkontinentális Duna–Majna–Rajna vízi út része – esetében a nemzetközi előírásoknak megfelelő vízi út kialakítása és a kapcsolódó kikötők megfelelő színvonalú kiépítése sürgető feladattá vált. Az országos jelentőségű dunai kikötők a tervek szerint Győrnél, a fővárosban, Dunaújvárosnál és Bajánál lesznek.

A nemzetközi légi közlekedés szempontjából is jelentős Magyarország és ezen belül a Duna menti térség földrajzi fekvése, mivel a jövőben Kelet-Európa irányába a jelenleginél is fontosabb szerepet vállalhat, esetleg Ferihegy, ill. Kiskunlacháza mellett más repülőterek felhasználásával.

A térségi területfelhasználást illetően a rendezési tervezés számol azzal, hogy az Európai Unió agrárpolitikájához alkalmazkodva csökkenteni kell a szántóterületeket. A törekvés az, hogy ez a csökkentés ne a legértékesebb mezőgazdasági területeket érintse. Így a Kisalföld és a Mezőföld nagy részén a művelési ágak a tervek szerint nem változnak. Ugyancsak fontos cél az értékes bortermő és gyümölcsstermő vidékek megtartása, helyzetük javítása.

A szántóterület csökkenésével nőnek az extenzív művelésű mezőgazdasági területek, gyepek, legelők, elsősorban a környezetileg érzékeny területeken, a Duna menti térségnek főleg a keleti oldalán. Várható – és az agrárágazat tervei között szerepel – az erdőterületek növekedése, főleg a meglévő erdők kiterjesztésével, leginkább Baranya, Tolna, Komárom-Esztergom megyében. Mindez az agrártámogatási rendszer alakulásának függvénye.

Ugyancsak jelentős hangsúly kerül a természetvédelmi területekre, tájvédelmi körzetekre, nemzeti parkokra, amelyek területi növekedése, területgazdálkodásuk változása és a természetvédelem és agrárium következetesebb együttműködése várható.

Az infrastruktúra, főleg a közlekedés fejlesztésének felgyorsulása maga után vonja a beépített területek nagymértékű növekedését. Az útépités önmagában is nagy területigényű, de ennél jóval nagyobb területet foglalnak el a kapcsolódó építmények és azok a kereskedelmi, irodai, raktározási létesítmények, amelyek a közlekedési csomópontoknál gomba módra épülnek és terjeszkednek. A területi szabályozás fontos és aktuális feladata ezért a közlekedési hálózat által generált beépítés megfelelő kontrollja.

Az országos térszerkezet tervezett alakulása a Duna menti térség számára igen jelentős változásokat hoz. Különösen a Budapesttől délre húzódó terület számára hoz minőségileg új lehetőségeket a tervek érvényesülése.

A településhálózati központok egyik részének (Győr, Mosonmagyaróvár, Komárom, Esztergom, Vác, Mohács, Pécs, Szigetvár, Siklós) súlya megmarad, sőt tovább erősödik a szomszédos országokkal, azok határmenti régióival történő együttműködés fokozódásával és a határ közeli magyar városok vonzáskörzetének kiterjedésével a határon túlra, mint ahogyan ez Sopron esetében már kibontakozott.

Az infrastruktúra fejlesztés új helyzetet teremt Dunaújváros, Szekszárd és Baja számára, ahol az intermodális közlekedési csomópont az árucseré centrumává alakíthatja ezeket a városokat. Minden bizonnyal tovább erősödik Székesfehérvár és Kecskemét jelentősége.

Mindezek alapján könnyen elképzelhető, hogy az agglomerálódási folyamat, az urbanizált sávok kialakulása felgyorsul, nemcsak a központi térségben, hanem a Duna felső szakasza mellett valamint Budapesttől délre is.

BIBLIOGRÁFIA

I. A Duna és a Duna menti területek

Nemzetközi kitekintés

Ádám M.: Dunai konföderáció vagy kisantant. *Történelmi Szemle*, 1977. 3–4. 440–487.

Adler, A. W.: Der Ausbau des Rhein–Main–Donau–Europa–Kanales und die Binnenhäfen Bayerns. *Der Donaauraum*, 16. 1971. 2–3. 159–166.

Akademie für Raumforschung und Landesplanung Hannover: *Kommunalentwicklung und Regionalplanung im Grenzraum Donau–Iller. Öffentlicher Personennahverkehr in Regionen unterschiedlicher Struktur*. Selbstverlag, Hannover, 1982.

Annual Statistic Al Romaniei 1996. Comisia Nationala Pantru Statistica, București, 1996.

Der Autobusverkehr in den Donauländer – Ergänzungen zu einer Karte im Atlas der Donauländer. *Österreichische Osthefte*, 1984. 2. 273–303.

Bachtler, J. – Downes, R. – Raines, Ph. (eds.): *Study Area 3. The Impact on Cohesion of EU Enlargement*. European Policies Research Centre, Glasgow, 1996.

Bader, W.: Der Ausbau der Donaauraum zur Wirtschaftsachse Südosteuropas. Gefahr oder Chancen für die Rhein-Region? *Der Donaauraum*, 19. 1974. 3–4. 164–172.

Bader, W.: Die Entwicklung der Donauschifffahrt in Oberösterreich während der Industrialisierung. Zur Wirtschaftsgeschichte im Zeitalter des Liberalismus. *Der Donaauraum*, 21. 1976. 1–2. 93–98.

Baicoianu, C.–L.: *Le Danube: aperu historique et politique*. Paris, 1917.

Balaz, V.: Der Donau–Oder–Elbe–Kanal. *Der Donaauraum*, 15. 1970. 1–2. 27–33.

Balaz, V.: Die internationale Bedeutung des Baues der Donaukraftwerke Gabčíkovo–Nagymaros. Die aktuelle Situation. *Der Donaauraum*, 30. 1989–1990. 3. 5–19.

Balic, S.: *Die Muslims in Donauraum*. Moslemischer Sozialdienst, Wien, 1971.

Balogh L.: *A Duna-Majna-Rajna csatorna hasznosításának feltételei, perspektívái*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Bp., 1993.

Béhar, P.: És mégis a Duna menti államszövetsége a jövő. *Európai Szemle*, 3. 1992. 4. 61–65.

Bemelmans, L.: *The Blue Danube*. Viking Press, New York, 1945.

Benedikt, H.: Die Industrie im Donauraum um die Jahrhundertwende. *Der Donauraum*, 14. 1969. 129–141.

Berend T. I. – Ránki Gy.: A Duna-medence gazdasági problémái az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után. *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei*, 1969. 3. 417–430.

Berger, P.-R.: *Der Donauraum in wirtschaftlichen Umbruch nach dem Ersten Weltkrieg. Währung und Finanzen in den Nachfolgestaaten Österreich, Ungarn und Tschechoslowakei 1918–1929*. 2. Bd. Wien: Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaft Österreichs, 1982.

Bertalan J. (szerk.): *Eine Reise entlang der Donau*. ELTE, Bp., 1995.

Binder, J.: Gabčíkovo: the case for. *East European Reporter*, 5. 1992. 5. 76–78.

Birken, S.: *Der vermehrte Donaustand*. Nürnberg, 1984.

Boettger, W.: *Die Rhein–Main–Donau Wasserstrasse als gesamteuropäisches Problem*. Berlin, 1975.

Börner, H.: *Gesamteuropäische Aspekte der Rhein–Main–Donau Verbindung*. Nürnberg, 1969.

Brunet, R. – Lehotsky, M. – Podolák, P.: Grafický model regionálneho systému – príklad Východoslovenskej nížiny. *Architektúra a Urbanizmus*, 23. 1989. 3. 139–146.

Buchmann, B. M.: *Planungen und Realisierungen im Donaukanalbereich 1958–1983*. Wien: Magistrat der Stadt Wien, 1984.

Buchmann, B. M. – Sterk, H. – Schicke, R.: *Der Donaukanal. Geschichte – Planung – Ausführung*. Magistrat der Stadt Wien, Wien, 1984.

Bulla B. – Mendöl T.: *A Kárpát-medence földrajza*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1947.

Business Central Europe. The Annual 1996/97. Special issues.

Business Central Europe. The Annual 1997/98. Special issues.

Christiau, R.: Nationalpark Donau-Auen – Konzept und erste Massnahmen. *Perspektiven*, 1995. 6–7. 17–20.

Cucu, V. S.: The Danube – a geographical axis of Central and Southeastern Europe. *Revue Roumaine de Géographie*, 1996. 40. 113–118.

Dauber, F. – Hautau, H.: *Szállítási logisztika a Duna térségében*. Magyar Logisztikai Egyesület, Bp., 1992.

De Martin, P.: Die Arbeitsgemeinschaft Donauländer. *Raumordnung Aktuell*, 1996. 2. 3–5.

- Dégen I.: Az európai víziútrendszer és a Duna. *Gazdaság*, 8.1974. 4. 39–57.
- Demorgny, G.: *Danube et Adriatique*. Domat–Montchrestien, Paris, 1934.
- Die Donau als Weg in den Nahen Osten. *Schiffahrt und Strom*, 21. 1976. 55–56. 24–25.
- Donau-Ausbau*. Dokumentation der 6. Niederösterreichischen Raumplanungskonferenz. Wien, 1972.
- Donaufahrt. Die Donau vom Schwarzwald zum Schwarzen Meer*. Verlag Schiffahrt und Weltverkehr, Basel, 1969.
- Donaupolitik an der Wende. *Schiffahrt und Strom*. 36. 1995. Sept.–Okt. 1–17.
- Der Donauraum und seine Probleme*. Verlag Fleischhauser, Stuttgart, 1933.
- A Duna vizének hasznosítására vonatkozó nemzetközi jogi szabályozás fejlődése*. Vízügyi Dokumentációs Központ, Bp., 1980.
- A Duna vízgazdálkodási és víziközlekedési hasznosításának lehetőségei. *Műszaki Élet*, 32. 1977. 12. 9–17.
- A Duna vízgyűjtő országai gazdasági fejlődésének hatása a magyarországi Duna szakaszra*. Vízügyi Dokumentációs Központ, Bp., 1980.
- A Duna vízgyűjtőjéhez tartozó országok vízgazdálkodási adatai*. Vízügyi Dokumentációs Központ, Bp., 1980.
- Economic Commission for Europe, Inland Transport Committee: Economic Study of the Danube–Oder (–Elbe) Connection. United Nations, New York, 1981.
- Elekes D.: *A dunavölgyi kérdőjel. A dunakörnyéki Közép-Európa gazdasági problémája*. Bp., 1934.
- Elekes D.: A Duna-medence gazdasági újjárendeződése. *Külügyi Szemle*, 1935. 3. 270–274. p.
- Elekes D.: Gazdasági együttműködés a Duna völgyében. *Duna Népe*, 1937. ápr. 5–7.
- Enyedi Gy.: *Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1978.
- Enyedi Gy.: Urbanizáció Kelet-Közép-Európában. *Magyar Tudomány*, 1992. 6. 685–693.
- Erdmenger, J.: Transeuropäische Netze im Bereich Verkehr. *EUREG*, 1996. 3. 6–15.
- Ermacora, F.: Über den Minderheitenschutz in den Friedensverträgen der Donaustaaten nach dem zweiten Weltkrieg. *Der Donauraum*, 11. 1966. 1–2. 64–72.
- Ermacora, F.: Regionalismus im Donauraum. *Der Donauraum*, 17. 1972. 3. 121–128.
- Ermacora, F.: Ansätze zum Umweltschutz im Donauraum. *Der Donauraum*, 29. 1987–1988. 13–18.

Ermacora, F.: Neubesinnung auf Volksgruppen- und Minderheitenschutz im Donaauraum. *Der Donaauraum*, 31. 1991. 3. 5–10.

Facsády K.: Dunavölgyi gazdasági együttműködés. *Gazdaság*, 1947. 17. 766–778.

Fazekas B.: Közgazdasági problémák a Dunatájon. *Valóság*, 1948. 7. 512–527.

Fekete Gy.: A Duna–Majna–Rajna víziút közlekedéspolitikai jelentősége a gazdasági együttműködés területén. *Közlekedéstudományi Szemle*, 28. 1978. 10. 433–438.

Fekete Gy.: A Duna menti államok együttműködése a hajózásban. *Közlekedéstudományi Szemle*, 34. 1984. 10. 437–442.

Fekete Gy.: A Duna–Majna–Rajna víziút megnyitását megelőzően szükséges nemzetközi teendők. *Közlekedéstudományi Szemle*, 41. 1991. 8. 281–286.

Fekete Gy.: Az elgondolástól a megvalósulásig. A Duna–Majna–Rajna víziút. *Közlekedési Közlemények*, 48. 1992. 48. 647–656.

Fischer, M. – Rammer, C.: Zur Entwicklung des grenzüberschreitenden Warenverkehrs im Einzugsbereich der Rhein–Main–Donau–Wasserrstrasse. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 135. 1993. 103–140.

Flechl, R.: Transportweg Donau: Chancen, aber kein Image. *Verkehr und Umwelt*, 1996. 31.

Fogarasi B.: *A dunai népek együttműködése*. Bp., 1946.

Franzel, E.: Österreichs Rhein- und Donaupolitik zur Zeit Napoleons. *Der Donaauraum*, 15. 1970. 3–4. 203–215.

Fucsek L.: *A Dunavölgy államainak gazdasági közeledése*. Bp., 1932.

Gastescu, P.: Delta Dunarii – stare actuala, redresare ecologica si conserva prin statutul de rezervatie a biosferei. *Terra*, 1992. 3–4. 40–48.

Gastescu, P.: The Danube Delta Biosphere Reserve (DDBR). Present state and management. *Revue Roumaine de Geographie*, 1996. 40. 27–33.

Geer, J. S.: Zur Gründungsgeschichte der Rhein–Main–Donau A.G. *Der Donaauraum*, 17. 1972. 1–2. 30–47.

Geffcken, F.: *La question du Danube*. Müller, Berlin, 1883.

Georgiev, G.: Die Verkehrspolitik der Volksrepublik Bulgarien als Beitrag zur grenzüberschreitenden Integration. In: *Internationale Verkehrskonferenz für Mittel- und Osteuropa der Hanns-Seidel Stiftung in Prag*. München: Hanns-Seidel Stiftung, 1990.

Ghenovici, A.: Le Danube, principale artere de navigation de la Republique Socialiste de Roumanie. *Revue Roumaine de Geographie*, 12. 1968. 1–2. 181–185.

Ghenovici, A.: Considerati geografice privind transportul fluvial in defileul Dunarii. *Studii si Cercetari de Geografie*, 17. 1970. 1. 111–116.

Ghenovici, A.: A new canal on Europe's map: the Danube–Black sea canal. *Revue Roumaine de Geographie*, 28. 1984. 17–26.

- Ghenovici, A.: Dunarea, artera fluviala transeuropeana. *Studii si Cercetare de Geografie*, 40. 1993. 31–42.
- Glatz F.: Hét pont a Dunáról. *Ezredforduló*, 1998. 1. 25–28.
- Glessner, F.: Neue Formen wirtschaftlicher Zusammenarbeit mit den östlichen Nachbarstaaten Österreichs. = *Europäische Rundschau*, 18. 1990. 1. 25–29.
- Golobics P.: *A határ menti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésekben*. JPTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 1995.
- Gonda B.: *Az al-dunai Vaskapu és az ottani további zuhatag szabályozása*. Fanda, Bp., 1892.
- Gordon, V. C.: *The Danube in Prehistory*. Oxford, 1929.
- Götz, W.: *Das Donauegebiet mit Rücksicht auf reine Wasserstrassen*. Stuttgart, 1882.
- Gumpel, W.: Wirtschaftliche Kooperation mit den sozialistischen Donausstaaten. Hintergründe, Formen, Perspektiven. *Der Donaauraum*, 20. 1975. 1–2. 11–22.
- Gumpel, W.: *Die Interessen der Anliegerstaaten am Rhein–Main–Donau-Kanal*. Südosteuropa Gesellschaft, München, 1990.
- Gumpel, W.: *Der Donauverkehr. Möglichkeiten einer grenzüberschreitenden Zusammenarbeit*. Südosteuropa Gesellschaft, München, 1996.
- Gumpel, W. (Hrsg.): *Grenzüberschreitender Umweltschutz*. Südosteuropa Gesellschaft, München, 1985.
- Gumpel, W. – Hampe, P. (Hrsg.): *Barrieren im Bereich der Verkehrs-Energie- und Agrarwirtschaft in Ost- und Südosteuropa*. Südosteuropa Gesellschaft, München, 1993.
- Guran, L.: A geographical approach to major investment in Romania. *Österreichische Osthefte*, 38. 1996. 2. 135–149.
- Hahn, W. – Mueller, J. – Weikel, G.: *Der Main–Donau–Kanal. Argumentationsstudie zu einer kontroversen Diskussion*. Selbstverlag, München, 1982.
- Hajnal H.: *A nemzetközi Dunaegyezmény*. Magyar Külügyi Társaság, Bp., 1923.
- Hajósi A.: *A Duna-történet, 1987–1990*. Bp. [k.n.], 1991.
- Halbmayer, K.: Binnenschiffahrtspolitik aus österreichischer Sicht und ihre Grundlagen. *Der Donaauraum*, 27. 1985. 65–74.
- Hanák P.: Túl ökonómián és ökológián. A Dunáról. *Liget*, 1. 1988. 2. 28–30.
- Hanák P.: Közép-Európa: az imaginárius régió. *Világosság*, 30. 1989. 8–9. 561–571.
- Hansen, O. – Schierbaurn, B. – Winkelbradt, A.: Das Projekt Main–Donau-Wasserstrasse aus der Sicht von Naturschutz und Landschaftspflege. *Dokumente Umweltschutz Landespflege*, 24. 1984. 46–48. 2–12.
- Hantos, E.: *Das Donauproblem*. Wien, 1928.

Hantos, E.: *Memorandum on the Economic Problems of the Danube States (Austria, Hungary, Roumania, Czechoslovakia, Yugoslavia and Bulgaria)*. Bp., 1933.

Hantos E.: A dunai tengely. *Duna Népe*, 1937. jún. 3–4.

Haselsteiner, H.: Zu den geistigen Wechselbeziehungen im Donaauraum. In: *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Szerk. Somogyi É. Bp.: MTA Történettudományi Intézet, 1991. pp. 317–329.

Heikell, R.: *The Danube Donaueschingen – Schwarzes Meer*. Hamburg: Edition Maritim, 1993.

Heksch, A. F.: *Die Donau. Ursprung bis an die Mündung*. Hartleben, Wien–Pest–Leipzig, 1881.

Henry, H.: *The Danube: its Historical, Political and Economic Importance*. Nijhoff, The Hague, 1920.

Hischow, O.: Regionalpolitik und -entwicklung in Bulgarien. Probleme, Erfahrungen, Lösungsansätze. *Raumforschung und Raumordnung*, 48. 1990. 1. 24–25.

Horváth Gy.: *Transition and Regionalism in East-Central Europe*. Europäisches Zentrum für Föderalismus-Forschung, Tübingen, 1996.

Horváth Gy.: *Feljegyzés a romániai tanulmányút tapasztalatairól*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 1997. Kézirat.

Huber, P.: *Städtekooperation im Donaauraum*. Zwischenbericht. Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa, Wien, 1997.

Ifjú Gy.: A „Bajor Duna”. Ulmtól Passauig. *Föld és Ég*, 26. 1991. 10. 308–313.

Ifjú Gy.: A „Bajor” Duna mentén: a forrástól Ulmig. *Föld és Ég*, 26. 1991. 9. 272–276.

Ifjú Gy.: A „Kék-Duna” mentén: a forrástól Ulmig. *Föld és Ég*, 26. 1991. 11. 330–335.

Ifjú Gy.: A Duna Bécstől Győrig. *Föld és Ég*, 26. 1991. 12. 372–375.

Ifjú Gy.: A „szerb” Duna: a Bácskától az Al-Dunáig. *A Földgömb*, 42. 1992. 3. 66–71.

Ifjú Gy.: A „Vén Duna”: az Al-Dunától a torkolatig. *A Földgömb*, 42. 1992. 4. 121–126.

Iván L.: A népességtelepítések és a gazdálkodástörténet alakulása a Dél-Duna-völgy középfalvaiban (18. század eleje – 20. század közepe). *Alföldi Tanulmányok*, 12. 1988. pp. 181–204.

Jac, J. de: *The Rhine–Main–Danube Connection and its Economical Implications for Europe*. Netherlands Maritime Institute, Rotterdam, 1976.

Jaenicke, G.: *Die neue Großschiffahrtstraße Rhein–Main–Donau*. Athenäum Verlag, Frankfurt am Main, 1973.

Jaenicke, G.: Der völkerrechtliche Status der Rhein–Main–Donau Großschiffahrtstraße *Der Donaauraum*, 19. 1974. 3–4. 173–175.

- Jakus M. – Csák E.: *A Duna hajóútja. Általános leírás.* KPM, Bp., 1963.
- Jászi, O.: Federalism in Danubia. *The New Hungarian Quarterly*, 32. 1991. 122. 30–36.
- Jeszenszky G.: A Dunai Államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt. *Századok*, 122. 1988. 4. 648–663.
- Jeszenszky, G.: The idea of the Danubian Federation in American thought during World War I. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34. 1988. 2–3. 271–278.
- Jeszenszky G.: Miért nem sikerült a Duna-völgyi föderációt megalkotni 1918-ban? Kerekasztal beszélgetés a Kossuth Klubban. *Világosság*, 30. 1989. 8–9. 656–664.
- Jaumann, A.: Die Energiewirtschaft im Donauraum. Möglichkeiten und Grenzen einer Zusammenarbeit. *Der Donauraum*, 19. 1974. 3–4. 113–126.
- Jócsik L.: *Közép-Dunamedence közgazdasága.* Bp., 1944.
- Johnston, W.: *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Gesellschaft und Ideen in Donauraum 1848 bis 1938.* Böhlau, Wien–Köln–Graz, 1971.
- Kádár, L. – Borsy, Z. (eds.): *The Danubian Region.* Pergamon, Braunschweig, 1971.
- Kastner, F.: Donauausbau im Österreich. *Der Donauraum*, 18. 1973. 2–3. 76–87.
- Klinghammer I.: A Duna menti országok atlasza, az együttműködés példája. *Geodézia és Kartográfia*, 42. 1990. 3. 198–200.
- Kobilka, J.: Die Donau als Energieträger. *Österreichische Zeitschrift für Elektrizitätswirtschaft*, 1972. 8.
- Kormány Gy.: A Majna-Duna csatorna. *Iskolakultúra*, 4. 1994. 9. 60–63.
- Korompai G.: A dunai folyami áruszállítás földrajzi kapcsolatai és annak magyar vonatkozásai. *Alföldi Tanulmányok*, 3. 1979. pp. 197–214.
- Kortschak, B. H.: Der Beitrag der Logistik zur umweltverträglichen wirtschaftlichen Entfaltung im Donauraum. *Der Donauraum*, 31. 1991. 1. 19–51.
- Kossuth Ferencz Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter: *Adatok a Duna-Száva csatorna és az Adria felé vezetendő víziút kérdéséhez.* Athenaeum, Bp., 1908.
- Koszonits L.: A dunai folyamhajózás működésének kereskedelmi-forgalmi relációi, ezek változásai, fejlődési irányai. *Közlekedéstudományi Szemle*, 45. 1995. 8. 288–293.
- Kothé, P.: 30 Jahre gewässerkundliche Gemeinschaftsforschung der Donauländer. *Der Donauraum*, 28. 1986. 26–32
- Kristoforovic, I.: The hygienic aspects of the water quality of the Danube in Novi Sad. *Medicinski Pregled*, L. 1997. 5–6. 181–186.
- Kubec, J.: Der heutige Stand des Projektes der Donau–Oder–Elbe-Verbindung. *Der Donauraum*, 31. 1991. 4. 5–1.

Kühl, J.: *Föderationspläne im Donaauraum und Ostmitteleuropa*. München, 1958.

Landesbund für Vogelschutz in Bayern e.V.: *Der Donau-Ausbau. Ein Lebensraum ist in Gefahr*. Garmisch-Partenkirchen, 1980.

Leffler, C.: Struktur und Probleme der Region Donau-Wald. In: *Raumordnungsverfahren für Projekte freizeitorientierter Infrastruktur*. Akademie für Raumforschung und Landesplanung, München, 1975. pp. 3–21.

Lehotsky, M. – Mario, P.: Socioekonomické aspekty vystavby vodného diela Gabčíkovo. *Sborník České Geografické Společnosti*, 97. 1992. 4. 232–243.

Leitner, K. – Riegler, J. – Schonlaub, W.: Die Errichtung des Donau-Kraftwerks Freudenu. *Felsbau*, 15. 1997. 4. 235–238.

Link, F.-G.: *Lebensraum Donau (Europäisches Ökosystem)*. Baden-Württemberg: Verein der Freunde und Förderer der Akademie für Natur- und Umweltschutz, 1994.

Lißberger, P.: Donauhafen–Linz–Tor zum Weltverkehr. *Schiffahrt und Strom*, 22. 1977. 61–62. 31–32.

Lukács L.: A belgrádi Duna-konferencia és a dunai kérdés. *Társadalmi Szemle*, 1948. 8–9. 600–608.

Macartney, C. A.: *The Danube Basin*. Clarendon, Oxford, 1939.

Macartney, C. A.: *Problems of the Danube Basin*. University Press, Cambridge, 1944.

Magris, C.: *Duna*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1992.

Magyar statisztikai évkönyv 1996. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1997.

Malbert, B.: The Danube project and the Vienna model integration of social and ecological aims in urban planning. *Scandinavian Housing and Planning Research*, 9. 1992. 3. 189–191.

Margesson, R.: Reducing conflict over the Danube waters: equitable utilization and sustainable development. *National Resources Forum*, 21. 1997. 1. 23–38.

Marinov, H. – Reinhold, C. – Malle, K.-G.: The Danube–Rhine water system as a European regional integration structure. *European Planning Studies*, 5. 1997. 2. 241–255.

Mariot P. [et al.]: *Socio-ekonomická prognóza vplyvov prevádzky vodného diela Gabčíkovo na pril'ahlé územie*. Strojopis. Geografický Ustav SAV, 1990.

Máté B.: Nemzetközi együttműködés a Duna vízgazdálkodási problémáinak megoldásában. *Magyar Vízgazdálkodás*, 1980. 9. 7.

Methodological Proposal for the Collaboration of Perspectives and Strategies of Spatial Development Policy in the Central European and Danubian Area. Central European and Danubian Area Federal Agency, Bonn, 1998.

Morath, I. – Gauss, K.-M.: *Donau*. Müller, Salzburg, 1995.

Müller, H. G.: Die deutsche Donauschiffahrt in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. *Der Donaauraum*, 17. 1972. 4. 228–236.

Nagy I.: A Duna–Majna–Rajna víziút. *Hidrológiai Közlöny*, 71. 1991 . 6. 338–342.

Narodne Gospodarstvo Ukraini u 1992 roci. Statisticnij scsorocnik. Tehnika, Kiev, 1993.

Ocokoljic, M. – Jovanovic, V.: Recni saobracaj u prigradskim zonama vecih gradova podunavlja. *Zbornik Radova*, 41. 1993. 71–79.

Paesler, R.: Umweltschutz im Donauraum. Berichte. Internationales Symposium. *Südosteuropa Mitteilungen*, 37. 1997. 1. 54–57.

Palatinus I.: A Duna–Majna–Rajna víziút és a vízirendészeti szolgálat. *Ren-dészeti Szemle*, 1991. 6. 70–74.

Pápay Zs.: Közlekedéstervezés a dunai tartományok területén. I. kötet. *A közlekedési infrastruktúra vizsgálata. Összefoglaló jelentés.* Közlekedés Kft., Bp., 1995.

Papp G.: A Majna–Duna hajózácsatorna. *Vízügyi Közlemények*, 74. 1992. 1. 105–111.

Pertzsch, H.: Aufgaben und Tätigkeit der Donaukommission. *Der Donau-raum*, 19. 1974. 1–2. 57–70.

Petrovic, N.: *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkan-tilizmus korában. A Duna–Tisza-csatorna építése és a fáradozások a Közép-Duna-medence és az Adriai-tenger összekötésére a 18. század végén.* Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és Történelmi Intézet, Novi Sad, 1982.

Petzmann, H.: *Donau-Ausbau – verkehrswirtschaftliche und industrielle Aspekte.* Niederösterreichische Raumplanungskonferenz, Wien, 1972.

Pichler, F.: *Die Donaukommission und die Donaustaaten: Kooperation und Integration.* Wilhelm Braumüller, Wien, Stuttgart, 1973.

Pisecky, F.: Entwicklungs- und Wachstumsmöglichkeiten zwischen Ost- und Westeuropa nach Fertigstellung des Main–Donau-Kanals. *Der Donau-raum*, 24. 1979. 2–24.

Pisecky, F.: Die Donau als europäische Wasserstrasse. The Danube as a Euro-pean waterway. *Österreichische Wasserwirtschaft*, 42. 1990. 9–10. 233–238.

Polaschek, V. F.: Donaukonvention und Donauschiffahrt. *Der Donauraum*, 17. 1972. 4. 237–239.

Prehoffer E.: *Nemzetközi vízjog a Kárpát-medencében.* AQUA Kiadó, Bp., 1997.

Prigrada, A.: *Danube Waterways.* Mid-European Studies Center, New York, 1953.

Prigrada, A.: *International Agreements Concerning the Danube.* Mid-European Studies Center, New York, 1953.

Prochazka, R. v.(Hrsg.): *Der gegenwärtige Stand der Donauraum-pläne. 1. Donauraum. Beiträge zur Frage der wirtschaftlichen Annäherung und Zusammenarbeit der Donaustaaten.* Wien, 1937.

Prostorni Plan Srbije 1996. Beograd.

Radisics E. (szerk.): *A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéről.* Bp., 1946.

Rajkai, Z.: Vorstellung zu internationaler Kooperation bei der Erneuerung der Verkehrsinfrastruktur Mittel- und Osteuropas. In: *Internationale Verkehrskonferenz für Mittel- und Osteuropa der Hanns-Seidel-Stiftung in Prag.* Hanns-Seidel Stiftung, München, 1990.

RAMBØLL – Grupul de Consultanța: *Disparități Regionale in România 1990–1994.* București, 1996.

RAMBØLL – Consultancy Group: *Profil of Romania Development Regions. PHARE Programme. Regional Development Policy.* București, 1997.

Reichert, G.: Die Donaauraumpolitik der Kleinen Entente. *Der Donaauraum*, 17. 1972. 3. 156–164.

Ritter, J.: *Le Danube.* Presses Universitaires de France, Paris, 1976.

River Port and River Transport Development Study. Final report August 1993. European Communities, Luxembourg, 1993.

Rundel, G. G.: Der Donaauraum im Spiegel des außenpolitischen Berichtes 1984. *Der Donaauraum*, 27. 1985. 101–118.

Ruppert, K.: *Landesentwicklung und Umweltschutz in Donaauraum.* Südosteuropa Gesellschaft, München, 1989.

Sackmann, F.: Entwicklung der wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Bayern und den Donaustaaten. *Der Donaauraum*, 17. 1972. 3. 129–142.

Saobračaj i Veze. Savezni Zavod za Statistiku 1990. Beograd, 1991.

Schaller, J.: Die ökologischen Rahmenuntersuchungen und die Umweltverträglichkeitsprüfung als Grundlage zum Raumordnungsverfahren für den Ausbau der Donau zwischen Straubing und Vilshofen. *Binnenschifffahrt*, 50. 1995. 8. 15–19.

Schauer, R.: Verkehrspolitik und Donauschifffahrt. *Verkehrssannalen*, 1968. 15. 23.

Schickl, R.: *Umbau des Donaukanals im Zuge des U-Bahn-Baues.* Magistrat der Stadt Wien, Wien, 1984.

Schiller, H.: Elkészült a Majna–Duna víziút. *Vízügyi Közlemények*, 74. 1992. 2. 125–140.

Schwetz, B. – Seidel, O.: *Planung und Gestaltung des Donaubereiches.* Magistrat der Stadt Wien, Wien, 1982.

Sebestyén, G.: Geistige Zusammenarbeit im Donaauraum – von den nationalen Romantik zur Realität der Nationen. *Europäische Rundschau*, 1985. 2. 53–60.

Sebők, P.: *The Danube Book. A Duna könyv.* Magyar Amerikai Fulbright Bizottság, Bp., 1993.

Seitz, M.: Wasserstraße Donau: Feldweg oder Highway. *Der Donaauraum*, 26. 1997. 24–27.

Shneidewind, P.: Raum im Fluß. *Der Donaauraum*, 26. 1997. 20–23.

- Sláma, J.: Die Energieversorgung der östlichen Donaustaaten. *Der Donauraum*, 19. 1974. 1-2. 47-56.
- Stankovic, S. M.: Promet putnika u medjunarodnom saobračaju u pristaništima Beograd i Novi Sad. *Glasnik Srpskog Geografskog Društva*, 66. 1986. 1. 66-70.
- Stankovic, S. M.: *Turisticki potencijali reka SR Srbije*. SGD, Posebno Izdanje, Knjiga 67. Beograd, 1989.
- Statistical Yearbook Republic of Bulgaria 1996*. National Statistical Institute, Sofia, 1996.
- Statistical Yearbook of Yugoslavia 1996*. Federal Statistical Office, Beograd, 1996.
- Statistická Rocenka Slovenskej Republiky 1996*. Statistický úrad Slovenskej Republiky, Bratislava, 1996.
- Statistički ljetopis 1996*. Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1996.
- Statistički pregled*. Savezni Zavod za Statistiku, Beograd, 1996.
- Statistisches Jahrbuch 1997 für die Bundesrepublik Deutschland*. Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 1998.
- Statistisches Jahrbuch für die Republik Österreich 1996*. Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien, 1997.
- Steiner, K.: Die Donau verbindet. Verbindet die Donau? Wien der Donau – Wien an die Donau – Wien über die Donau. *Perspektiven*, 1995. 4. 36-44.
- Sterbetz I.: Ott, ahol a Duna végetér. *Természetbúvár*, 46. 1991. 2. 28-31.
- Strasser H.: A dunai hajózás 1991-ben. Strukturális kérdések és felkészülés a Majna-Duna csatornára. *Közlekedési Közlöny*, 47. 1991. 15. 199-204.
- Strategija prostornog uredjenja Republike Hrvatske*. Zagreb, 1996.
- Székely A.: A dunai államok gazdasági közeledéséről. *Századunk*, 1935. 7. 281-355.
- Szesztay K.: *Az azonos vízgyűjtőkben lévő országokkal történő vízügyi együttműködés korszerűsítésének irányai*. VGI, Bp., 1982.
- Talanga, C.: Transport, telecommunication and economic restructuring in Romania. *Revue Roumaine de Géographie*, 39. 1989. 107-112.
- Thalheim, K. C.: Das Wirtschaftswachstum in den Donaustaaten unter dem Einfluß von Zentralplanung und Ostblockintegration. *Der Donauraum*, 10. 1965. 1-2. 1 16-29.
- Thalheim, K. C.: Aspekte des Wirtschaftswachstums in den sozialistischen Staaten des Donaoraumes. *Der Donauraum*, 16. 1971. 1. 1-9.
- Timmermann, B.: *Der Rhein-Main-Donau-Kanal und seine Auswirkungen auf die europäische Binnenschifffahrt*. München, 1994.
- Tricart, J. (ed.) – Bravard, J.-P. (ed.): Le cours perialpin du Rhin, du Rhone et du Danube. Amenagement fluvial et derives de l'environnement. *Annales de Géographie*, 561-562. 1991. 668-713.

Trost, E.: *Die Donau. Lebenslauf eines Stromes*. Verlag F. Molden, Wien, München, Zürich, 1968.

Ungvári, T.: Donauraum. Ideologien der Zwischenkriegszeit. *Der Donauraum*, 29. 1987–1988. 19–22.

Valev, E. B.: Problems of the Complex Management of the Danube River. *Vestnik Moskovskogo Universiteta, Seria Geografia*, 1997. 6. 37–42.

Valkár I.: A Duna–Majna–Rajna víziút megnyitása – hazai távlatok és feladatok. *Közlekedési Közlemények*, 48. 1992. 41. 552–558.

Varga, J. (Hrsg.): *Donauraum – Gestern, Heute, Morgen*. Europahauss, Europaverlag, Wien, 1967.

Vass, D.: Out-line of Danube basin geology. *Földtani Közlöny*, 120. 1990. 3–4. 193–214.

Vitányi, B.: *Le statut juridique de la nouvelle voie navigable Rhin–Main–Danube*. Pedone, Paris, Wien, 1980.

Vodoprivredna Osnova Vojvodine. Novi Sad, 1985.

Waack, Ch.: Russe und Giurgiu. Nachbarstädte an der Donau. *Europa Regional*, 1996. 3. 1–12.

Wagner, F. S. (ed.): *Toward a New Central Europe. A Symposium on the Problems of the Danubian Nations*. Danubian Press, Astor Park, Florida, 1970.

Weber, E.: Internationale Zusammenarbeit an der Donau auf dem Gebiet der Gewässergüte. *Der Donauraum*, 28. 1986. 129–133.

Weckerle K.: Európai infrastruktúra: a Majna–Duna kapcsolatok. *Vízügyi Közlemények*, 74 1992. 2. 141–160.

Weigend, G.: The Danube river – an emerging regional bond. *Geoforum*, 6. 1975. 2. 151–161.

Weiger, H.: Zum geplanten Ausbau der unteren deutschen Donau. *Natur und Landschaft* 68. 1993. 4. 165–172.

Wessely, K.: Die Wirtschaftsverflechtung im Donauraum seit 1918. *Der Donauraum*, 14. 1969. 1–2. 43–69.

Wiedermann, F.: Stadtentwicklung im Donauraum. *Der Donauraum*, 24. 1979. 2. 88–91.

Wien im regionalen und großräumigen Verkehrsnetz. Österreichisches Institut für Raumplanung, Wien, 1967.

Wiens Chancen an der Donau. Neue Möglichkeiten durch die Binnenschifffahrt – Notwendigkeit eines umfassenden Hafenkonzpts. Österreichisches Institut für Raumplanung, Wien, 1968.

Wierer, R.: *Föderalismus im Donauraum*. Verlag Herman Böhlau, Graz–Köln, 1960.

Wirth, E.: Die Wasserstrassen Bayerns: Volkerverbindende Magistralen in einem Europa ohne Eisernen Vorhang? *Geographische Rundschau*, 50. 1998. 9. 501–507.

Zelovich L.: A Duna-medence problémája. *Külügyi Szemle*, 1934. 1. 1–12.
Zolschew, Th. D.: Außenhandel und wirtschaftlicher Revisionismus in den Donaustaaten. *Der Donaauraum*, 11. 1966. 1–2. 23–40.

2. A magyarországi Duna-térség történetileg változó struktúrái

Ajtay J.: *A Duna-medence és Magyarország sorsközössége*. Magyar Nemzeti Szövetség, Bp., 1936.

Ajtay J.: *A kibontakozás útja. Gazdasági összeműködés a Duna-medencében*. Bp., 1934.

Altenau P.: Magyarország és a dunai konföderáció. *Korunk*, 1936. 3. 192–197.

Auer P.: Magyarország és a Duna-medence. *Új Magyarország*, 1946. 7. 1–2.

Balogh E.: Kossuth és a Dunai Szövetség. *Korunk*, 1937. 6. 536–540.

Bátonyi G.: A Duna-konföderáció gondolata a két világháború közti Magyarországon. *Alföld*, 1985. 8. 35–42.

Berend T. I. – Ring É. (szerk.): *Helyünk Európában: Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Magvető, Bp., 1986.

Berei A.: A hároméves terv és a dunai államok. *Fórum*, 1948. 1. 81–96.

Bernuth, L.: *West-Ungarn zwischen Donau und Drau und die Mittel zu dessen wirtschaftlicher Hebung*. Spielhagen–Schurich, Wien, 1884.

Bíró L.: Összefogás a Duna és a Száva partján. *História*, 20. 1998. 3. 23–25.

Diószegi L.: Gazdasági egyesítési tervek a Duna-medencében az 1929–1933-as gazdasági válság időszakában. In: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Szerk. Romsics I., Teleki L. Alapítvány, Bp., 1997. 67–113. p.

Fejér L. – Baross K.: A magyar Felső-Duna – történeti szemléletben. *Hydrologiai Közöny*, 74. 1994. 5. 280–291.

Gál Z.: Duna-táj, Duna-régió, Duna-tér: a Duna szerepe Közép-Európa és a magyarság történeti és térszemléletében. In: *Európa külső és belső határai a XIX. és XX. században*. Szerk.: Garai I., Gál Z., Huszár Z. Történelem doktori program, Kutatási füzetek 6. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1999. pp. 130–142.

Gál Z.: Dunatáj, Dunatér, Duna-régió: A Duna szerepe Közép-Európa és Magyarország történeti- és térfejlődésében. *Tudományos Dialóg* 1999. november, 6–12.

Gyarmati Gy.: „Békében együttműködni az egész Duna-völgye javára.” Föderációs tervek 1945 után. *Alföld*, 1985. 4. 60–71.

Gyarmati Gy.: Dilemmák a Dunatájon (Magyarország és a délkelet-európai föderációs tervek). *Századvég*, 1986. 2. 67–87.

Hanák P.: A dunatáji közösségtudat ébresztése. *Műhely*, 7. 1984. 3. 3–20.

Hanák, P.: The Danube in history. *The New Hungarian Quarterly*, 120. 1990. 57–67.

Hanák P.: A Duna a magyarság történeti múltjában és nemzeti tudatában. *Századvég*, 1990. 1. 226–236.

Hanák, P.: Oscar Jaszi's Danubian patriotism. *Hungarian Studies Review*, 18. 1991. 1–2. 11–16.

Jászi O.: *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok*. Új Magyarországi Rt., Bp., 1918.

Jászi O.: *A monarchia jövője: a dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Állami Könyvterjesztő Vállalat, Maecenas, Bp., 1988.

Kabdebó T.: A konföderációs tervek: Kossuthtól Jásziig. 1. *Stádium*, 2. 1989. 2. 55–57.

Kabdebó T.: A konföderációs tervek: Kossuthtól Jásziig. 2. *Stádium*, 3. 1990. 1. 20–23.

Kabdebó T.: Duna-konföderáció. 3. *Stádium*, 3. 1990. 2. 15–18.

Kardos, B. T.: Problems of federalism in the Danubian area. *Studies for New Central Europe*, 1. 1966. 3.

Kende P.: Duna-föderáció: a jövő eszméje? *Élet és Irodalom*, 35. 1991. 51–52. 13.

Kende P.: Van-e jövője a Duna menti államszövetség eszméjének? *Európai Szemle*, 2. 1991. 4. 99–105.

Kende P.: A Dunavölgye „nemzeti problematikája” és a Habsburg-enigma. *Valóság*, 36. 1993. 1. 73–74.

Kovács P.: Kisebbségvédelem és a kárpát-dunatáji együttműködés. *Borsodi Szemle*, 35. 1990. 2. 46–53.

Kövér L.: Egy halhatatlan utópia. *Századvég*, 1986. 2. 34–51.

Lengyel T.: Kulturális közeledés a dunai népek között. *Duna Népe*, 1937. jún. 19–22.

Lengyel Zs.: Jászi, Isac és a dunai kultúrszövetség. Egy kudarcba fulladt kompromisszum anatómiájához. *Új Látóhatár*, 38. 1987. 1. 25–34.

Lipcsey I.: „Nemzeti történetírásunk és a konföderáció”. *Alföld*, 1985. 10. 36–42.

Litván Gy. (összeáll.) – Szarka L. (összeáll.): *Duna-völgyi barátságok és viták: Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Gondolat, Bp., 1991.

Lukács L.: Gondolatok a Dunakonföderáció eszméjének elindítóiról és magyarázóiról. *Kortárs*, 1965. 7. 1106–1118.

Lutter J.: Államszövetség felé a Duna medencéje körül? *Külügyi Szemle*, 1933. 2. 131–139.

Macartney, C.: *A Duna-medence problémái*. Keresztes Könyvkiadó, Bp., 1943.

Márkus I.: Teleki László. A dunai konföderáció terve, ami nem kellett senkinek. *Kortárs*, 1965. 3. 454–468.

Nagy Zs.: Az Egyesült Államok és a Duna-medence 1919–1939. *Századok*, 1976. 1. 51–76.

Olajos M.: Kossuth terve a dunai népek együttműködéséről és a mai helyzet. *Híd*, 1948. 3. 99–107.

Oláh A.: Klapka és a dunai államszövetség terve. *Honismeret*, 20. 1992. 5. 3–8.

Pongrácz K.: Középeurópai vagy dunavölgyi együttműködés. *Láthatár*, 1937. 4. 150–155.

Radisics E. (szerk.): *A Dunatáj I–III. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből*. Gergely R. Rt., Bp., 1946.

Rainer M. J.: Nagy Imre külpolitikai nézetei. Nemzeti függetlenség, semlegesség és Duna-völgyi együttműködés. *Társadalmi Szemle*, 53. 1998. 6. 104–117.

Ránki, Gy.: The great powers and the economic reorganization of Danube Valley after World War I. *Acta Historica*, 1981. 1. 63–97.

Ránki, Gy.: *Economy and Foreign Policy: the Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley, 1919–1939*. Columbia University Press, New York, 1983.

Rászlai T.: Távoli idea: a dunai patriotizmus. Széchenyiék nemzedékének álma. A kisállamiság ellen. *Heti Magyarország*, 28. 1991. 41. 19.

Romsics I.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris, Bp., 1996.

Romsics, I. – Király K. B. (eds.): *Geopolitics in the Danube Region. Hungarian Reconciliation Efforts, 1848–1998*. Central European University Press, Bp., 1999.

Rónai T.: Jászi Oszkár a dunai kérdéstről 1933 és 1939 között. *Századok*, 1976. 1. 77–83.

Rózsa Gy.: Kulturális egyezmények a dunatáji államok közt. *Valóság*, 1947. 10. 745–747.

Simkó I.: A Dunai Konföderáció gondolata. *Korunk*, 1939. 12. 1071–1073.

Szalatnai R.: A Nyugat dunai kezdeményezése. *Alföld*, 1971. 12. 38–41.

Szarka L.: Dunai konföderáció – egy álom realitása. (Jászi Oszkár csehszlovákiai kapcsolatai és a magyar kisebbségi kérdés 1919–1939). *Századvég*, 1986. 2. 52–66.

Székely A. B.: Dunai patriotizmus és közgondolkodás (Egy eszme útja a 20. században). *Vasi Szemle*, 1985. 4. 481–498.

Tarján Ö. – Fall E.: Magyarok, szlovákok és ruthének a Duna völgyében. Hornyánszky ny., Bp., 1938.

Tímár Gy.: A Duna-Drávaszög népesedéstörténete. *Baranyai Helytörténetírás*, 1987–1988. 343–372.

Toporczy E.: A dunavölgyi kérdés új megvilágítása. *Külügyi Szemle*, 1938. 4. 475–483.

Tóth B.: A magyarság a Duna-völgyében. *Külügyi Szemle*, 1933. 3. 219–229.

Tóth J.: „A lelkek megbékéléséhez a demokratikus elvek gyakorlati alkalmazása fog vezetni.” *Egy eszmetörténeti analízis kísérlete. A Duna-völgyi összefogás gondolata a Valóság folyóirat 1945–48 közötti évfolyamaiban.* Széchenyi Társaság, Bp., 1991.

Varga J.: *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez.* Varga J., Bp., 1991.

Vas Z.: Kossuth és a dunai konföderáció. *Kortárs*, 1966. 12. 1980–1988.

Veiter, Th.: Ethnic diversity in the Danube area. *Der Donauraum*, 29. 1987–1988. 63–82.

Wilson, S.: Lost opportunities: Lajos Kossuth, the Balkan nationalities, and the Danubian Confederation. *Hungarian Studies*, 8. 1993. 2. 171–193.

3. A magyarországi Duna-térség természetföldrajzi potenciálja, környezet- és természetvédelme

Ábrahám M. – Várday N.: *A Duna Rajka–Nagymaros közötti szakaszán a vízminőségi változások jellemzése.* MHT, Sopron, 1976.

Ádám L.: A Tolnai dombság. In: *A Dunántúli dombság. Magyarország táj-földrajza 4.* Szerk.: Ádám L., Marosi S., Szilárd J. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1981. pp. 117–124.

Ádám L.: Az Észak-magyarországi-hegyvidék alakrajzi jellemzése. *Földrajzi Értesítő*, 1984. 4. 321–332.

Ádám L. – Schweizer F.: *Magyarázó Dunaalmás–Neszmély–Dunaszentmiklós közötti terület felszínmozgásos geomorfológiai térképéhez.* Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp., 1972.

Ádám L. – Marosi S. (szerk.): *Magyarország táj-földrajza 3. A Kisalföld és a nyugatmagyarországi peremvidék.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1975.

Ádám L. – Boros F. (szerk.): *Dunaújváros földrajza.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.

Agócs J.: A Szigetköz erdeinek regenerációja. *ÖKO*, 4. 1993. 4. 44–56.

Áll L.: Eredményes védekezés a dunai pakuraszennyezés ellen. *Vízgazdálkodás és Környezetvédelem*, 1974. 1. 39–42.

Andrássy P.: Környezetvédelmi építőkövek közös európai házunkhoz a Duna-vidék központi részében. *Észak-Pannon Régió*, 1. 1992. 32–34.

Antal E.: Az éghajlatváltozás hatása a magyarországi aszályokra. *Acta Geographica Debrecina*, 28–29. 1991. 17–18.

Asztalos I. – Sárfalvi B.: *A Duna–Tisza köze mezőgazdasági földrajza.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1960.

Balla Z.: A magas-börzsönyi paleovulkán rekonstrukciója. *Földrajzi Közlemények*, 108. 1976. 118–136.

Balogh J. – Lóczy D.: A dunakiliti víztározó megépítése utáni talajvízszint-változás hatása a Szigetköz geomorfológiai fáciensére. *Földrajzi Értesítő*, 41. 1992. 1–4. 115–125.

Balogh J. – Lóczy D.: Ökofáciensek térképezése dunai ártéren. *Földrajzi Értesítő*, 39. 1990. 1–4. 71–80.

Banczerowski, J.: A Szigetköz környezettudományi kutatása. *Magyar Tudomány*, 39. 1994. 836–852.

Bartha D.: Az Alföld jelenkori vegetációjának kialakulása. *Hidrológiai Közlemény*, 73. 1993. 1. 17–19.

Batthány Lajos Alapítvány: *A Duna védelmében a hágai döntés után*. Press + Print Kft., Bp., 1998.

Benedek B.: A Duna hidrológiája. *Vízügyi Közlemények*, 71. 1989. 2. 311–321.

Benedek P.: A Duna magyarországi szakaszának vízminőségi problémái. *Műszaki Tudomány*, 1973. 3–4. 427–437.

Berényi P. – Erdélyi M.: A rétegvíz szintjének süllyedése a Duna–Tisza között. *Vízügyi Közlemények*, 72. 1990. 4. 377–397.

Bodnár T.: Az észak-magyarországi Duna-szakasz komplex környezetvédelmi problémái. *Építési Kutatás, Fejlesztés*, 1976. 1. 42–44.

Bolla D.: Szigetek, zátonyok és árvizek a Dunán. *Dunakanyar*, 27. 1991. 2. 10–14.

Bolla I.: Mi lesz veled, Szigetköz? *Erdészeti Lapok*, 127. 1993. 3. 76–81.

Boros M.: A Szigetköz jövőjéről. *ÖKO*, 3. 1992. 1. 10–12.

Bozsai G. – Köves L.-né: A Dunából nyert ivóvizek nehézfém-szennyezettségének vizsgálata. *Hidrológiai Közlemény*, 1978. 10. 468–472.

Bratán M. – Hajós B.: A Duna Tolna megyei mellékág/holtág-rendszere. *Vízügyi Közlemények*, 74. 1992. 1. 73–90.

Buza P.: A Duna-kanyar jövője. *Műszaki Élet*, 32. 1977. 13. 18.

Csoma J.: *A Felső-Duna elhagyott medrének vizsgálata*. VITUKI, Bp., 1975.

Csoma J. – Goda L. – Hankovszky J. (szerk.)(et al.): *Duna ankét*. Hidrológiai Társaság, Bp., 1977.

Csontos I. – Magas L.: A „C” változat hatása az erdőre a Szigetközben. *Erdészeti Lapok*, 128. 1993. 3. 87–90.

Czelnai R.: Az üvegház dilemma. *Magyar Tudomány*, 38. 1993. 10. 1213–1226.

Deák A. A.: Geográfiai barangolás a Duna mentén Bécstől Budáig. *Limes*, 27. 1997. 7–20.

Dobler E. – Schmidt A.: Weitere vergleichende Beiträge zur Kenntnis Limnologischer Verhältnisse der Donau und Theiss. *Tiscia*, 15. 1980. 45–51.

Domokos M. – Sikora, A. – Üрге, L.: *Hydrology of the River Danube. Hidrológija reki Dunaj. Hydrologie du Danube. Hydrologie der Donau*. Eds.: Stancik, A., Jovanovic, S. Bratislava: Priroda, 1988.

A Duna komplex hasznosítása. Környezetvédelem és Vízgazdálkodás '76 Vándorgyűlés, Sopron, 1976.

A dunai és tiszai vízlépcsők létesítésének hidrológiai kérdései. Az 1951. június 19–20-án megtartott akadémiai hidrológiai konferencián elhangzott előadások és hozzászólások. Akadémiai Kiadó, Bp., 1952.

Dvihally Zs. (szerk.): *A kisalföldi Duna-szakasz ökológiája. Ökológiai tanulmányok a Duna kisalföldi szakaszáról. MTA VEAB, Veszprém, 1987.*

ENSZ egyezmény az elsivatagodás és az aszály elleni küzdelemlről. Fenn tartható Fejlődés Bizottság, Bp., 1995.

Erdélyi M.: A Győri-medence természeti-gazdasági értékei és a tervezett vízlépcső. *Földrajzi Értesítő*, 32. 1983. 3–4. 475–490.

Erdélyi M.: A kisalföld hidrogeológiája a vízlépcsők megépítése előtt és után. *Földrajzi Értesítő*, 39. 1990. 1990. 7–28.

Fekete M. (szerk.) – Alexay Z. (közrem.): *A kék Duna...: barangolás a Duna mentén... MTESZ, Győr, 1995.*

Gerei L.: A Duna-Tisza közti homoktalajok termékenységének néhány problémája. *Földrajzi Értesítő*, 41. 1992. 1–4. 129–134.

Germán E.: *A Paksi Atomerőmű környezeti hatása. Paksi Atomerőmű Rt., Paks, 1994.*

Germán E.: A Paksi Atomerőmű üzemi környezeti sugárvédelmi ellenőrző rendszere. *Energia és Atomtechnika*, 41. 1988. 5. 231–236.

Góczán L. – Marosi S. – Szilárd J.: A mezőgazdaság természeti erőforrásainak agroökológiai elemzése kelet-kisalföldi típusterület példáján. *Földrajzi Értesítő*, 21. 1972. 13–41.

Góczán, L. (ed.) – Lóczy, D. (ed.): The Slovak–Hungarian barrage system on the Danube river and its environmental problems. *Geographica Polonica*, 58. 1990. 89–98.

Göcsei I.: *A Szigetköz természetföldrajza. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979.*

Hábel Gy. – Molnár I.: Erkölcsi győzelmünk után – megkezdték a Duna elterelését. *Figyelő*, 36. 1992. 44. 6.

Hably L.: Kőbe zárt erdők a Dunakanyarban. *Természet Világa*, 124. 1993. 10. 471–472.

Hahn Gy. – Hudák É. – Laboda Z.: Az Észak-magyarországi-középhegység ásványi nyersanyagai és bányászata. *Földrajzi Értesítő*, 1998. 3. 417–459.

Hajósy A.: Szigetközről szárazon. *Élet és Tudomány*, 50. 1995. 8. 230–231.

Hajósy A. – Vargha J. (összeáll.): *Az elrabolt folyó. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1997.*

Hankó Z.: Merre tart a Szigetköz élővilága? Hogyan állítható helyre a Szigetköz vízháztartása? *Hidrológiai Közlöny*, 74. 1994. 1. 22–24.

Hankó Z. – Bauer M. – Szilvássy Z.: A magyarországi Felső-Duna és a talajvíz kapcsolata. *Vízügyi Közlemények*, 1998. 1. 132–150.

- Hankovszky J. – Páncélos A.: *A Gabcikovo–Nagymarosi vízlépcsőrendszer hatásai*. MHT, Sopron, 1976.
- Herke S.: *Szikes talajok javítása és hasznosítása a Duna völgyében*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.
- Hieronymi K.: *A budapesti Duna-szakasz szabályozása*. Pesti Könyvnyomda, Bp., 1880.
- Hirling Gy. – Károlyi Z. (összeáll.): *A Duna és a Tisza jégjelenségeinek előrejelzése*. VIZDOK, Bp. 1981.
- Hock K.: *Vízierőink gazdaságossága*. *Vízügyi Közlemények*, 30. 1948. 2. 188–200.
- Hock, B.: *Wasserbeschaffenheit der ungarischen Donaustrecke 1995 und ihre Veränderung 1989–1995*. *GWF Wasser – Abwasser*, 138. 1997. 5. 244–250.
- Horváth E. – Aujezsky P. (szerk.): *Környezetvédelmi adatok 1966*. KSH, Bp., 1966.
- Horváth S.: *A Duna jégviszonyai*. VITUKI, Bp., 1979.
- Huszár, T. – Kertész, A. – Mika, J. – Molnár, K. – Lóczy, D.: *Comparison of two approaches to the estimation of climate effects on soil moisture conditions*. In: *Proceedings 17th International Conference on Carpathian Meteorology*. Visegrád, 1996.
- Ifjú Gy.: *Az Alföld lomha folyója: a Duna Budapeستől Mohácsig*. *A Földgömb*, 42. 1992. 2. 34–40.
- Ifjú Gy.: *Hajdani és mai fővárosunk felé: a Duna Győrtől Budapestig*. *A Földgömb*, 42. 1992. 1. 22–26.
- Ihrig D.: *Dunai árvíz. 1965*. Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet, Bp., 1966.
- Ihrig D. – Tóry K.: *A magyar Dunaszakasz szabályozásának kérdései*. Bp., [é.n.].
- Illés I.-né: *A Duna budapesti szakaszának vízminőségi problémái és ezek gazdasági hatása*. *Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola Tudományos Közleményei*, 1977. 3. 345–357.
- Jaskó S.: *A Duna-völgy neotektonikájának építésföldtani és környezetvédelmi vonatkozásai*. *Földtani Kutatások*, 33. 1990. 4. 45–59.
- Jolánkay Gy.: *Duna–Tisza közti hajózható, öntöző és vízierőtermelő főcsatorna*. *Vízügyi Közlemények*, 2. 1953. 187–199.
- Juhász Á.: *Magyarázó Esztergom és környéke felszínmozgásos területeinek 1:10 000-es geomorfológiai térképéhez. I.-II.* MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp., 1972.
- Juhász Á.: *Ipari térségek környezeti hatásvizsgálata és geoökológiai térképezése*. *Földrajzi Értesítő*, 41. 1992. 1–4. 91–113.
- Juhász Á.: *Dorog és környéke. Tematikus térképsorozat*. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Bp., 1974.

Kádár L.: A Duna vízminősége. *Magyar Vízgazdálkodás*, 1978. 6. 22–23.
Kató P.: A bős–nagymarosi vízlépcsősorrendszer ökológiájának néhány fontos kérdése. *Hidrológiai Közlöny*, 70. 1990. 8. 359–366.

Kék Duna könyv. Tények, érvek, vélemények. Dokumentumkötet. Kornétás, Bp., 1998.

Kelemen L.: A Duna radioaktív szennyezései és hatásának megítélése. *Hidrológiai Közlöny*, 55. 1975. 8. 347–357.

Kerényi A.: *Általános környezetvédelem. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged*, 1995.

Kertész Á.: *A Dunakanyar-hegyvidék természeti környezetpotenciáljának mezőgazdasági és idegenforgalmi szempontú értékelése.* MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Bp., 1988.

Kertész, Á.: Aridification in a region adjacent to the Mediterranean. Objectives and outline of a scientific programme. MEDALUS Working Paper 65. King's College, London, 1995.

Kertész, Á. – Lóczy, D. – Molnár, K. – Szalai, L.: Consequences of increasing aridity in the temperate zone – example: Hungary. In: *The soil as a strategic resource: degradation processes and conservation measures.* Eds.: A. Rodríguez Rodríguez, C. C. Jiménez Mendoza, M.L. Tejedor Salguero. Geofor-ma Ediciones, Logroño, 1998. pp. 287–303.

Kocsisné Ráczkevy Á.: Mini biológiai szennyvíztisztító berendezés beépítése a Dunakanyarban. *Magyar Építőipar*, 27 1978. 9–10. 612–618.

Kozmáné Tóth E. – Posza I. – Tiringer Cs.: *Szántóföldi növényállományok vízigénye, tényleges párolgása és öntözővízszükséglete.* OMSZ, Bp., 1995. 33–96.

Körmendi Á.: *A Duna–Tisza közti hátság vízháztartási zavarai, gazdasági és környezeti értékelés, megoldási javaslatok.* BKE, Bp., 1996.

Közép-Dunavölgy vízgazdálkodása. Közép-dunavölgyi Vízügyi Igazgatóság, Bp., 1976.

Kránicz I.: A Duna Paks–Zádor (1537–1529 fkm) közötti szakaszának szabályozása. *Vízügyi Közlemények*, 1977. 3. 351–372.

Krause, G.: A Duna–Majna-csatorna várható hatása. *Műszaki-Gazdasági Fejlesztés*, 1992. 4. 126–130.

Kukla, G.J. (et al.): New data on climatic trends. *Nature*, 270. 1977. 573–580.

Kvassay J. (összeáll.): *A Duna- és Tisza-völgyi ármentesítő társulatokra vonatkozó statisztikai adatok.* Pátria, Bp., 1900.

Kvassay J.: Magyarország vízgazdasági politikája. *Vízügyi Közlemények*, 14. 1932. január–június, 127–136.

Kvassay J.: Vízgazdasági politikánk. *Vízügyi Közlemények*, 7. 1917. 4–6. 261–267.

Lampl H. – Hallóssy F. (szerk.): *A Duna–Tisza csatorna: A csatorna története és irodalma, az idők folyamán készült fontosabb tervek leírása és kritikái*

összehasonlítása, valamint a kivitelre elfogadott általános terv ismertetése. Egyetemi Ny., Bp., 1947.

Láng, I. – Banczerowski, I. – Berczik, Á. (eds.): *Studies on the Environmental State of the Szigetköz after the Diversion of the Danube*. MTA Szigetköz Bizottság, Bp., 1997.

Lányi A.: A Duna sorsa most dől el. *Magyar Narancs*, 10. 1998. 22. 6–7.

Lászlóffy V.: *A Duna Budapestnél*. Bp., 1941.

Lászlóffy V.: *A dunai és tiszai árhullámok időtartama és gyakorisága*. Kultúra ny., Bp., 1949.

Le Houérou, H. N.: Climate change, drought and desertification. *Journal of Arid Environments*, 34. 1996. 133–185.

Lehoczky, J.: *The Danube River Water Quality Alleviations in the Course of Natural Infiltration*. Vízminőségi és Víztechnológiai Konferencia, Bp., 1979.

Lévai A.: Hozzászólás egy „vádirathoz”. *Magyar Tudomány*, 37. 1992. 455–460.

Libe P.: A kisvízhasznosítás helyzete Magyarországon. *Vízügyi Közlemények*, 80. 1998. 2. 205–228.

Liepolt R.: Die limnologische Erforschung des Donaugewässersystems. *Österreichische Hochschulzeitung*, 1977. 9. 17–18.

Lóczy D.: Tájértékelés, földértékelés vagy mezőgazdasági célú környezetminősítés? *Földrajzi Értesítő*, 38. 1989. 3–4. 263–282.

Lóczy D. – Balogh J.: Ökofaciesek térképezése dunai ártéren. *Földrajzi Értesítő*, 39. 1990. 1–4. 71–80.

Lóczy D. – Szalai L.: Korszerűsített termőhelyminősítés és agroökológiai körzetesítés földrajzi információs rendszer felhasználásával. *Földrajzi Értesítő*, 44. 1995. 1–2. 23–37.

Lovász Gy.: A lefolyás tendenciái a Duna nagymarosi szelvényében 1883–1980 között. *Földrajzi Értesítő*, 34. 1985. 1–2. 47–58.

Major G. – Major P. – Vargay Z.: A Duna–Tisza közti hátság lefolyási viszonyainak hatása a talajvízszint változására. *Vízügyi Közlemények*, 73. 1991. 2. 142–152.

Major P. – Neppel F.: A Duna–Tisza közti talajvízszint-süllyedések. *Vízügyi Közlemények*, 70. 1988. 4. 605–626.

Markó Cs. – Zsuffa I. (szerk.): *A Duna és kisebb hazai mellékvízfolyásai*. VGI, Bp., 1986.

Marosi S. – Szilárd J.: A domborzat kialakulása és általános jellemzése. In: *A Dunántúli dombság*. Magyarország tájföldrajza 4. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. pp. 93–102.

Marosi S.–Szilárd J. (szerk.): *Magyarország tájföldrajza 1. A dunai Alföld*. Akadémiai. Kiadó, Bp. 1967.

Mátrai I.: *A Duna csatornázása és a kapcsolódó vízminőség-szabályozási kérdések*. Rendszerelmélet a vízminőség-szabályozásban. Bp., 1975.

Matyasovszky, I.: *Temperature and Precipitation trends in the Hungarian Great Plain during the present century*. MEDALUS Working Paper 58. King's College, London, 1995.

Mayar A.: *Magyarország erdőtársulásai*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968.

Mika J.: Nagyobb globális felmelegedés várható magyarországi sajátosságai. *Időjárás*, 95. 1991. 265–278.

Mika, J.: On the problem of downscaling climate changes projected by general circulation models. In: *Contemporary Climatology. Proceedings of the International Geophysical Union Meeting*. Praha, 1994. pp. 387–394.

Mikó L.: A Börzsöny-hegység. In: *Ásványtelepeink földtana*. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1966. pp. 206–211.

Milne, D.: Beszámoló a Ráckeve–Soroksári–Duna ökorégió projekt tapasztalatairól. A külföldről érkezett szakemberek véleménye. *Falu, Város, Régió*, 2. 1995. 4–5. 14–16.

Molnár K.: *Magyarország tájainak éghajlati bemutatása feltételezett klímaváltozás esetére*. Bp., 1994. Kandidátusi értekezés.

Molnár K.: *Climatic change in Hungary*. MEDALUS Working Paper 66. King's College, London, 1995.

Mosonyi E.: *Az országos vízgazdálkodás fejlesztésének lehetőségei*. Mérnöki Továbbképző Intézet, Bp., 1955.

Mosonyi E.: Magyarország vízierői. *Vízügyi Közlemények*, 30. 1948. 2. 160–187.

Nagy B.: A Börzsöny-hegység földtani képződmények áttekintő vizsgálata. In: *MÁFI évi jelentései az 1970. évről*. MÁFI, Bp., 1972. 321–357.

Némédi L. – Török P. – Pietraskó G.: A ráckevei (soroksári) Duna-ág bakteriológiai vízminőségét meghatározó budapesti szennyezőforrások. *Hidrologiai Közöny*, 61. 1981. 12. 560–565.

Nováky B.: Az Alföld éghajlatának és vízháztartásának változása. *Hidrologiai Közöny*, 73. 1993. 1. 20–23.

Pálfai I.: Az 1990. évi aszály Magyarországon. *Vízügyi Közlemények*, 73. 1991. 116–132.

Pálfai I.: A Duna-Tisza közi talajvízszint-süllyedések okai. *A Magyar Hidrológiai Társaság X. országos vándorgyűlése*. IV. kötet. MHT, Szeged, 1992.

Pálfai I.: Az 1992. évi aszály Magyarországon. *Vízügyi Közlemények*, 75. 1993. 223–236.

Pálfai I.: *Duna menti kerékpárút Ausztriában: Passau–Bécs–Hainburg*. Frigoria, Bp., 1994.

Pálfai I.: A Duna-Tisza közi hátság vízgazdálkodási problémái és megoldásuk lehetséges útjai. *Vízügyi Közlemények*, 76. 1995. 1–2. 144–164.

Pálfai I. (szerk.): *A Duna-Tisza közi hátság vízgazdálkodási problémái*. Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 1994.

Pálfai I. (szerk.): *Duna-völgyi holtágak*. Közlekedési Hírközlési és Vízügyi Minisztérium, Bp., 1997.

Pálfai I. – Boga T. L. (szerk.): *Változások a Duna–Tisza köze vízháztartásában*. Országos Vízügyi Főigazgatóság, Bp., 1993.

Palutikof, J.: Implications of greenhouse effect on extreme climatic events and agricultural and water impacts. In: *Mediterranean Desertification and Land Use. Modelling and Regionalisation*. 1996. pp. 266–307.

Papp G. – Kalina E.: A Duna-vizek hasznosítása. *Hidrológiai Közlöny*, 58. 1978. 9. 398–413.

Papp S.: *Changes in the soil-vegetation relationship at Fülöpháza, Kiskun-ság National Park, Hungary*. MEDALUS Working Paper 68. King's College, London, 1995.

Páasztó P.: *A Duna vízminősége: nemzetözi Duna-kutatás keretében végzett vizsgálatok 1958–1960*. Vizgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet, Bp., 1963.

Pataki B.: Víziutaink jelentősége a közlekedés szolgálatában. In: *A magyar gazdasági élet műszaki teendői*. Szerk.: Feyér Gy. Centrum Kiadó, Bp., 1942. pp. 64–75.

Patrus Á.: Környezetvédelem. A nyolc országot összekötő Duna. [Disszertáció.] MKKE, Bp., 1982.

Pécsi M.: Völgyfejlődéstörténeti és teraszmorfológiai megfigyelések a Duna-völgy balpartján Budapest és Baja között. *Hidrológiai Közlöny*, 30. 1950. 7–8. 260–266.

Pécsi M.: Morfológiai megfigyelések a Duna völgyében Dunabogdány – Szentendre és Nógrádverőce – Dunakeszi között. *Földrajzi Értesítő*, 2. 1953. 2. 149–175.

Pécsi M.: Morfológiai megfigyelések a Duna jobb partján Szentendre és Budapest között. *Földrajzi Értesítő*, 3. 1954. 1. 165–179.

Pécsi M.: A Duna-völgy magyarországi szakaszának kialakulása. *Természet és Társadalom*, 1955. 10. 595–600.

Pécsi M.: Eróziós és korróziós völgyek és vízmosások képződése a Duna völgyében Dunaalmás és Nyergesújfalu között. *Földrajzi Értesítő*, 4. 1955. 1. 41–54.

Pécsi M.: Újabb völgyfejlődéstörténeti és morfológiai adatok a Duna-völgy Pozsony (Bratislava) – Budapest közötti szakaszáról. *Földrajzi Értesítő*, 5. 1956. 1. 21–41.

Pécsi M.: A magyarországi Duna-teraszok párhuzamosítása a Bécs környéki és a vaskapui teraszokkal. *Földrajzi Közlemények*, 5. 1957. 3. 259–282.

Pécsi M.: *A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktana*. Akadémiai K., Bp., 1959.

Pécsi M.: A Duna-ártéri szintek kialakulása és fontosabb agrár földrajzi vonatkozásai. *Földrajzi Közlemények*, 16. 1968. 3. 267–271.

Pécsi, M.: The development of the Hungarian section of the Danube Valley. *Geoforum*, 1971. 6. 21–32.

Pécsi M.: A Győri-medence. A felszín kialakulása és domborzata. In: *A Kisalföld és a Nyugat-magyarországi peremvidék. Magyarország tájföldrajza*, 3. Szerk.: Ádám L., Marosi S. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. pp. 74–80.

Pécsi M.: A Dunántúli-középhegység. A. A domborzat. In: *Magyarország tájföldrajza* 5. Szerk.: Ádám L., Marosi S., Szilárd J. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. pp. 140–194.

Pécsi M. – Kárpáti I. – Varga I.: A vegetáció és ártéri szintek fejlődésének kapcsolata a Dunakanyarban. *Botanikai Közlemények*, 49. 1962. 3–4. 299–308.

Pécsi M. – Somogyi S.: Magyarország természetföldrajzi tájai és geomorfológiai körzetei. *Földrajzi Közlemények*, 1967. 4. 285–304.

Perczel K.: A bős–nagymarosi vízlépcső és a Duna menti települések fejlesztése. In: *Arat a magyar*. Szerk: Szalai J. [et al.]. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Bp., 1988. pp. 304–317.

Perczel K.: A Dunakanyar táji értékeinek védelme. *Dunakanyar*, 26. 1990. 2. 23–25.

Penger Gy.: A dunai hajózás szerepe a táj életében. *Honismeret*, 25. 1997. 6. 41–44.

Petrasovics I.: *Drought in the Carpathian Basin*. Proceedings of the International Workshop on Drought in the Carpathian Region. Bp., 1995.

Pintér Gy.: A Duna-völgyi regionális riasztórendszer. *Természet Világa*, 129. 1998. 3. 123–125.

A Ráckevei (Soroksári) – Duna-ág ökorégió projektje. *Falu, Város, Régió*, 1. 1994. 9–10. 12–16.

Rádai Ö. (szerk.): *Élővíz-folyosók Magyarországon*. Beke Print Kft., Bp., 1995.

Rákóczi L.: A Duna hordalékjárása. *Vízügyi Közlemények*, 75. 1993. 2. 128–149.

Rakonczay Z. (szerk.): *Szigetköztől az Őrségig. A Nyugat-Dunántúl természeti értékei*. Mezőgazda, Bp., 1996.

Rechnitzer J. – Szörényiné Kukorelli I.: *Szigetköz társadalmi-gazdasági állapota és a környezeti válság*. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr, 1993.

Rédey P.: A gödör. *Dunakanyar*, 26. 1990. 2. 3–7.

Rédey P.: Duna-gondok. *Dunakanyar*, 28. 1992. 3. 59–64.

Rohringer S.: Vízgazdasági politikánk. *Vízügyi Közlemények*, 9. 1923. 2. 3–9.

Rónai A.: Magyarország felszín alatti vizei. *Földrajzi Közlemények*, 90. 1960. 406–418.

Salaczné Morelli K. – Csanády M. – Ullrich E.-né: A védőterület szerepe a dunai partszűrésű kutak vízminőségének védelmében. *Egészségtudomány*, 1977. 4. 370–378.

- Sasvári Gy.: Természeti kincsünk a Duna. *Fejér Megyei Szemle*, 1980. 1. 53–58.
- Sajó E. – Benedek J.: A Soroksári Duna-ág felső kamrazsilipjének pályatervei és kiviteli terve. *Vízügyi Közlemények*, 1911. 3. 145–175.
- Schiefner K. – Urbányi A.: A Soroksári–Duna-ág komplex higiénias vizsgálata. *Hidrológiai Közöny*, 1970. 7. 318–324.
- Schmidt, A. – Simor J. – Uherkovich G.: A dunai szennyvíz hullám észlelésével kapcsolatos tapasztalatok. *Hidrológiai Közöny*, 1974. 2. 57–61.
- Schweitzer F.: Gerecse hegység. In: *A Dunántúli-középhegység B. Magyarország tájféldrajza 6.* Szerk.: Ádám L., Marosi S., Szilárd J. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. pp. 369–380.
- Simonfai Gy.: Vízkincsünk a Duna. *Vízgazdálkodás és Környezetvédelem*, 1976. 4. 29–30.
- Simor J.: A Duna magyarországi alsó szakaszának vízminőségvédelmi helyzetéről. In: *Környezet- és Természetvédelmi Nyári Akadémia, 1992.* KVIK, Baja–Bp., 1992. pp. 129–136.
- Sóbányi Gy.: *A Duna balparti mellékfolyóinak hydrográfiája, különös tekintettel a terasseképződményekre.* Athenaeum, Bp., 1905.
- Somogyi S.: Az Alföld természetföldrajzi jellemzése. In: *A dunai Alföld. Magyarország tájféldrajza.* Szerk.: Marosi S., Szilárd J. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. pp. 11–83.
- Somogyi S.: A Nyugat-magyarországi peremvidék. *Vízrajz.* In: *A Kisalföld és a Nyugat-magyarországi peremvidék. Magyarország tájféldrajza 3.* Szerk.: Ádám L., Marosi S. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. pp. 311–324.
- Somosi Gy.: A Dunakanyar mint üdülőterület komplex kommunális higiénés helyzete. *Gyógyfürdőügy*, 1978. 1. 42–45.
- Stelczer K.: Negyven éve az árvíz uralta a Szigetköz. *Vízügyi Közlemények*, 76. 1994. 367–390.
- Szabó P. (szerk.): *Magyarország erdőállományainak főbb adatai. 1996.* Állami Erdészeti Szolgálat, Bp., 1997.
- Szabolcs G. – Osztheimer M. (et al.): *Hőszennyezés mérése a magyar Dunán.* MHT, Sopron, 1976.
- Szász G.: Az éghajlatváltozás szerepe a növénytermesztés stratégiájában. In: *Meteorológia és növénytermesztés. Meteorológiai Tudományos Napok*, 1991. Bp., 1993. pp. 9–23.
- Szász G.: *Főbb termesztett növények természetes vízhasznosítása Magyarországon.* Éghajlati és Agrometeorológiai Tanulmányok, 3. OMSZ, Bp., 1995. 11–31.
- Szijgyártó Z.: A Duna-menti árvédekezés hidrológiája. *Hidrológiai Közöny*, 73. 1993. 5. 308–314.
- Szilágyi J. – Vörösmarty C.: A Duna–Tisza közti talajvízszint-süllyedések okainak vizsgálata. *Vízügyi Közlemények*, 75. 1993. 3. 280–294.

Tamásné Tarján S.: A Duna radioaktivitásának vizsgálata. *ÖKO*, 4. 1993. 2-3. 25-32.

Tardy J. (szerk.): Természetvédelem '94. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, Természetvédelmi Hivatal, Bp., 1994.

Teszary K. – Furi A.: Hegyek, vizek találkozója: A Duna-Ípoly Nemzeti Park. *Természetbúvár*, 52. 1997. 3. 20-23.

Tevanné Bartalis É.: *A Duna Rajka-Nagymaros közötti szakaszának biológiai vízminősége*. MHT, Sopron, 1976.

Tevanné Bartalis É.: A szigetközi mellékágak szerepe a Duna eutrofizálódásában. *Vízgazdálkodás és Környezetvédelem*, 1978. 1-2. 6-16.

Tevanné Bartalis É.: A Felső-Duna és a szigetközi mellékágak vízminősége. *Vízügyi Közlemények*, 73. 1991. 3-4. 308-333.

Timaffy L.: *Szigetközi krónika*. Győr-Sopron Megyei Tanács Mosonmagyaróvári Járási Hivatal, Mosonmagyaróvár, 1975.

Tóth K. (szerk.) – Seléndy Sz. (szerk.): Nemzeti park a Kiskunságban. Natura, Bp., 1979.

Újfaludi L. – Mahinecz J.: A Szigetköz felszín alatti vizei. Hidraulikai és vízminőségi helyzetelemzés 1987-1989. *Hidrológiai Közöny*, 73. 1993. 5. 279-297.

UNCOD: *Proceedings of the Desertification Conference*. UNEP, Nairobi; Pergamon, Press, New York, 1977.

UNCOD: *World Atlas of Desertification*. UNEP, Nairobi; Edward Arnold, London, 1992.

Várallyay Gy.: A Szigetköz és környékének talajviszonyai, különös tekintettel azok vízgazdálkodására. *Acta Ovariensis*, 34. 1992. 1. 65-73.

Várallyay Gy.: Climate change soil salinity and alkalinity. In: *Soil Response to Climate Change*. Eds.: Rounsevell, M.D.A., Loveland, P.J.. Springer Verlag, Heidelberg, 1994. pp. 39-54.

Varga-Haszonits Z. – Harnos Zs.: Effect of climate variability and drought on wheat and maize production. In: *Identifying and Coping with Extreme Meteorological Events*. OMSZ, Bp., 1988. pp. 138-166.

Vargha J.: A Duna-kérdés megoldása. *Figyelő*, 36. 1992. jún. 25. 3.

Veszprémi B.: A Duna vízminőségéről. *Halászat*, 1977. 5. 152-154.

Viczián E.: *Magyarország vízierőí*. Pallas Rt. Nyomdája, Bp., 1913.

Vida G.: Szigetközi gondok a vízlépcső kapcsán. *Észak-Pannon Régió*, 2. Bp., 1994. pp. 31-35.

Vidra Á.: Duna-Ípoly Nemzeti Park. *Autonómia*, 1998. 1-2. 20-21.

Vit L.: Brüsszeli Duna-csíny. Háromoldalú tárgyalások Bősről. *Heti Világ-gazdaság*, 14. 1992. 49. 7-9.

Vit L.: A Duna elrekesztése. *Kritika*, 1993. 6. 34-37.

Vizeink minősége. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, Bp., 1997.

Vízgazdálkodási együttműködés a nemzetközi vízgyűjtőkön. Magyar Hidrológiai Társaság, Nyíregyháza, 1989.

Völgyi J.: *Szigetköz*. Győr Egyházmegyei Alap., Győr, 1937.

WMO: *Drought in Agriculture*. WMO, Geneva, 1975.

Zauner I.: Vízrendezés és vízhasznosítás. In: *Az országrendezés mérnöki megvilágításban, a Nemzeti Munkaterv alapján*. Magyar Mérnök- és Építészegylet és a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, Bp., 1933. pp. 35–41.

Zsuffa I.: A gemenci erdő revitalizációjának vízmérnöki munkái. *Hidrológiai Közlemények*, 73. 1993. 1. 53–56.

4. A magyarországi Duna-térség népessége, társadalma, gazdasága, infrastruktúrája és településhálózata

VI. *Duna menti folklór fesztivál 1978. július 25–30.* Bács-Kiskun Megyei Tanács, Tolna Megyei Tanács, Baja, Kalocsa, Szekszárd, Decs, Kecskemét, 1978.

Ábrahám Á. – Kertesi G.: A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Magyarországon 1990 és 1995 között. *Közgazdasági Szemle*, 43. 1996. 8–9.

Balogh E.: *Duna-völgyi párbeszéd 1929–1972. Cikkek, tanulmányok, dokumentumok*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1974.

Balogh E.: Hasznára lenni a Duna-táj népeinek. Beszélgetés Balogh Edgárral szociográfiai kérdésekről. *Forrás*, 1977. 7–8. 76–88.

Balogh I.: *A Duna–Majna–Rajna víziút megnyitásából adódó lehetőségek a magyar gazdaság számára. Magyarország felkészülése a várható feladatokra* [Doktori értekezés]. Budapesti Közgazdasági Egyetem, Bp., 1996.

Beke J.: A Budapest–Csepeli Nemzeti és Szabadkikötő története 1928–1940. *Századok*, 123. 1989. 1–2. 125–162.

Beszédes J.: *Duna-tiszai hajózható csatornáról*. Trattner, Pest, 1844.

Bona G. (szerk.): *Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848–1849-ben. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből*. Akadémiai K., Bp., 1983.

A Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer története. *Magyar Szemle*, 1. 1992. 43–58.

Bukta E. (szerk.): *Vízlépcsőkkel a Duna környezetéért*. Vízdok, Bp., 1988.

Búza P.: *Duna-hidak*. Városháza, Bp., 1992.

Cepelka, C.: The Nagymaros – Dunakiliti case: Can Hungary avoid its liability? *Právník*, 129. 1990. 11. 1048–1056.

Csáky M. – Haselsteiner, H. – Klaniczay T. – Rédei K. (Hrsg.): *Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum I–II*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Bp., Wien, 1987.

Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Hrsg.: Innenministerium Baden-Württemberg. Jan Thorbecke, Sigmaringen, 1989.

Dóra T.: A Bős–Nagymaros vízlépcsőrendszer állapota és a gazdasági következmények. *Hidrológiai Közlöny*, 74. 1994. 5. 333–335.

A dunai vízlépcsőrendszer. Tanulmányok. *Hidrológiai Közlöny*, 74. 1994. 5. 257–341.

Dunatáji találkozás. A Bács-Kiskun megyei nemzetiségkutató konferencia (Baja, 1991. április 27.) előadásai. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kecskemét, 1992.

Erdősi F.: A belvízi közlekedés földrajza. In: *Ágazati és regionális kommunikációföldrajz. 1 kötet.* Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1995. pp. 94–112.

Erdősi F.: A hidak gazdasági jelentősége, szerepük a területi fejlődésben. In: *Első mohácsi híd-konferencia.* Szerk.: Kernya I., Mohácsi Hídalapítvány, Mohács, 1995. pp. 2–5.

Erdősi F.: Magyarország kommunikációs tengelyeinek alakulása. *Tér és Társadalom*, 10. 1996. 1. 59–78.

Erdősi F.: Közlekedés. In: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza.* Szerk.: Perczel Gy. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 1996. pp. 383–410.

Erdősi F.: *A magyarországi közlekedési infrastruktúra regionális jellemzői változásának szükségessége az európai uniós tagság elnyerésével.* Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Bp., 1997.

Erdősi F.: *A transz- és páneurópai hálózatok. (A közlekedés szerepe az Európán belüli kohézió erősítésében és a fejlettségbeli kiegyenlítődéssel).* MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 1998. Kézirat.

European Spatial Development Perspective. First Official Draft. Informal Meeting of Ministers Responsible for Spatial Planning of the Member States of the European Union.

Fassman, H.: Phänomene der Transformation. Ökonomische Restrukturierung und Arbeitslosigkeit in Ost-Mitteleuropa. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 136. 1992. 1. 49–59.

Ferge Zs.: Teljes foglalkoztatás – foglalkoztatáspolitikai – munkanélküliség. *Valóság*, 1988. 6. 19–31.

Fekete Gy.: Magyarország a Duna–Majna–Rajna víziút közepében. *Dunakanyar*, 27. 1991. 1. 37–40.

Fitzmaurice, J.: *Damming the Danube: Gabčíkovo and Post-Communist Politics in Europe.* Westview Press, Boulder, 1996.

Fleischer T.: Cápafogsor a Dunán. A dunai vízlépcső esete. *Társadalomkutatás*, 1992. 2–3. 28–47.

Fóti J. – Illés S.: *A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.* KSH, Bp., 1992.

Fried I.: Nyelvünk és történelmünk a Duna-tájon. *Tiszatáj*, 44. 1990. 8. 30–39.

Gábrriel T.: A szervezett idegenforgalom vendégforgalmának és fogadókapacitásainak változásai országosan és a Dunakanyar üdülőkörzetben 1980–1988. *Dunakanyar*, 26. 1990. 1. 19–26.

Gál Z.: A Dunántúl regionális bankpiacainak és Pécs bankrendszerének átalakulása a XX. század elején. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 5–6. Szerk.: Font M., Vonyó J. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1999. pp. 97–118.

Gál Z.: A pénzügyi szektor területfejlesztési kérdései Magyarországon. *Tér és társadalom* 1998/4. pp. 43–67.

Gál Z.: A regionalizmus kihívásai: a magyarországi bankrendszer fejlődése és területi struktúrája. In: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón* (Enyedi kötet) Pécs, 2000. pp. 374–396.

Gáll I.: *A budapesti Duna-hidak*. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1984.

Granasztói Gy.: A dunai térség városodása (XVII–XVIII. század). *Demográfia*, 32. 1989. 3–4. 157–187.

Granasztói Gy.: L'urbanisation de l'espace danubien. *Annales*, 44. 1989. 2. 379–400.

Hajba É.: Bős/z/ 1992. In: *Magyarország politikai évkönyve*. Szerk.: Kurtán S., Sándor P., Vass L. Demokrácia Kutatások M. Közp. Alapítvány, Bp., 1993. pp. 322–337.

Halász P. (szerk.) – Csorna Zs. (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Magyar Néprajzi Társaság, Bp., 1991.

Havas H.: *A Bős–Nagymaros dosszié, avagy egy beruházás hordalékai*. Codex Rt., Bp., 1988.

Havass I.: A Dunakanyar idegenforgalmi infrastruktúrájának jelenlegi helyzete (1988–1989), várható fejlődése. *Dunakanyar*, 26. 1990. 1. 68–70.

Ijas I.: A regionális tervezés szerepe a vízgazdálkodási tervezésben. Külföldi tapasztalatok. In: *A regionális vízgazdálkodási tervezés módszertani tanulmánya*. VITUKI Rt., Bp., 1994.

Iparosodik a Dunavölgye. *Közgazdaság*, 1948. 10. 2.

Jankó B.: *A gőzhajózás kezdete a Dunán, „Carolina” az első gőzhajó*. Gépipari Tudományos Egyesület, Bp., 1967.

Jankó B.: *A magyar dunai gőzhajózás története 1817–1947*. Hajózástudományi Együttműködési Bizottság, Bp., 1968.

Jankovics J. (szerk.): *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. Magyar Filológiai Társaság, Bp., 1989.

Kapolyi L.: Bős–Nagymaros, 1977. *História*, 19. 1997. 9–10. 38–44.

Kerényi A. Ö.: Van kiút a nagymarosi gödörből! *Magyar Tudomány*, 39. 1994. 5. 597–602.

Kertay E.: A vízerőhasznosítás jelentősége Magyarország energiaellátásában. *Magyar Technika*, 8. 1953. 10–11. 622–627.

Kiss M.: *Délszláv szokások a Duna mentén*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.

Kovács Gy. Z.: A Bős–Nagymarosi vízlépcsőrendszer hatása Komárom megyében. *Városépítés*, 24. 1988. 2. 18–20.

Körmendi G. (szerk.): *Paraszti élet a Duna két partján*. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, Tatabánya, 1992.

Lampl H. – Mosonyi E.: Vízépítési munkálataink fejlődése. *Vízügyi Közlemények*, 1954. 4. 373–404.

Lengyel Gy.: A bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer villamosenergia-termelése. *Vízügyi Közlemények*, 71. 1989. 2. 219–232.

Illei V.: A magyar Duna-szakasz vízlépcsőzése. *Vízügyi Közlemények*, 1975. 1. 95–102.

Lukács L.: A Duna néprajza. *Limes*, 27. 1997. 57–60.

Magyar statisztikai évkönyv, 1996. KSH, Bp., 1997.

Magyar személyhajózás. Tanulmány. MAHART, Bp., 1995/96. Kézirat.

Mártha J.: A magyar Duna-tengerhajózás kialakulása. *Hidrológiai Tájékoztató*, 1990. okt. 14–16.

Mártha J.: A magyar Duna-tengerhajózás a II. világháború után. *Hidrológiai Tájékoztató*, 1991. ápr. 24–26.

Mosonyi E.: Vízérőművek létesítésének kérdése az országos villamosítás keretében. Hazai vízérőművek kiépítése. *Magyar Technika*, 2. 1947. 3.

Mosonyi E.: „Mi is a nagymarosi vízierőmű igaz története?” *Magyar Tudomány*, 39. 1994. 1. 47–61.

Nádas P.: A dunai hajózási viszonyok várható változásai. *Közlekedéstudományi Szemle*, 41. 1991. 1. 1–6.

Nagy B.: The Danube dispute: conflicting paradigms. *The New Hungarian Quarterly*, 128. 1992. 56–65.

Nagy I.: Hol tart a folyócsatornázás ökológiai megalapozása? *Hidrológiai Közlemények*, 71. 1993. 3. 147–152.

Nagy I.: Mi az igazság a Duna vízlépcsőit illetően? *Hidrológiai Közlöny*, 75. 1995. 1. 36–38.

Ortutay Gy.: A Duna népei (Néprajzi forгатókönyv). *Forrás*, 1971. 3. 47–51.

Palotás E.: *A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg-monarchia diplomáciájában, 1856–1883*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984.

Perczel Gy.: A magyar gazdaság primer és szekunder szektorai. Ipar. In: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Szerk.: Perczel Gy. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 1996. pp. 284–368.

Sajó E.: *Vízutak és vasutak hazánkban és külföldön*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt, Bp., 1908.

Schilling, R.: *Dunakömlőd és Németkér telepítés-, népiség- és nyelvtörténete*. Pfeiffer, Bp., 1933.

Somogyi S.: A dunai transzkontinentális nemzetközi hajózási megvalósításának feladatai. *Földrajzi Értesítő*, 25. 1976. 2–4. 255–263.

Soós I.: Állandó híd a Dunán. *História*, 20. 1998. 2. 10–14.

Steier J.: *A Rajna–Majna–Duna csatorna és a víziúti szállítás távlatai az európai gazdasági együttműködésben, különös tekintettel Magyarországra.* [Disszertáció] MKKE, Bp., 1981.

Szabó E.: *A Duna–Majna–Rajna víziút igénybevételétől várható külkereskedelmi hatások, összefüggésben a víziúton való hajózás feltételrendszerével.* [Disszertáció] MKKE, Bp., 1986.

Szabó G.: Hajózni: uszály? Duna–Majna–Rajna-csatorna. *Heti Világgazdaság*, 14. 1992. 39. 22–24.

Szabó G.: Ürítsük fenékgig! *Heti Világgazdaság*, 15. 1993. 11. 82–84.

Szabó G. – Vit L.: Berekesztve. Duna-elterelés. *Heti Világgazdaság*, 14. 1992. 43. 7–9.

Szabó I.: A „Duna-kanyar” üdülőkörzet vízgazdálkodás-fejlesztése. *Vízügyi Közlemények*, 1977. 1. 100–116.

Szabó I. M.: A Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer várható hatása a Duna vízének és a térség talajvizeinek minőségére. *Magyar Tudomány*, 35. 1990. 8. 930–938.

Szita Sz.: A Dunakanyar németsege történetéhez 1938–1948. *Dunakanyar*, 26. 1990. 2. 43–47.

Szlávik L.: A Dunán való hajózás szabályozása és a Duna Bizottság rövid története. *Víztükör*, 38. 1998. 3. 25.

Timár J.: A munkaerőpiac változásai 1997 és 2000 között. *Közgazdasági Szemle*, 44. 1997. 11. 987–999.

Tóth J.: Településrendszer fejlődése. In: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Szerk.: Perczel Gy. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 1996. pp. 539–556.

Tóry K.: *A Duna és szabályozása*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1952.

Tóry K.: *Az Al-Duna szabályozása*. VIZDOK, Bp., 1972.

Vajda P.: *A Lánchíd története*. Szikra, Bp., 1947.

Valkár J.: *A magyar dunai hajózás helyzete és fejlesztési irányai*. Bp., 1996. Kézirat

Varga M.: Bős–Nagymarosi vízlépcsőrendszer: feladat és kihívás. *Vízügyi Közlemények*, 71. 1989. 2. 183–186.

Vickerman, R.: Restructuring of transport networks. *Eureg*, 1996. 3. 16–25.

5. A magyarországi Duna-térség területfejlesztése és területrendezése

Asztalos I.: Területfejlesztési kérdések a Duna–Rajna- és a Duna–Tisza csatorna létesítésével kapcsolatban. *Víziközlekedés*, 1980. 1. 21–27.

Asztalos I. – Somogyi S.: *A Rajna–Majna–Duna és a Duna–Tisza csatornák megépítésének területfejlesztési kihatásai*. ÉVM, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp., 1977.

Balogh Á.: A Budapest–Bécsi Duna-medence kistrégiós és regionális településközi szövetségei. In: *Környezettudomány. „Lippay János” Tudományos Ülésszak*. Bp., 1992. pp. 51–54.

Beke J.: Dél-Dunántúl közlekedésföldrajza. *Földrajzi Értesítő*, 40. 1991. 1–2. 105–115.

Böjte T.: Gondolatok a Duna–Dráva Nemzeti Park létrejötte apropóján a természetvédelem és területfejlesztés kapcsolatáról. *Falu, Város, Régió*, 3. 1996. 4–5. 5–8.

Csemez A.: Das Donauknie. Eine ungarische Landschaft von internationaler Bedeutung. *Anthos*, 23. 1984. 4. 39–41.

Csemez A. – Rechnitzer J. (összeáll.): *Prekonceptió a Szigetköz rehabilitációs és fejlesztési koncepciójához*. KÉE Tájtervezési és Területfejlesztési Tan-szék, MTA Regionális Kutatások Központja, Győ, 1993.

Csongor Gy.: A fejlődés kulcsa – a közlekedés. Dunaújváros és a közép-dunántúli régió. *Ön Kor Kép*, 7. 1997. 6. 10–12.

Csorba Z.: Budapest és a Duna. *Falu, Város, Régió*, 2. 1995. 7–8. 28–33.

Csorba Z.: Budapest és a Duna: Historizmus és szecesszió, az épített környezet védelme. *Falu, Város, Régió*, 1995. 7–8. 28–33.

Dőry T.: Beszállítói kapcsolatok és az ipari együttműködés lehetséges klaszterei a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, 1998. 3. 77–92.

Dunakeszi város településfejlesztése. MSzMP Dunakeszi Pártbizottság, Dunakeszi, 1980.

Enyedi Gy.: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Bp., 1996.

Enyedi Gy. (szerk.): *A Bécs–Pozsony–Győr régió együttműködési lehetőségei*. MTA Regionális Kutatások Központja, Bp., 1995.

Enyedi Gy. – Szirmai V.: *Budapest. A Central European Capital*. Belhaven Press, London, 1992.

Erdősi F.: A transzeurópai hálózatok hatása a területi fejlődésre. *Tér és Társadalom*, 1998. 3. 27–50.

Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium (közread.): *A Dunakanyar üdülőkörzet tájfejlesztési programja*. ÉVM, Bp., 1977.

Faludi I.: Vélemény a Duna–Dráva Nemzeti Park és térsége regionális tájrendezési terve vizsgálati összefoglalójához. *Falu, Város, Régió*, 3. 1996. 4–5. 9.

Faragó T. – Nemes Cs.: *Hungary: Strategy, Initiatives and Actions for Sustainable Development*. Hungarian Commission on Sustainable Development, Bp., 1997.

Fehérváry I.: *Mohács megyei város fejlesztési terve*. Mohács, 1955.

Fodor I.: A Duna–Dráva Nemzeti Park. *Tudományos Dialóg*, 1998. 2. 46–58.

Fodor I. (szerk.): *A Duna–Dráva Nemzeti Park és térsége fejlesztési koncepciója*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 1996.

Hajdú Z.: A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései. *Ezredforduló*, 1998. 6. 29–31.

Hörcher F.-né: *Területfejlesztés Magyarországon*. VÁTI, Bp., 1998.

Karbuczky I. – Czagányi I.: A Duna mente idegenforgalmi hasznosítása. *Figyelő*, 19. 1975. 32. 6.

Kocsis Z.: *Esztergom városfejlődésének történelmi vázlat*a. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr, 1990.

Közép-Dunántúl területfejlesztési koncepciója. Közép-Pannon Regionális Fejlesztési Rt., Székesfehérvár, 1998.

Közép-Dunavölgyi Intéző Bizottság (közread.): *A Dunakanyar üdülőkörzet VI ötéves tervidőszaki fejlesztési programja*. Közép-Dunavölgyi Intéző Bizottság, Bp., 1981.

Lehmann A. – Lovász Gy. – Vuics T.: *Az élelmiszer- és erdőgazdaság fejlesztésének néhány lehetősége a Duna mentén Paks-Mohács között*. MTA Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs, 1976.

Liebhardt, M.: A Duna-kanyar regionális rendezésének kérdései, a vízügyi adottságok és beavatkozások alakulása. *Településfejlesztés*, 1987. 2. 54–62.

Lotz K.: Dél-magyarországi közlekedésfejlesztési elképzelések (autópályák, vízi utak, dunai hidak, kikötők). In: *A dél-magyarországi térség jövője II. Országos Híd-konferencia, Mohács, 1996. okt. 11–12.* Szerk.: Kernya I., Mohácsi Duna Híd Alapítvány, Mohács, 1997. pp. 52–62.

Magyarország nyugati határ menti régiójának komplex területfejlesztési koncepciója. Pylon Kft. Bp., 1998.

Mesterházy S.-né – Karbuczky I.: A Duna mente jobb idegenforgalmi hasznosításáért. *Kereskedelmi Szemle*, 16. 1975. 10. 26–30.

Mesterházy S.-né: *A Duna mente idegenforgalmi hasznosítása*. Belkereskedelmi Kutató Intézet, Bp., 1976.

MTA Regionális Kutatások Központja (közread.): *A Dél-Dunántúl fejlesztési koncepciója, 1–3.* MTA RKK, Pécs, 1994.

MTA Regionális Kutatások Központja (közread.): *Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiája, 1–2.* MTA RKK, Győr, 1995.

MTA Regionális Kutatások Központja (közread.): *Az osztrák-magyar határmenti térségek együttműködésének új dimenziói, egy potenciális eurorégió körvonalai*. MTA RKK, Győr, 1996.

Németh I.: *Paks nagyközség település- és gazdaságföldrajza*. Paks, 1939.

Országos területfejlesztési koncepció. Háttéranyag. A Magyar Köztársaság Kormánya, Bp., 1977.

Országos területfejlesztési koncepció. Háttéranyag. A Magyar Köztársaság Kormánya, Bp., 1997.

Perczel K.: Az északi Duna-szakasz magyar oldalának területrendezési terve. *Városépítés*, 1981. 3. 16–21.

Pest megyei területfejlesztési koncepció. Quo Vadis Consulting Kft., Pest Megye Területfejlesztési Tanácsa, Bp., 1997.

Projekte der Stadt Wien zur Europäische Union – Erweiterung Interreg. Europäische Union, Wien, 1998.

Rechnitzer J.: Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségben. *Tér és Társadalom*, 1997. 2. 29–54.

Rechnitzer J.: *A területi stratégiák.* Dialóg Campus Kiadó, Bp. – Pécs, 1998.

Rosivall Á.: *A tervezett Duna–Ipoly Nemzeti Park térsége regionális- és tájrendezési terve. Vizsgálat és prekonceptió.* VÁTI, Bp., 1993.

Somogyi S.: A dunai transzkontinentális nemzetközi hajózóút megvalósításának feladatai hazánkban. *Földrajzi Értesítő*, 25. 1976. 2–4. 255–263.

Somogyi S.: Területfejlesztési kérdések a Duna–Rajna és a Duna–Tisza csatorna létesítésével kapcsolatban. *Vízközlekedés*, 1979. 4. 7–14.

Szöllősi F.: *Fejlődő, gazdagodó Duna-táj.* Reflektor, Bp., 1986.

Szörényiné Kukorelli I.: *Esztergom funkciórendszerének változásai az elmúlt negyven évben.* MTA Regionális Kutatások Központja, Győr, 1990.

Területi statisztikai évkönyv, 1966. KSH, Bp., 1967.

Zala Gy.: A Felső-Duna-szakasz környezeti – regionális koncepciója. VÁTI, Bp., 1991.

Summary

Area development issues of the Hungarian Danube Basin

This book is a result of several widespread international research projects developed within the frame of the Strategic Research Programme at the Hungarian Academy of Sciences. The studies review area development issues of the whole Danube Basin and survey those of each national river sector. Naturally, the authors deal with Hungarian topics mostly.

The River Danube and its basin was formed as a natural, historical, economical, political, vehicular and cultural area of European importance. The river is 2850 kilometres long, its catchment basin is 817 000 square kilometres, covering areas from 14 countries. Today it is a colourful, multicultural area of Europe. The systems of cooperation, competition and conflicts are historically given in the area for a long time.

Earlier there was no complete, uniform development policy; different initiatives appeared at the same time in the region and also in particular national sectors, sometimes even superimpositioning each other.

After the fall of bipolar world and divided Europe a new problem arose, the crisis within the former Yugoslavia and its neighborhood, becoming one of the most significant characteristics of the area's development. On the other hand, the interests almost naturally turned to the improvement of the region. (In 1994 the cooperation in the Danube Basin was an important part of Europe 2000+ project.)

National borders in the Danube Basin are no longer dividing but rather potentially connecting factors. Therefore national projects and initiatives should necessarily be aligned. One of the most important goals of this research is to show the place of Danube Basin cooperation in the period of the eastern enlargement of euro-atlantic integration.

The research discovered the fact that every partial structure (like water catchment area) of the area has to be dealt with regard to the characteristics and to be improved towards the complete synthesis of all significant (economical, social, political, vehicular, ecological) elements.

The Danube plays an important role in the life of every neighbouring countries but its presence and role is crucial in the cases of several countries (Austria, Slovakia, Hungary, Yugoslavia). The Danube is an axis of land structure, developing capitols, organising activities of national economical importance.

A determining feature of the Hungarian processes is that the Danube is extremely important for the country and should connect areas but it is still divides several regions within the country (except for Budapest).

Dealing with the development issues of the Danube region is a structural problem of national, economical importance. Will the Danube Basin become one of the most important structural elements of Hungary or will it keep its dividing role?

The research has found out that the Danube as a whole is going to be getting more and more valuable for the whole continent and international cooperation will arise: therefore Hungary must be prepared for admitting international influences and effects.

An ecological development policy and implementation is needed in the Hungarian sector of the river, a policy which helps in international integration and inner progress.

A kötet szerzői

- GLATZ Ferenc: akadémikus, az MTA elnöke
ERDŐSI Ferenc: a földrajztudomány doktora, MTA RKK DTI, Pécs
- GÁL Zoltán: a földrajztudomány kandidátusa, MTA RKK DTI, Pécs
- HAJDÚ Zoltán: a földrajztudomány kandidátusa, MTA RKK DTI, Pécs
- ILLÉS Iván: a közgazdaságtudomány kandidátusa, MTA RKK DTI, Pécs
- HARDI Tamás: regionális gazdaságtan és regionális politika PhD, MTA RKK, NYUTI, Győr
- RECHNITZER János: a földrajztudomány doktora, MTA RKK NYUTI, Győr
- MARIOT, Peter: a földrajztudomány kandidátusa, Szlovák Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete, Pozsony
- NAGY I. Imre: a földrajztudomány kandidátusa, MTA RKK ATI, Békéscsaba
- IANOS, Ian: a földrajztudomány doktora, Román Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete, Bukarest
- GESHEV, Gesho: a földrajztudomány doktora, Bolgár Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete, Szófia
- HUSZÁR Tamás, PhD: MTA Földtudományi Kutatóközpont, FKI, Budapest
- JUHÁSZ Ágoston: a földrajztudomány kandidátusa, MTA Földtudományi Kutatóközpont, FKI, Budapest
- KERTÉSZ Ádám: a földrajztudomány doktora, MTA Földtudományi Kutatóközpont, FKI, Budapest
- SZALAI Zoltán, PhD: MTA Földtudományi Kutatóközpont, FKI, Budapest
- FODOR István: a földrajztudomány kandidátusa, MTA RKK DTI, Pécs
- DÖVÉNYI Zoltán: a földrajztudomány kandidátusa, MTA Földtudományi Kutatóközpont, FKI, Budapest

HABLICSEK László:	demográfus, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest
KOCSIS Károly:	a földrajztudomány kandidátusa, MTA Földtudományi Kutatóközpont, FKI, Budapest
KOVÁCS Zoltán:	a földrajztudomány kandidátusa, MTA Földtudományi Kutatóközpont, FKI, Budapest
HRUBI László:	egyetemi doktor, MTA RKK DTI, Pécs
KOVÁCS Teréz:	a szociológiai tudomány kandidátusa, MTA RKK DTI, Pécs
RAFFAY Zoltán:	geográfus, MTA RKK DTI, Pécs
VAJDOVICHNÉ VISY Erzsébet:	egyetemi doktor, VÁTI Kht, Budapest
VASS Gábor:	informatikus, VÁTI Kht, Budapest
MIÁTOVICS Csilla:	könyvtáros, MTA RKK DTI, Pécs
SZIRÁKI Zsuzsanna:	könyvtáros, MTA RKK DTI, Pécs
VÁRADI György:	könyvtáros, MTA RKK DTI, Pécs

Globalizáció és nemzeti érdek

A demokrácia intézményrendszere

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai
Sárközy Tamás: Rendszerváltozás és a privatizáció joga

Az agrártermelés tudományos alapozása
Égészség, orvos, társadalom

Egészségügy és piactudomány
Biotechnológia – lépéstartás Európával

Környezetpolitika és uniós csatlakozás

Termelés, piac, természeti környezet

Losonczi Ágnes: Utak és kurlátok az egészségügyben

Budapest – nemzetközi város

A cigányok Magyarországon

Minőség és agrárstratégia

A magyar nyelv az informatika korában

A NATO és a magyar politika

Magyarország településkörnyezete

Bp. 2000. 496 oldal, ára: 920 Ft

Az információs társadalom

Bp. 2000. 245 oldal, ára: 700 Ft

Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés

Bp. 2000. 245 oldal, ára 700 Ft

Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik

Bp. 2000. 241 oldal, ára 700 Ft

A cigányok Magyarországon

Utánnomás. Bp. 2001. 270 oldal, ára: 700 Ft

Egészségügy Magyarországon

Bp. 2001. 368 oldal, ára 920 Ft

Vajda György: Energiapolitika

Bp. 2001. 395 oldal, ára 950 Ft

Balázs Géza: Magyar nyelvstratégia

Bp. 2001. 268. oldal, ára 700 Ft

Magyarországi kutatóhelyek I–III.

I. Élettudományok 280 oldal, ára 680 Ft

II. Természettudományok 271 oldal, ára 680 Ft

III. Társadalomtudományok 357 oldal, ára 780 Ft

Hazai vizsgáldoklás stratégiai kérdései

Bp. 2002. 402 oldal, ára 1000 Ft

Borhidi Ágnes: Gaia zöld ruhája

I–III. kötet ára: